AŠ ESU VANAGAS

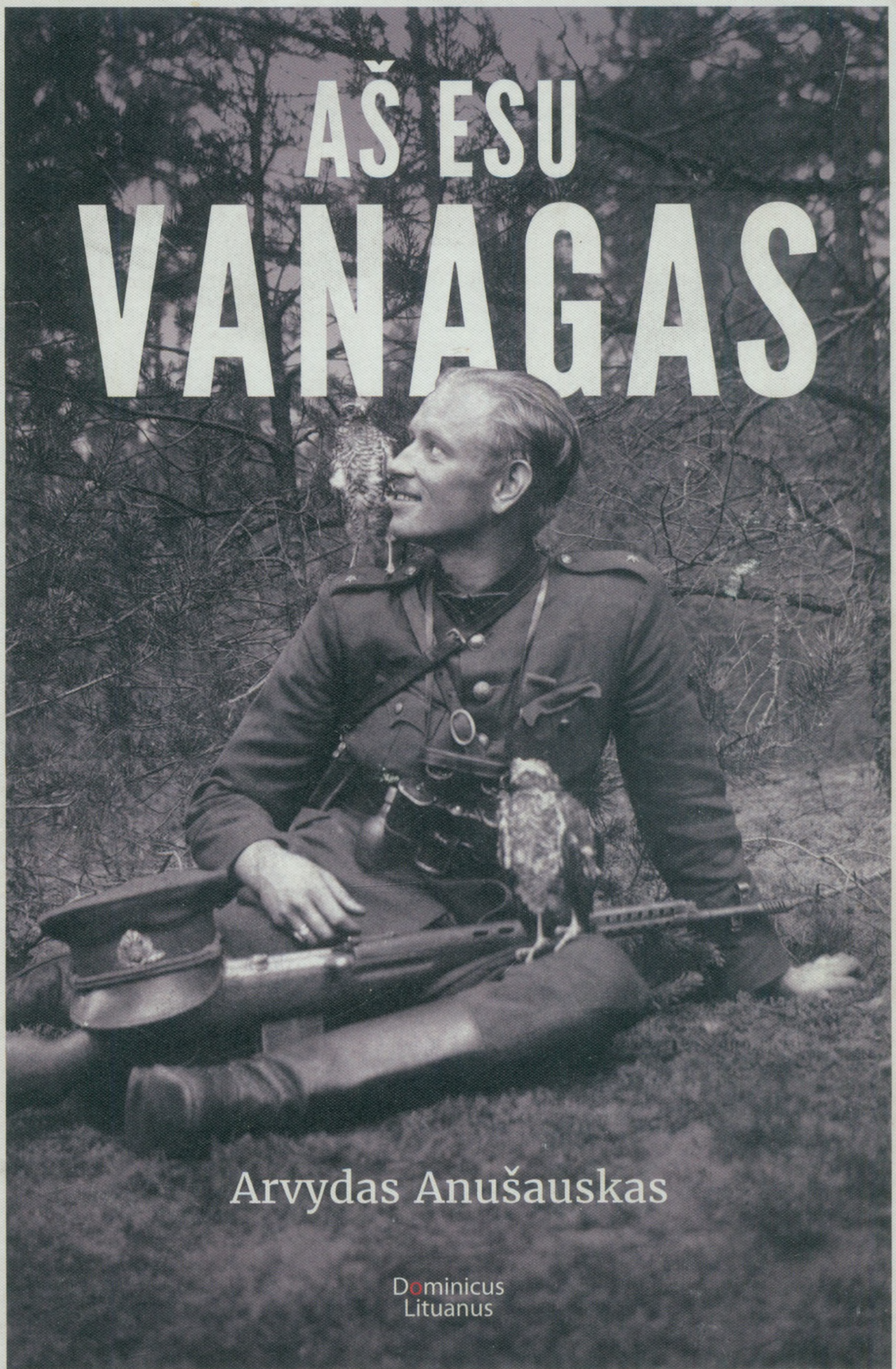

Arvydas Anušauskas

Dominicus
Lituanus

Skirta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. Vasario 16 d. deklaracijos signataro, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio gynybos pajėgų vado Adolfo Ramanausko-Vanago 100-osioms gimimo metinėms (1918–2018)

Arvydas Anušauskas

AŠ ESU VANAGAS

Partizanų didvyriškai vedama laisvės kova taps dar garbingesniais kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės istorijos lapais. Iš šių pasiaukojimo tėvynei pavyzdžių ateities kartos semsis dvasinės stiprybės ir mokysis, kaip reikia mylėti ir aukotis už tėvų žemę.

Adolfas Ramanauskas-Vanagas

Dominicus
Lituanus
2018

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Knygos leidimą rėmė

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Spaudos darbus rėmė

MARIJAMPOLĖS PIENO GRUPĖ

Informacinis rėmėjas

DELFI

D. Kreivys

Autorinės teisės ginamos.
Be autoriaus leidimo šį leidinį draudžiama atkurti bet kuria forma ar būdu, viešai skelbti, įskaitant pritaikymą viešai naudoti internete, išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybei.

Knygoje panaudotos Lietuvos ypatingajame archyve, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre, Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje, Lietuvos centriniame valstybės archyve, Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės ir autoriaus asmeniniuose archyvuose, Kauno apygardos teismo archyve saugomi dokumentai ir nuotraukos. Taip pat panaudoti Vytauto V. Landsbergio padaryti liudininkų interviu įrašai.

ISBN 978-609-8227-07-9

© Arvydas Anušauskas, 2018
© Vytautas V. Landsbergis, 2018
© Aistis Baltušnikas, viršelio dizainas, 2018
© Dominicus Lituanus, 2018

TURINYS

PRATARMĖ 8

MOKIAU KITUS IR PATS MOKIAUSI... 12
Druskininkų epizodas 15
Okupantų įrašai 21

VANAGO VARDAS PASIPRIEŠINIMO VEIKLOJE 27

NEPAGAUNAMAS VANAGAS. PĖDOMIS EINA SMOGIKAI IR DUŠANSKIS 35
Vanago medžioklė 35
„Imtis visų priemonių!“ 43
Ieškoma „su mažomis kasytėmis“ 48
„Vanago neišduosiu!“ 50
Agentų takeliais 51
KGB laiškas Vanagui 53

SPALIO 12-OJI. KGB LEGENDOS 56
„Pameni Ramanauską?“ 57
Nachmano Dušanskio operacija 61
Pulkininko Leonardo melas 67
Kankinimų iniciatoriai ir vykdytojai 71
„Adresų kol kas nesako“ 74

KALĖJIMO LIGONINĖJE: „TARDYTI PO 2–3 SAVAIČIŲ“ 80

ĮKAITAI KGB RANKOSE 84
Keturiasdešimties dienų tylėjimas 86
KGB neturėjo galimybių patikrinti 88

DEVYNIOLIKA RAMANAUSKO TARDYMŲ IR SUKLASTOTI PARAŠAI 91
Ramanauskas prieš Čelnokovą 91
Du suklastoti parašai 92
1956 m. lapkričio 12 d.–1957 m. sausio 4 d. tardymai 94

MEMUARŲ PAIEŠKA 113

„PASIAUKOJU TIK DĖL SAVO KRAŠTO GEROVĖS...“ 117
Laiškas KGB pirmininkui 117

TYLINTI BIRUTĖ PRAKALBINAMA 124
Birutė tampa Vanda 127
Bunkeriuose su partizanais 131

1953 metų pokyčiai 134
Slaptas gyvenimas be bunkerių 136
KGB pulkininkas prieš Birutę 136
KGB inspekcija: „Sumušimai atsirado dėl jos kaltės...“ 137
Vanagas apie žmoną 139
Žlungantys KGB kaltinimai Vanago žmonai 144
Neegzistuojantys kaltės įrodymai 146
Advokato Levitano manevras 147
Birutė Mažeikaitė-Ramanauskienė: „Tu karštą širdį man davei“ 151

VANAGO KOVOS PABAIGA 153
„Walther“, „Browning“, „Royal“ ir „Kodak“ 156
Nesėkminga bylos pabaiga 157
KGB pirmininko pažyma dėl bylos 158
„Jokios tyrimo medžiagos neturime“ 159
Vanagas prieš KGB: „500 negali būti 8000“ 160
Nepatogus liudininkas: „Mes ne teroristai!“ 163

PASKUTINĖ VANAGO „ŠACHMATŲ“ PARTIJA 166
„Jis į mane žiūrėjo ir tylėjo...“ 166
Slaptas teismas 170
Pirmas epizodas: Vokiečių okupacija 172
Antras epizodas: „Laikiau okupantais“ 173
Trečias epizodas: „Ant altoriaus buvo ginklas ir trispalvė“ 174
Ketvirtas epizodas: „Savo kovą laikiau teisinga“ 176
Penktas epizodas: Vanagas ir liudininkai 177

PASKUTINIS ŽODIS 180
„Per savo gyvenimą ne kartą žiūrėjau mirčiai į akis...“ 180
Dingęs advokato prašymas 184
Mirtininkų kameroje 186
Vanago nužudymas 187

A. RAMANAUSKO-VANAGO IR B. MAŽEIKAITĖS-RAMANAUSKIENĖS BENDROS GYVENAMOSIOS IR KOVOS VIETOS 1949–1956 METAIS 190

RAMANAUSKO KANKINIMO BYLA: BUDELIS SU ŽIRKLĖMIS 192
Paneigta KGB versija 192
Dušanskio bylos keliais 194

DUOBĖ NAŠLAIČIŲ KAPINĖSE 196

IŠVADOS 203

ADOLFAS RAMANAUSKAS-VANAGAS 212

PRIEDAI

Dainavos apygardos 1946 m. gruodžio mėn. partizaninių veiksmų apžvalga 217
Kazimieraičio rinktinės pranešimas Rinktinės vadui apie partizaninį judėjimą 1947 m. spalio–lapkričio mėn. 219

A. RAMANAUSKO-VANAGO AUTORINIAI TEKSTAI POGRINDŽIO SPAUDOJE 224
„Trečias skambutis" Nr. 1. 1945 09 25 224
Organizuoto pasipriešinimo prieš kruvinąjį bolševizmą pradžia 226
„Mylėk Tėvynę" Nr. 5. 1946 12 15 232
„Mylėk Tėvynę" Nr. 3 (8). 1947 03 15 232
„Mylėk Tėvynę" Nr. 5 (10). 1947 06 30 237
„Laisvės Varpas" Nr. 1 (10). 1947 10 20 239
„Laisvės Varpas" Nr. 2 (11). 1947 11 20 241
„Laisvės Varpas" Nr. 3 (12). 1947 12 20 244
„Laisvės Varpas" Nr. 4 (13). 1948 01 25 247
„Partizanas" Nr. 1. 1949 07 01 247
„Partizanas" Nr. 2. 1949 08 01 249
„Partizanas" Nr. 4. 1949 12 15 250
„Partizanas" Nr. 1 (5). 1950 01 15 251

VYTAUTO V. LANDSBERGIO 2018 M. INTERVIU SU AUKSUTE RAMANAUSKAITE-SKOKAUSKIENE 254

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 266

PRATARMĖ

Kiekvienas turi savo nuomonę apie bet kurį istorinį įvykį ar istorinę asmenybę – tai susiję su šeimos istorija ir patirtimis, asmeniniais įspūdžiais, knygomis ir mokslais. Niekas, net ir nesusipažinęs su KGB (Valstybės saugumo komitetas prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos (rus. *Комитет Государственной Безопасности – КГБ*, nuo 1954 m. kovo 13 d. perėmęs Lietuvos SSR valstybės saugumo ministerijos (MGB) funkcijas) virtuvės (taip Vilniuje vadino mirties bausmės vykdymo vietą) paslaptimis, niekada nepatikės, kad galima nusižudyti šešiais dūriais į akį ar ausį. Niekas nepatikės, kad tai galima padaryti užlaužtomis ir surištomis rankomis.

Prieš daugiau kaip du dešimtmečius teko kalbėtis su komunistinio saugumo požemiuose kankinimus patyrusiais žmonėmis. Vienas jų besiklausančius šiurpino leisdamas paliesti petį, kuriame nebuvo raktikaulio – sutraiškytas kankinimų metu; kitas liūdnokai juokavo, kad primuštas buvo pakabintas už rankų ir pakeltas „išsigydė" stuburo skausmus, va, tik sąnariai liko sužaloti... KGB „daktarai", kiekvienam kankinamam mirus, konstatuodavo savižudybę, plaučių uždegimą ar širdies ligas. Užpildami kankinimų ir mirtininkų kamerų grindis pusmetriniu betono sluoksniu tikrai negalvojo apie estetiką – galvojo, kaip nuslėpti nusikaltimų pėdsakus, nes kitaip tai gali būti per anksti demaskuota. Jie žinojo, kad turės daug gražaus laiko dokumentams sunaikinti. Kai ką sunaikino, kai ką vis tik paliko. Bet svarbiausia, kad išliko žmonės su savo atmintimi.

Prieš ketvirtį amžiaus archyvuose susidūręs su „sankcionuotų" ir „nesankcionuotų" kankinimų istorija net negalvojau, jog vėl teks prie jos sugrįžti. Atrodė, viskas aišku ir sąžiningai įvardyti pagrindiniai kankintojai, budeliai bei jų užsakovai. Pasirodo, klydau. KGB pusmetriniais sluoksniais užbetonuotas kameras suradome, bet neįvertinome jų ir visos komunistinės sistemos pastangų pratinti žmones prie apgaulės, melo, dezinformacijos, kad visa tai toleruotų kuo didesnėmis dozėmis ir nebekreiptų dėmesio į nuolat paslaugiai iškeliamas apgaules. Todėl užtenka nutylėjimų ir baisių faktų užtušavimo, tariamai galinčių sukrėsti jautrių XXI amžiaus žmonių politkorektišką vaizduotę. Kaip man sakė vienas kankinimus patyręs

Kengyro kalinys: „Svarbu išlikti žmogumi." Tai pasakė nepaisydamas, kad po kankinimų jo rankos plaštaka taip ir liko nevaldoma.

Sovietinis saugumas kiekvieną nesuimtą ar nesunaikintą partizaną, jau nekalbant apie vadus, laikė priešais. Ir visai nesvarbu, kad, pasitelkus agentus smogikus ir legenduotus štabus (iš perverbuotų partizanų sudaryti štabai, kurie nevykdė tikros veiklos, bet ją imitavo pagal jiems suteiktą priedangos legendą) ir sunaikinus paskutines organizuotas struktūras, išlikę partizanai slapstėsi net ir pasitraukę nuo aktyvios kovos. Kiekvienas nepasidavęs partizanas buvo kovotojas – su ginklu ar be jo. Kiekvienas suimtas pasipriešinimo kovotojas turėjo atlaikyti ne tik tardymus. Reikėjo atlaikyti ir bandymus kompromituoti, primesti nebūtas kaltes, atsispirti melui. Juk sovietiniai čekistai, kaip save vadino MGB-KGB darbuotojai, manipuliuodami informacija, nevengdavo buvusių bendražygių ir rėmėjų akyse kalinį pateikti kaip išdaviką.

Adolfas Ramanauskas-Vanagas dar iki dvikovos su KGB ir sulaikymo buvo tapęs legendine asmenybe. Jam surasti KGB atliko daugiapakopę paieškos operaciją, pasitelkusi dešimtis savo agentų ir net per artimuosius kvietusi patį pasiduoti. Jo suėmimo operacijoje dalyvavo tie, kurie jau buvo pasižymėję kankinimais, – J. Sinicinas, L. Martavičius, N. Dušanskis ir kt. Mirus Stalinui, stalinistai niekur nedingo. Jie buvo įdarbinti KGB, toliau ėjo aukštas pareigas komunistinėje valstybėj, turėdami okupantų deleguotą valdžią, norėjo pažeminti ir paniekinti kiekvieną jiems besipriešinusį. Partizanai nebuvo superherojai. Paprastai jie susitardavo, kad neišduos bunkerių ir rėmėjų tol, kol galės atlaikyti tardymus ir kankinimus. Bent kelias dienas. Nors kelias valandas... Bendražygiams reikėjo laiko pasitraukti į saugias vietas ir tęsti kovą su okupantais. A. Ramanauskas, kaip ir kiekvienas žmogus, jautė skausmą, sirgo... Ar 1956 metais okupantams Ramanausko reikėjo gyvo? Ne. Bet reikėjo jo užrašų, jo ryšių su Juozu Lukša detalių.

Sunku būtų istoriko žvilgsniu perrašyti visą laisvės kovos istoriją su tokiomis emocijomis, kokias savo XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje rašytuose prisiminimuose apie kovą ir žuvusius draugus išliejo A. Ramanauskas-Vanagas. Todėl šio pasakojimo ašimi pasirinkta ta istorijos dalis, kurios jis pats jau negalėjo aprašyti: jo paieškos, sulaikymo, kankinimo, tardymo bylos. Dešimt tūkstančių lapų dokumentų perskaityta ir panaudota šiai knygai. Iki šiol visai nepelnytai į šalį buvo nustumta Birutės Mažeikaitės-Ramanauskienės istorija, kuri yra neatskiriama Vanago istorijos dalis. Ji davė atsakymus į kai kuriuos klausimus, iki šiol kankinusius tos istorijos tyrinėtojus.

Nagrinėjant tardymo protokolus, teko atkreipti dėmesį, atrodytų, į nereikšmingas aplinkybes – į tardymo laiką, trukmę, į tardytojų ir protokolus tvirtinančiųjų parašus. O šitie dalykai pasako labai daug. Juk jei atsižvelgsime į tardymo pertraukų trukmę, klausimų eiliškumą, galėsime įsivaizduoti, kokios būsenos buvo tardomieji, ko klausinėjo B. Mažeikaitės-Ramanauskienės ir ko tuo pačiu metu klausinėjo jos vyro A. Ramanausko? Kiek protokole lapų atsirasdavo po kelių valandų tardymo? Pavyzdžiui, tardymas truko septynias valandas, o protokolo surašytas tik vienas lapas. Kas tuo metu vyko su tardomuoju? Vėl pasireiškė kankinimo pasekmės, negalėjo sėdėti ir kalbėti? Štai A. Ramanauską ir jo žmoną tardo pulkininkas

A. Čelnokovas. Kas jis toks? Lietuvos SSR valstybės saugumo ministerijos (toliau – MGB) „sankcionuotų aktyvaus tardymo metodų" specialistas. 1953 m. rugpjūčio mėn. Čelnokovas buvo paminėtas susirašinėjime su Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komitetu (CK) kaip tų metų pradžioje dalyvavęs kankinant septynis suimtuosius: „Kaip LKP (b) CK žinoma, buvusioje SSRS valstybės saugumo ministerijoje buvo specialūs nurodymai, kuriais remiantis kai kuriais atvejais tardant suimtus už valstybinius nusikaltimus žmones buvo leidžiama naudoti fizinio poveikio priemones." Raštas skirtas Antanui Sniečkui, nurodant, kad „jam tai buvo žinoma". Ir plk. A. Čelnokovas, ir jo politinis kuratorius („kuriam viskas žinoma") A. Sniečkus 1956 metais niekur nebuvo dingę. Vienas tvirtino kankinto A. Ramanausko bylos dokumentų „tikrumą", kitas buvo informuotas, kas už to iš tikrųjų slepiasi.

Retam istoriniam tyrimui tenka pasitelkti teismo medicinos, kriminalistikos, psichiatrijos, archeologijos ir kitokius specialistus. Bet nuo to tik įdomiau ir atsiveria anksčiau nepastebėti bei visai netikėti istorijos kampai. Labai padėjo Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės prisiminimai, Vytauto V. Landsbergio paimtų interviu su liudininkais įrašai. Esu dėkingas už suteiktą neįkainojamą ekspertinę pagalbą Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros docentui dr. Gintautui Vėliui, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyriausiajam programų specialistui Daliui Žygeliui, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus direktoriui Eugenijui Peikšteniui, Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimų centro Dokumentų tyrimo skyriaus vyriausiajam tyrėjui Viačislavui Litvinovui, Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Klinikinės medicinos instituto Psichiatrijos klinikos prof. Arūnui Germanavičiui, Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros dr. Justinai Kozakaitei. Už parodytas A. Ramanausko gyvenimo Rokiškio rajone vietas dėkingas Algiui Kazulėnui ir Arvydui Žiliui, už papildomą informaciją bei pagalbą – Juozui Jakavoniui, Onai Aldonai Kaupienei-Ordaitei, Aušrai Kudirkaitei. Už talką ieškant archyvinės medžiagos dėkoju Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktoriui Daliui Žižiui, Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) direktoriui Ovidijui Lėveriui, LYA Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyriaus vedėjai Nijolei Maslauskienei, KGB dokumentų skyriaus vedėjai Vilmai Ektytei ir kitiems archyvų darbuotojams, be kurių pagalbos būtų buvę sunku greitai surasti reikiamus dokumentus. Žmonai Linai Anušauskienei esu dėkingas už supratingumą ir palaikymą, kai teko visus vakarus skirti knygos rašymui.

A. Ramanausko-Vanago istorija man asmeniškai davė labai daug. Ne vien atsakymus į klausimus: kas atsitiko su juo ir jo žmona po sulaikymo ir kokių veiksmų jie ėmėsi būdami įkalinti, kodėl B. Ramanauskienė tardymuose 40 dienų nepratarė nė žodžio, kaip ir kada surado jų dukrą, ko iš tikrųjų KGB tikėjosi ir ko nerado kratų metu, ar Vanagas vedė savo asmeninę dvikovą su KGB, kokius melagingus parodymus mūsų prokurorams davė vienas A. Ramanausko kankinimo dalyvių 1993 metais ir daugybę kitų. Istorinis tyrimas nėra paprastas pasivaikščiojimas po istorinius dokumentus... Gilinantis į Vanago istoriją, skleidėsi pasakojimas apie žmogų, kuris jautė ne tik savo, bet ir kitų skausmą, kuris, kaip ir kiekvienas kitas, yra iš kūno ir

kraujo, su jausmais ir emocijomis, su nevilties akimirkomis ir klystantis. Tai pasakojimas apie žmogų, kuris, pasitikdamas iš anksto žinomą lemtį, iki paskutinės akimirkos savais būdais kovojo už tai, kas jam buvo svarbiausia, – mylimos žmonos ir dukros ateitį. Ir Lietuvą.

Ar noriu, kad ši istorija užsimirštų vos perskaičius knygą? Ne. Aš noriu, kad skaitant šią istoriją skaudėtų dėl kito žmogaus. Kad tai būtų skausmingas išgyvenimas – suprantant, ką patyrė A. Ramanauskas-Vanagas ir daug kitų jo likimo brolių. Kad perskaičiusieji galėtų sau pasakyti: gal aš niekada nebūsiu Vanagu, bet dabar žinau, ką tai reiškia ir kaip sunku buvo juo būti. Matant nuo okupantų rankų žūstančius bendražygius ir kenčiančius jų artimuosius, skatinti kitų viltis laimėti ir, žlungant lūkesčiams atkurti Lietuvos nepriklausomybę, atsispirti pagundai susitaikyti su okupacija ir nepalikti kovos istorijos nebūtyje!

MOKIAU KITUS IR PATS MOKIAUSI...

„Mokiau kitus ir pats mokiausi“, – parašė savo autobiografijoje Adolfas Ramanauskas. Tačiau kas jis buvo iki įsitraukdamas į pasipriešinimo okupacijai veiklą, ko siekė, kokius tikslus sau kėlė, žinome tik fragmentiškai. Nedaug žinome apie jo vaikystę ir jaunystę. 1918 m. kovo 6 d. gimęs Niu Briteno (New Britain, iki 1940 m. dokumentuose buvo vadinamas Novbritano miestu[1]) mieste, tik trejus metus gyveno Amerikoje. Tėvas ten dirbo paprastu darbininku, jo brolis Vincas atkalbinėjo nuo grįžimo į Lietuvą: „Pražūsit toj Lietuvoj po karo.“ Važiavo dėl savo ligotų tėvų. „Kol važiavo, gavo vieną telegramą, kad mirė, o kai atvažiavo, – kad ir antras mirė, o Adolfėlis buvo gal trejų metų ir sako tėvams, kad neverkit, o duokit kastuvėlį, tai aš jums iškasiu“, – prisiminė šeimos pasakojimus jauniausias Adolfo brolis[2].

Tėvams 1921 m. sugrįžus į nepriklausomą Lietuvą ir įsikūrus Seinų (Lazdijų) apskrities Rudaminos valsčiaus Bielėnų kaime, vos 600 metrų nuo sienos su Lenkija (dabar A. Ramanausko-Vanago sodybos namo vieta su išlikusiais stambių akmenų pamatais priklauso Lazdijų rajono Būdviečio seniūnijos Bielėnų kaimui), vaikystė ir jaunystė praėjo šiame krašte.

Adolfas JAV, prieš grįžimą į Lietuvą

Po kelerių metų gimęs jaunesnysis brolis išsaugojo šiek tiek vaikystės prisiminimų: „Man su broliu nelabai daug teko gyvent, nes jis į gimnaziją išėjo ir mus išskyrė. Juokų kažkokių vaikystėje būdavo, bet dabar nebeprisimenu, kartais dainuodavom ir radiją turėjom, tai himną dainuodavom. <...> Kaip tėvai mus auklėjo, tai eidavom į bažnyčią visada, tada į Rudaminą buvo septyni kilometrai, o į Būdvietį – penki, tai vis eidavom arba pėsti, arba su arkliais į šventąsias mišias. Mūsų parapija buvo Rudamina, ten ir

[1] A. Ramanausko gimnazijos baigimo atestatas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 338, l. 7-1-7-2.

[2] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su Albinu Ramanausku (V. V. Landsbergio asmeninis archyvas).

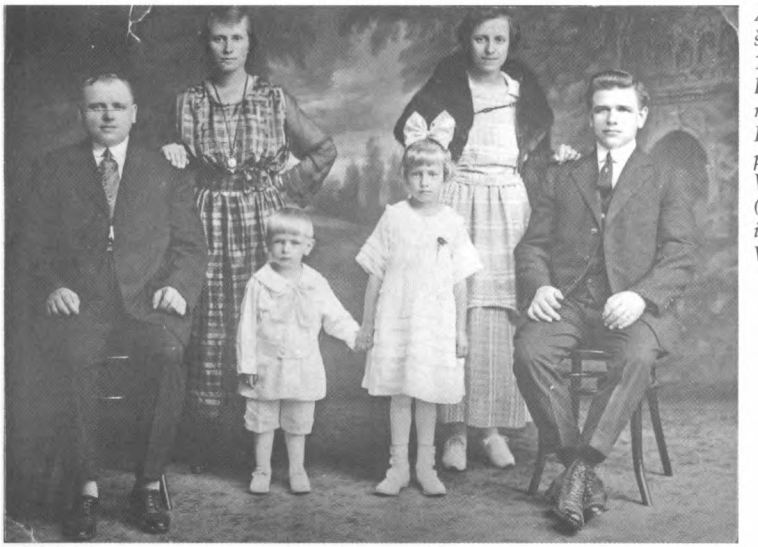

Adolfas Ramanauskas su šeima ir giminėmis JAV, 1920 m. Iš kairės: tėvas Liudvikas Ramanauskas, mama Elena (Jovaišytė) Ramanauskienė, Adolfas, pusseserė Aldona Valenčiūtė, teta Onutė (Jovaišytė) Valenčiuvienė ir tetos vyras Andrius Valenčius

palaidoti tėvai. <...> Mūsų tėvai, jei mes nusikalsdavom, bausdavo, bet nemušdavo, o paklupdydavo prie pečiaus ir reikėdavo melstis."[3] Taip auklėtas jaunasis Adolfas pradėjo lankyti už septynių kilometrų esančią pradinę mokyklą Galinių kaime (Lazdijų valsčius) ir ją 1930 m. baigė. Tėvas turėjo tik 6 hektarus ir 73 arus žemės, iš to pragyventi buvo sunku. Kadangi šeima nebuvo turtinga, jaunajam Adolfui besimokant reikėjo pačiam save išsilaikyti. Turėjo nuolat imti papildomas pamokas – mokyti kitus ir taip užsidirbti pragyvenimui. Baigęs pradinę mokyklą, išlaikė stojamuosius egzaminus į Seinų (Lazdijų) gimnazijos 2 klasę. Jis nebuvo pats geriausias moksleivis, daugiausia buvo įvertinamas ketvertais: lotynų kalbos, istorijos, geografijos, matematikos, fizikos, kosmografijos, paišybos, visuomenės mokslo, filosofijos pradmenų, muzikos-dainavimo ir tikybos dalykuose. Geriausiai įvertintas už gamtos mokslus ir fizinį lavinimą bei karinį parengimą. Trejetais – už prancūzų bei vokiečių kalbas, lietuvių kalbą ir literatūrą. Kaip prisiminė jaunesnysis brolis Albinas: „Jis nebuvo padūkęs, bet buvo labai geras sportininkas, kai mokėsi gimnazijoje, tai laimėdavo šuolius į viršų. Taip pat buvo labai gabus."[4]

Valstybinę aštuonių klasių gimnaziją, kurioje buvo mokoma ir lotynų kalbos, Adolfas baigė devyniolikos, ir 1937 m. birželio 19 d. mokytojų tarybos nariai jo mokytojai A. Lakickas (direktorius), J. Vosylienė, E. Striaukaitė, J. Ambroziūnaitė, M. Rapšys ir kiti pasirašė atestatą. Nuo tada prasidėjo savarankiškas gyvenimas. Gal dėl to, kad uždarbiaudavo kaip korepetitorius, iš karto pasuko į pedagogiką ir ne sykį vėliau minėjo, kad mokytojo profesija jam labai patiko, joje matė savo tolesnio gyvenimo prasmę.

Į Klaipėdos pedagoginį institutą įstojo ne pačiu tinkamiausiu laiku. Po nacionalsocialistų K. Neumanno ir T. von Sasso teismo 1937 m. Klaipėdoje veikusios Vokietijos palaikomos vietinių nacistų organizacijos vėl kėlė galvas. Pats A. Ramanauskas apie

[3] Ten pat.

[4] Ten pat.

tą metą parašė labai trumpai: „Čia mokymosi sąlygos buvo dar blogesnės, nes vokiečiai engė lietuvius ir norėjo užimti Klaipėdos kraštą. Čia taip pat ėmiau pamokas – mokiau kitus ir pats mokiausi iki tol, kol vokiečiai užėmė Klaipėdos kraštą."[5] 1939 m. kovo mėn. Lietuvai nusileidus nacistinės Vokietijos reikalavimams ir netekus Klaipėdos krašto, A. Ramanauskas su visu institutu persikėlė į Panevėžį tęsti dvimečių pedagoginių mokslų. Gautame diplome puikavosi Panevėžio valstybinio pedagoginio instituto pavadinimas, tačiau jis pats visuose oficialiuose dokumentuose rašydavo, kad baigė Klaipėdos pedagoginį institutą, matyt, bent taip pabrėždamas Klaipėdos kraštą priklausius Lietuvai. Tais pačiais metais neteko mamos (palaidota Rudaminos kapinėse), liko su tėvu ir jaunesniais broliu bei seserimi.

1939 m. birželį baigęs institutą, pagal egzistavusią tvarką tų pačių metų liepos 6 d. A. Ramanauskas buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę. Besimokantiems aukštosiose mokyklose ar jas baigusiems buvo siūloma mokytis atsargos karininkais. A. Ramanauskas pasinaudojo šia galimybe ir įstojo į karo mokyklos aspirantų XV laidą. Mokydamasis tarnavo Kaune, Ukmergėje, Raseiniuose ir Vilniuje. Lietuvai netekus nepriklausomybės, 1940 m. rudenį jaunesnysis leitenantas A. Ramanauskas buvo demobilizuotas į atsargą... Tačiau taip buvo skelbiama oficialiai. Iš tikrųjų, okupantams likviduojant Lietuvos kariuomenę, karo mokykla 1940 m. rugsėjo 12–14 d. iš Aukštosios Panemunės Kaune buvo perkelta į Vilnių ir jau rugsėjo 16 d. pervadinama Raudonosios armijos pėstininkų karo mokykla. Joje aspirantų ruošimas

Adolfas Ramanauskas – „Žiburio" gimnazijos VII klasės gimnazistas Lazdijuose, 1935 m. rugsėjo mėn.

A. Ramanauskas karo mokykloje

[5] 1945 02 01 A. Ramanausko autobiografija, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 6-6atv.

Klaipėdos pedagoginio instituto studentai, 1938 m. lapkričio 17 d. A. Ramanauskas sėdi pirmos eilės viduryje

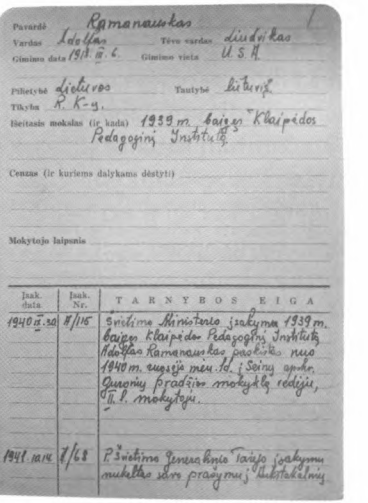

Pavardė Ramanauskas
Vardas Adolfas Tėvo vardas Liudvikas
Gimimo data 1918. III. 6. Gimimo vieta U.S.A.
Pilietybė Lietuvos Tautybė Lietuvių
Tikyba R. K-y.
Išeitasis mokslas (ir kada) 1939 m. baigęs Klaipėdos Pedagoginį Institutą
Cenzas (ir kuriems dalykams dėstyti)
Mokytojo laipsnis

Įsak. data	Įsak. Nr.	TARNYBOS EIGA
1940 II. 30	II/115	Švietimo Ministerio įsakymu 1939 m. baigęs Klaipėdos Pedagoginį Institutą Adolfas Ramanauskas paskirtas nuo 1940 m. rugsėjo mėn. 1 d. į Seinų apskr. Guronių pradžios mokyklą vedėju, II. l. mokytoju.
1941. 10. 14	II/68	P. Švietimo Generalinio Tarėjo įsakymu nukeltas savo prašymu į Dukstakalnių

A. Ramanausko mokytojavimo 1940–1941 m. kortelė

apskritai nebuvo numatytas, todėl 1940 m. spalio 2 d. buvo išleista paskutinė XV jų laida. Tarp 284 aspirantų buvo ir A. Ramanauskas. Baigiantis iškilmingai ceremonijai, kurios metu jiems turėjo būti suteikti karininkų laipsniai, visa salė atsistojo ir sugiedojo giesmes „Lietuviais esame mes gimę", „Marija Marija" bei Lietuvos himną. Po šito jiems buvo išduotos tik pažymos rusų kalba, kad baigė Karo mokyklą ir yra atsargos karininkai. Oficialiai karininkų laipsniai nebuvo suteikti[6]. Mažas okupantų kerštas už pademonstruotą patriotizmą.

Gavęs galimybę nuo rugsėjo 1 d. dirbti Lietuvos pakraštyje Krivonių (18 kilometrų į pietvakarius nuo Druskininkų) pradinės mokyklos mokytoju (paskyrimo įsakyme parašyta, kad 1941 m. rugsėjo 30 d. paskirtas Guronių, esančių už 500 metrų nuo Krivonių, pradžios mokyklos vedėju[7]), dirbti pradėjo tik grįžęs iš karo mokyklos ir čia pergyveno pirmosios sovietinės okupacijos metus. Jokioms organizacijoms nepriklausęs Adolfas neatsidūrė tarp pirmųjų okupantų teroro aukų. Jo kolegos, šimtai vyresnių mokytojų, buvo išvežti į tremtį ir Gulago (rus. – *Главное управление лагерей и мест заключения*) lagerius. Visi šie pirmosios sovietų okupacijos įspūdžiai turėjo palikti savo žymę. Ką tuo metu galvojo ar rašė A. Ramanauskas, nežinome, tačiau prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui jis neliko nuošalyje. Daug Lietuvos piliečių tuo metu turėjo lūkesčių, kad nepriklausomybė gali būti atkurta kaip 1918 m., tai yra tebevykstant karui. Tačiau šioms viltims nebuvo lemta išsipildyti. Jaunas mokytojas tai patyrė savaip. Druskininkuose.

DRUSKININKŲ EPIZODAS. Pirmąją karo dieną Druskininkus užėmę vokiečių kareiviai išplėšė parduotuves, nusavino „Maisto" bazės ir restorano atsargas. Vyko karas ir, vokiečių kariuomenei sparčiai stumiantis į rytus, maisto atsargos buvo labiausiai

[6] Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953 m., V., 2001, I tomas, p. 194.

[7] A. Ramanausko įskaitos kortelė, LCVA, f. 391, ap. 10, b. 12351, l. 1-2.

geidžiamas grobis. Kita vertus, to maisto reikėjo ir į karo sukeltų nepriteklių sūkurį patekusiems vietos gyventojams. Kurorto valdybos pirmininku tapusio daktaro Kviklio paprašytas apsaugoti kurorto turtą nuo plėšimų bei išgirdęs, kad jau sudaryta Laikinoji Lietuvos vyriausybė, A. Ramanauskas sutiko nuo plėšikų saugoti Druskininkų sanatorijų, sandėlių bei parduotuvių turtą. Į būrį buvo kviečiami lietuviai, kai apsilankydavo ūkinių prekių parduotuvėje[8]. Maždaug dvi savaites (nuo birželio 23 ar 25 ir iki liepos 5–7 d.) kaip 18-os vyrų būrio vadas organizavo valstybinio turto apsaugą. Ta veikla nebuvo įforminama jokiais dokumentais. Ginklą turėjo tik stovintys sargyboje (vokišką šautuvą ir penkis šovinius[9]). Išplėštose krautuvėse užkaldavo langus ir patruliavo gatvėmis. Kurorto valdyba už apsaugą mokėjo algą. Pagal būrio dalyvių liudijimus, A. Ramanauskas ginklo neturėjo (iš pradžių KGB tardytojams kalbėję apie baltą raištį su užrašytomis juodomis raidėmis, vėliau teigė, kad raiščio nebuvo).

KGB vėliau, žinoma, pamėgino apkaltinti, kad jis buvo „savisaugos kuopos" vadu iki 1941 m. rugpjūčio. Tačiau 1956–1957 m. tardymų metu A. Ramanauskas (ir KGB surastas liudininkas, to būrio dalyvis Boleslovas Visockas, kuris taip pat savo noru paliko būrį po dviejų savaičių) patvirtino, kad tai buvo ne kuopa, o 18-os vyrų būrys (sprendžiant iš kitų duomenų apie dalyvių skaičių ir kitus vadus, kuopoje iš tikrųjų buvo du apsaugos būriai po 18–20 vyrų, iš kurių vienam vadovavo A. Ramanauskas), pakviestas saugoti palikto valstybinio turto. Iš A. Ramanausko tardymo medžiagos: „Maždaug dviejų savaičių bėgyje buvau susikūrusios Druskininkuose taip vadinamos apsaugos kuopos vadu. Tačiau kuopos pavadinimas tebuvo formalus <...>, buvo 18 žmonių. <...> Kas konkrečiai suorganizavo tą kuopą, aš nežinau, aš buvau kuopos vadu tik tiek, kiek tai lietė likusio valstybinio turto apsaugą. Kokių nors baudžiamųjų veiksmų <...> mano vadovaujamas būrys nevykdė <...>, aš, būdamas apsaugoje, ginklo ir raiščio neturėjau. Ginklus turėdavo tik tie apsaugos nariai, kurie stovėdavo sargyboje. Jie raiščių taipogi neturėjo."[10] Tačiau Druskininkų policijos nuovados dokumentai nepatvirtino KGB tardytojų užrašytų tariamai A. Ramanausko pasakytų žodžių: „Buvau Druskininkuose susitvėrusios apsaugos kuopos vadu."[11] Po kelių mėnesių jis pats teismui patikslino, kad tai buvo ne kuopa, o būrys.

„Kurorto valdybos pirmininkas daktaras Kviklys paprašė apsaugoti kurorto turtą nuo plėšimų. Dar abejojau, ar eiti padėti, tačiau užėjęs į ryšių skyrių išgirdau, kad jau sudaryta Laikinoji Lietuvos vyriausybė, ir tada sutikau sudaryti būrį apsaugoti kurorto bei parduotuvių turtą Lietuvai. Ginkluoti vyrai ėjo apsaugą prie sandėlių. Išplėštose krautuvėse užkaldavo langus. Aš vadu nebuvau, buvo Jakavonis. Žmonėms mes nieko nedarėm, tik saugojom turtą"[12], – šį A. Ramanausko teiginį patvirtina ir archyviniai dokumentai[13], kurie buvo LSSR VRM žinioje, tačiau KGB, rašydama kaltinimus A. Ramanauskui, jų neieškojo. Neradę jokių įrodymų, kad būtų

[8] 1957 06 29 Boleslovo Visocko tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 4, l. 34–37.

[9] 1957 06 29 Boleslovo Visocko tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 4, l. 34.

[10] 1957 06 17 A. Ramanausko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 2, l. 240–241.

[11] 1957 07 02 Antano Suravičiaus tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 4, l. 76.

[12] 1957 09 24 teismo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 565.

[13] 1941 07 18 Druskininkų policijos nuovados viršininko raportas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. 1436, ap. 1, b. 29, l. 67.

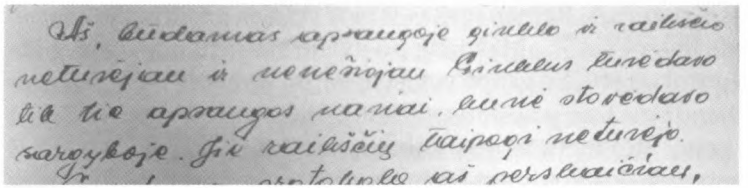

„Apsaugos būryje ginklo ir raiščio neturėjau“

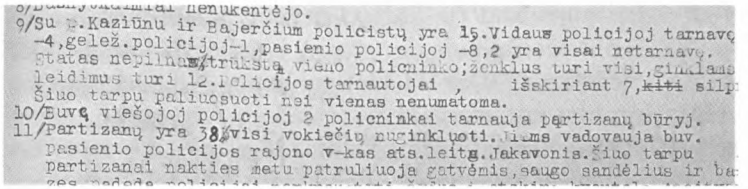

Druskininkų policijos ataskaitoje minimas tikrasis būrio vadas Jakavonis

kokiu nors būdu talkinęs vokiečių okupantams ar buvęs apsaugoje ilgiau negu dvi savaites, sovietinio saugumo tardytojai toliau nesigilino, mat tame būryje buvo ir jų būsimi slaptieji agentai, ir net sovietinės prokuratūros darbuotojas. „Vienas Lietuvos TSR prokuratūros prokuroras Gasiliauskas Petras buvo būrininku ir jis gali būti liudytoju, kad jokių nusikalstamų veiksmų aš neatlikau“, – parodymuose šmėsteli okupacinei valdžiai lojalaus pareigūno pavardė. Tai buvo dar vienas netiesioginis įrodymas, kad A. Ramanausko vadovaujamas turto apsaugos būrys nevykdė jokių suėmimų ar kitokių represijų prieš komunistus. KGB apklausiamas to paties būrio dalyvis B. Visockas patvirtino, kad A. Ramanausko su ginklu nematė: „Varant suimtus tarybinius piliečius ar dalyvaujant suėmimuose Ramanausko aš nemačiau.“[14] Sovietmečiu toliau dirbo ir prašęs turto apsaugą organizuoti gydytojas Kviklys (pagal kitus dokumentus kurorto valdybos direktoriumi buvo dr. Gylys, kol vokiečiai liepos mėn. jį atleido).

Būtent Druskininkuose A. Ramanauskas susidūrė su Valstybinės mokesčių inspekcijos darbuotoju Antanu Urbonu, kuris nuo 1941 m. gegužės 1 d. buvo paskirtas Druskininkų valsčiaus mokesčių inspektoriumi. Tas pats Urbonas po penkiolikos metų ir išduos A. Ramanauską-Vanagą. Tačiau tuo metu jie tiesiog buvo pažįstami – buvęs Karo mokyklos kursantas ir aspirantas (jie niekada nebuvo bendramoksliai, kaip kartais klaidingai rašoma). 1996 m. gruodžio 17 d. Kauno prokuroro Z. Leonavičiaus apklausiamas A. Urbonas – buvęs KGB agentas „Žinomas“ – nurodė tokias aplinkybes: „Druskininkuose, kai sovietų armija pasitraukė, tvarkai palaikyti buvo sudaryti du būriai iš aplinkinių kaimų žmonių, jie turėjo ir ginklų. Vienam tokiam būriui vadovavau aš, o kitam – Adolfas Ramanauskas. Mes tiems būriams vadovavome Druskininkų burmistro Lobikio (Luobikio – *aut. past.*) nurodymu.“ A. Urbono (taip pat perėjusio dirbti į Kurorto valdybą) žiniomis, „kai atvyko vokiečiai, šie būriai buvo paleisti, kadangi Druskininkai jau atiteko vokiečių valdžiai“[15]. Vienintelis tikslus dalykas jo parodymuose – kad A. Ramanauskas vadovavo tik vienam iš dviejų būriui. A. Urbonas bendradarbiavimo su okupacine valdžia nenutraukė – vėliau tapo Merkinės komendantūros vertėju[16].

[14] 1957 06 29 Boleslovo Visocko tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 4, l. 37.

[15] 1996 12 17 liudytojo A. Urbono apklausos protokolas, l. 156.

[16] Iš Vytauto V. Landsbergio interviu su Kazimieru Saja (V. V. Landsbergio asmeninis archyvas).

Liepos pirmomis dienomis A. Ramanauskas iš šios veiklos pasitraukė, nes pamatė, „kad vokiečiai vis tiek plėšia"[17]: „Maždaug po dviejų savaičių man įstojus į tą apsaugos būrį, į Druskininkus atvyko grupė vokiečių kareivių, kurie išplėšė sandėlius ir krautuves. Aš bandžiau tam priešintis, tačiau jie neklausė. Vėliau vokiečiai darė mano namuose kratą. Tuo metu aš pasišalinau, nes Suravičius, su kuriuo aš gyvenau viename kambaryje, kažkokiu tai būdu man pranešė, kad į mūsų namus ateina vokiečių kareiviai. Aš, pajutęs, kad čia kažkas negero, pasišalinau. Vėliau Suravičius man papasakojo, kad vokiečiai tada darė mano kambaryje kratą. Po šio įvykio aš daugiau į apsaugą negrįžau."[18] Dar iki 1941 m. liepos 7 d. atsisakęs šių pareigų, perėjo dirbti į Druskininkų kurorto valdybą ir uždarbiavo ten iki rudens. Šis pasitraukimas buvo pačiu laiku, nes okupacinė valdžia likusius ginkluotus lietuvių būrius ir policiją vėliau stengėsi maksimaliai panaudoti žydų telkimui vietiniuose getuose.

Rugsėjį, kai vokiečių okupacijos sąlygomis mokytojų atlyginimai buvo vėl pradėti mokėti, A. Ramanauskas grįžo į Krivonių pradinę mokyklą, kurioje oficialiai dirbo iki 1941 m. spalio 1 d.[19]

Liepos 12 d. vokiečių okupacinė valdžia panaikino lietuvišką administraciją ir įsteigė komendantūrą. O liepos 16 d. įsakė steigti žydų getą. (Apie 800 vietos žydų 1943 m. sausio mėn. buvo išvežti į Gardiną, Kolbasino koncentracijos stovyklą, vėliau jie nužudyti mirties lageryje.) Į atskirą kvartalą žydus perkraustė lietuvių policija ir ats. ltn. Jakavonio vadovaujamas būrys[20]. Tą pačią dieną (liepos 16-ąją) vokiečių komendantūra lietuvių policiją (15 asm.) ir apsaugos būrį (38 asm.) nuginklavo ir už viską atsakingu paskyrė burmistrą Luobikį[21]. Šie faktai rodo, kad iki liepos 7 d. apsaugos būrį palikęs A. Ramanauskas negalėjo dalyvauti ir nedalyvavo perkeliant žydus į vietos getą.

Druskininkų ypatybė – kurortas, 1940 m. rugsėjo 7 d. iš Baltarusijos SSR perduotas sovietinės Lietuvos administracijai. Komunistų partijos skyriui pirmiausia priklausė po 1939 m. rugsėjo čia įsitvirtinę atsiųsti rusai ir baltarusiai (iki 80 proc. vietos komunistų). Dėl šio regiono (Alytaus apskrities) komunistų partijos sekretoriaus nusiteikimo nepriimti į partiją žydų, šios tautybės žmonių VKP (b) (visasąjunginė komunistų (bolševikų) partija) gretose buvo vos keletas. Pačiuose Druskininkuose buvo 26–28 komunistai (5 žydai, 14 rusų, 6 baltarusiai, 1 ukrainietis, vieno tautybė nenurodyta), iš kurių mažiausiai 9 spėjo pasitraukti (kurorto valdybos direktoriaus pavaduotojas ir komiteto sekretorius Ivan Bučnev, kurorto valdybos direktorius Boris Samarin, valsčiaus vykdomojo komiteto sekretorius Anufrij Žuravliov, vykdomojo komiteto pirmininkas Ivan Zyčkov, Druskininkų milicijos viršininkas Semion Krot, sanatorijos direktorius Aleksandr Volkov[22] ir kt.). 1941 m. liepos 18 d. Druskininkų policija pranešė į Alytų, kad Druskininkų valsčiuje

[17] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekimo byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, l. 274.

[18] 1957 06 17 A. Ramanausko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 2, l. 240–241.

[19] A. Ramanausko įskaitos kortelė, LCVA, f. 391, ap. 10, b. 12351, l. 1–2.

[20] 1941 07 18 Druskininkų policijos nuovados viršininko raportas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. 1436, ap. 1, b. 29, l. 67.

[21] Ten pat.

[22] Komunistų, evakuotų iš Lietuvos SSR, sąrašas, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 263, l. 27–28.

sušaudyti 26 komunistai, 1 plėšikas ir 1 „provokatorius skundikas“. Represijos buvo nukreiptos prieš komunistus, pasižymėjusius tremiant vietos lenkus ir žydus (buvo ištremta apie 20 šeimų, suimta ir kažkiek lietuvių). Kas galėjo sušaudyti tuos trėmimus vykdžiusius komunistus? Policijos nuovados viršininkas V. Bajerčius rašė, kad „daugiausia provokuoja ir skundžia lietuvius lenkai, kurių vienas provokatorius vokiečių yra likviduotas“[23]. Taigi, vokiečių sušaudyti asmenys taip pat įtraukiami į lietuvių policijos viršininko ataskaitą. Vokiečių visiškai kontroliuojamame mieste, kurį numatyta prijungti prie Balstogės srities (ir Rytprūsių), 1941 m. liepos antrojoje pusėje niekas nebuvo vykdoma be vokiečių kariškių leidimo ir dalyvavimo.

Mieste buvo likę apie pora šimtų poilsiautojų, tad tarp sušaudytų komunistų galėjo pakliūti ir ne vietiniai. Pagal Alytaus apskrities KP narių sąrašus, tarp daugiau kaip 200 komunistų buvo apie 10 žydų tautybės, kiti – daugiausia lietuviai. Karui prasidėjus, mažiausiai 63 Alytaus apskrities komunistai (tarp jų penki žydų tautybės) spėjo pasitraukti į Rusiją. Bet kokiu atveju nėra patikimų duomenų, iš kurių būtų galima teigti, kas buvo tie 26 kurorte likę ar iš kitur atvykę ir sulaikyti ar nespėję pasitraukti komunistai. Taip pat nėra duomenų, ar tarp jų buvo penki, daugiausia nevietiniai, žydų tautybės komunistai (Nabatov Mark Mojsejevič, Bujanovskij Eizer Leibovič, Gorochov Josif Monusovič, Garelik Josif Davidovič, Plipelson (?) Chaim Jankelevič[24]), kuriuos galėjo palikti (jų pavardžių nėra evakuotų komunistų sąrašuose) iš Druskininkų bėganti vietos komunistų viršūnėlė. Jokių duomenų nėra ir apie tai, kad iki 1941 m. liepos 7 d. vadovavęs 18 vyrų apsaugos būriui A. Ramanauskas būtų asmeniškai prisidėjęs prie represijų vykdymo – suiminėjęs, varęs suimtus komunistus ir juo labiau dalyvavęs jų egzekucijose. Priešingai – liudininkai ir kiti jau minėti įrodymai patvirtino tai, ką tardomas pasakojo A. Ramanauskas: apie 11–14 dienų jis vadovavo kurorto turto, parduotuvių ir sandėlių apsaugai, kas karo sąlygomis buvo būtina. To meto policijos raportas

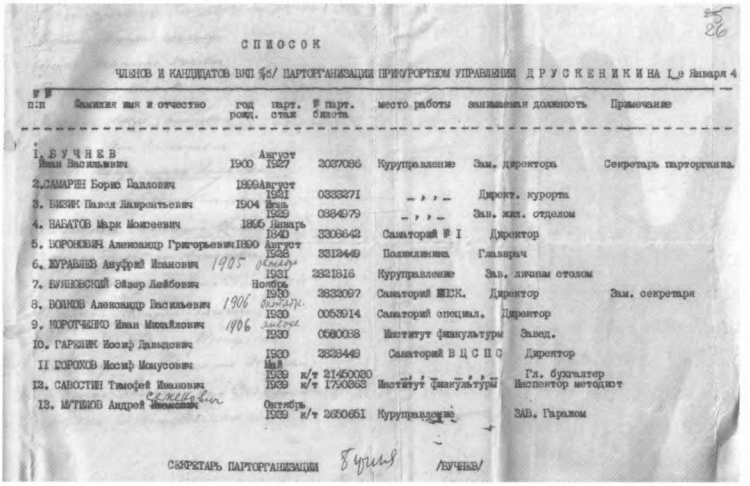

С П И С О К

ЧЛЕНОВ И КАНДИДАТОВ ВКП /б/ ПАРТОРГАНИЗАЦИИ ПРИКУРОРТНОМ УПРАВЛЕНИИ Д Р У С К Е Н И К И НА 1-е Января 4

№ п/п	Фамилия имя и отчество	год рожд.	парт. стаж	№ парт. билета	место работы	занимаемая должность	Примечание
1.	БУЧНЕВ Иван Васильевич	1900	Август 1927	2057086	Куруправление	Зам. директора	Секретарь парторганиз.
2.	ЗАМАРИН Борис Павлович	1899	Август 1941	0333271	_ , , _	Директ. курорта	
3.	БИЗИК Павел Лаврентьевич	1904	Июль 1925	0384079	_ , , _	Зав. жил. отделом	
4.	НАБАТОВ Марк Моисеевич	1895	Январь 1940	3308642	Санаторий № I	Директор	
5.	ВОРОНОВИЧ Александр Григорьевич	1890	Август 1938	3312449	Поликлиника	Главврач	
6.	КУРАПЕЕВ Ануфрий Иванович	1905	Декабрь 1931	2321816	Куруправление	Зав. личным столом	
7.	БУНКОВСКИЙ Эйзер Лейбович		Ноябрь 1930	2832097	Санаторий ВЦСПС	Директор	Зам. секретаря
8.	ВОЛКОВ Александр Васильевич	1906	Октябрь 1930	0053914	Санаторий специал.	Директор	
9.	КОРОТЧЕНКО Иван Михайлович	1906	Любой 1930	0580038	Институт физкультуры	Завед.	
10.	ГАРЕЛИК Иосиф Давыдович		1930	2838449	Санаторий ВЦСПС	Директор	
11.	ГОРОХОВ Иосиф Монусович		Май 1939	м/т 2I450080	_ , , _	Гл. бухгалтер	
12.	САВОСТИН Тимофей Иванович		1939	м/т I750863	Институт физкультуры	Инспектор методист	
13.	МУТИКОВ Андрей Семенович		Октябрь 1939	м/т 2650651	Куруправление	ЗАВ. Гаражом	

СЕКРЕТАРЬ ПАРТОРГАНИЗАЦИИ /БУЧНЕВ/

Druskininkų komunistų sąrašas, 1941 m. sausis

[23] 1941 07 18 Druskininkų policijos nuovados viršininko raportas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. 1436, ap. 1, b. 29, l. 67.

[24] 1941 01 18 VKP (b) narių ir kandidatų Druskininkų valsčiuje vardinis sąrašas, LYA, f. 1308, ap. 19, b. 36, l. 89.

liudija: „Užėjus vokiečiams pirmomis dienomis kariai labai daug išplėšė prekių iš krautuvių, pasiimdami sau ir duodami vietos gyventojams. Maisto trūksta, ypač duonos ir mėsos, kelioms dienoms yra cukraus ir sviesto."[25]

Druskininkų epizodą A. Ramanausko biografijoje yra svarbu detaliai išanalizuoti, nes KGB labai stengėsi kiekvienam partizanų vadui ieškoti kaltinimo įrodymų, esą „žudė tarybinius piliečius". Ir paskutiniam aukščiausiam Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) pareigūnui A. Ramanauskui-Vanagui, ir LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui-Vytautui kaltinimų ieškojo. Nepavyko. Bet daug įdomesnė kita detalė. KGB archyve atsidūrė vieno iš pagrindinių A. Ramanausko persekiotojų ir kankintojų N. Dušanskio 1977 m. rašytas atsiminimų sąsiuvinis. Jų autorius, KGB darbuotojas su ilgu stažu (1940–1971 m.), 1989 m. staiga išleidžiamas iš Sovietų Sąjungos ir emigruoja į Izraelį. Jo užrašai, žinoma, įdomūs ne dėl tariamų „atviravimų". Agentų smogikų operacijų ir slaptų žudynių specialistas apie šiuos savo „žygdarbius" nutylėjo. Bet rašė apie A. Ramanausko sulaikymą ir tardymą bei tariamą mėginimą nusižudyti. Savo užrašuose A. Ramanauskui jis priskyrė pareigas Druskininkuose, kurias ėjo visai kiti, dabar jau nustatyti bei įvardyti žmonės (tai patvirtinta dokumentais bei liudijimais). Melą apie tariamą buvimą Druskininkų burmistru bei komendantu ir apie „iki vokiečių atėjimo suorganizuotą baltaraiščių būrį, kuris sušaudė daug žmonių", N. Dušanskis rašė nepaisydamas fakto, kad pats buvo vienas pagrindinių A. Ramanausko bylos autorių. Užrašuose sąmoningai įrašytos melagingos tezės beveik tris dešimtmečius buvo užmirštos. 2008 m. savo priešmirtiniame interviu už nusikaltimus žmoniškumui (ir dalyvavimą kankinimuose) Lietuvos teisėsaugos ilgiau kaip dešimtmetį ieškotas 90-metis Nachmanas Dušanskis dar kartą apkaltino A. Ramanauską ir jam priskyrė net kelių miestelių žydų žudynių organizavimą. Kaltinimai susiję su akivaizdžių istorinių faktų neigimu ir atsidavė senatviniu marazmu. Lietuvos istorikai iki tol jau buvo ištyrę Druskininkų, Leipalingio, Lazdijų, Merkinės žydų žudynių aplinkybes ir įvardiję konkrečius organizatorius ir dalyvius. A. Ramanausko niekas niekur nėra įvardijęs dėl paprastos priežasties: holokausto nusikaltimuose jis nedalyvavo nei tiesiogiai, nei netiesiogiai. Jam tokie dalykai buvo nepriimtina ir svetima. Ko siekė N. Dušanskis, jau nebesvarbu, nes jis „prisiminė" ir apie kito legendinio partizano Juozo Lukšos-Daumanto tariamą dalyvavimą „Lietūkio" garažo žudynėse. Dar prieš dešimtmetį tos tezės buvo noriai tiražuojamos, nepaisant fakto, kad 2006–2007 m., remiantis Lietuvos bei Vokietijos archyvais, „Lietūkio" žudynių aplinkybės istorikų ištirtos ir nustatyti konkretūs organizatoriai ir vykdytojai (gestapininkas Richardas Šveiceris ir gestapo agentas Juozas Surmas[26]).

KGB pplk. N. Dušanskis, jau pasibaigus Antrajam pasauliniam karui visus apdovanojimus gavęs už tariamus kovinius „nuopelnus" (už lietuviško antikomunistinio išsivadavimo judėjimo naikinimą), noriai dalyvavo Rusijos palaikomoje antilietuviškoje dezinformavimo kompanijoje. Panašu, kad būtent N. Dušanskio apie A. Ramanauską skelbiamais falsifikatais remdamasis Efraimas Zuroffas 2017 m. spalio 28 d. tviteryje parašė: „Lietuvių didvyrio vaidmuo holokausto nusikaltimuose

[25] 1941 07 18 Druskininkų policijos nuovados viršininko raportas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. 1436, ap. 1, b. 29, l. 67.

[26] Anušauskas A., Sviderskytė G. XX amžiaus slaptieji archyvai, V., 2008, p. 59–113.

Nachmanas Dušanskis

Nachmanas Dušanskis (1919–2008), KGB pplk. (nuo 1956 m. gruodžio 28 d.). 1936–1940 m. Lietuvoje buvo kalinamas už antivalstybinę veiklą. 1940–1941 m. – NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatas, rus. – *Народный комиссариат внутренних дел*) darbuotojas Telšiuose. 1941–1942 m. lagerio „Usollag" Solikamske darbuotojas. Nuo 1944 iki 1953 m. dirbo Kauno NKGB (Valstybės saugumo liaudies komisariatas), pakilo nuo vyr. įgaliotinio iki MGB įgaliotinio Kauno rajonui 2N skyriaus viršininko pavaduotojo. 1953–1954 m. MVD 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojas, vadovavo agentams smogikams. Nuo 1954 m. – LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas. 1956 m. baigė vidurinę mokyklą. Nuo 1966 m. – KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio viršininkas, 1967–1971 m. LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas. 1989 m. Išvyko į Izraelį. Lietuvoje 1996 m. jam iškelta byla dėl dirbant KGB vykdytų nusikaltimų. Už A. Ramanausko-Vanago sulaikymą 1956 m. gruodžio 7 d. gavo padėką ir vardinį laikrodį. Kiti apdovanojimai: „Už pergalę prieš Vokietiją" (1945), Tėvynės karo I laipsnio ordinas (1949), „Už kovinius nuopelnus" (1951) – buvo gauti už kovą su lietuvių antikomunistinio nacionalinio pasipriešinimo judėjimu.

turėtų neleisti jam būti pavadintam 2018 metų valstybės didvyriu." Per pastaruosius du dešimtmečius istorikams ištyrus pietų Lietuvos miestelių žydų holokausto atvejus, buvo nustatyti tikrieji jų organizatoriai ir vykdytojai, tačiau Vanago istorijos falsifikuotojų tai nesustabdė.

OKUPANTŲ ĮRAŠAI. Krivonių (Guronių) pradinę mokyklą A. Ramanauskas paliko 1941 m. spalio mėn. Paprašęs darbo arčiau tėviškės, 1941 m. spalio 14 d. Švietimo generalinio tarėjo įsakymu pervestas į Aukštakalnio (Lazdijų valsčius) pradinės mokyklos vedėjo pareigas (nuo spalio 1 d.). Dirbo šioje mokykloje vienus metus, kaip ir kiti mokytojai susidurdamas su vokiečių okupacinės valdžios reikalavimais. 1942 m. rugsėjo 16 d. kreipėsi į Alytaus mokytojų seminarijos direktorių J. Mičiulį, prašydamas priimti jį mokytoju. Buvo viena sąlyga – vokiečių nacistinės okupacinės

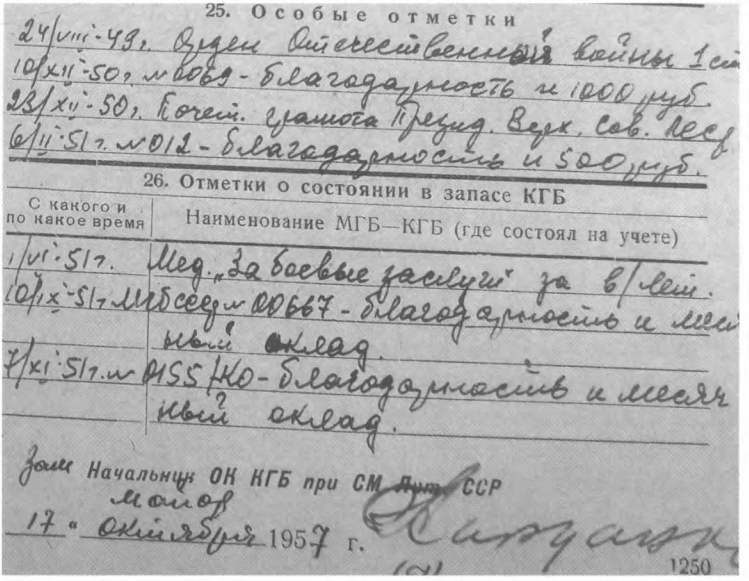

25. Особые отметки

24/VIII-49 г. Орден Отечественной войны 1 ст.
10/XII-50 г. № 0069 - благодарность и 1000 руб.
23/XII-50 г. Почет. грамота Президиума Верх. Сов. ЛССР
6/II-51 г. № 012 - благодарность и 500 руб.

26. Отметки о состоянии в запасе КГБ

С какого и по какое время	Наименование МГБ—КГБ (где состоял на учете)
1/VI-51 г.	Мед. „За боевые заслуги" за в/лет.
10/IX-51 г.	МГБ ССР № 00667 - благодарность и месячный оклад.
7/XI-51 г.	№ 0155/КО - благодарность и месячный оклад.

Зам. Начальник ОК КГБ при СМ Лит. ССР
майор
17 октября 1957 г.

1250

N. Dušanskio apdovanojimai

administracijos reikalavimu visi mokytojai turėjo pasirašyti standartinį spausdintą blanką (vokiečių ir lietuvių kalbomis) „apie nežydišką kilmę": „Užtikrinu, kad man, nors esu rūpestingai patikrinęs, nėra žinomos aplinkybės, kuriomis galima būtų pateisinti nuomonę, kad mano tėvai arba seneliai yra žydų kilmės. Žinau, kad už sąmoningai suteiktus klaidingus davinius galiu būti betermininiai atleistas iš tarnybos."[27] Žinoma, niekas to netikrino, tačiau rasistiniais įstatymais pačioje Vokietijoje išskyrę iš visuomenės žydus ir juos persekioję bei naikinę, okupuotose teritorijose naciai taip pat įvedė tas pačias rasistines bei segregacines nuostatas – vokiečius atskyrė nuo lietuvių (buvo įvesti užrašai „Tik vokiečiams"), lietuvius – nuo žydų. Mokytojai pasirašydavo tokius pareiškimus, kad galėtų toliau dirbti savo darbą – ne tik ruošti būsimus mokytojus, bet kartu su studentais minėti J. Basanavičiaus mirties metines, rinkti knygas Rytų Lietuvai[28] ir t. t. Gaudamas 160–170 markių per mėnesį algą, seminarijoje A. Ramanauskas dėstė „rankų darbus", skaičiavimo metodiką, matematiką, fiziką, visuomenės ugdymą. Čia susidraugavo su kolegomis, būsimaisiais pogrindžio bendražygiais – lietuvių kalbos ir literatūros mokytoju Konstantinu Bajerčiumi ir matematikos, fizikos ir chemijos mokytoju Antanu Kulikausku[29]. Čia susipažino ir su Birute Mažeikaite, kuri mokėsi seminarijoje nuo 1941 m. spalio 1 d.

Sugrįžus sovietiniams okupantams, atsirado kitos nuostatos. Reikėjo patvirtinti savo klasinę kilmę, atskleisti priklausomybę visuomeninėms ir politinėms organizacijoms. Alytaus apskrities vykdomojo komiteto liaudies švietimo skyriui A. Ramanauskas parašė pareiškimą ir paprašė palikti esamose pareigose. Prasidėjus naujai okupacijai, jis nesiruošė palikti savo studentų, tarp kurių mokėsi ir jam į akį bei širdį kritusi Birutė. Tačiau puoselėtiems taikios ateities planams nebuvo lemta išsipildyti. Naujoji okupacija atėjo su kuo žiauriausia prievarta, teroru ir žudynėmis, kurių liudininku tapo ir A. Ramanauskas.

1945 m. vasario 1 d. Alytaus mokytojų seminarijos mokytojo A. Ramanausko asmeniškai rašyta autobiografija buvo išversta į rusų kalbą: „Jokiose organizacijose nedalyvavau. <...> Pradėjau dirbti mokytoju. 1942 m. spalio 1 d. pasiekęs praktinio mokytojo darbo stažą, aš kaip Lazdijų valsčiaus Aukštakalnio mokyklos pedagogikos, metodikos ir mokytojo praktikos dėstytojas, persikėliau į Alytaus mokytojų seminariją etatiniu mokytoju."[30] Tokias autobiografijas tuo metu greičiausiai rašė visi mokytojai, o pagal jas bei skundus SSRS valstybės saugumo ministerija (MGB) ieškojo savo domėjimosi objektų... Gal todėl, kad jis buvo baigęs karo mokslus, gal apskritai dėl bendro lietuviškos inteligentijos filtravimo, o gal dėl iš pirmo karto nesuprantamų įrašų dokumentuose (seminarijos kadrų įskaitos lape jis pažymėtas kaip „Alytaus seminarijos karinis vadovas, seržantas"; 1940 m. spalio mėn. „buvo Raudonojoje armijoje" (kai baigė dar 1939 m. Kauno karo mokykloje pradėtus aspirantų kursus); „1940 gegužės 15 d. pašauktas Panevėžio apskrities karinio komisariato"[31]; „1940–1941 m.

[27] Erklaerung – Pareiškimas, LCVA, R-418, ap. 1, b. 27, l. 71.

[28] Alytaus seminarijos mokytojų tarybos 1942 m. protokolai, LCVA, f. R-418, ap. 1, b. 1.

[29] LCVA, f. 418, ap. 1, b. 2.

[30] 1945 02 01 A. Ramanausko autobiografija, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 6-6atv.

[31] Alytaus mokytojų seminarijos kadrų įskaitos lapas A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 7.

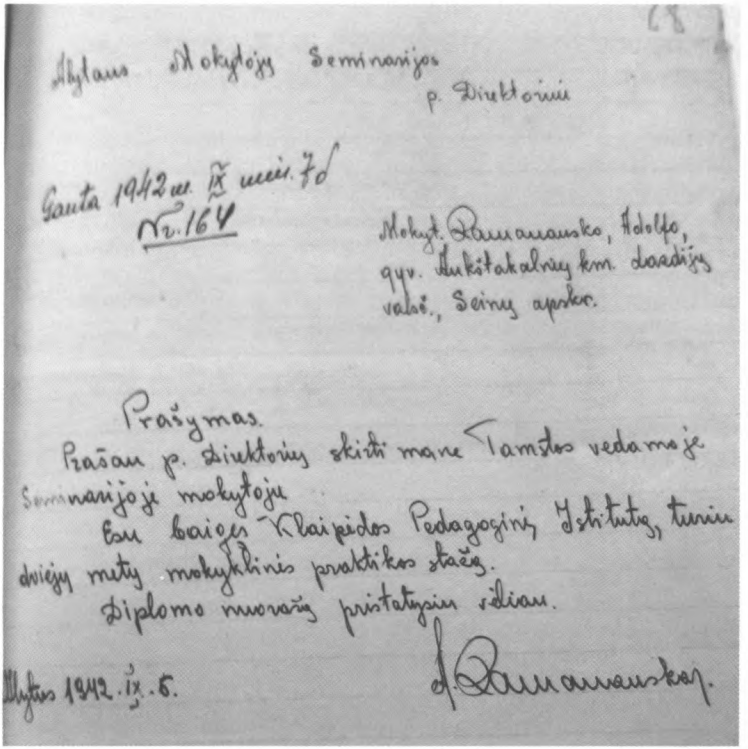

Alytaus Mokytojų Seminarijos
p. Direktoriui

Gauta 1942 m. IX mėn. 7 d.
Nr. 164

Mokyt. Ramanausko, Adolfo,
gyv. Lukštakalnių km. daraičių
valsč., Seinų apskr.

Prašymas.

Prašau p. Direktorių skirti mane Tamstos vedamoje Seminarijoje mokytoju.
Esu baigęs Klaipėdos Pedagoginį Institutą, turiu dvejų metų mokytojinės praktikos stažą.
Diplomo nuorašą pristatysiu vėliau.

Alytus 1942. IX. 6. A. Ramanauskas.

A. Ramanausko prašymas priimti jį mokytoju į seminariją

Bajerčius, Kostas, vedęs turi 1 vaiką	VI	E.j.mok.p. l.samd.t.	mokykl.prakt.[illegible] 29 pam.už 28 x 6,66 RM. už 1;50% Už rašto d.liet.kalbos 15%
Kulikauskas, Antanas vedęs turi 1 vaiką	VI	E.j.mok.p. l.samd.t.	Matemat.12, fizikos 6, chemijos 8, kosmogr.1, visuom.ugd.1, viso 28 p. Matemat. rašto d. tais. 10% Fizikos kab.ved. 2 pam. po 6,66 RM
Banseviščius, Juozas, nevedęs	VI	E.j.mok. p. l.sam.t.	Vokiečių k.16, geogr.8, visuom.ugd. 1, viso 25 pam. po 6,66 RM. Vok.kalbos rašto d.t.15%
Ramanauskas, Adolfas nevedęs.	VI	E.j.mok.p. l.sam.t.	Rankų d.bern.8, skaič.met.2, Rankų d. met.1, fizikos 6, matem.6, mokykl.prak tika 3, viso 26 pam. Matem.rašto d. tais.10%

A. Ramanausko vestos pamokos

mokėsi Raudonosios armijos pėstininkų mokykloje Kaune"[32]) A. Ramanausku MGB susidomėjo. Akivaizdu, kad okupantai dar tik kaupė kompromituojančią medžiagą ir neturėjo jokios dokumentais patvirtintos informacijos apie potencialius priešus...

Alytaus mokytojų seminarijos mokytojai ir studentai nebuvo to laiko įvykių nuošalyje. Visi, kaimuose turėję artimuosius, puikiai žinojo, kokiomis drastiškomis priemonėmis yra gaudomi nuo tarnybos sovietinėje armijoje besislapstantys vyrai, kaip deginami kaimai ir sodybos su gyvais žmonėmis. Toks kelių šimtų žmonių kolektyvas itin domino sovietinį saugumą, juo labiau, kad (ir visai pagrįstai) įtarė čia esant pogrindinių organizacijų narių. Agentų verbavimas buvo labiausiai įprastas ir mažiausiai kainuojantis informacijos kaupimo būdas. NKGB (valstybės saugumo

[32] Lazdijų apskr. MGB majoro Stepanovo pažyma, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 9.

liaudies komisariatas) darbuotojams, kurie pildė verbuojamųjų dokumentus, nebuvo svarbu – „sutikau" ar „nesutikau". Kaip įrašys, taip ir liks dokumentuose. Jei pasislėps – bus gaudomas, jei nepasislėps, bet nedirbs agentu, – bus suimtas.

> Vykstant partizaniniam karui sovietinio saugumo buvo užverbuota apie 50 tūkst. Lietuvos gyventojų, tačiau nemenka dalis neteikė informacijos ir buvo išbraukiami iš formalaus agentūrinio tinklo. Kiti likdavo agentūriniame tinkle, tačiau pasirinkdavo kitą kelią – teikdavo netikslią informaciją ir su pogrindžio žinia klaidino priešą. Tik 1952 m. MGB ir KGB konstatavo, kad taip buvo užverbuota tūkstančiai dvigubų agentų. Dar kiti pasirašydavo pasižadėjimus, kad išvengtų suėmimo, ir, vos išėję iš saugumiečių kabinetų, imdavo slapstytis arba pasitraukdavo į pogrindį.

A. Ramanauską įtarė esant pogrindinės organizacijos mokytojų seminarijoje nariu[33]. Suėmimo pretekstu buvo ir kompromituojanti informacija – „vokiečių okupacijos metu buvo apsaugos būryje"[34]. Kurį laiką stebėję, Alytaus NKGB darbuotojai 1945 m. pradžioje jį slapta sulaikė. Tuo metu jau svarstęs prisijungimo prie partizanų klausimą, A. Ramanauskas iš NKGB nagų galėjo ir nebeištrūkti. Tačiau jaunam mokytojui reikėjo gauti papildomo laiko pasirengimams pasitraukti į pogrindį. Kare kaip kare – priešo apgaulė ir klaidinimas buvo vienas iš kovos metodų. Pasinaudojo tuo, kad Alytaus NKGB viršininko pavaduotojas, valstybės saugumo kapitonas Platovas labai norėjo jį užverbuoti „kompromituojančios informacijos pagrindu". Turėdamas draugų rate įvertintų vaidybinių sugebėjimų, Adolfas sugebėjo kapitoną įtikinti savo „nuoširdumu" ir buvo išleistas. Kaip prisiminė jaunesnis brolis Albinas: „Kada jį norėjo užverbuot pranešėju, jis parėjo, tą raudoną kaklaraištį nusitvėrė, nusilupo, trenkė į kampą ir sako, kad aš savo kolegų išdaviku nebūsiu, ir išėjo į pogrindį su Kulikausku."[35] Akivaizdu, kad NKGB kapitonas rimtai patikėjo, jog 1945 m. pradžioje užverbavo A. Ramanauską slapyvardžiu „Dzūkija"[36]. Todėl, kai tik sužinojo apie jo staigų pasitraukimą į partizanų būrį, iš karto įrašė, kad „buvo mūsų informatoriumi, išdavė Tėvynę pereidamas į priešo pusę"[37], ir duomenis apie jį

A. Ramanauskas Alytuje 1944 m.

[33] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 8.

[34] Lietuvos SSR NKGB Alytaus apskrities skyriaus nutarimas užvesti A. Ramanauskui bylą-formuliarą, 1945 06 09 dokumentas rusų kalba, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 325, l. 5, 5 ap.

[35] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su Albinu Ramanausku (V. V. Landsbergio asmeninis archyvas).

[36] 1953 04 03 plk. Vaupšasovo pažyma, LYA, f. K-30, b. 325.

[37] 1945 05 v/s kpt. Platovo nutarimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 19.

A. Ramanauskas (sėdi antras iš kairės) su Alytaus mokytojų seminarijos studentais

A. Ramanauskas (stovi atskirai iš dešinės) Alytaus mokytojų seminarijos studentų fizinio lavinimo pamokoje

A. Ramanauskas (sėdi ketvirtas iš dešinės) su Alytaus mokytojų seminarijos kolegomis

A. Ramanauskas (stovi pirmas iš kairės) su Alytaus mokytojų seminarijos mokytojais

Alytaus mokytojų seminarijos dėstytojai 1943 m. Kairėje priklaupęs – Adolfas Ramanauskas

A. Ramanauskas (centre) mokytojų seminarijoje

Pasipriešinimo judėjimo dalyvių užrašas „Mūsų kraujas – tautos laisvė“

numatė kaupti stebėjimo byloje „Predateli" (liet. „išdavikai"). Išvengęs suėmimo ir NKGB agentūrinių pinklių, A. Ramanauskas tapo Vanagu ir vėliau neslėpė šio verbavimo epizodo nuo draugų ir artimųjų. To jis neslėpė ir nuo savo draugės, būsimos žmonos B. Mažeikaitės (minėjo ir po dešimtmečio rašytuose memuaruose „Partizanų gretose").

> Atsisakiusius bendradarbiauti NKGB-MGB-KGB stengdavosi kompromituoti. Šį metodą iš pradžių naudojo kompromituodami atskirus pasipriešinimo dalyvius ir jų talkininkus (nukreipdami pogrindžio ugnį klaidinga kryptimi), o nuslopinus pasipriešinimą, iki 1988 m. tokį būdą naudojo už SSRS ribų (nebent vėl norėjo sukompromituoti kokį rezistencijos dalyvį prieš kitus buvusius bendražygius). Po 1990 m. pradėjo naudoti kompromitavimo metodą ir čia, Lietuvoje. Ne veltui visos pažymos apie A. Ramanausko ir jo bendražygių tariamą verbavimą buvo nesunaikintos, o paliktos KGB archyve.

„Be to, mane išsišaukė kartą saugumas ir norėjo užverbuoti, aš prašiausi, kad mane paleistų, nes tokio darbo aš nesugebėsiąs dirbti, bet mane prigrasino ir aš sutikau", – A. Ramanauskas tariamai šitaip pasakė 1957 m. okupuotos Lietuvos Aukščiausiajame Teisme (įrašyta į protokolą), paminėdamas ir draugo verbavimą jį sekti[38]. Tačiau byloje dalyvavęs prokuroras paliko kiek kitokius neoficialius užrašus apie tai, ką tuomet kalbėjo Vanagas: „Kartą iššaukė saugumas, ir norėjo mane užverbuoti, bet aš nesutikau. Grasino. Iš pašaukimo pedagoginį darbą mylėjau."[39] Ir tai ne vienintelis neatitikimas okupantų dokumentuose, apie kuriuos bus pasakojama kituose skyriuose.

VANAGO VARDAS PASIPRIEŠINIMO VEIKLOJE

1945 m. balandžio mėn. pabaigoje pasitraukęs į ginkluoto pasipriešinimo gretas A. Ramanauskas pasirinko Vanago slapyvardį. Nuo šiol su juo buvo atpažįstamas ir juo naudojosi iki pat kovos su okupantais pabaigos. Būdamas prieš penkerius metus parengtu karo mokyklos auklėtiniu, net kaip jaunesnysis leitenantas jis buvo nepaprastai vertingas pogrindžiui. Kaimo vyrai, nuo prievartinės mobilizacijos besislapstantys jaunuoliai, jungdamiesi į pasipriešinimo dalinius dažniausiai turėjo menką karinį parengimą, tad kiekvienas karinius pagrindus turintis vadas buvo labai vertinamas. Vanagas, išrinktas Nemunaičio apylinkėse veikiančio būrio vadu, pradėjo būrių vienijimo darbą. Tai nereiškė, kad bus vienoje vietoje telkiamas didelis partizanų būrys. Tai reiškė, kad kiekvienas savo apylinkėse veikiantis būrys turės savo vadą, kontroliuojamą teritoriją ir galės esant reikalui susisiekti su kitose apylinkėse veikiančiais būriais. Jo adjutantu tapo kitas Alytaus mokytojų seminarijos mokytojas Antanas Kulikauskas-Daktaras, o būrio aprūpinimo viršininku – Albertas Perminas-Jūrininkas.

[38] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 566.

[39] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 274.

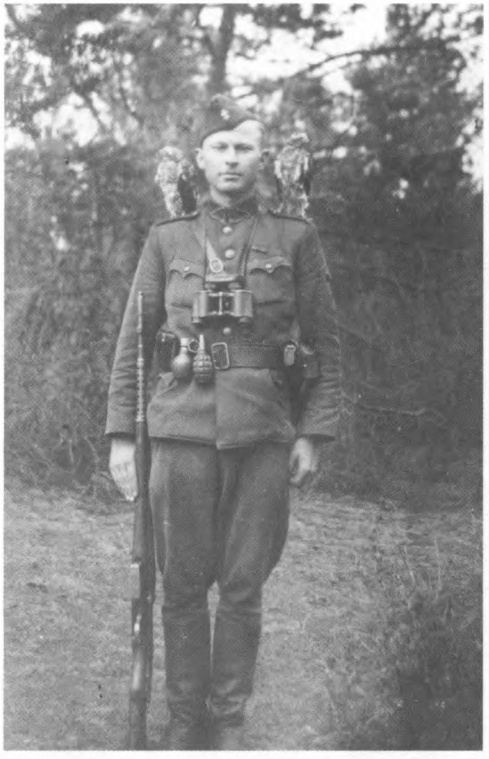

A. Ramanausko bendražygis A.Perminas-Jūrininkas 1947 m.

Kuopa greitai išaugo nuo 34 iki 140 ginkluotų partizanų. 1945 m. birželio 2 d. Vanago kuopos kovotojai iškilmingai prisiekė. Jungiantis partizanų būriams, atsirado poreikis kurti didesnius organizacinius vienetus. Alytaus apskrities Merkinės ir Alovės valsčiuose veikusi partizanų kuopa įsijungė į Dzūkų grupę. Išaugusi iki bataliono kuopa tapo Merkio rinktinės dalimi, A. Ramanauskas-Vanagas tapo šios rinktinės (su Marcinkonių bei Druskininkų batalionais) vadu. Dzūkų grupei vadovavo plk. ltn. Juozas Vitkus-Kazimieraitis. Jo, kaip ir Vanago, pagrindinė užduotis buvo paversti partizanų dalinius koviniais vienetais, kurie laikytųsi vienodo drausmės statuto, organizacinių ir operatyvinių nurodymų. Taip buvo galima išvengti nuostolių dėl prastesnio apmokymo ar išdavysčių. 1945 m. suvienijus atskirus partizanų dalinius nuo Onuškio ir Valkininkų rytuose iki Lazdijų ir Leipalingio vakaruose ir nuo Marcinkonių pietuose iki Alovės šiaurėje, tų pačių metų pabaigoje jau susidarė A. Ramanausko-Vanago vadovaujama Merkio rinktinė bei Dominyko Jėčio-Ąžuolio vadovaujama Dzūkų rinktinė, taip pat Šarūno rinktinė (Kapčiamiesčio, Veisiejų, Leipalingio, Seirijų apylinkėse, nuo 1946 m. pavasario perėjusi Tauro apygardos žinion) ir Geležinio vilko rinktinė (Onuškio, Varėnos, Valkininkų, Rudnio apylinkėse). Ne visi partizanų vadai norėjo centralizavimo. Be to, miestuose kūrėsi pogrindinės grupės, kurios mėgino imtis politinio vadovavimo, ne visada suprasdamos pogrindinio darbo specifiką. Tačiau Vanagas, rugpjūčio 1 d. pirmą kartą susitikęs su J. Vitkumi-Kazimieraičiu, nuo tol klausė labiau patyrusio karininko įsakymų. Tai padėjo išvengti dalies nuostolių, bet dėl didžiulės okupacinių pajėgų karinės persvaros, suprantama, tie nuostoliai buvo neišvengiami: iš 183 Merkinės bataliono kovotojų 1945 m. gegužės – rugpjūčio mėn. žuvo 31 partizanas[40].

Nuo 1945 m. lapkričio 18 d. Vanagas buvo J. Vitkaus-Kazimieraičio suformuotos A apygardos rinktinės vadas. Pirmame Lietuvos partizanų A apygardos ir Tauro apygardos vadų pasitarime, kuris 1946 m. balandžio 9 d. vyko prie Seirijų, Vanagas galėjo įsitikinti Kazimieraičio organizaciniais gebėjimais. Jam pavyko suformuoti Pietų Lietuvos partizanų štabą, o sujungus A apygardą ir Dzūkų rinktinę, buvo

[40] Kašėta Algis, A. Ramanauskas-Vanagas 1918–1957 (įvadas), Daugel krito sūnų... Partizanų gretose, V., 1999, p. XV.

Dzūkas, Vanagas, Vanagas-Paukštis, Bevardis, Vieversys, Girinis, Kregždė, Rimvydas

įkurta Ąžuolio vadovaujama Dainavos apygarda. 1946 m. birželio mėn. Vanagas buvo paskirtas Dainavos apygardos vado pirmuoju pavaduotoju. Žinoma, tuo pat metu buvo vedama kova su žiauriu ir žymiai gausesniu priešu. Tai rodo Dainavos apygardos 1946 m. gruodžio mėn. apžvalga:

> „Gruodžio mėnesio 4 d. apie 300 rusų krėtė Burbonių mišką, esantį Varėnos valsčiuje, bet nieko nerado. Gruodžio mėnesio 7 d. Mockų kaime, Balbieriškio valsčiaus, raudonieji nušovė besislapstantį pil. Petukauską St., kilusį iš Balbieriškio miestelio. Gruodžio mėnesio iš 7 į 8 d. naktį sulaikyta grįžtanti iš Marijampolės šnipė Pangonytė Bronė, gyv. Gudeliuose ir dirbanti NKVD, ištardžius sunaikinta. Žuvus part. Uraganui minėtoji šnipė išėmė – išlupo auksinius dantis. Gruodžio mėnesio 10 d. naktį apie 30 NKVD bei istrebitelių apsupo 3 partizanus: Pakštą, Mislinčių ir Gandrą, užėjusius pas ūkin. Balyną

Adomą, gyv. Strielčių kaime, Alytaus valsč. Po trumpų kautynių apsuptiesiems laimingai pavyko be nuostolių prasiveržti. Raudonųjų pusėje trys nukauti ir vienas, sunkiai sužeistas, bevežant į Alytų mirė. Gruodžio mėnesio 13 d. išdavimo dėlei (dėl išdavystės – aut. past.) Gudelių kaime, Miroslavo valsč. pas pil. Žilinską NKVD rado slėptuvę, kurioje tuo metu buvo du partizanai: Jokeris ir Lakūnas, kur abudu ir žuvo. Gruodžio mėnesio 14 d. į Daugus atvažiavusi dešimtyje sunkvežimių kariuomenė plėšė turtą iš vietos gyventojų, išdraskydami net ir bičių namelius. Apie 20 asmenų buvo suėmę, bet tą pačią dieną paleido su sąlyga, kad laike 5 dienų ką nors praneš apie partizanus. Ūkininkės Golšteinienės visą turtą konfiskavo. Gruodžio mėnesio 15 d. P. K. L. Teismo sprendimu sunaikintas šnipas Šuliauskas Antanas, gyv. Radžinių kaime. Gruodžio mėnesio 23 d. Dudzinskui Baliui, gyv. Pavarėnio k., išdavus, NKVD surado slėptuvėje pas pil. Sabaitį, gyv. Mikalavo kaime, 4 partizanus: Lordą, Vytenį, Raktą ir Nykštaitį. Įvykusių kautynių metu, kurios tęsėsi 5 valandas, visi partizanai, pritrūkę šaudmenų, nusižudė. Iš raudonųjų pusės 1 leitenantas sužeistas. Į raudonųjų rankas pateko partizanų turėti ginklai: 3 kulkosvaidžiai, 1 automatinis šautuvas, 1 šautuvas, 4 pistoletai ir rašomoji mašinėlė. Išdavikas Dudzinskas Bolius P. K. L. Teismo sprendimu 1946-XII-30 dieną sunaikintas. Sabaičių šeimą NKVD suėmė."[41]

J. Vitkus-Kazimieraitis, kaip ir kiti pasipriešinimo dalyviai, 1945–1946 m. dar laukė tarptautinės padėties pasikeitimo ir Lietuvai naudingos taikos konferencijos sprendimų ar netgi karo tarp buvusių Antrojo pasaulinio karo sąjungininkų. Todėl pogrindžio karines pajėgas ne tik telkė, bet ir ruošė galimai mobilizacijai: rengė mobilizacinius planus, skaičiavo reikalingus pajėgumus. Dėl to reikėjo saugoti ginkluotus kovotojus, vengti nereikalingų aukų, stiprinti jų karinį pasirengimą, trukdyti okupantų valdžios įsigalėjimui. Pats Vanagas reguliariai susitikdavo su sau pavaldžiais vadais, lankydavo dalinius, stengėsi užsitikrinti neginčijamą autoritetą tarp pasipriešinimo dalyvių. Nors šiaip buvo linksmas ir partizaninėje spaudoje spausdindavo įvairius juokelius, kaip vadas buvo griežtas, ypač daug dėmesio skyrė kovotojų drausmei, tiksliam drausmės nuostatų taikymui kovojant su šnipais (žr. skyriuje „Nepatogus liudininkas: „Mes ne teroristai"), net ir MGB vykdomo beatodairiško teroro sąlygomis. Sužinojęs apie įtartinas aplinkybes vykdant karo lauko teismų nuosprendžius, reikalavo raportų ir paaiškinimų. Kai Merkio rinktinės „Snaiperio" būrys Alovės valsčiuje Butrimiškių kaime 1946 m. balandžio 12 d. sušaudė tris šeimas, Vanagas išreikalavo raportų, karo lauko teismo

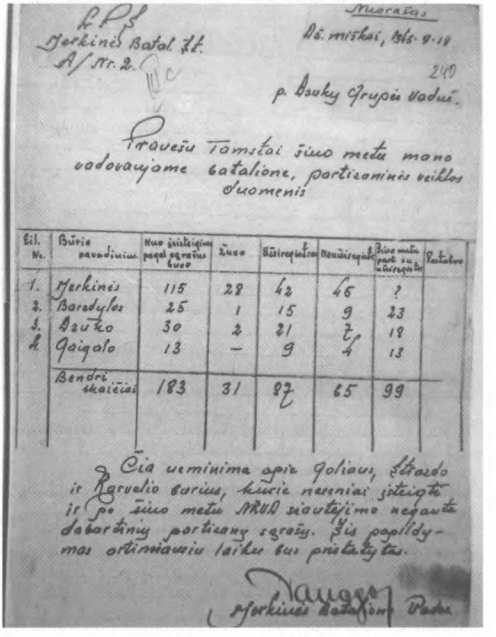

Lietuvos partizanų Merkinės bataliono vado A. Ramanausko-Vanago pranešimas Dzūkų grupės vadui Juozui Vitkui-Kazimieraičiui apie bataliono sudėtį. 1945 m. rugsėjo 18 d.

[41] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 128–128 atv. (žr. priedus).

Dainavos apygardos partizanų apygardos vadų sąskrydis Punios šile 1947 m. balandžio mėn. Stovi penktas iš kairės – Dainavos apygardos vado pavaduotojas ir Merkio rinktinės vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas

protokolų[42]. Nors būrio vadas raporte nurodė, kad buvo sušaudytos partizanų judėjimą šnipinėjusios komunisto, ginkluoto milicininko ir trėmimuose dalyvavusio ginkluoto buvusio stribo (nuo rus. *истребитель*) šeimos (iš viso 12 asmenų), kurių namuose rasta ginklų[43], tačiau reikalauta viską pagrįsti ir ateityje taikyti bausmes tik konkrečiam šnipinėjančiam asmeniui. Už partizanų padarytus nusikaltimus Vanagas bausdavo griežtai ir siekė, kad „vadai, kurie nekontroliuoja jų žinioje esančių partizanų arba nesiima aukščiau nurodytų priemonių pažeidimams pašalinti, bus priskaityti prie nusikaltimo bendrininkų ir teks nukentėti“[44].

1947 m. vasarą mūšyje Punios šile žuvus Dainavos apygardos vadui D. Jėčiui-Ąžuoliui, vadovavimą apygardai perėmė A. Ramanauskas-Vanagas. 1947 m. rugsėjo 24–25 d. vykusiame Dainavos apygardos vadų sąskrydyje jis buvo išrinktas Šios apygardos vadu ir iš karto pareikalavo, kad būtų vengiama civilių aukų. Kad karo lauko teismo nuosprendžio skyrimo procedūra būtų sudėtingesnė (neleidžianti vienasmeniškų sprendimų), jis tobulino jo nuostatus, drausmės statutą. Žinoma, kontroliuoti situaciją buvo nelengva. Tačiau Vanagas turėjo visai kitą vadovavimo stilių negu kiti vadai, – jis asmeniškai vizitavo dalinius, kalbėjosi su kovotojais. Jo prisiminimuose yra aprašytos geriausios tų susitikimų akimirkos, kai daliniuose rengdavo linksmus vaidinimus, aiškindavo politinę padėtį ir taip keldavo eilinių kovotojų ūpą.

Kuklus ir principingas vadas tapo dideliu autoritetu. Ant jo pečių gulė ir pogrindinės spaudos leidybos organizavimas. Vanagas pats rašė straipsnius, piešė karikatūras, spausdino: 1945 m. Merkio bataliono laikraštį „Trečias skambutis“,

[42] 1947 01 25 Vanagas I bn I būrio vadui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 6.

[43] 1946 12 29 Snaiperio raportas Merkio rinktinės vadui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 171; 1946 04 21 nusikaltimo parodymai, ten pat, l. 85.

[44] 1946 11 01 Vanago nurodymai būrių vadams, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 14.

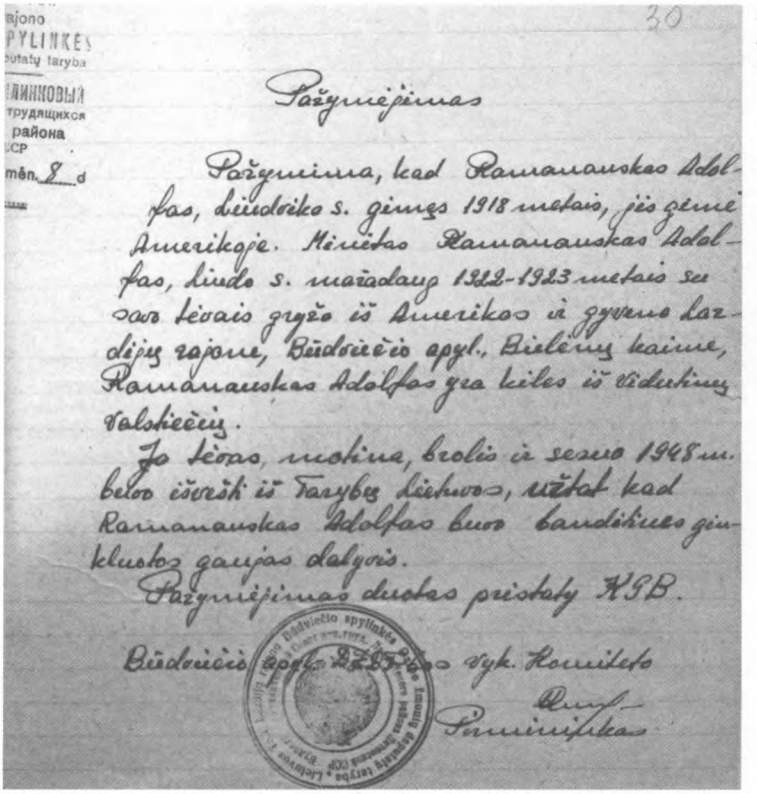

Pažyma apie A. Ramanausko šeimos trėmimą

1946–1947 m. Merkio rinktinės laikraštį „Mylėk Tėvynę“, 1947–1949 m. Dainavos apygardos laikraštį „Laisvės varpas“, 1949–1950 m. Pietų Lietuvos srities laikraštį „Partizanas“ ir kitus (žr. priedus). Vanago vadavietės buvo Merkinės valsčiuje: 1947 m. rudenį – prie Purplių km., 1947–1948 m. žiemą – Dokučkės kaime, 1948 m. pavasarį ir vasarą – prie Ilgininkų ir Meškučių kaime ir 1948 m. rudenį – Daugų valsčiaus Kalesninkų miške[45]. Tačiau savo šeimai padėti jis negalėjo: ji pateko į tremtinių sąrašus ir į Sibirą buvo ištremtas tėvas Liudas Ramanauskas, jaunesnis brolis Albinas ir sesuo Aldona. Tėvas Sibire žuvo. Kaip prisiminė jaunesnysis brolis: „Tėvelis dirbo prie tų vadinamų stalių, kad būt kur susišildyti, nes šalčiai žiemą ten būna dideli. Ten iš apvalių rastų buvo sudėtas toks namelis ir kada traukė traktoriumi, užkabino už tokio tiltelio ir apardė. Tai paskui reikėjo išardyt ir per naują dėt, vienam koją sužeidė, o tėvelį visą, tai nuo to ir mirė. Dar nuvežėm į tą vadinamą ligoninę, ten jis ir numirė, o aš išlėkiau labai verkdamas rėkdamas <...>. Vieną sykį gavau siuntinuką, kuriame buvo sviesto ir įdėtas brolio laiškas. Daugiau apie jį tada aš nieko nežinojau. Laiške buvo parašyta, kad jis jau išėjęs į tą pogrindį partizanaut.“[46]

[45] Kašėta Algis, A. Ramanauskas-Vanagas 1918–1957 (įvadas), Daugel krito sūnų... Partizanų gretose, V., 1999, p. XXV.

[46] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su Albinu Ramanausku (V. V. Landsbergio asmeninis archyvas).

1948 m. rudenį A. Ramanauskas-Vanagas išrenkamas Pietų Lietuvos (vėliau pavadintos Nemuno vardu) partizanų srities vadu ir lapkričio mėn. kartu su Tauro apygardos vadu iškeliavo į Žemaitiją tartis su kitų apygardų vadais dėl bendros vadovybės sukūrimo. Eidami nuo vieno dalinio prie kito, 1948 m. gruodžio 23 d. persikėlė per Nemuną ties Gelgaudiškiu ir sausio mėn. pradėjo susitikimus su Vakarų Lietuvos, Kęstučio ir Prisikėlimo apygardų vadovybe. Ne iš karto, tačiau abipusis pasitikėjimas atsirado. Abi pusės labiausiai vengė pakliūti į kokių nors persirengusių provokatorių rankas. 1949 m. sausio 6 d. susitiko su centralizuotos vadovybės kūrimo iniciatoriumi J. Žemaičiu-Vytautu, o vasario 2–22 d. kartu su kitais vadais dalyvavo steigiant Lietuvos laisvės kovos sąjūdį. Posėdžiai vyko Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje, netoli Radviliškio esančiame Minaičių kaime. Įkurto LLKS Tarybos prezidiumo pirmininku išrinktas J. Žemaitis-Vytautas, o A. Ramanauskas-Vanagas, kartu su kitais vadais, 1949 m. vasario 16 d. pasirašė Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos deklaraciją (ją ir parengė kartu su Merainiu ir Užpaliu), kuri skelbė, kad LLKS vadovaus nepriklausomos bei demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimui, remdamasis 1922 m. konstitucija. Komunistų partija paskelbta už įstatymo ribų, „kaip diktatūrinė ir <...> priešinga Lietuvos nepriklausomumui". Suvažiavime A. Ramanauskas-Vanagas buvo paskirtas LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-Vytauto pirmuoju pavaduotoju, jam suteiktas majoro laipsnis. Tai buvo vienintelis ir paskutinis susitikimas su kitais LLKS Tarybos prezidiumo nariais.

1949 m. balandžio mėn. Vanagas sugrįžo į Dainavos apygardą ir visus vadus informavo apie LLKS susikūrimą. Tada ėmėsi tvarkyti nuo okupacinių pajėgų smarkiai nukentėjusius pietų Lietuvos partizanų junginius. Jo patikimiausias bendražygis L. Baliukevičius-Dzūkas tapo Dainavos apygardos vadu, tačiau jis žuvo 1950 m. birželio 24 d., palikdamas rikiuotėje 175 apygardos kovotojus (žr. skyriuje „Vanago medžioklė"), t. y. dvigubai mažiau, negu buvo 1948 m. lapkričio mėn. (346 kovotojai[47]).

Grįžęs iš kelionės po Žemaitiją, Vanagas sustiprino kovą su alkoholio vartojimu. Partizanai suprato, kad tai yda, kuri atneša ir nemažus nuostolius. Pirmiausia pasižadėjimus nevartoti alkoholio, kol tęsis laisvės kova, davė vadai. Dainavos apygardoje buvo atspausdinti specialūs pasižadėjimai, kuriuos pasirašydami partizanai įsipareigodavo nevartoti degtinės. Be to, į sąjūdį buvo

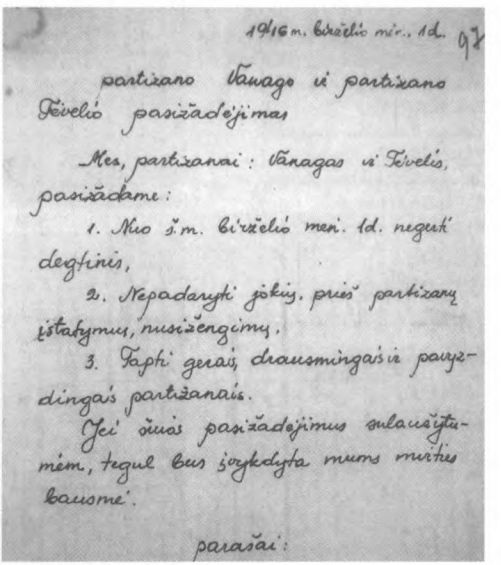

1946 m. birželio 1 d. Vanago-Paukščio ir Tėvelio pasižadėjimas negerti alkoholio, kaip bausmės sąlyga

[47] Kašėta Algis, A. Ramanauskas-Vanagas 1918–1957 (įvadas), Daugel krito sūnų... Partizanų gretose, V., 1999, p. XLI.

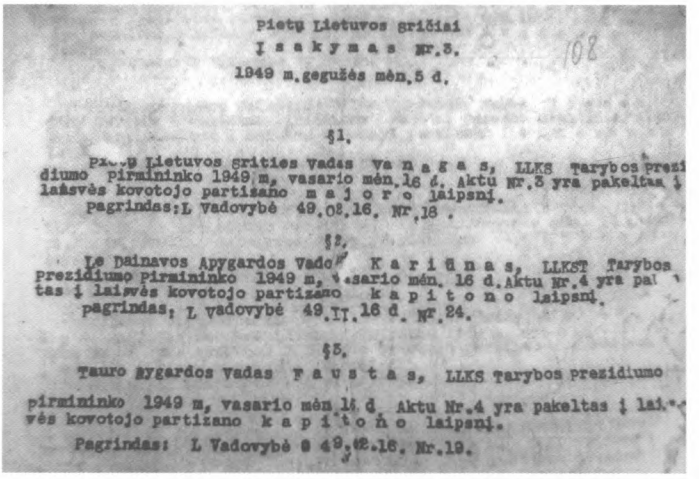

Pietų Lietuvos sričiai
Įsakymas Nr.3.
1949 m.gegužės mėn.5 d.

§1.

Pa...ų Lietuvos srities Vadas Vanagas, LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko 1949 m. vasario mėn.16 d. Aktu Nr.3 yra pakeltas į laisvės kovotojo partizano majoro laipsnį.
Pagrindas: L Vadovybė 49.02.16. Nr.18.

§2.

Le Dainavos Apygardos Vado[illegible] Karūnas, LLKST Tarybos Prezidiumo Pirmininko 1949 m. vasario mėn. 16 d. Aktu Nr.4 yra pa[illegible]tas į laisvės kovotojo partizano kapitono laipsnį.
pagrindas: L vadovybė 49.II.16 d. Nr.24.

§5.

Tauro Apygardos Vadas Faustas, LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko 1949 m, vasario mėn.16 d. Aktu Nr.4 yra pakeltas į laisvės kovotojo partizano kapitono laipsnį.
Pagrindas: L Vadovybė 49.02.16. Nr.19.

1949 m. gegužės 5 d. laipsnio suteikimas Vanagui

Žuvę Dainavos apygardos partizanai. Iš kairės Juozas Jancius-Rytas, Vincas Bartaška-Vaidotas, Vincas Busila-Ramunis, Juozas Karauskas, Stasys Kersulis-Švyturys

Žuvę Dainavos apygardos partizanai. Kūnai išniekinti 1951 m. Lazdijų MGB kieme

priimami tik tie, kurie iš karto pasižadėdavo nevartoti alkoholio. Ir 1949 m. antrame pusmetyje buvo pasiekta, kad 80 proc. Dainavos apygardos partizanų nebevartojo alkoholio. Tai kėlė sąjūdžio autoritetą, nes gyventojai labiau pasitikėjo jų vedama kova prieš vagis ir plėšikus, kurie prisidengdavo partizanų vardu[48].

Vanagas vadovavimą Pietų Lietuvos sričiai pradėjo, kai Dainavos ir Tauro apygardose buvo apie 500 ginkluotų kovotojų. Tai buvo dar gana stiprios partizaninės pajėgos, pati gausiausia dalis telkėsi Dzūkijoje. Tačiau nuostoliai augo. Išdavystės, agentai smogikai ir čekistinės grupės sunaikino daug kovotojų. Kai Vanagas 1949 m. rudenį LLKS prezidiumo pirmininko buvo paskirtas LLKS gynybos pajėgų vadu, suteikiant jam partizanų pulkininko leitenanto laipsnį, o 1950 m. pradžioje vadovavimą sričiai perdavė S. Staniškiui-Litui, Tauro ir Dainavos apygardose buvo likę tik apie 250 aktyvių ginkluotų partizanų. Vanagas abejojo, ar tuometinėmis sąlygomis, trūkinėjant ryšiams, sugebės eiti gynybos pajėgų vado pareigas. 1952 m. sausio 30 d. dėl ligos iš LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pareigų pasitraukė J. Žemaitis-Vytautas ir Tarybos nariams pasiūlė į jo vietą išrinkti pirmąjį pavaduotoją A. Ramanauską-Vanagą. Tačiau silpstant ir trūkinėjant tarpusavio ryšiams, pareigų perėmimas neįvyko.

1952 m. antroje pusėje visose apygardose veikė daugiau MGB sukurtų fiktyvių (legenduotų) štabų negu tikrų. A. Ramanauskas-Vanagas nuo 1953 m. vasaros liko aukščiausiu LLKS pareigūnu, kurio sovietiniam saugumui niekaip nepavykdavo susekti...

NEPAGAUNAMAS VANAGAS. PĖDOMIS EINA SMOGIKAI IR DUŠANSKIS

Adolfo Ramanausko slapyvardis „Vanagas" ne iš karto tapo žinomas Dzūkijos gyventojams. Tačiau sovietinis saugumas jį medžioti pradėjo nuo pačių pirmųjų jo partizanavimo akimirkų. Ir ieškojo tol, kol jis liko vienintelis vadas, kuris nei pasidavė, nei legalizavosi, nei buvo suimtas, nei nukautas. Kurį laiką buvęs kitų pietų Lietuvos pasipriešinimo vadų šešėlyje, dėl savo savybių pelnė jų pasitikėjimą. Lietuviško pasipriešinimo judėjimo specifika galima laikyti tai, kad vadai buvo renkami demokratiškai. Būrio, kuopos, bataliono, rinktinės, apygardos, srities ir galiausiai – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio gynybos pajėgų vadas. Tokio autoritetingo kovotojo paieškai sovietinis saugumas skyrė daug pastangų.

VANAGO MEDŽIOKLĖ. Jau 1945 m. birželio 9 d. MGB Alytaus apskrities skyrius užvedė pirmą agentūrinę A. Ramanausko bylą „Bunkerščiki". 1946–1949 m. jo pavardė minima keturiose agentūrinėse bylose: LSSR vidaus reikalų ministerijos (MVD) Varėnos apskrities skyriaus 1946 m. lapkričio 4 d. agentūrinėje byloje

[48] VD veiklos žinios už 1949 m. II pusmetį, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 15, l. 181–182.

„Dikari" (liet. „laukiniai"), LSSR MGB A skyriaus 1948 m. gruodžio 25 d. agentūrinėje byloje „M-Juga" (liet. „M-Pietūs"), LSSR MGB 2-N valdybos 1949 m. sausio 13 d agentūrinėje byloje „Kanibaly" (liet. „kanibalai") ir Lietuvos SSR MGB Kauno srities valdybos 2-N skyriaus užvestoje agentūrinėje byloje „Majak" (liet. „švyturys"). Agentūrinė paieškos byla „Blef" (liet. „blefas") abiem Ramanauskams ir Bernardui Navickui (1929–1949) buvo pradėta 1950 m. rugsėjo 2 d. Vėliau, 1952 rugpjūčio 19 d., šią bylą papildė pietų Lietuvos pasipriešinimo vadų paieškos byla „Jug" (liet. „pietūs"). Paskutinę operatyvinės paieškos bylą „Vanagas" Valstybės saugumo komitetas prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos (KGB) pradėjo 1955 m. sausio 14 d. Visos šios bylos slėpė MGB ir KGB vykdytus slaptus suėmimus, kankinimus, žudynes, agentų smogikų ir specialių preparatų naudojimą.

Vanago medžioklė prasidėjo įprastai: okupantų saugumo tarnybos aiškinosi jo artimųjų ratą, buvusius bendramokslius ir bendradarbius, tolimesnius gimines. Taip į MGB akiratį pateko buvę Adolfo bendramoksliai: A. Jakulevičiūtė (Lazdijų gimnazijos mokytoja), V. Daugėla (Lazdijų valsčiuje pradinės mokyklos vedėjas), Juozas Tumas (Kauno švietimo skyriaus darbuotojas), Henrikas Petrauskas, brolis Albinas ir sesuo Aldona[49]. Dar 1948 m. pradžioje agentas „Gegužis" pranešinėjo, kad Aldona Ramanauskaitė, baigusi gimnaziją, joje įsidarbino bibliotekos vedėja[50]. Tokie pranešimai gulė į būsimų tremtinių bylas. Sovietinis saugumas laikėsi tokios praktikos, kad reikia bet kokiais būdais mažinti pasipriešinimo rėmimo bazę. Todėl papildomos teroro bangos buvo nukreipiamos prieš rezistentų artimuosius. Remiantis LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. įsakymu, kiekvienas, teikęs pagalbą partizanams, galėjo būti įkalintas, nepaisant amžiaus. Jei nebuvo suimami, tuomet jiems buvo ruošiami pirmieji tremtinių vagonai. A. Ramanauskas savo tėvo ir jaunesnių brolio ir sesers neteko dar 1948 m., kai jie buvo ištremti į Krasnojarsko kraštą.

Kitas etapas – tiesioginė MGB kova su ginkluoto pasipriešinimo vadais. Tam nebuvo renkamasi priemonių – siunčiami agentai, kurie turėjo arba sužinoti vadaviečių dislokacijos vietas ir nukreipti jų sunaikinimui operatyvines-čekistines grupes, arba, progai pasitaikius, fiziškai likviduoti partizanų dalinio ar junginio vadą. Vieni pirmųjų su tokiomis užduotomis pasidarbavo agentai „Rytas" (A. Skinkys) ir „Varnas" (K. Kubilinskas), kurie jau 1948 m. prasiskverbė į artimiausią A. Ramanausko aplinką. Pavėluotai, bet būtent iš jų MGB sužinodavo paskutines vadavietės naujienas. 1949 m. sausio mėn. jie informavo MGB apie prieš kelis mėnesius įvykusį Vanago pasitarimą su kitų apygardų vadais ir apie tai, kad jis išrinktas Pietų Lietuvos partizanų srities vadu[51]. Koks tai pasitarimas ir kur jis vyko, MGB sužinojo vėliau.

Buvo identifikuojami tie pasipriešinimo dalyviai, kurie sudarė ieškomojo artimiausių draugų ratą. Neliko nepastebėtas ir Vanago bei L. Baliukevičiaus-Dzūko bendras darbas: „Labiau už kitus „Vanagas" myli „Dzūką" ir atrodo su juo dirbs ir tada, kai bus patvirtintas srities vadu... „Dzūkas" mezga ryšius, užsiima korespondencija,

[49] Dainavos apygardos vado „Vanago" ryšių schema, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 68.

[50] Agento „Gegužio" pranešimas 1948 03 24, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 338, l. 23.

[51] 1950 08 03 MGB pažyma apie Pietų Lietuvos partizanų štabą, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 4.

rašo vedamuosius savo laikraščiams."[52] Agentas „Rytas" nuolat MGB informuodavo apie tai, kokias žinias gaudavo Dzūkas apie Vanago kelionę į Žemaitiją. Iš tikrųjų šios kelionės metu vadai palaikė ryšį – Vanagas siuntė Dzūkui laiškus ir dar negrįžęs informavo apie LLKS įsteigimą bei pastangas Dainavos apygardos drausmės statutą po pataisymų pripažinti visos Lietuvos partizanų drausmės statutu. Tai buvo labai svarbios žinios, nes tokia informacija, patekusi į MGB rankas, buvo panaudojama prieš pačius pasipriešinimo kovotojus ir jų ryšininkus. Reikalaudama iš savo agentų greitų rezultatų, MGB nuolat atsidurdavo aklavietėje: vykdydama Maskvos nurodymus kuo greičiau likviduoti pasipriešinimą, įsakydavo savo agentams veikti, tačiau jiems išsišifravus viską vėl turėdavo pradėti iš pradžių – ieškoti juos pakeisiančių naujų agentų. Taip 1949 m. kovo 7–9 d. MGB agentams „Rytui" ir „Varnui" nužudžius laikinąjį Dainavos apygardos vadą poetą Benediktą Labenską-Kariūną ir prisidėjus prie dar 14 partizanų žūties (Kazimieraičio rinktinės štabo bunkeryje žuvo rinktinės vadas Vaclovas Voveris-Žaibas, štabo viršininkas Viktoras Kazlauskas-Vanagas, Geležinio vilko grupės vadas Petras Šilanskas-Labutis ir būrio vadas Jonas Kazlauskas-Šermukšnis), galimybės sekti A. Ramanauską susilpnėjo arba jų kurį laiką visai nebuvo.

A. Ramanauskas su savo būsima žmona Birute Mažeikaite Alytuje karo metu

SSRS MGB 2-os vyriausiosios valdybos 2-N skyriaus viršininko pavaduotojas plk. Doncovas 1949 m. iš Vilniaus MGB reikalavo greitų rezultatų[53]. Siekiant rezultatų bet kokia kaina, buvo sugalvota pačių įmantriausių schemų, kaip surasti ir fiziškai likviduoti pietų Lietuvoje veikiančių partizanų vadus. Apie vieną tokių operacijų (vykdant agentūrinę bylą „Kanibaly") buvo pranešta į Maskvą MGB ministrui Viktorui Abakumovui. MGB Vanagui ir Dzūkui pakišo fiktyvų „amerikiečių žvalgybos agentą", o iš tikrųjų – sovietinio saugumo agentą „Laurą". Perdavęs partizanams nepilną spaustuvinį šriftą (kartais tai matyti pogrindžio spaudoje, kai atsišaukimuose trūksta lietuviškų raidžių su nosinėmis) ir pelnęs pasitikėjimą, 1949 m. rudenį jis turėjo perduoti ir spausdinimo mašinėlę. Tik šį kartą tai būtų mašinėlė-mina, skirta Dainavos apygardos štabo fiziniam sunaikinimui[54]. Dar planuota

[52] 1950 08 03 MGB pažyma apie Pietų Lietuvos partizanų štabą, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 6.

[53] 1949 05 27 plk. Doncovo raštas LSSR MGB 2-N valdybos laikinam viršininkui I. B. Počkajui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 18.

[54] 1949 10 28-29 LSSR MGB ministro Kapralovo raštas SSRS MGB ministrui Abakumovui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 30–31.

Dainavos apygardos Merkio rinktinės vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas Merkinės apylinkėse, 1947 m. liepos pr., šalia Bingelių kaimo. Ciklo su paukštvanagių (lot. Accipiter nisus) jaunikliais autorė buvo 19-metė Gražina Pigagaitė-Vilbik. Nuotraukas Ramanauskai paslėpė Lankininkų km. Partizano Vlado Kuzmicko-Ramunėlio tėvas prieš mirtį šią paslaptį patikėjo savo sūnui, partizanų ryšininkui Vincui Kuzmickui. 1989 m. partizanų relikvijos buvo atkastos

A. Ramanausko žmonos seserį Danutę Mažeikaitę „perleisti per spec. grupę“[55], t. y. ištardyti agentų smogikų grupėje (tai buvo padaryta ją sulaikius[56]).

Tačiau ne visi planai būdavo realizuojami. MGB, kad ir kaip stengėsi sužinoti A. Ramanausko ir jo žmonos buvimo vietas, informaciją gaudavo tik apytikslią ir dažnai pavėluotą. Taip 1950 m. pradžioje buvo galvojama, kad B. Mažeikaitė-Ramanauskienė slapstosi kažkur Vilniuje, nors ji mieste gyveno tik nuo 1948 m. gruodžio iki 1949 m. pavasario. Kai kurie užverbuoti MGB agentai, nenorėdami ar bijodami vykdyti okupantų užduotis, net mėgino slėptis Sibire, išvykdami pas ištremtus artimuosius[57]. Kiti, vykdydami užduotis, buvo aprūpinami naujausiomis

[55] 1949 11 06 SSRS MGB gen. ltn. Fedunovo raštas LSSR MGB ministrui Kapralovui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 33.

[56] 1951 02 09 informacinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 239.

[57] 1950 02 28 LSSR MGB 2-N valdybos 1 sk. virš. pplk. Matiušenko raportas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 50.

specialiomis priemonėmis. Pavyzdžiui, agentą „Vasarį", prasiskverbusį į „Šarūno" rinktinės štabą ir tapusį neetatiniu pogrindinio laikraščio „Laisvės varpas" korespondentu, buvo numatyta aprūpinti specialaus preparato kapsulėmis su migdančiomis dujomis, kurios naudotinos tik uždaroje erdvėje – bunkeryje, kambaryje ar kitoje iki 40–50 kv. m dydžio patalpoje. Planuota jomis užmigdyti A. Ramanauską, L. Baliukevičių ir S. Staniškį arba kurį nors vieną iš jų. Kapsules agentas turėjo gauti užmaskuotas muilo gabalėlyje ir žibintuvėlyje[58]. Tačiau jų neprireikė – pagal „Vasario" perduotus duomenis 1950 m. birželio 24 d. MGB įvykdė karinę-čekistinę operaciją ir nužudė tuometinį Dainavos apygardos vadą L. Baliukevičių-Dzūką bei dar tris partizanus[59].

MGB ieškoma Birutė Mažeikaitė

Juozo Lukšos ir jo desantininkų grupės sugrįžimas į Lietuvą nuo 1950 m. spalio mėn. itin suaktyvino MGB veiksmus. Vestos agentūrinės bylos pradėtos realizuoti jau nebelaukiant geresnių rezultatų. Tam buvo naudojamos ir specialios smogikų grupės, slapta tardžiusios ryšininkus, ir „aktyvus tardymas", t. y. tardomų suimtųjų kankinimai. 1951 m. vasario 7 d. buvo suimtos Vanago žmonos seserys Danutė ir Genė Mažeikaitės. Po kelių dienų, nustačius Ramanausko pusseserių gyvenamąją vietą Kaune ir slapta suėmus vienos jų vyrą mokytoją Bieliūną (vėliau jį mėginta užverbuoti agento „Nevėžio" vardu[60]), buvo slapta suimti Kostas Talačka ir Albina Talačkaitė. Pritaikius „aktyvaus tardymo metodus", o K. Talačkai – dar ir „apdorojimą" specialioje agentų smogikų grupėje, 1951 m. vasario 15 d. Talačkų ūkyje (Jaunonių kaime) rado bunkerį. Jame nužudyti Pietų Lietuvos partizanų srities visuomeninės dalies viršininkas K. Baliukevičius-Rainys-Tylius, štabo ūkio dalies viršininkas Urbantas Dailidė-Tauras ir Motiejus Jaruševičius-Lakštingala. Tačiau Vanago tame bunkeryje jau nebuvo[61]. 1951 m. vasarą sovietiniam saugumui su agen-

[58] 1950 04 21 pplk. Matiušenko planas likviduoti Dainavos apygardos vadus, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 64.

[59] 1950 06 24 pplk. Matiušenko raportas apie Dainavos apygardos štabo likvidavimą, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 73–74.

[60] 1951 03 10 apie bylos „Blef" realizavimą, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 251.

[61] Agentūrinė byla „Blef", LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 42; 1951 03 07 plk. Leonovo pranešimas, ten pat, b. 166, l. 100–110.

MGB ieškomo Vanago nuotraukos

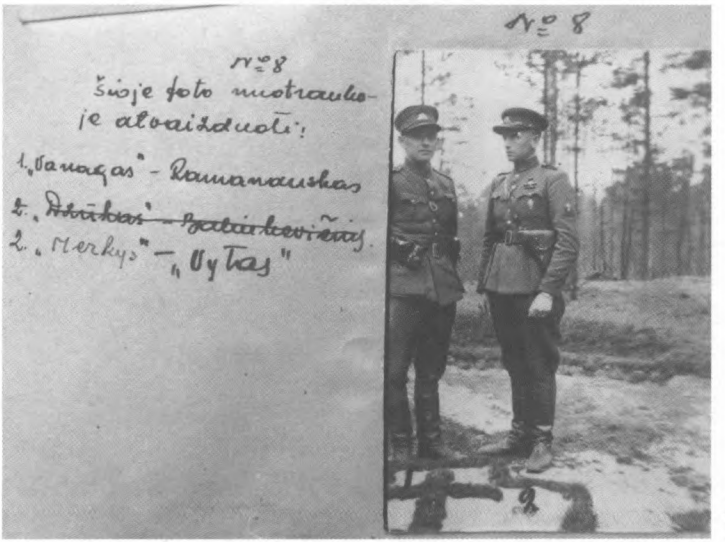

MGB ieškomi Vanagas ir Vytas

to „Smelyj" pagalba (pasinaudojant išgerti mėgstančiu Juozu Marčiulioniu-Dėde, kurį su agentų smogikų pagalba taip pat tikėtasi užverbuoti[62]) perėmus vieną iš ryšių kanalų, kuriuo korespondencija keliaudavo J. Lukšai-Skirmantui ir A. Ramanauskui-Vanagui, buvo prašoma Maskvos sankcijos užminuoti vieną paketą ir adresuoti Skirmantui[63]. Tikėtasi, kad sprogimas nužudys bent vieną iš vadų.

Kaip tik 1951 m. MGB pasisekė pietų Lietuvoje nužudyti daugiau kaip šimtą partizanų ir suimti kelis šimtus ryšininkų bei rėmėjų: iki rugsėjo buvo nukauti šeši Pietų srities vadovybės nariai ir suimtas 41 jų ryšininkas bei rėmėjas, Dainavos apygardoje nukauti 77 (31 vadas) partizanai, suimti 23 partizanai ir 237 ryšininkai bei rėmėjai, Tauro apygardoje nukauti 36 partizanai (20 vadų), suimta 13 partizanų ir 120

[62] 1951 08 02 Keršo-Dėdės sulaikymo ir verbavimo planas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 144–148.

[63] 1951 06 19 LSSR MGB ministro gen. mjr. Kapralovo raštas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 136–137.

jų ryšininkų bei rėmėjų[64]. Daugiau kaip pusės tūkstančio pogrindžio dalyvių likvidavimas sudavė vieną stipriausių smūgių, po kurio pasipriešinimas pietų Lietuvoje jau nebeatgavo buvusios jėgos. Tačiau vyriausiojo LLKS gynybos pajėgų vado ir pirmojo LLKS prezidiumo pirmininko pavaduotojo A. Ramanausko surasti nepavyko. Į paiešką įtrauktas 1946 m. Lietuvoje su ginkluotu pogrindžiu kovojęs vienas smogikų ir diversantų organizatorių, Sovietų Sąjungos didvyris plk. Stanislavas Vaupšasovas (lietuviškos kilmės Stanislovas Vaupšas). Jis suregistravo visus žmones, su kuriais A. Ramanauskas buvo susitikęs ar dirbęs iki 1945 m. balandžio: 32 Alytaus mokytojų seminarijos ketvirto kurso studentus, šešis bendradarbius (nuo sargų iki mokytojų – pplk. Juozo Prūsaičio, Juozo Augustausko), dvi žmonos kambario drauges (Albiną Sutkaitę ir Reginą Bieliauskaitę). Užregistravo dar septynis pažįstamus, tačiau dauguma iš jų buvo arba žuvę, arba ištremti: Konstantinas Bajerčius 1946 m. gruodžio mėn. buvo suimtas ir per kelias dienas nukankintas kalėjime, seminarijos direktorius Juozas Mičiulis ir partizanas Antanas Kulikauskas taip pat buvo suimti 1946 m., Martynas Gavelis ir Vladas Stasiukynas – ištremti 1948–1949 m. Tad iš asmeninių A. Ramanausko pažįstamų 1951 m. nebuvo suimti tik Pranė Šarkienė ir Feliksas Ivanauskas – MGB numatė jų artimiausioje aplinkoje užverbuoti agentų[65]. Tačiau ir šį kartą viskas veltui. Vanago niekas neišdavė.

Dainavos apygardos partizanų vadovybė su Kazimieraičio rinktinės partizanais 1948 m. Antras iš kairės stovi apygardos vadas Vanagas

Iš Maskvos gavęs naujus nurodymus, gen. mjr. Kapralovas į potencialius paieškos rajonus išsiuntė 95 centrinio aparato darbuotojus, kurie sudarė septyniolika operatyvinių grupių ir turėjo imtis pačių drastiškiausių priemonių pasipriešinimui slopinti ir desantininkams iš Vakarų ieškoti[66]. MGB 1951 m. rugpjūtį nusprendė panaudoti dar vieną agentą – „Bronių". Tai buvo viena sėkmingiausių antipartizaninių operacijų. Mat agentas iki 1949 m. balandžio buvo „Dainavos" apygardos partizanas Klajūnas ir į Lenkiją lydėjo J. Kriščiūną-Rimvydą. Pastarajam žuvus, 1950 m. liepos mėn. Lenkijos saugumo buvo sužeistas (amputuota koja) ir suimtas. Dar po kelių mėnesių Klajūnas buvo perduotas MGB...

Užverbuotą agentą turėjo lydėti keturi agentai smogikai – visi jie vaizduotų iš Lenkijos prasiveržusią partizanų grupę. 1951 m. rugsėjo 11 d. buvo inscenizuotas

[64] 1951 01-09 10 MGB pažyma apie operatyvinių brigadų darbo rezultatus ieškant Skirmanto ir likviduojant jį dengiančius būrius, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 374–375.

[65] LSSR MGB 2N valdybos virš. pav. plk. Vaupšasovo 1951 04 03 pažyma, LYA, f. K-30, b. 325, l. 168.

[66] 1951 08 23 pranešimas SSRS MGB ministrui Ignatjevui, LYA, f. K-30, b. 167, l. 16–18.

Dainavos apygardos partizanų štabo spaustuvė 1948 m. Pirmas iš dešinės Dainavos apygardos vadas Vanagas

sienos kirtimas Veisiejų rajone[67] ir smogikai, ginkluoti vokiškais ir lenkiškais ginklais bei suomiškais peiliais, pajudėjo į Lietuvos gilumą. Jau rugsėjo 27 d. nužudė Dainavos apygardos vadą Juozą Gegužį-Diemedį ir dar kelis partizanus, o bunkeryje buvę trys partizanai, net panaudojus specialią granatą, spėjo nusišauti[68]. Spalio 2 d. smogikai, panaudodami preparatą Nr. 22, paėmė „Vytenio" būrio vadą Sapną ir keturis partizanus, o tris atsisakiusius gerti degtinę nužudė[69]. Paimtas gyvas partizanas Juozas Karpavičius-Medelis, užverbuotas kaip agentas „Juozas", gruodžio 26 d. jau išdavė Šarūno rinktinės štabą ir pats pasiskelbė šios rinktinės vadu. MGB įgauna galimybę formuoti fiktyvius štabus ir taip siekti agentų susitikimo su kitais šio regiono partizanų vadais. 1952 m. vasario 3 d. MGB slapta gyvą paima Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės vadą Putiną – atsiranda galimybė kurti fiktyvų Dainavos apygardos štabą[70]. Panašiai atsitinka ir Tauro apygardoje – apygardos štabo narys Petras Vengraitis- Žilvitis, 1951 m. gegužės mėn. į MGB rankas patekęs gyvas, buvo užverbuotas ir toliau veikė kartu su agentais smogikais.

[67] Klajūno būrio legenduotas sienos kirtimo planas, LYA, f. K-30, b. 167, l. 56–57.

[68] 1951 10 03 pranešimas SSRS MGB ministrui Ignatjevui, LYA, f. K-30, b. 167, l. 63.

[69] Pažyma apie 1951 08–1952 02 vykdomą kombinaciją panaudojant agentus „Bronių" ir „Juozą", LYA, f. K-30, b. 167, l. 8–11.

[70] 1952 02 28 agentūrinės kombinacijos planas LYA, f. K-30, b. 167, l. 96.

„IMTIS VISŲ PRIEMONIŲ!“ 1952 m. rugpjūčio 19 d. buvo pradėta nauja agentūrinė paieškos byla „Jug“ LLKS gynybos pajėgų vadui A. Ramanauskui-Vanagui, Pietų Lietuvos srities vadui S. Staniškiui-Litui ir Dzūkų rinktinės vadui Vincui Daunorai-Unguriui. Pastarasis ir buvo tas paskutinis (nukautas 1954 m. rugpjūčio 18 d.), kuris asmeniškai pažinojo A. Ramanauską.

Vincas Daunoras

Vincas Daunoras-Kelmas-Ungurys-Vincas (g. 1921) gyveno Marijampolės apskr. Balbieriškio vlsč. Žiegždrių k. Į partizaninę kovą įsitraukė 1944 m. Iki 1951 m. buvo Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Vaidoto grupės būrio vadas. 1951 m. paskirtas šios rinktinės vadu. 1951 m. rugsėjo 27 d. žuvus Dainavos apygardos partizanų vadui Juozui Gegužiui-Diemedžiui, Pietų Lietuvos (Nemuno) srities vadas Sergijus Staniškis-Viltis laikinai eiti Dainavos apygardos vado pareigas pavedė V. Daunorui-Unguriui. 1952 m. gegužės mėn. MGB iš užverbuotų agentų (buvusių partizanų) įkurto tariamo Dainavos apygardos štabo nušalintas ir į jo vietą paskirtas MGB agentas Juozas Karpavičius-Medelis (agentas „Juozas“). 1952 m. rugpjūčio mėn. S. Staniškis-Viltis šį paskyrimą patvirtino. V. Daunoras-Ungurys 1954 m. rugpjūčio 18 d. Prienų r. (dabar Birštono sav.) Naudžiūnų k. per susišaudymą nukautas kartu su ryšininku.

Šešių tomų paieškos byla buvo nutraukta 1955 m.[71] ir prasidėjo naujas paieškos etapas. Vis dar nesurandamas ir nepagaunamas Vanagas išslysdavo iš visų paspęstų pinklių. Naudojantis partizanų vadų – J. Karpavičiaus-Medelio, A. Biliūno-Kabelio, J. Jankausko-Demono, A. Nedzinsko-Jovaro ir kt., kurie buvo slapta suimti, paslaugomis tais metais buvo likviduoti apygardų štabai.

Juozas Jankauskas

Juozas Jankauskas-Demonas (g. 1926), Tauro apygardos vadas nuo 1950 m. rugsėjo 29 d. Suimtas 1952 m. ir MGB užverbuotas kaip agentas „Berželis“. Atlikęs savo darbą, 1953 m. kovo 14 d. vėl buvo suimtas. 1954 m. vasario 27 d. nuteistas sušaudyti ir 1955 m. sausio 26 d. Maskvos Butyrkų kalėjime sušaudytas.

Juozas Karpavičius-Medelis (g. 1928) 1951 m. sužeistas pateko į MGB rankas, buvo užverbuotas kaip agentas „Juozas“. Nuo 1951 m. lapkričio imitavo Lietuvos partizaną. Jam nurodžius ir pagal jo informaciją 1951 m. gruodžio 26 d. Lazdijų rajone buvo iššudyti šeši Dainavos apygardos Šarūno rinktinės Mindaugo tėvūnijos kovotojai. 1952 m. rugpjūtį tapo MGB kontroliuojamu Dainavos apygardos vadu. Pagal jo informaciją 1952 m. rugpjūčio 22 d. Lazdijų rajone MGB sunaikino tris Dainavos apygardos Šarūno rinktinės Juozapavičiaus tėvūnijos partizanus. Iš viso jam išdavus buvo suimti arba nužudyti 28 partizanai. MGB pavedimu aktyviai ieškojo ryšių ir kontakto su Vanagu. Už agento smogiko darbą ir Lietuvos partizano vaidmenį per mėnesį gaudavo iki 1400 rublių. Veikiančiu KGB agentu buvo iki 1959 m. Nuo 2002 m. buvo atliekamas ikiteisminis tyrimas baudžiamojoje byloje dėl Juozo Karpavičiaus vykdyto genocido ir 2010 m. byla atiduota teismui.

Albinas Biliūnas-Kabelis (g. 1922), 1945 m. sausį mobilizuotas į sovietinę armiją, apdovanotas medaliu „Už narsą“. Rugpjūčio mėn. iš armijos pasitraukė ir slapstėsi, 1947 m. įstojo į Tauro apygardos Vytauto rinktinės partizanų būrį. 1952 m. sausio 3 d. buvo sulaikytas ir išdavė 16 partizanų. Užverbuotas kaip agentas „Variag“[72].

[71] 1955 01 mjr. N. Dušanskio išvada, A. Ramanausko paieškos byla, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 2-3.

[72] Agento „Variag“ charakteristika, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 168, l. 12–13.

Albinas Nedzinskas-Jovaras (g. 1921), Kęstučio tėvūnijos štabo viršininkas, 1951 m. rugsėjo 17 d. paimtas gyvas, panaudojus preparatą Nr. 22, ir užverbuotas kaip MGB agentas „Svajūnas". Išdavė 11 partizanų[73]. Iš MGB gaudavo 2000 rublių atlygį kiekvieną mėnesį.

1951 m. spalio 27–28 d. Vanagas Pivašiūnų miške sukvietė Geležinio vilko rinktinės partizanus. Pogrindžio vadovybėje buvo Adolfas Ramanauskas, Pietų Lietuvos srities vadas Sergijus Staniškis, Dzūkų rinktinės vadas Vincas Daunora ir Geležinio vilko rinktinės vadas Juozas Makaravičius-Žilvitis (taip pat kaip srities štabo bei žvalgybos viršininkas)[74]. Vėliau asmeninių susitikimų jau nebuvo. Vadai dar palaikė fragmentiškus tarpusavio ryšius, tačiau tai darėsi vis pavojingiau dėl infiltruotų MGB agentų, o apylinkėse naršė partizanų uniformomis apsirengę agentai smogikai. Paimti gyvi pavieniai partizanai būdavo verbuojami kompromituojančios medžiagos pagrindu. Pavyzdžiui, 1952 m. vasario 25 d. prie Žarnaučiznos kaimo Daugų miške nukauti du (tarp jų – Geležinio vilko rinktinės vadas Julius Makaravičius-Varpas (g. 1929) ir paimti sužeisti trys partizanai. Gyvas sučiuptas Geležinio vilko rinktinės štabo viršininkas Petras Liuiza-Šernas (g. 1930) „apdorojimo" neišlaikė... Pagal jo duomenis vasario 28 d. Daugų rajone MGB nukovė Geležinio vilko rinktinės vado pavaduotoją Petrą Jankauską-Beržą (g. 1922), Juozą Baliukonį-Arį (g. 1929) ir Joną Planadūmį-Danaitį (g. 1933)[75]. P. Liuiza, veikdamas kaip agentas „Petras", pasiskelbė Geležinio vilko rinktinės vadu ir užmezgė ryšį su Dzūkų rinktinės vadu V. Daunora-Unguriu, kuris pripažino „Petrą" vadu ir paskyrė savo pavaduotoju. Šis „pavaduotojas" ieškojo tik Vanago bunkerio[76]... Tačiau Ungurys save laikė laikinu apygardos vadu ir kurį laiką į fiktyvų štabą žiūrėjo su nepasitikėjimu.

Nežinia, ar LLKS gynybos pajėgų vadas pajautė klastą ir tapo atsargesnis palaikydamas kontaktus, tačiau su priesaiką išdavusiais partizanais nesusitiko. Tuo tarpu agentas „Juozas", septynių agentų smogikų lydimi perverbuoti Juozas Drazdauskas-Putinas (užverbuotas kaip agentas „Vladas" 1952 m. rugsėjį nužudė

Pietų Lietuvos (Nemuno) partizanų srities vadai sėdi ant išvirtusio medžio, iš kairės: 2 – Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, 3 – Sergijus Staniškis-Litas, 4 – Adolfas Ramanauskas-Vanagas, 5 – Kostas Baliukevičius-Tylius (iki 1950 m. birželio 24 d.)

[73] Agento „Svajūno" charakteristika, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 168, l. 10–11.

[74] 1952 gruodžio mėn. pažyma apie apie agentūrinę bylą „Jug", LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 20.

[75] 1952 03 27 gen. mjr. Kapralovo pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 167, l. 108.

[76] Pažyma apie agento „Petro" asmens bylą Nr. 53706, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 288.

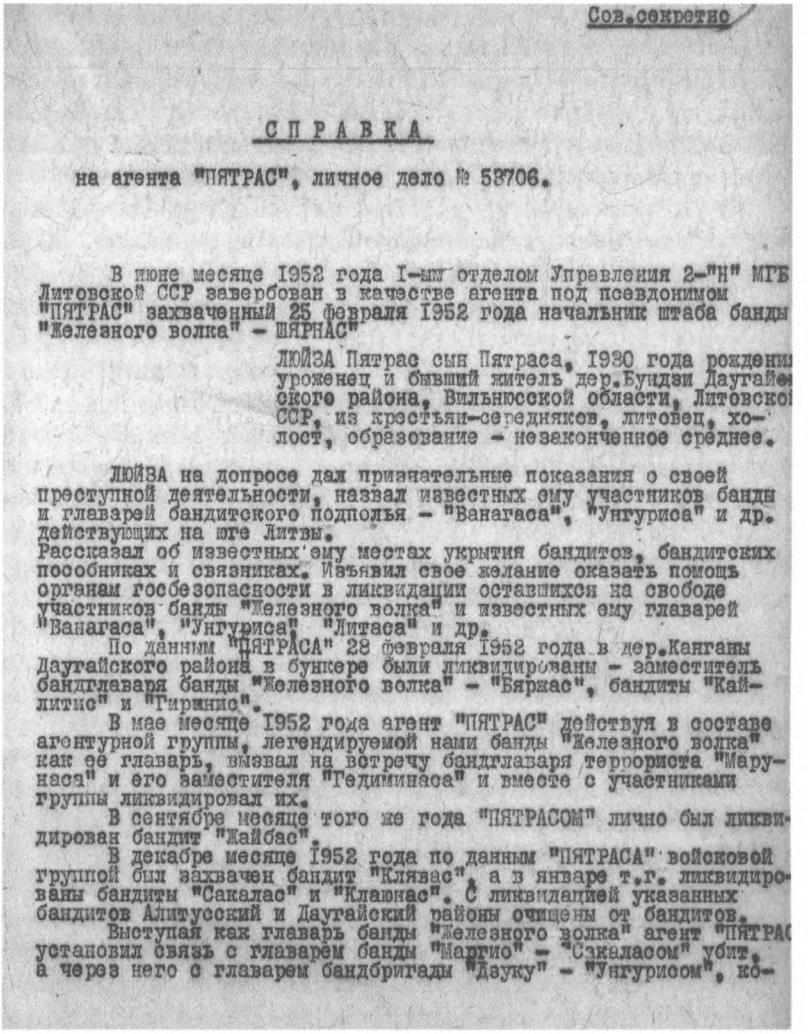

Сов.секретно

СПРАВКА

на агента "ПЯТРАС", личное дело № 58706.

В июне месяце 1952 года I-ым отделом Управления 2-"Н" МГБ Литовской ССР завербован в качестве агента под псевдонимом "ПЯТРАС" захваченный 25 февраля 1952 года начальник штаба банды "Железного волка" - ШЯРНАС"

ЛЮЙЗА Пятрас сын Пятраса, 1930 года рождения уроженец и бывший житель дер.Буидзи Даугайского района, Вильнюсской области, Литовской ССР, из крестьян-середняков, литовец, холост, образование - незаконченное среднее.

ЛЮЙЗА на допросе дал признательные показания о своей преступной деятельности, назвал известных ему участников банды и главарей бандитского подполья - "Ванагаса", "Унгуриса" и др. действующих на юге Литвы.
Рассказал об известных ему местах укрытия бандитов, бандитских пособниках и связниках. Изъявил свое желание оказать помощь органам госбезопасности в ликвидации оставшихся на свободе участников банды "Железного волка" и известных ему главарей "Ванагаса", "Унгуриса" "Литаса" и др.
По данным "ПЯТРАСА" 28 февраля 1952 года в дер.Канганы Даугайского района в бункере были ликвидированы - заместитель бандглаваря банды "Железного волка" - "Бяржас", бандиты "Кайлитис" и "Гиринис".
В мае месяце 1952 года агент "ПЯТРАС" действуя в составе агентурной группы, легендируемой нами банды "Железного волка" как ее главарь, вызвал на встречу бандглаваря террориста "Марунаса" и его заместителя "Гедиминаса" и вместе с участниками группы ликвидировал их.
В сентябре месяце того же года "ПЯТРАСОМ" лично был ликвидирован бандит "Жайбас".
В декабре месяце 1952 года по данным "ПЯТРАСА" войсковой группой был захвачен бандит "Клявас", а в январе т.г. ликвидированы бандиты "Сакалас" и "Клайнас". С ликвидацией указанных бандитов Алитусский и Даугайский районы очищены от бандитов.
Выступая как главарь банды "Железного волка" агент "ПЯТРАС" установил связь с главарем банды "Маргио" - "Сакаласом" убит, а через него с главарем бандбригады "Дзуку" - "Унгурисом", ко-

LSSR MGB 2N valdybos pažyma apie agentą Petrą Liuizą, 1953 m. vasario 18 d.

smogiką „Žaliūgą“, sunkiai sužeidė kitą agentą „Georgin“[77] ir pasislėpė nuo MGB) ir V. Treigys-Karvelis (padėjęs MGB nužudyti arba suimti 14 partizanų, užverbuotas kaip agentas „Vytas-Georgin“) bei nieko nežinantys keli eiliniai partizanai 1952 m. gegužės 8 d. buvo surinkti Veisiejų rajone, Cijūniškių miške į „pasitarimą“ ir įkūrė fiktyvų Dainavos apygardos štabą[78]. Nė vienas iš saugumo agentų nežinojo apie kitų agentų egzistavimą ir veikė visapusiškai kontroliuojami MGB.

Kontroliuodama pagrindinius ryšio kanalus ir turėdama vidinę agentūrą (mišrke dirbantys perverbuoti partizanai), MGB pasiekė, kad fiktyvus Dainavos apygardos štabas būtų pripažintas visų dar tebeveikusių kovotojų. Tai lengvino MGB užduotį likviduoti paskutinius pietų Lietuvos partizanus-laisvės kovotojus. Paskui

[77] 1953 04 22 agento „Vlado“ paieškos planas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 168, l. 113–116.

[78] 1952 05 07 legenduoto Dainavos apygardos štabo sukūrimo planas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 167, l. 121–124.

P. Liuiza (agentas „Petras") padėjo sunaikinti paskutinius Alytaus ir Daugų rajonų partizanus: rugsėjo mėn. asmeniškai likvidavo Žaibą, gruodžio mėn. pagal jo duomenis buvo suimtas Klevas, o 1953 m. sausio mėn. – likviduoti Viktoras Patinskas-Sakalas (g. 1931 m.) ir Vaclovas Anušauskas-Klajūnas (g. 1934 m.), partizanais buvę nuo 1952 m. Minėtuose rajonuose tikrų partizanų neliko. Miškais klaidžiojo tik lietuviškomis uniformomis persirengusios agentų smogikų grupės.

Perverbavus 1952 m. gegužės mėn. sulaikytą Petrą Vaitkų-Genį (kuris su Vanagu buvo gyvenęs net viename bunkeryje) ir birželio 7 d., panaudojus preparatą Nr. 12, slapta suėmus Tauro apygardos vadą Juozą Jankauską-Demoną, ruoštasi greitai likviduoti ir Vanagą. Nutarta pasinaudoti fiktyvaus štabo išleistu eiliniu „Laisvės varpo" numeriu ir taip surasti priėjimą prie LLKS gynybos pajėgų vado.

Dėl fragmentiškų ryšių su LLKS Tarybos prezidiumo pirmininku J. Žemaičiu-Vytautu pavėluotai (tik po pusmečio) sužinota apie jo ligą ir 1952 m. sausio 30 d. nutarimą atsisakyti pirmininko pareigų, jas pasiūlant eiti Vanagui. Pietų Lietuvos srities vadas S. Staniškis-Litas-Viltis buvo paskirtas LLKS pirmininko antruoju pavaduotoju[79], o Jūros srities vadas Antanas Bakšys-Germantas – trečiuoju pavaduotoju. Tačiau nuo 1952 m. vidurio žemesnės Pietų Lietuvos srities struktūros (nuo apygardų iki rinktinių štabų) su retomis išimtimis jau buvo kontroliuojamos MGB agentų. Kiekvienas S. Staniškio ir A. Ramanausko kontaktas su šiais struktūriniais dariniais grėsė jų pačių išsišifravimu.

Po to, kai 1953 vasario 2 d. buvo likviduotas vienas paskutinių Vanago pagalbininkų Vytautas Smolskis-Ąžuolas (Ąžuolaitis), 1953 m. kovo–rugpjūčio mėn. apie jo buvimo vietą duomenų nebegauta. Daugų ir Jiezno rajonuose nebeliko partizanų, organizuoti Vanago sekimą panaudojant ryšių kanalus pasidarė nebeįmanoma. Todėl rugpjūčio 21 d. jo paieškai VRM ministras Vildžiūnas sukuria plk. J. Sinicino vadovaujamą operatyvinę grupę[80].

Tarp tikrų žinių apie Vanagą (tėvas ištremtas 1948 m. gegužės mėn. į Krasnojarsko kr. Chakasijos autonominės srities Abakano miestą[81]) sklandė ir gandai. Sekant pėdsakais buvo tikrinamas kiekvienas gandas, kur tik jis tariamai buvo pastebėtas ar kur jo buvo laukiama. Daug pastangų buvo veltui. Štai 1952 m. spalio 7 d. MGB agentė „Rūta" praneša, kad Vanagas su fiktyviais dokumentais įsidarbino sąskaitininku viename iš kolūkių[82], ir buvo organizuotas masinis visų kolūkių sąskaitininkų ir buhalterių, prekybinių įstaigų ir amatininkų artelių, mokytojų, mokančių mokyklose ir namuose, patikrinimas[83]. Agentas „Beržas", Alytuje susitikęs su Pranu Majausku, išgirdo, kad jo pažįstama „spekuliantė" Rygoje matė mokytoją, „kuris iš Alytaus buvo pasitraukęs"[84]. Beveik tiksliai buvo pataikyta – A. Ramanauskas tikrai lankėsi Rygos turguje, tačiau informacija vis vėluodavo arba būdavo įvertinama kaip abejo tina.

MGB paieškose klaidinga informacija suvaidino savo vaidmenį, nes neleido identifikuoti Vanago aplinkos. Štai 1952 m. buvo manoma, kad A. Ramanauskas 1940 m.

[79] 1952 07 21 pranešimas LSSR MGB ministrui P. Kondakovui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 167, l. 305.

[80] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l.442.

[81] 1949 12 MGB pažyma apie Pietų Lietuvos srities vadą Vanagui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 12.

[82] 1952 m. spalio 7 d. MGB agentės „Rūtos" pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 18.

[83] 1952 10 23 MGB ministro gen. mjr. Kondakovo pranešimas visiems skyrių viršininkams, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 92–95.

[84] 1955 02 13 agento „Beržo" pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 339.

buvo mobilizuotas į Raudonąją armiją ir iki karo su Vokietija pradžios mokėsi pėstininkų karo mokykloje Kaune. O tikrieji Karo mokyklos XV aspirantų laidos bendrakursiai padėjo besilaukiančiai Birutei Ramanauskienei patekti į ligoninę Vilniuje ir MGB to nesužinojo. Kurį laiką buvo manoma, kad Adolfas ir Birutė Ramanauskai turi sūnų Gintarį, tad ieškant moters su mažu berniuku vėl buvo pasukta ne tuo keliu. Tokia informacija ir tariami Vanago pėdsakai vėl ir vėl klaidino MGB.

1953 m. gruodžio 15 d. Daugų ir Varėnos raj. MGB sunaikino Keršo-Dėdės partizanų grupę ir suėmė tris kovotojus. Tikėtasi žinių apie kažkur laisvėje gyvenantį A. Ramanauską. Tačiau tardomas Keršas nieko nepapasakojo. Tuomet mėginta įtraukti perverbuotus buvusius partizanų vadus net iš kitų apygardų: specialusis agentas „Jurginas" (J. Kimštas) prašė per Ungurį ryšio su Vanagu. Ramanauskui ir Daunorui paimti buvo ruošiama agentūrinė smogikų grupė[85], į paiešką pasiųstas 1951 m. vasario mėn. užverbuotas agentas Vincas Rakauskas-Sinkevičius iš Daugų raj. (1951 m. rugpjūtį padėjo MGB likviduoti Ryto būrį su aštuoniais partizanais), o ryšiui palaikyti kaip agentė „Gegutė" užverbuota jo žmona[86]. Tačiau ir vėl laukė nesėkmės. Ne visi, net ir pasirašę sutikimą bendradarbiauti su MGB, teikė informaciją apie Vanagą. Kai saugumiečiai aiškinosi operacijų nesėkmių priežastis, tikrino ir sekė savo agentus, pasirodė, kad 1949 m. verbuotas buvęs pradinių mokyklų vedėjas Antanas Gylys (agentas „Vaiduoklis") slėpė duomenis, Marcinkonių mokytojas Juozas Čaplikas (1949 m. užverbuotas kaip „Tarnauskas") slėpė susitikimų su Vanagu faktus[87] ir t. t.

Kelių rajonų teritorijoje vis užfiksuojant Vanago pėdsakus, bet niekaip nepavykstant jo sulaikyti, MGB (nuo 1954 m. – KGB) planavo imtis bet kokių priemonių, naudojo visą savo arsenalą. Paieška buvo koncentruota vienose rankose ir 1955 m. sausio 12 d. pradėta individuali byla. KGB 4-sios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas mjr. N. Dušanskis nutarime pradėti paieškos bylą įrašė: „Visos dengiančios gaujos likviduotos 1951–1954 metais valstybės saugumo organų. Dabar slapstosi su žmona ir vaiku."[88] Pirmą kartą pamėginta paskatinti legalizuotis Anelę Mažeikienę ir jos dukrą B. Mažeikaitę-Ramanauskienę. Buvo „apdorojami" giminės, skatinant juos perduoti žinią, kad A. Mažeikienė „gali ramiai grįžti į gimtinę ir gyventi su sūnumis Algiu ir Albinu". Sodyboje palikus „N-ekstra" („Н-экстра" – spėju, kad tai pasiklausymo įrenginys) buvo išsiaiškinta, kad Algis Mažeika su motina dažnai susitinka ir ji į pasiūlymą legalizuotis atseit žiūri teigiamai, bet netiki, kad leis laisvai gyventi. Norėdami greičiau pasiekti rezultatą, saugumiečiai pradėjo kalinimo vietose ieškoti Birutės Mažeikaitės tėvo ir galvojo apie jo „amnestiją", tačiau sužinojus, kad 1954 m. sausio 14 d. jis mirė kalėjime, viskas eilinį kartą žlugo.

Vanago KGB ieškojo visais būdais: susitikimus per jo buvusius rėmėjus siūlė ir paprasti agentai, ir agentai smogikai, laiškus siuntė perverbuoti buvę bendražygiai. Vienas paskutinių bandymų buvo per buvusį Rytų Lietuvos srities partizanų vadą J. Kimštą, tapusį KGB agentu „Jurginu".

[85] 1954 02 24 MVD vidaus reikalų ministro pav. plk. Martavičiaus pažyma MVD vidaus reikalų ministro pavaduotojui K. Lunevui apie Ramanausko paiešką, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 447–451.

[86] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 301.

[87] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 292–294.

[88] A. Ramanausko paieškos byla, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 1.

Jonas Kimštas

Jonas Kimštas-Žalgiris-Dobilas-Žygūnas (1911–1974). Anksti mirus tėvams, liko našlaitis, užaugo vaikų namuose. Baigė gimnaziją Vilniuje. 1932–1936 m. baigė Karo mokyklą Kaune. 1936–1939 m. tarnavo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino I pėstininkų pulko ryšių kuopoje būrio vadu. Po okupacijos paskirtas į 179-osios šaulių divizijos 234 šaulių pulką. Buvo savisaugos batalione Vilniuje, dirbo Vilniaus darbo biržoje, Trakų apskrities valdybos skyriaus viršininkas. Įstojo į vietinę rinktinę, buvo paskirtas 7-osios kuopos vadu. Nuo 1945 m. kovo mėn. – Vytauto apygardos partizanų vadas, nuo 1947 m. – Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadas. 1948 m. pabaigoje išrinktas Vyriausiosios ginkluotųjų pajėgų vadovybės štabo viršininku, 1948 m. lapkričio 23 d. jam suteiktas Laisvės kovotojų majoro laipsnis. 1950 m. kovo 13 d. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos Tarybos prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-Vytautas paskyrė J. Kimštą-Žygūną šios Tarybos prezidiumo nariu ir III sekcijos (Rytų Lietuvos srities) vadu. 1950 m. gegužės 30 d. jam suteiktas Laisvės kovotojų pulkininko leitenanto laipsnis, jis paskirtas LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotoju. MGB smogikų 1952 m. rugpjūčio 16 d. suimtas, išdavė keletą partizanų slėptuvių ir prisidėjo prie Karaliaus Mindaugo srities vadų likvidavimo. 1953 m. bandė nusižudyti, bet išgyveno ir buvo užverbuotas kaip specialus agentas „Jurginas". 1953 m. pabaigoje dėl sveikatos būklės išleistas į laisvę, vykdė KGB užduotis.

Agentas „Jurginas" parašė padiktuotą laišką A. Ramanauskui: „1956-04-01. Ponas Vanagai! Pagaliau man pavyko sužinoti, kad Jūs gyvas ir nenukentėjęs. Atsirado pasitikėjimo verti žmonės, kurie pažadėjo nuvežti šį laišką Jums ar Jūsų aplinkai. Prašau parašyti keletą žodžių. Kai tik šiuo kanalu gausiu atsakymą ir pažinsiu Jūsų raštą, parašysiu detaliau."[89] „Jurgino" porininkė agentė „Aušra" paketą su laišku turėjo perduoti agentei „Vilijai" (gali būti, kad tai iš Bingelių kaimo kilusi medikė A. B., užverbuota 1950 m. pasitelkus kompromituojančią medžiagą, mat karo metais dirbo technine darbuotoja lietuviškame saugume), kuri važiuos pas Joną Bilinską ir Stefą Bilinskienę ir klaus, ar negalėtų perduoti šio laiško Vanagui. Net buvo sugalvota panaudoti gerai Vanagą pažinojusį, 1947 m. pradžioje suimtą Antaną Kulikauską-Daktarą, kuris 1956 m. buvo surastas kalintis Steplage, Kazachijoje, ir dirbantis šachtose[90]. Tačiau 1956 m. birželio 22 d. paleistas iš Džezkazgan-Rudnik 45-os šachtos ir išvažiavęs į Pavlodaro sritį, jis liko už KGB ruoštos operacijos ribų. Viskas vėl veltui. A. Ramanauskas-Vanagas darkart išvengė KGB spęstų spąstų.

IEŠKOMA „SU MAŽOMIS KASYTĖMIS" 1955 m. sausio mėn. buvo slapta sulaikyti ir ištardyti Vaclovas Bilinskas ir Juozas Bilinskas. Jie ne iš karto, tačiau pripažino, kad iki 1954 m. metų rugsėjo pas jų tėvus gyveno A. ir B. Ramanauskai[91]. Gauta informacija buvo įforminta kaip buvusios slapstymosi vietos šeimininkų sūnaus agentūrinis pranešimas („kad 1953–1954 m. slapstėsi pas Bilinskienę ir kad dukra net negyveno bunkeryje – buvo pristatoma kaip šeimininkų giminaitė"). Tad 1955 m. pavasarį KGB plk. L. Martavičius jau žinojo dalį Vanago įpročių, naudojamus netikrus vaiko vardus. Sužinojo, kad A. Ramanauskas dažo plaukus juodai, kad kartais su dukra rinkdavo grybus ir uogas, daug skaitė grožinės literatūros iš

[89] 1956 05 08 agentės „Vilijos" panaudojimo ieškant Vanago planas, f. K-30, ap. 1, b. 330, l. 408.

[90] 1956 02 21 LSSR KGB 4 valdybos viršininko pareigas einančio plk. Michailovo raštas Karagandos srities KGB, b. 330, l. 441.

[91] 1956 10 18 K. Liaudžio pranešimas I. Serovui, LYA, f.K-30, ap. 1, l. 374.

vietinės bibliotekos. Į KGB akiratį tarp ieškomų žmonių pakliuvo ir mažametė dukra „vardu Zitutė, Auksuolė ir Nijolė, 6–8 metų, šviesiaplaukė, su didelėmis žydromis akimis, su nedidelėmis kasytėmis. Apsirengusi: paltu ir kepure iš raudonos medžiagos. Palto apykaklė ir kepurytė su balto kraliko kailiuku“[92].

Ramanauskų dukra Auksutė KGB paieškos bylose

Auksutė Ramanauskaitė pati save prisiminė šitaip: „Mano atminty labai giliai įstrigę vaizdai to laikmečio mano vaikystės. Juk mano aplinkoj nebuvo labai daug žmonių. Paskutiniu metu kai slapstėmės, tai buvo aplinka siaura – tik tie žmonės, mūsų globėjai, ir mes, tad viskas labai ryškiai liko atminty įstrigę... Ir tai buvo – ar pas vienus žmones, ar pas kitus, kuriuos aš žinau, bet jau čia reiktų daug pasakoti... Tiesiog aš įvairiose slapstymosi vietose turėdavau kitus vardus – ir Zita, ir Marytė, ir Onutė, todėl kad jeigu kažkokia ypatinga situacija ar kas nors netikėtai užeitų, pavyzdžiui, KGB kokie siųsti žmonės, – tai tapdavau tų žmonių giminaite, pas juos, reiškia, gyvenanti ir tuo vardu vadindavausi. Ir manęs tas, žinau, nešokiruodavo, nes aš žinodavau, kad taip turi būti. <...> Tuo metu buvo taip ir reikėjo laikytis tokios tvarkos... Buvo sąlygos kitąkart labai sunkios, bet ir mano tėvai buvo dėkingi, ir aš taip pat turėjau būti toj terpėj tokia, kad nesudarytume sunkumų šeimininkams, kažkokių, kaip vaikui, jokių paišdykavimų... “[93]

KGB jau žinojo, kad A. Ramanauskas važinėja senu dviračiu, vairas – nuo kito dviračio, rankenos išlenktos į priekį[94]. Buvo nurodyta Lazdijų rajone nustatyti žmones, kurie bibliotekose ima daug knygų, įsakyta atsižvelgti į tai, kad jis „pajautęs mažiausią savo slėptuvės išsišifravimą, nutraukia ryšius su jį slėpusiais ir pereina į kitus rajonus: tai labai apsunkina Ramanausko paiešką ir reikalauja daug jėgų ir laiko sąnaudų“[95].

[92] 1955 04 28 plk. Martavičiaus informacija, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 32.

[93] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su Auksute Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[94] 1955 04 28 plk. Martavičiaus informacija KGB įgaliotiniui Lazdijų rajone, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 338, l. 203.

[95] Ten pat, l. 205.

„VANAGO NEIŠDUOSIU!" Atėjus lemiamiems 1956 metams, iš kito šaltinio KGB sužinojo Vanago ieškoti nukreipto Vaclovo Bilinsko (jo tėvų name iki 1954 m. rugsėjo A. Ramanauskas slapstėsi) nuotaikas: „Aš ir negalvoju ieškoti. Bet kadangi man moka 500–600 rublių kas mėnesį, tai reikia regimybės, kad ieškau. Aš jiems pasakiau, kad kai Vanagas gyveno pas mus, mano motina kelis kartus vedė jo dukrą į bažnyčią. <...> Jei jau patekau į tokias aplinkybes, nusprendžiau gyventi ar mirti, bet Vanago aš neišduosiu ir nesistengsiu jo ieškoti." KGB agentas perdavė sekamo V. Bilinsko nusiteikimą iš KGB darbuotojo gauti pinigų ir juos kartu pragerti: „Žadėjo, kai grįš, nupirkti degtinės ir išgerti." Tačiau grįžęs papasakojo, kad pinigų nedavė, bet pasiūlė darbą (V. Bilinskui – *aut. past.*) Alytuje, „nes jaučia, kad Vanagas kažkur netoliese"[96].

Dar iki lemtingosios 1956-ųjų spalio 12 d. pagal agentūrines bylas „Jug" ir „Blef" buvo surašyta daugiau kaip 140 A. Ramanausko rėmėjų ir jį pažinojusių žmonių. Buvo žinomi visi, kuriuos vėliau tardymo metu paminės Birutė ir Adolfas Ramanauskai: Gavelis, Talačkaitė, Kochanskas ir kt.[97]

KGB operacijoms vis žlungant, buvo ruošiamasi verbuoti žmones, kurie bent keletą metų asmeniškai pažinojo Vanagą. Buvusi jo rėmėja, politinio kalinio žmona, pas kurią jis slapstėsi beveik dvejus metus, iš kalėjimo paleista Leonora Labanauskienė verbuota kaip agentė „Vytautas", tačiau per agentę „Logan" (Riva B. iš Butrimonių, kuriai L. Labanauskienė vokiečių okupacijos metu padėjo slapstytis) patikrinus sužinota, kad L. Labanauskienę dar „MGB mėgino užverbuoti, ji atsisakė jiems padėti"[98] ir apie Vanagą kalbėtis. Taip pat sužinota, kad jos teta iš Eičiūnų kaimo, Milašauskienė Justina (g. 1878)[99], buvo gerai informuota apie Vanagą, nes slėpė jo uošvę Anelę Mažeikienę. Tad buvo užverbuota („Aguona") netoli gyvenanti, sunkiai besiverčianti, mažai raštinga Eičiūnų gyventoja G. A.[100] Tačiau ji taip ir netapo naudinga KGB, nors buvo skleidžiamas gandas, jog už A. Mažeikienę bus sumokėta 25 000 rublių[101].

Vanagui sučiupti centrinė KGB struktūra skyrė dvidešimt agentų (tarp jų buvo ir N. Dušanskio agentai „Žinomas", „Vacys" ir „Žaibas"). Kiekviename potencialiame slapstymosi rajone buvo dar po 10–15 agentų, pavyzdžiui, Varėnos rajone – penkiolika, tarp jų „Genys", pažinojęs Joną Bilinską, Masališkių mokyklos direktorius „Narsutis", Merkinės vidurinės mokyklos direktorius „Vėjūnas"[102] ir kt. Vis tikėtasi, kad kuris nors iš mokytojo profesiją turinčių Ramanauskų pasirodys būtent kolegų mokytojų akiratyje.

---

[96] Agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 41.

[97] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 260.

[98] Ten pat, l. 308.

[99] 1954 m. operatyvinė pažyma, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 305.

[100] 1956 02 26 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 95.

[101] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 326.

[102] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 319.

AGENTŲ TAKELIAIS. Kai 1955 m. lapkričio mėn. buvo užverbuotas Vilniaus pedagoginio instituto studentas – agentas „Tadas" (g. 1932), jo duomenys, N. Dušanskio teigimu, padėjo numatyti teisingas priemones A. Ramanauskui sulaikyti[103]. „Tadas" nurodė, kad Vanagas lankosi pas Joną Bilinską (apie jo ryšius su Vanagu MGB žinojo dar nuo 1951 m.[104]). Nebuvo aišku, kaip planai su šiais agentais pasiteisins, todėl spąstų buvo paruošta net keliolika.

N. Dušankis 1955 m. gruodžio 22 d. davė užduotį agentui „Žinomas" išvažiuoti į komandiruotę, į Varėnos rajoną, kartu vežant deficitinių prekių ir vilnos, bei aplankyti ten aktyvų Vanago rėmėją Joną Bilinską[105]: „Jei bus kalba su Bilinsku apie Vanagą, tai priminkite jam, kad Kaune jau baigėte namo statybą ir jei Vanagas norės, tai gali pas jį atsiųsti savo žmoną, uošvę ir dukrą. Apgailestaukite, kad pats Vanagas, kai visi žmonės švenčia, priverstas slapstytis <...>. Galite Bilinskui pasakyti, kad jūs Vanagui ar jo šeimos nariams iš tikrųjų galite suteikti pagalbą, nes įsitikinęs, kad jokio pavojaus būti pas jus nėra. Kartu Bilinskui priminkite, kad jei Vanagas norės, galės per jus iškeisti dolerius Kaune. Bet jei Bilinskas nenorės kalbėti apie tai, nebūkite įkyrus."[106] Ši užduotis buvo įvykdyta. Po poros mėnesių agentas „Žinomas" pranešė, kad su Bilinsku ėjo į Merkinės turgų ir kalbėjosi apie tai, kad Vanagas galėtų pas jį ramiai gyventi, kad jam tokią žinią perduotų. Bilinskas atsakė, kad nežino, kaip Vanagui perduoti, ir abejojo, kad jis važiuotų į miestą[107]. Tačiau ta žinia Vanagą vis tik pasiekė...

Nežinant, kurie iš spąstų pasiteisins, 1956 m. sausio 18 d. Prienų rajone legenduojama KGB agentų grupė, kuri tariamai išliko 1953 m. likvidavus Pietų Lietuvos srities štabą. Vanago paieškai nukreipti agentai apginkluojami pistoletais: gyvenantis nelegaliai agentas „Georgin" turėjo, jei sutiktų Vanagą, jį sulaikyti, o jei pasipriešintų – nužudyti[108].

> Vytautas Treigys – KGB agentas „Georgin", kilęs iš Rodukos kaimo, tėvai buvo ištremti. 1948–1952 m. partizanavo Dainavos apygardos Gardino tėvūnijoje. 1952 m. vasario 27 d. buvo slapta suimtas. 1952 m. rugsėjo 11 d., vykdydamas MGB užduotį, partizano Putino buvo sunkiai sužeistas. Pasveikęs vėl vykdė MGB užduotis.

1956 m. rugpjūčio 30 d. iš agento „Tado" N. Dušanskis sužinojo, kad Vanago žmona gyvena Alytuje: „Vanago žmona dviračiu atvažiavo į Kasčiūnus ir pasakojo, kad gyvena Alytuje, greta ligoninės ir netoli KGB viršininko Dubrovskio. Kad turi pasą ir gyvena legaliai, nieko nebijo, su ja motina ir vaikas, o saugumo organai tai gerai žino."[109] KGB pavėlavo pora mėnesių – Alytuje Ramanauskų šeimos jau nebebuvo.

---

[103] Ten pat, l. 343.

[104] 1951 02 27 Operatyvinės grupės viršininko pplk. Zacharkino pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 220.

[105] 1955 12 22 mjr. Dušanskio užduotis agentui „Žinomam", LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 58.

[106] 1955 12 22 užduotis agentui „Žinomam", ten pat, l. 58.

[107] 1956 01 30 agento „Žinomo" agentūrinis pranešimas LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 60–61.

[108] 19įš 01 18 agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, ten pat, l. 69.

[109] 1956 08 30 agento „Tado" pranešimas, ten pat, l. 271.

Agento „Algimanto" dėka 1956 m. pavasarį KGB turėjo detalų Ramanauskų šeimos aprašymą: „Pas mus Vanagas gyveno nuo 1953 m. rugsėjo iki 1954 m. spalio mėn. Gyveno ir jo duktė Nijolė. Rinkdavo grybus ir džiovindavo. Jis darė iš medžio šachmatus, lentą ir kartu mes žaisdavome. Be to, su žmona mėgo žaisti kortomis, aš mėgau skaityti ir atnešdavau knygų. Degtinės Vanagas, galima sakyti, negėrė. Kartą atsivežė pusę litro samagono, bet gėrė po truputį kas vakarą, po 50–100 gramų. Rūkyti mėgo, bet jam žmona draudė, sakė, jei toliau rūkysi, ir aš pradėsiu. Todėl jis stengėsi rūkyti, kai ji nematė. Išvažiuodavo <...>, sakydavo, kad pas uošvę. Atsiveždavo lašinių, medaus, obuolių, slyvų ir kt. Dviratis jo jau buvo senas, dažnai jį remontuodavo. Rėmai juodi, o viduryje raudona juosta. Sėdynė kaip motociklo, dvi spyruoklių eilės. Guma juoda. <...> Turėjo pilką lietpaltį, tamsiai mėlyną kostiumą su trim baltom juostelėm, avikailį rudą turėjo. Buvo panašus į kaimietį. Barzdos neaugino, pats skutosi. Kirpdavom arba aš, arba jo žmona... Matosi, kad jėgų neturėjo daug, greitai suplukdavo, jei tik kiek padirbėdavo. Žmona juoda (tamsiaplaukė – *aut. past.*), <...> ne kartą skundėsi, kad jos silpna širdis ir dažnai skauda galvą. Naudojo kažkokius vaistus. <...> Turėjo pistoletą su vienuolika kulkų, sakė, kad švediškas, sakė: jei pamatysiu, kad sučiups, tai iškart nusišausiu. Jo žmona taip pat turėjo pistoletą, tik mažą. Ji jo nenešiojo, laikė bunkeryje. <...> Turėjo radijo imtuvą ir dažnai klausė „Amerikos balso". Radijo imtuvas visada buvo bunkeryje. Be to, turėjo rašomąją mašinėlę. Rašė kažkokią knygą, kuri vadinosi „Partizanų gretose". Jis ją rašė 3–4 mėn. Davė pinigų nupirkti užuolaidas, kad vakare per langus nesimatytų (baltos su trim rudom juostom). Ne kartą abu kalbėjo, kad nori dirbti, sakė, kad gyvenimas be darbo nusibodo. <...> Žmona turėjo ploną raudoną lietpaltį, nešiojo žalią suknelę, išverstą į kitą pusę. <...> Dukra turėjo tamsiai raudoną paltą, tokią pat kepurę."[110]

Žinia apie A. Ramanausko rašomą knygą KGB turėjo sudominti – jį sulaikius tai tapo vienu pirmųjų klausimų: „Kur knygos rankraščiai?"

1956 m. atrodė, kad paieškai užverbuoti 23 agentai[111] menkai gelbsti. A. Ramanausko pėdsakai vėl buvo pamesti. Nieko neužčiuopė ir Jiezno rajone veikianti „Vacio" agentūrinė grupė. O Maskva nuolat reikalavo ataskaitų – apie A. Ramanausko paiešką asmeniškai buvo informuojamas SSRS KGB 4-os valdybos viršininkas F. Charitonovas.

Charitonov Fiodor Petrovič (1907–1991) – gen. ltn., SSRS KGB 4-os valdybos viršininkas (1954–1957) ir SSRS KGB kolegijos narys (1954–1957).

Atėjus rudeniui grįžtama prie seno plano – pasiūlyti legalizuotis. Šį kartą ne tik žmonai. N. Dušanskio parengtame legalizavimo plane (1956 m. rugpjūčio 30 d.) buvo pabrėžta, kad apie legalizavimo planus A. Ramanauskas, B. Ramanauskienės sesuo ir motina žino, tačiau „vietine valdžia nepasitiki ir nuo legalizavimo susilaiko"[112].

[110] 1956 05 16 agento „Algimanto" agentūrinis pranešimas, ten pat, l. 147–149.

[111] 1956 05 04 KGB primininko K. Liaudžio pranešimas SSRS KGB 4-os valdybos viršininkui F. P. Charitonovui, ten pat, l. 152–153.

[112] 1956 09 04 A. Ramanausko, B. Mažeikaitės ir A. Mažeikienės legalizavimo priemonės, ten pat, l. 281–283.

Sužinoję per agentus, kad, Genės Mažeikaitės nuomone, „jei Ramanausko legalizavimo priemonės būtų iš Vilniaus, tai jis jomis labiau pasitikėtų", parengė laišką, aiškinantį 1955 m. rugsėjo 17 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką dėl amnestijos. Laišką numatyta paskelbti Kirmėliškių kaime 1956 m. rugsėjo 7 d. surinkus Ramanauskų gimines: Albiną Mažeiką ir jo žmoną, Sigitą Mažeiką, Zenoną Mažeiką, Juozą Ramanauską, Jovaišienę ir Jakavonienę.

KGB LAIŠKAS VANAGUI. 1956 m. rugsėjo 4 d. KGB pirmininkas Kazimieras Liaudis pasirašė laišką A. Ramanauskui ir B. Ramanauskienei, jis buvo perduotas per artimuosius – Prienų rajono Kirmėliškių kaime gyvenusį Albiną Mažeiką ir Kalvarijų rajono Šleinių kaime gyvenusį Juozą Ramanauską. Tačiau agentūrinės operacijos sėkmė dar nebuvo garantuota. Buvo siūlomos garantijos, kad žmonai ir uošvei bus pritaikyta amnestija, ir joms „negali būti taikomos kokios nors bausmės už anksčiau padarytus nusikaltimus, <...> jos nebus apklausiamos apie tai, kur slapstėsi ir kas joms padėjo", nors B. Mažeikaitė buvo kaltinama dalyvavimu ginkluotame pasipriešinime, neteisėtu ginklo laikymu, antitarybine propaganda ir agitacija, netikrų dokumentų naudojimu. Viskas buvo skirta sumažinti Vanago budrumui. Pačiam Vanagui amnestija nebuvo siūloma, tik žadamas tarpininkavimas dėl personalinės Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos amnestijos. KGB mėgino suklaidinti, laiške pateikdama pakeistus duomenis apie A. Ramanausko veiklą per pastaruosius penkerius metus: „Jūs paskutiniųjų metų laikotarpyje kokių nors nusikalstamų veiksmų nevykdėte ir tiesiogiai neatstovavote vadovaujančio asmens pogrindyje, taip pat atsižvelgiama į tai, kad nuo 1951 m. pabaigos nutraukėte organizacinius ryšius su „Litu" ir tuo pačiu su nacionalistiniu pogrindžiu." A. Ramanauskui buvo žadama, kad „jeigu Jūs asmeniškai atvyksite paduoti pareiškimą, Valstybės Saugumo Komitetas garantuoja, kad Jūs areštuojamas nebūsite". A. Ramanauskas neatvyko. Tačiau apie laišką sužinojo.

Vėliau KGB pirmininkas K. Liaudis patvirtino, kad siūlant legalizuotis buvo remiamasi 1945 m. birželio 6 d. laikraštyje „Tarybų Lietuva" paskelbtu J. Paleckio, M. Gedvilo ir A. Sniečkaus kreipimusi. Laiške paminėta amnestija tebuvo fikcija, „kokio nors atskiro SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo akto apie amnestijos taikymą Birutei Mažeikaitei nebuvo ir laiško tekste šiuo atžvilgiu buvo padarytas netikslumas"[113]. „Netikslumas" buvo sąmoningas melas siekiant tikslo. Pagaliau tai atitiko Paleckio-Gedvilo-Sniečkaus triumviaro kreipimosi dvasią: „Jeigu priešas nepasiduoda – jį sunaikina, tokia geležinė darbininkų kovos taisyklė. O todėl vargas tam, kas liko gaujoje ir vienokiu ar kitokiu būdu tęs savo nusikalstamą veiklą. Jų laukia niekšiška mirtis, o savo artimuosius – tėvus, motinas, žmonas, brolius, seseris – jie pasmerkia amžinai gėdai, kaip banditų bendrininkus. Visi, kurie rems banditus, bus laikomi banditų bendrininkais ir baudžiami visų tarybinių įstatymų griežtumu."[114] Visi pasipriešinimo dalyvio artimieji turėjo būti nubausti, nepaisant jokių Sovietų Sąjungos vidaus politikos pokyčių. 1949 m. Justas Paleckis dar

[113] 1957 04 10 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 196.

[114] Kreipimasis „Brangūs broliai ir sesės! Tarybų Lietuvos piliečiai!", ten pat, l. 200.

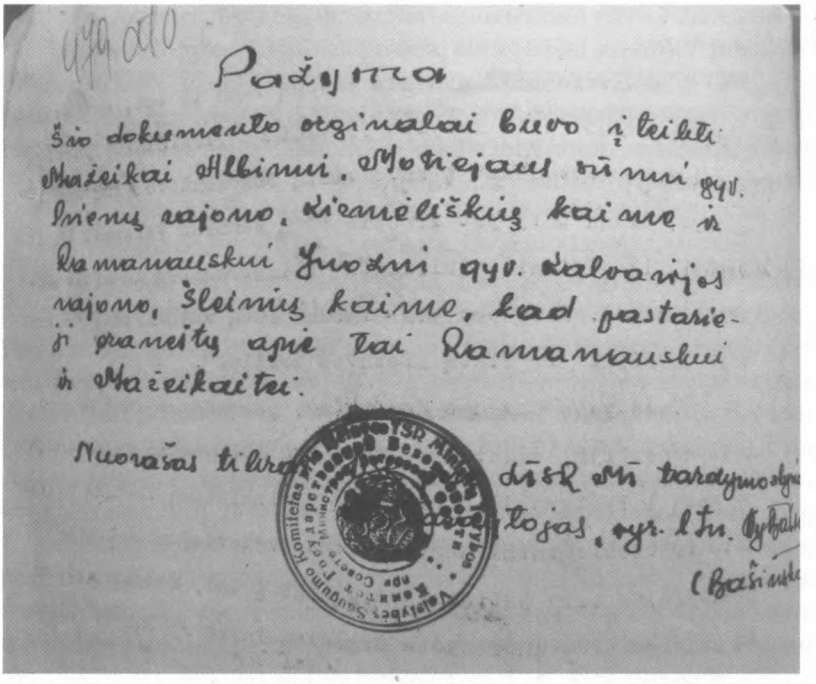
Pažyma

Šio dokumento orginalai buvo įteikti Mažeikai Albinui. Motiejaus sūnui gyv. Pienų rajono, Kiemėliškių kaime ir Ramanauskui Juozui gyv. Kalvarijos rajono, Šleinių kaime, kad pastarieji pranešių apie tai Ramanauskui ir Mažeikaitei.

Nuorašas tikras ... dėsk mi tardymo ... tojas, vyr. ltn. ...

(Bašinsk...

Pažyma apie KGB laiškų įteikimą

paskelbė savo paaiškinimą, kuriame grasino ir tiems, kurie slapstėsi pasinaudodami suklastotais dokumentais: „Anksčiau ar vėliau dokumentų suklastojimas bus išsiaiškintas ir tas, kas bandys su jais pasislėpti, bus susektas, traukiamas atsakomybėn ir bus nubaustas už visus nusikaltimus."[115]

Kokį KGB matė Adolfą Ramanauską-Vanagą pagal savo ideologines nuostatas ir saugumietiškas klišes? „Iš labiau užkietėjusių gaujų vadeivų sudarė štabą, vadovavo banditinei veiklai pietų Lietuvos teritorijoje. Stengiantis padaryti šią veiklą organizuoto pobūdžio, 1950 m. pabaigoje vadinamojo „Lietuvos laisvės kovotojų sąjūdžio" prezidiumo nutarimu Ramanauskas buvo paskirtas veikiančių Lietuvoje gaujų grupuočių vadu ir bandė perimt visų gaujų vadovavimą, <...> visais būdais stengėsi užmegzti ryšius su Vakarų bloko žvalgybomis ir pirmoje eilėje su amerikiečių ir anglų žvalgybomis, o joms padedant suaktyvinti Lietuvoje banditinį judėjimą, <...> davė gaujų grupuotėms nurodymus rinkti įvairias žvalgybinio charakterio žinias apie Sovietų Sąjungą Vakarų valstybių žvalgyboms, <...> dar iki 1953 m. turėjo ryšį su nacionalistiniu pogrindžiu."[116]

K. Liaudžio laišką su pasiūlymu legalizuotis numatyta perduoti ir broliams Mažeikoms[117]. Agento „Dėžutės" duomenimis, Albinas Mažeika nedelsdamas apie tai pranešė motinai Anelei Mažeikienei[118]. Galima suprasti, kad ir Vanagas apie KGB „pasiūlymą" žinojo dar kelios savaitės iki susidūrimo su KGB.

[115] Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirmininko paaiškinimas, ten pat, l. 202.

[116] Pažyma apie A. Ramanauską, ten pat, l. 184–185.

[117] 1956 09 04 KGB pirmininko K. Liaudžio patvirtintas N. Dušanskio 1956 09 30 planas legalizuoti A. ir B. Ramanauskus ir A. Mažeikienę, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 272–274.

[118] Ten pat, l. 288.

1956 m. rugsėjo 30 d. mjr. N. Dušanskis parengė naują planą – galvojo panaudoti grįžtančius iš įkalinimo ar tremties Ramanauskų artimuosius. 1956 m. liepos mėn. iš įkalinimo sugrįžo Birutės sesuo Genė Mažeikaitė. Į Krasnojarsko kraštą ištremtas Adolfo brolis Albinas atvažiavo „atostogų" ir pas giminaitę, kuri buvo KGB agentė „Rožė", paliko Vanagui laišką su siūlymu legalizuotis: „Sveikas brangus Adolfai, visi mūsų giminės gailisi tavęs, ir aš, ir Aldona, kaipo žmogaus be namo. Labai gailiuosi, kad man nepasisekė su tavim susitikti. Nežinodamas tavo plano in ateitį, aš vis dėlto norėjau tau patarti, kad tu legalizuotaisi. Būnant man Lietuvoj teko daug girdėti, kad jau dabar kitas laikas, jau ne tokis kap buvo seniau. Katrie buvo ir miškan išėję, tai dabar ir tie gali gyventi ir jų niekas nejudina. Atėjo laikas ir tau dabar pagalvoti apie tai ir geriau įsitaisyti savo gyvenimą. Jeigu tu legalizuotaisi, tai mumi būtų sugrįžti [į Lietuvą], apie kurią mes liūdim. Aš įtikinu tave tikrumu tavo išėjimui, negalvok, kad apgavimas, visai ne. Nematęs tavęs, aš vis dėlto norėjau palikti tau nors laišką. Jei gausi, parašyk man nors kelis žodžius. Jeigu reikia mano parvažiavimo, tai parašyk, aš parvažiuosiu ir pasakysiu, kaip geriau padaryti, arba ką nors pasiųsk. Perduodu linkėjimus nuo savęs, sesers ir keturių jos vaikų ir jos vyro. Lik sveikas ir atrašyk. Albinas."[119]

1956 m. kovo mėn. jį mėgino verbuoti kaip agentą „Antaną". Tremtyje esančio brolio verbavimas, jam siūlant „išgelbėti" vyresnį brolį nuo žūties, buvo KGB apgaulės metodas. Tačiau Albinas Ramanauskas nerodė entuziazmo ieškant brolio ir jo kelionė iš Krasnojarsko krašto buvo įvertinta kaip nerezultatyvi[120], o minėtas laiškas taip ir nepasiekė adresato[121] – suėmus Vanagą, agentė jį grąžino KGB. Beje, Vanago paieškos byloje buvo palikta visa informacija[122] apie Albino Ramanausko verbavimą – matyt, todėl, kad KGB jis niekaip nebuvo naudingas, o pats faktas labai tiko kompromituoti A. Ramanausko atminimui.

Agentų apsupta buvo ir Genė Mažeikaitė – sugrįžusi iš įkalinimo, Kaune apgyvendinta agentės „Rožės" bute[123], o pas brolį Albiną Mažeiką į Kirmėliškių kaimą ją veždavo agentas „Dėžutė". Per ją tikėtasi aptikti su Ramanauskais besislapstančios Anelės Mažeikienės pėdsakus.

1956 m. spalio 2 d. KGB pirmininko pareigas einantis J. Sinicinas pranešė SSRS KGB 4-os valdybos viršininkui F. Charitonovui[124] apie naują planą ieškoti Vanago Varėnos, Alytaus, Prienų, Jiezno, Daugų ir Simno rajonuose, Kauno ir Vilniaus miestuose. Tai paskelbta svarbiausia rajoninių padalinių užduotimi. Net septynios operatyvinės-čekistinės grupės tikrino Vanago lankytus kaimus Dzūkijoje. Tuo metu A. Ramanausko šeima gyveno už 150 km nuo šių rajonų, o septynmetė dukra jau pradėjo lankyti pirmą klasę.

---

[119] Ten pat, l. 401.

[120] 1956 10 02 KGB pirmininko pareigas einančio plk. J. Sinicino pranešimas SSRS KGB 4-os valdybos viršininkui F. Charitonovui, ten pat, l. 289.

[121] Ten pat, l. 461.

[122] Ten pat, l. 442.

[123] 1956 09 30 planas, ten pat, l. 281.

[124] 1956 10 02 KGB pirmininko pareigas einančio plk. J. Sinicino pranešimas SSRS KGB4-os valdybos viršininkui F. Charitonovui, ten pat, l. 283.

„Nu, aišku, tai labai sudėtinga, nes tiktai nakties metu tas persikėlimas, dviračiais, bet mes persikėlėm – ir tėvai, ir mano močiutė, ir bandėm įsikurti tada ten. Įsikūrėm irgi pas skirtingus žmones – jie nuomavo butą, paskui išvažiavo į Klaipėdą, paskui kitam kaime, kur Džiugelienė gyveno, – aš labai puikiai jau atsimenu, nes tėvelis, vertindamas mokslą, galvodamas, kad va, dukra... Ką jisai mane išmokė, tai to, žinoma, mažai, bet Lietuva vis tiek bus laisva kada nors (aš žinau, man mama irgi kalbėdavo, kad jie nesulauks tos Lietuvos), ir tėvas galvojo apie mane: kad reikia kažkaip daryti, kad ji eitų į oficialią mokyklą, ir nesvarbu, kad ne savo dokumentais, bet reikia tuo pasirūpinti. Ir jisai pasirūpino. "[125]

Slapstydamasi jau kelerius metus, šeima kurį laiką gyveno kartu. Štai kaip dukra po daugelio metų prisiminė savo tėvą tuometinėse gyvenimo aplinkybėse: „Iš tikrųjų jo charakteris buvo nuostabus. Nors sąlygos buvo ypatingai blogos, sunkios, bet kai aš buvau vaikas ir mes slapstėmės, arba tuo metu, kai jis buvo aktyvioj kovoj ir mus aplankydavo, kur slapstėmės su močiute, jis labai mokėjo bendrauti su manim. Jisai nebuvo niūrus, susirūpinęs ištisai ar kad kažkaip parodytų, kad jį kažkas slegia. Jisai mokėjo taip labai žmogiškai bendrauti ir mokėjo vaiko psichologiją pažinti. Matydavau, kaip bendrauja su mama, ir manau, kad jo charakteris... Tikrai taip, partizanas – galima pagalvoti, kad rūstumo ir santūrumo labai didelio, bet iš tikrųjų tai buvo labai žmogiškas, šiltas žmogus ir, sakyčiau, netgi mielas. Na man, aišku, brangus ir mielas. <...> Man kaip vaikui yra įstrigę tokie dalykai, kad jisai buvo labai žodžio besilaikantis žmogus. Netgi bendraudamas su vaiku, sakysim, jeigu kažką pažadėjo... Kada buvo tas mūsų gyvenimas toksai – ir slapstėmės, ir reikėjo laikytis tylos, kad aplinka neatkreiptų į mus dėmesio, <...> ir kalbėdavo, ir pasakodavo man. Na, jis buvo mano pirmasis mokytojas, išmokė ir raides, ir rašyti, ir skaityti... Tai tokį ir prisimenu... <...> tada išsiruošė į kelionę... Žinau, mama pasakodavo, toks buvo tas ruduo – lietingas, šaltas, bet vis tiek reikia tuos reikalus tvarkyti, važiuoti į Kauną, į Vilnių. Ir jie išsiruošė į tą kelionę ir..."[126]

SPALIO 12-OJI. KGB LEGENDOS

Kiekvienas partizanas vienaip ar kitaip ruošdavosi paskutiniam susidūrimui. Tarp paskutinių partizanų bei jų vadų buvo gajos fatalizmo nuotaikos. Atrodytų, neišvengiama mirtis vertė apie tai galvoti, kaip pasitaupyti paskutinę kulką ar granatą. Vadams teko didesnė atsakomybė, nes jie turėjo kur kas daugiau informacijos apie kovojančius partizanus, žinių apie pagalbininkus ir ryšininkus, slaptavietes, organizacines struktūras. Tačiau palaipsniui kovoje žuvus daugumai laisvės kovotojų, siaučiant KGB persirengėlių agentų smogikų grupėms, pavieniai likę pogrindžio partizanai buvo pradėti medžioti individualiai. Kiekvienam besislapstančiam

[125] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[126] Ten pat.

buvo parengiama atskira paieškos byla, paskiriami už paiešką atsakingi KGB pareigūnai.

Kas iš tiesų vyko lemtingąją 1956 m. spalio 12-ąją ir kitas 446 dienas KGB būstinėje? Kas buvo slepiama nuo pašalinių akių? Kokia migla buvo skleidžiama apie tuos įvykius ir 1956-aisiais, ir 2014-aisiais ar 2018 metais?

„PAMENI RAMANAUSKĄ?" KGB užverbuotas Antanas Urbonas (agentas „Žinomas") visą likusį gyvenimą kruopščiai laikėsi jam 1956 m. įkaltos legendos – A. Ramanauskas suimtas atsitiktinai ir jis niekuo dėtas. Pagal šitą versiją su A. Ramanausku nuo 1941 m. birželio iki 1956 m. spalio jis buvo susitikęs porą kartų: vieną – 1950 m. dėl Druskininkų plukdymo kontoros viršininko Pabedinsko nužudymo (partizanų vadas pažadėjo išsiaiškinti) ir kitą kartą tariamai susitiko 1953 m. netoli Merkinės, Bingelių kaime pas J. Bilinską, kai pasisiūlė iškeisti dolerius į rublius. Kažkur tuo metu KGB ir užčiuopė siūlo galą – Vanagas galėjo pasirodyti net Kaune. Agentas „Žinomas" su MGB pagalba 1952–1953 m. Kauno pakraštyje pasistatė namą. Jau kai aiškėjo, jog specialiai priviliojimui pastatytas namas gali būti vienais perspektyviausių spąstų, 1955 m. agentui buvo duoti vyr. ltn. Petraičio telefonų numeriai, kad jį bet kuriuo paros metu galėtų išsikviesti. Būtent jam, o ne Vilniuje buvusiam N. Dušanskiui, pasirodžius A. Ramanauskui ir skambino pirmajam.

Antanas Urbonas

Antanas Urbonas (1917–2005), 1937 m. baigė Alytaus gimnaziją, 1937–1940 m. mokėsi Karo mokykloje ir baigė ją prasidėjus okupacijai (XXI laida). Aviacijos j. ltn., atleistas iš kariuomenės dirbo Kauno mokesčių inspekcijoje, o nuo 1941 m. kovo 19 d. – Druskininkų vlsč. Mokesčių inspekcijoje. 1941 m. birželio 23–liepos 30 d. ltn. Druskininkuose priklausė Jakavonio būriui. Nuo 1941 m. liepos 31 d. – Druskininkų kurortų valdyboje ūkio skyriaus viršininkas, vėliau – vokiečių komendantūros vertėjas. 1944 m. gruodžio 28 d. buvo suimtas, kalintas Alytuje ir Marijampolėje. Nuteistas 5 metams ir kalintas Vorkutlage, Komijoje. 1947 m. sugrąžintas į Lietuvą kaip MGB agentas „Žinomas"[127].

Kas vyko spalio 10–12 d. Kaune, pasakojo agentas „Žinomas" savo agentūriniame pranešime (užrašydavo KGB darbuotojai, todėl kalbama trečiuoju asmeniu): „1956-10-10 septintą vakaro grįžo iš darbo. Žmona pasakė, kad atvažiavo dviese dviračiu. Jie sandėliuke paliko dviračius, o ateis vakare..." A. Urbonas suprato, kad atvyko ilgai lauktas A. Ramanauskas su žmona, tačiau delsė pranešti savo tiesioginiam viršininkui N. Dušanskiui.

Jau po Vanago suėmimo užrašytas agento papasakojimas: „20 val. atėjo, iš karto jų nepažino. <...> Vanagas pašnabždėjo: „Pameni Ramanauską?" Kambaryje pakalbėjo. Pasakė, kad sunku pažinti. Ramanauskas pasakė, kad nusidažė juodai, o žmona atvirkščiai <...>. Sakė, kad važiuoja iš Vilniaus, kur buvo pas dėdę (Anglių g. 12), o

[127] Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, V., 2008, t. VIII, l. 101.

WOLNA EUROPA

Nr. 4 BIULETYN INFORMACYJNY Czerwiec 1956

CZŁONEK CENTRALNEGO AKTYWU PZPR UJAWNIA tajemnicę usunięcia Berii, Malenkowa i dymisji Mołotowa

Seweryn Bialer

Seweryn Bialer, należący do t. zw. Centralnego Aktywu Partyjnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zerwał niedawno z Komunizmem i zbiegł na Zachód. Ujawnił on po raz pierwszy na Zachodzie szczegóły potępienia w lipcu 1955 przez sowieckie Politbiuro W. Mołotowa, byłego ministra Spraw Zagranicznych. Opowiedział przebieg poufnej, trzydniowej dyskusji na posiedzeniu Komitetu Centralnego KPZS, zakończonej całkowitym triumfem Chruszczowa nad Mołotowem. Jest to pierwsze tego rodzaju sprawozdanie dostępne czytelnikom z poza najwyższych sfer partyjnych.

Bialer uważany był za jednego z czołowych przedstawicieli młodszej generacji komunistycznej. Miał on dostęp do najbardziej poufnych dokumentów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, a także Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego. Jego rewelacje rzucają wiele nowego światła na stosunki pomiędzy obu tymi partiami.

Dokumenty

Pomiędzy tysiącami dokumentów, które Bialer miał możność czytać, znajdowały się trzy, których treść wzbudziła szczególne zainteresowanie na Zachodzie i, nawiasem mówiąc, przyczyniła się znacznie do tego, że Bialer zerwał z komunizmem i opuścił Polskę.

Były to następujące dokumenty:

1) Pełny stenogram z obrad Plenum Centralnego Komitetu KPZS, na którym Chruszczow, poparty przez większość obecnych, zmusił Mołotowa do przyznania się, że jego polityka wobec Jugosławii była błędną.

2) Poufny list Prezydium KPZS do aktywu partyjnego w ZSSR, wyjaśniający przyczynę likwidacji Berii.

INSTYTUT NAUK SPOŁECZNYCH

LEGITYMACJA Nr 76

Tow. Bialer Seweryn

17 marca krytyka reżymu przez Związki Zawodowe w piśmie centrali Związków Zawodowych Nepszava.

24 marca krytyka polityki stalinowskiej i wpływu dyktatury jednostki na szeregi partyjne Szabad Nep.

29 marca rehabilitacja b. ministra Spraw Zagranicznych Laszlo Rajka, straconego w 1949 roku. Zwolnienie z więzienia 50 socjalistów.

4 kwietnia amnestia dla emigrantów.

5 kwietnia pisma Nepszava i Szabad Nep krytykują kierowników przedsiębiorstw za osiąganie „norm produkcyjnych" kosztem zdrowia i bezpieczeństwa pracowników.

10 kwietnia odtworzenie Ludowego Patriotycznego Frontu.

20—29—30 kwietnia pismo Szabad Nep nawołuje do zmiany podstaw walki klasowej, która powinna przyjąć mniej gwałtowne formy. Cykl artykułów o konieczności bardziej życzliwego podejścia do „kułaków".

1 maja obniżenie cen około 650 artykułów o 5—6%.

6—13 maja artykuły w dzienniku Nepszava stwierdzają m. in. że parlament węgierski nie spełnia obowiązków nań nałożonych, ograniczając swą działalność do formalnej aprobaty przekazanych mu zarządzeń.

9 maja zapowiedź zniesienia „żelaznej kurtyny" na granicy austriacko-węgierskiej.

11 maja zwolniono z więzienia ks. arcybiskupa Grosza i przywrócono go na dawne stanowisko.

18 maja M. Rakosi, sekretarz węgierskiej partii komunistycznej, oświadczył na zebraniu aktywu partyjnego w Budapeszcie, że ponosi on całkowitą odpowiedzialność za bezprawia, które ostatnimi czasy zdarzyły się na Węgrzech. Stwierdził, że jeszcze aresztowani swego czasu socjaliści zostali już zwolnieni z więzienia i rehabilitowani. Zapowiedział przywrócenie wolności dyskusji, podwyżkę i dostarczenie ludności więcej.

Wizerunek Chrystusa z zakneblowanymi ustami, symbolizujący [illegible] w Polsce

Manifestacja polska w Londynie

W niedzielę 22 kwietnia br. odbyła się w Londynie wielka polska manifestacja, na znak protestu przeciw wizycie M. Bułganina i N. Chruszczowa w Wielkiej Brytanii.

W pochodzie, który przemaszerował ulicami Londynu, wzięło udział przeszło 20.000 osób. Maszerowano w milczeniu, bez jakichkolwiek okrzyków lub śpiewów. Czoło pochodu zajmowali przywódcy polskiej emigracji. Za nimi szły grupy innych narodów: Czesi, Estończycy, Jugosłowianie, Litwini, Łotysze, Rumuni, Słowacy i Węgrzy. Za tymi grupami tysiące Polaków z transparentami. Napisy w języku angielskim głosiły: Walczyliśmy w Tobruku, pod Arnheim, pod Narwikiem, na Monte Cassino. Walczyliśmy w bitwie o Wielką Brytanię...

Przemarsz pochodu trwał ponad półtorej godziny. Po przybyciu na Whitehall, uczestnicy ustawili się szerokim wieńcem dookoła Pomnika Nieznanego Żołnierza. Wśród ciszy, gen. Anders złożył wieniec u stóp pomnika. Chór zaintonował „Jeszcze Polska nie zginęła".

Manifestacja została zakończona złożeniem petycji z podpisami 60.000 osób u Premiera Brytyjskiego.

Petycja ujmowała cele mani-

...My, woźni Polacy, którzy korzystamy z azylu w tym kraju, pamiętając o naszym sojuszu z Wielką Brytanią, oraz jej przywiązaniu do ideału wolności i sprawiedliwości,

zwracamy się z najbardziej gorącym apelem do rządu RM o podjęcie w rozmowach z przywódcami sowieckimi, w czasie ich wizyty w tym kraju, ustępujących spraw wolnych wyborów w Polsce, [illegible] Polaków, wciąż jeszcze [illegible] przez Rosję, [illegible] obrońców polskich.

Nowości wydawnicze

Nakładem „Biblioteki Kultury" w Paryżu wydana została nowa książka Stefana Korbońskiego p. t. W imieniu Kremla. W swojej książce Korboński opisuje wspomnienie z lat 1945—47, kiedy jako jeden z przywódców P. S. L., oraz poseł na Sejm z Warszawy brał czynny udział w opozycji politycznej przeciwko komunistom. Książka rzuca wiele światła na metody likwidacji P. S. L. i okresie t. zw. referendum i wyborów. W imieniu Kremla jest dalszym ciągiem wspomnień Korbońskiego z okresu wojny, które ukazały się pod tytułem W imieniu Rzeczypospolitej.

Pas A. Ramanauską suėmimo metu rasta „Wolna Europa"

dabar važiuoja „namo" į Dzūkiją. Dėdė patarė važiuoti į Kauną, nes pas jį galima įsigyti kai kurių pramoninių prekių. Iš Vilniaus pasitaikė pakeleivingas sunkvežimis, į kurį įmetė dviračius ir atvažiavo <...>. Ramanauskas sako, kad dolerių pas jį dabar nėra, nes atidavė vienam žmogui pakeisti, bet tas neatsiskaito."

Partizanų vadas vengė mažai pažįstamiems žmonėms atskleisti savo asmeninio gyvenimo detalių (nors pasitikėjimo lygį rodė tai, jog pokalbyje nevengė minėti žuvusių bendražygių) ir nenurodė, iš kur iš tiesų atvyko. Vakare iš pokalbio A. Urbonas sužinojo, kad apie jį, gyvenusį nuosavame name Kalniečių g. 99-1 ir dirbusį „Audimo" fabrike, papasakojo J. Bilinskas. O prieš atvykdamas į Kauną A. Ramanauskas aplankė Vilniuje „Žinomo" dėdę Vincą Urboną. Galima spėti, kad tikslinosi būsimos nakvynės vietos Kaune saugumą ir buvusio pažįstamo gyvenimo aplinkybes. Bet... Savo kuprinėje jis turėjo informacinį biuletenį lenkų kalba „Wolna Europa" (liet. „Laisvoji Europa"), kurio 1956 m. birželio numeryje buvo rašoma apie aukštą komunistinės Lenkijos veikėją Seweryną Bialerį, kuris sausio mėn. pabėgo į Vakarų Berlyną ir transliavo pokalbių laidas per „Radio Free Europe" ir „Radio Liberty" Lenkijai. Kokių tai minčių sukėlė A. Ramanauskui – nežinia. „Wolna Europa" egzempliorių tikriausiai gavo Vilniuje, tačiau iš ko ir kodėl? Klausimas neatsakytas.

Pasak A. Urbono, toliau jie kalbėjosi apie Pietų Lietuvos srities vadą Litą: „Pasakė, kad Lito likimas jam nežinomas <...>. Iš Juozo Karlavičiaus, „Partizano" bendradarbio, girdėjo, kad jis žuvo. Mažeikaitė pasakė mananti, kad Litas gyvas.

J. Karlavičius

Nuo 1950 m. Pietų Lietuvos srities partizanų spaudoje bendradarbiavęs mokytojas Juozas Karlavičius (literatūriniai slapyvardžiai Gardinas, Pilkalnis) iki 1949 m. mokytojavo Jiezno r. (Butrimonyse), Prienų r. (Birštone). Nuo 1949 m. gyveno Kaune ir rašė straipsnius į pogrindžio spaudą. J. Karlavičiui sekti buvo pasitelktas ne tik A. Urbonas (agentas „Žinomas"), bet ir Jonas Deksnys (agentas „Petrauskas"). 1952 m. rugsėjo 17 d. J. Karlavičius buvo suimtas ir nuteistas 25 metus kalėti.

A. Ramanauskas smulkiai papasakojo, kad jis 1953 m. tik keliomis minutėmis aplenkė KGB ir iš Butrimonių valsčiaus pasitraukė į Merkinės pusę. Nuo tada pasidarė dar atsargesnis. Pasakė, kad netoli Merkinės apsimetę partizanais jo ieško 11 žmonių. Priminė Treigį ir jo porininką, kurie dažnai klausinėjo apie jį vietinių gyventojų ir vos vos su juo nesusitiko. Bet abu Ramanauskai pagalvojo, kad jie atlieka organų užduotį, ir susitikimo su jais išvengė (iš tikrųjų Treigys su porininkais buvo KGB 4-os valdybos 2-o skyriaus agentai – *aut. past.*). Ramanauskas sakė, kad valstybės saugumo agentai užėjo pas Puvočių kaimo gyventoją Bronių Tamulevičių ir, apkaltinę ryšiais su milicija, jį sumušė. Pats Ramanauskas neblogai atsiliepia apie Bronių Tamulevičių ir juo pasitiki.

Pokalbis tą vakarą buvo ilgas. Ramanauskas dar pasakė, kad turėjo pasiūlymų gauti dokumentus, įsidarbinti, bet visur įžiūrėdavo saugumo pinkles: „Todėl su žmona užsiima siuvinėjimu ir taip gauna pinigų pragyvenimui <...>. Kitą dieną, spalio 11, jie vėl Kaune pirks vilnos ir vilnonių siūlų <...>. Tą patį vakarą papasakojo šaltiniui, kad su Skirmantu užmezgė ryšius su užsieniu, bet juos išdavė vienas estas, kurį amerikiečiai išlaipino prie Klaipėdos. Juos išprovokavo kažkoks Chodokauskas (Tadeušas Chodakauskas, KGB agentas „Liūtas" – *aut. past.*). Jie apie tai rašė į užsienį, bet paskui prarado ryšį. Kiek šaltinis suprato, tai Ramanauskas ryšį su užsieniu prarado su Skirmanto žūtimi. Ir dabar dar turi chemikalus rašyti slaptaraščiams į užsienį <...>. Naktį miegojo ramiai."

Panašu, kad agento žmona Romualda Kraunelytė-Urbonienė tuo metu nežinojo apie savo vyro slaptojo gyvenimo pusę. Ramanauskams pasiteiravus apie galimybes įsigyti siūlų ir vyrui nieko neprižadėjus, ji pasisiūlė iš Šiaučiūnaitės fabriko gauti moteriškų apatinių drabužių. Kai kitą dieną svečiai išvažiavo į Zanavykų turgų, Urbonas patraukė į darbą ir tik po darbo susisiekė su KGB. Kaip užrašyta pranešime: „Ryte kartu išvažiavo į miestą <...>. Parodė Jonavos gatvę ir Ramanauskas dviračiu nuvažiavo. O jis nuėjo į darbą <...>. Darbo metu buvo užimtas, tad su KGB nesistengė užmegzti ryšio."

Spalio 11 d. 18 val. agentas vis tik paskambino kontaktiniam KGB karininkui Petraičiui: „Ramanauskas Kaune!" Iškart buvo pranešta Dušanskiui. Šis išskubėjo į Kauną. Vyr. ltn. Petraitis liko stebėti agento namo, kol atvyko skubiai iškviesti KGB sekliai. Tą patį vakarą buvo suformuotos operatyvinės grupės: J. Obukausko vadovaujamoje pagrindinėje grupėje – mjr. Pavlenko, vyr. ltn. Lučinskas, vyr. ltn. Šanin, ltn. Šimkus, ltn. Antanavičius; antroje, N. Dušanskio vadovaujamoje, rezervinėje grupėje – mjr. Krugovcov, kpt. Gustov, ltn. Drėlingas ir kpt. Zenin[128].

Grįžęs A. Ramanauskas šeimininkams pasakojo tik apie įsigytas prekes ir kalbėjo, kad vėl vyks į turgų. Spalio 11 d. vakare sekimo postai jau buvo išdėstyti, tačiau sulaikymui dar nebuvo pasirengta. Kai vakare Vanagas antrą kartą, jau vienas, grįžo iš turgaus, jis buvo susirūpinęs, „kad turguje kažkas jį sekė, bet jis dviračiu iš ten greitai išvažiavo". Agentas jį ramino, kad tai arba nusikaltėliai, arba OBXSS (Vidaus reikalų ministerijos Kovos su socialistinės nuosavybės turto grobstymais skyrius, rus. *Отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности*). Gavęs užduotį, agentas 20 ir 22 val. sutartiniais ženklais perdavė

[128] 1956 10 16 pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 358–359.

operatyviniam darbuotojui, kad Ramanauskai yra pas jį. Vakare kalbų nebuvo, nes buvo atvykusi agento pusseserė: „Vakare pasakė, kad kitą dieną išvažiuos iš Kauno. Jį agentas apgyvendino į kiemą išeinančiame kambaryje <...>. 7 ryto visi pabudo. Papusryčiavo, nieko alkoholinio negėrė, nes Ramanauskas pirmą dieną įspėjo, kad nevartoja. Norėjo lydėti iki Kalniečių gatvės, kur, galvojo, laukia organai, bet jie pasuko į Kampo gatvę."

KGB agentas „Žinomas" nežinojo, kad jo kuratoriai fiksavo ir kiekvieną jo veiksmą, o susitarimą dėl išdavystės (sutartiniais ženklais operacijos metu) kruopščiai aprašė savo ataskaitose. Po keturių dešimtmečių Lietuvos Respublikos prokuratūroje pasakodamas apie A. Ramanausko suėmimą A. Urbonas nutylėjo dalį reikšmingų aplinkybių apie savo vaidmenį ir preciziškai dėstė sutartą legendą: „Kitą dieną ryte A. Ramanauskas, jo žmona ir aš išėjome. Jie su dviračiais ir ryšuliais ant jų. Aš paklausiau, kuria kryptimi jie važiuos. Mes Kalniečių ir Kampo gatvių sankryžoje atsisveikinome. Jie nuvažiavo Kampo gatve link Savanorių per. (dabartinė gatvė), o aš nuvykau į Vilijampolę, į darbą. Tą pačią dieną apie 11 val. atvažiavo į fabriką žmona, kuri pasakė, kad pas ją atėjo kaimynė Jusevičienė ir papasakojo, kad tuos žmones, kurie buvo su dviračiais, man atsisveikinus Kampo gatvėje, apie 200 m nuo tos vietos, kur aš išsiskyriau su jais, areštavo milicija."

Iš tikrųjų 1956 m. spalio 12 d. savo kuratoriams agentas taip atsiskaitė: „Dieną darbe žmona, kuri žinojo apie Ramanauską, atėjo, papasakojo, jog sulaikytas, klausė, ką sakyti saugumui, kai klausinės. Tarėsi ir su Bingeliene. Taip Bingelių šeima sužinojo, kad Ramanauskas nakvojo <...>. Su žmona sutarė, kad sakys, jog žinojo iki karo kaip Krivonių kaimo mokytoją. Žmona sakė, kad reikia sakyti, jog nakvojo tik vieną naktį. Kadangi kaimynai pastebėjo, kad naktį jau stebėjo jų namą, tai nusprendė sakyti, kad buvo dvi paras."[129] Šį pranešimą iškart po A. Ramanausko-Vanago sulaikymo, iki 12 val., užrašė Dušanskis, Krugovcovas ir Petraitis (N. Dušanskis, matyt, skubėjo į Vilnių paskui vežamą kalinį). Agentui neturėjo kristi jokių įtarimų, todėl KGB skleidė žinią, kad milicija sulaikė kažkokius spekuliantus. Urbonų namuose kagėbistai sutarė inscenizuoti kratas.

Kitą dieną du KGB darbuotojai Sutkevičius ir Koniukovas apsilankė pas agentą „Žinomą" – vienas apsirengęs kaip milicininkas, kitas kaip civilis. Vaizdavo, kad abu dirba Kovos su socialistinės nuosavybės turto grobstymu skyriuje ir sulaikė stambų spekuliantą Arbačiauską. Inscenizuota krata, kad matytų kaimynai ir giminaitis, gyvenęs tame pačiame name. A. Urbonas pasakojo, kad apžiūrėjo knygas, stalčius ir, nekviesdami jokių liudininkų dėl kratos protokolo surašymo, pasišalino. Dar po dviejų savaičių, iškvietę į Kauno KGB skyrių pas tardytoją Zeniną, surašė formalų apklausos protokolą. Pats agentas pranešė, kad, nepaisant maskuotės, plito gandai, jog tai ne spekuliantai, o ypač pavojingi nusikaltėliai. Jis atėjusiems OBXSS darbuotojams pasakęs, kad žmona nakvynei priėmė nepažįstamus asmenis[130].

Iš Vilniaus atvykusiam ir jau KGB apklaustam savo dėdei V. Urbonui taip pat dėstė versiją, esą Ramanauskas dar Vilniuje buvo sekamas: „Su dėde nusprendėme,

[129] 1956 10 12 agento „Žinomo" agentūrinis pranešimas, ten pat, l. 328–333.

[130] 1956 10 23 agento „Žinomo" agentūrinis pranešimas, ten pat, l. 389–390.

kad jis buvo atpažintas Vilniuje ir toliau sekamas." Tačiau po metų į Aukščiausiąjį Teismą kartu su tikraisiais Ramanausko rėmėjais agentas „Žinomas" jau nebebuvo kviečiamas.

Po keturiasdešimties metų A. Urbonas bendradarbiavimą su KGB kategoriškai neigė: „Mano užšifravimas agento slapyvardžiu „Žinomas", manau, yra suklastotas. Mano užšifravimas po A. Ramanausko suėmimo irgi yra suklastotas. Visas žinias perskaitytuose dokumentuose apie mano dalyvavimą užslaptintu slapyvardžiu „Žinomas" ir kad tai atlikau su „КГБ" darbuotojų žinia neigiu."[131]

NACHMANO DUŠANSKIO OPERACIJA. 1956 m. spalio 11 d. Dušanskis parengia Ramanausko ir jo žmonos sulaikymo planą, surašo detalų scenarijų: „Agento „Žinomo" duomenimis, Ramanauskas ir Mažeikaitė žada Kaune įsigyti deficitinių prekių ir spalio 12 d. dviračiais važiuoti link Aleksoto tilto." Nors tai buvo Vanago išgalvota kryptis, tačiau atitiko KGB versijas apie jo pagrindinius rėmėjus Alytaus, Daugų ir Merkinės rajonuose. Agentas KGB darbuotojams nurodė Vanago ir jo žmonos išvaizdą: „Žemiau vidutinio ūgio, plaukai juodi dažyti, su akiniais, su juodu lietpalčiu ir senu dviračiu, prie jo pririštas maišas. Mažeikaitės išvaizda: žemesnė negu vidutinio ūgio, apkūni, plaukai balti dažyti, su pilku lietpalčiu, dviratis senas." 20 val. sutartu signalu parodė, kad svečiai vis dar pas jį.

1956 m. spalio 11 d. į Kauną iš Vilniaus iškviečiami KGB centrinio aparato darbuotojai – 4 valdybos 2-ojo ir 3-ojo skyrių darbuotojai. KGB prie LSSR Ministrų Tarybos Kauno miesto įgaliotinio pplk. Petro Raslano kabinete buvo pravestas operacijoje dalyvaujančių pareigūnų instruktažas. Visi apsirengę civiliais drabužiais suskirstomi į dvi grupes. Pagrindinės grupės uždavinys – gatvėje sulaikyti Ramanauską ir jo žmoną. Jei to nepavyktų padaryti – įsijungtų rezervinė grupė. KGB 4-osios valdybos vyr. operatyvinis įgaliotinis Vytautas Lučinskas po keturiasdešimties metų paliudijo, kad suėmimo operacijoje turėjo dalyvauti Obukauskas, Lučinskas, Šaninas, Šimkus <...>, prie grupės prijungtas Kauno saugumo darbuotojas Antanavičius. „Žinojome, kad A. Ramanauskas su žmona nakvoja Kaune pas saugumo agentą... Namas buvo apsuptas. Sekimui vadovavo Dušanskis."[132]

Be minėtų dviejų operatyvinių grupių, dar po 2 ar 3 darbuotojus buvo pasiųsta slapta stebėti tikėtinus Vanago pasitraukimo kelius, jei tik jam pavyktų ištrūkti iš paspęstų spąstų: Aleksoto tiltą, valčių prieplauką prie žiemos uosto, keltą prie geležinkelio, Panemunės tiltą, Petrašiūnų pervažą, Kauno–Prienų plentą (žr. sulaikymo planų schemos[133]). Atsakingu asmeniu paskirtas P. Raslanas.

[131] 1996 12 17 liudytojo A. Urbono apklausos protokolas, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 3, l. 156–161.

[132] Liudytojo Vytauto Lučinsko apklausos protokolas. 1996 06 17, ten pat, l. 191–193.

[133] LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 342-4, 342-5.

Petras Raslanas (1914–2002) – Telšių NKVD viršininkas, Rainių žudynių organizatorius. Nuo 1946 m. dirbo MGB, 1954 m. – LSSR KGB 4-osios valdybos viršininkas, 1954–1955 m. KGB įgaliotinio Panevėžio mieste operatyvinis įgaliotinis. 1955–1960 m. – KGB įgaliotinis Kauno miestui. 1961–1969 m. KGB operatyvinio techninio skyriaus viršininkas, pplk. 1959 m. jam suteiktas pulkininko laipsnis. Iš Lietuvos pabėgo 1990 m. pradžioje ir apsigyveno Maskvos srities Balašychos m. Už įvykdytus nusikaltimus žmoniškumui (Telšių kalėjimo kalinių žudynes 1941 m.) Šiaulių apygardos teismo 2001 m. už akių nuteistas laisvės atėmimo bausme iki gyvos galvos.

Petras Raslanas

KGB darbuotojai bijojo, kad A. Ramanauskas gali priešintis ginklu. Todėl įsakyta jį aptikus nešaukti vardu ir nereikalauti sustoti, o iš karto pulti, griebti už rankų ir rišti. Paskui mašina vežti į Kauno KGB buveinę: „Opergrupei veikti greitai ir energingai. Priartėjus prie Ramanausko operatyviniam automobiliui, iš jos netikėtai iššoka darbuotojai ir, neleisdami Ramanauskui panaudoti ginklo, jį sulaiko."[134] Tiesiogiai sulaikyme nedalyvaujantys KGB operatyviniai darbuotojai ir žvalgai tarp pašalinių žmonių turėjo platinti gandus „apie plėšikų sulaikymą su priplėštu turtu".

Spalio 11 d. vakare prie agento namo KGB Kauno padalinio 7-ojo skyriaus viršininkas Putvein skubiai išdėstė išorinio sekimo postus[135]. Su radijo ryšiu „Kazbek BK" už 100 metrų išdėstytas pirmasis postas „jaunuolis ir mergina", turėję portatyviniu radijo siųstuvu pranešti apie Vanago išėjimą ir judėjimo kryptį. Švintant Kampo gatvėje ir neįvardyto skersgatvio kampe juos pakeitė „dviratininkas su sugedusiu dviračiu" su ta pačia užduotimi. Jei vėluotų – paruoštos „dvi pieninės" ir „elektrikas" su nagėmis (lipimui ant elektros linijų stulpų). Antrasis postas – Kalniečių ir Lozūnų gatvių kampe šalia statomo namo, kur pastatytas žvalgybos automobilis „GAZ-51". Trys „darbininkai" su laužtuvu, kastuvu ir kirtikliu turėjo stebėti judėjimą Kalniečių gatve link Lozūnų ir Pervėčių gatvių. Jie taip pat turėjo toniniu signalu pranešti apie Vanago judėjimą. Trečias postas – du sekliai iš kiemo pusės, užsimaskavę darže, iki prašvintant turėjo sekti išėjimą, jei partizanų vadas patrauktų kiemais, o prašvitus su kastuvais turėjo imituoti darbininkus. Ketvirtasis postas Kampo gatvėje statomos mokyklos kieme buvo bazinis (automobilis „Pobeda" su dviem KGB sekliais). Jie turėjo operatyvinei grupei dubliuoti sekimo postų signalą apie Vanago išėjimą. Už 150 metrų buvo „GAZ-69" su pagrindine operatyvine grupe, kuri turėjo pulti A. Ramanauską-Vanagą. Dar už 150 metrų, taip pat automobilyje „GAZ-69", slėpėsi pagrindinė operatyvinė sulaikymo grupė. Penktas postas Progreso gatvėje su kitu automobiliu „Pobeda" buvo rezervinis. Algirdo gatvėje buvo dar viena sulaikymo grupė. Visos grupės, apsirūpinusios radijo ryšiu, laukė sutarto signalo[136].

Likus daugiau kaip valandai iki operacijos pradžios, KGB operatyvinės grupės išvyko sunkvežimiais. Pirmai grupei vadovavo 4-osios valdybos viršininkas J. Obukauskas, antrai – N. Dušanskis, jie vyko lengvaisiais automobiliais.

[134] 1956 10 11 Ramanausko ir jo žmonos sulaikymo planas, ten pat, l. 347.

[135] 1956 10 18 P. Raslano pažyma apie išorinio stebėjimo postų organizavimą, ten pat, l. 341.

[136] 1956 10 18 KGB prie LSSR MT Kauno miesto įgaliotinio pplk. P. Raslano pažyma „Apie išorinio sekimo postų organizavimą byloje „Vanagas", ten pat, l. 144–145.

Operacijoje, kaip ir buvo numatyta, tiesiogiai dalyvavo KGB 4-os valdybos virš mjr. J. Obukauskas, 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus poskyrio viršininkas kpt. Pavlenko, vyr. oper. įgaliotinis vyr. ltn. Šanin, 4-osios valdybos 3-ojo skyriaus vyr. oper. įgaliotinis vyr. ltn. V. Lučinskas, tos pačios valdybos oper. įgaliotinis vyr. ltn. Šimkus, KGB įgaliotinio Kaune aparato darbuotojai leitenantai Antanavičius ir Anikejev.

A. Ramanausko nuotraukos išdalytos sekliams

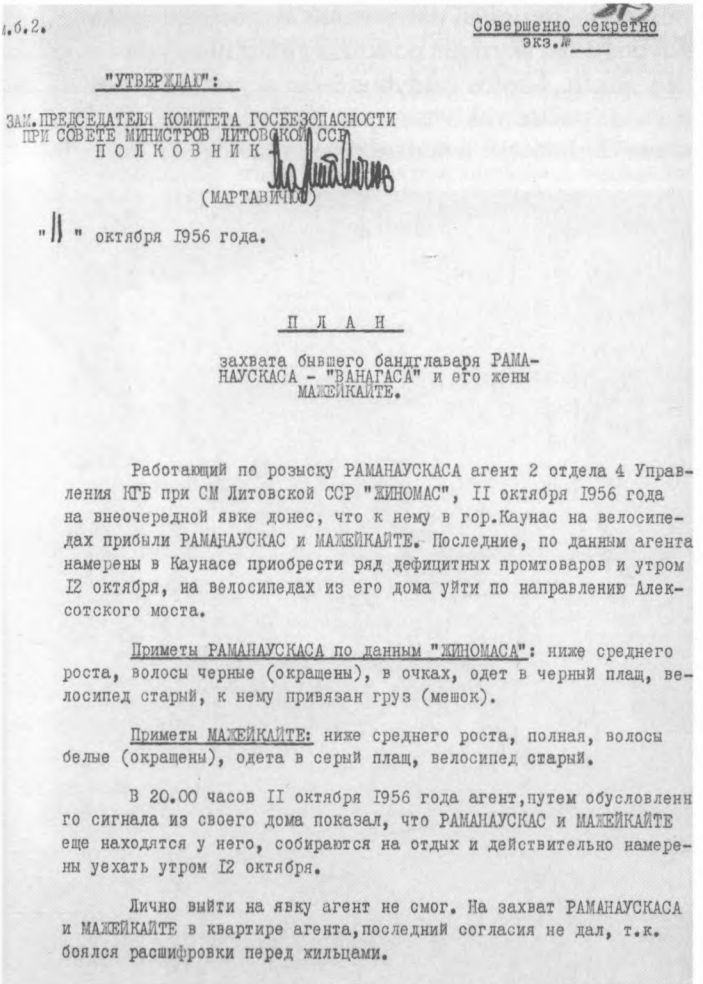

4.6.2. Совершенно секретно
экз.№

"УТВЕРЖДАЮ":

ЗАМ.ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛИТОВСКОЙ ССР
П О Л К О В Н И К
(МАРТАВИЧЮС)

"11" октября 1956 года.

П Л А Н

захвата бывшего бандглаваря РАМАНАУСКАСА - "ВАНАГАСА" и его жены МАЖЕЙКАЙТЕ.

Работающий по розыску РАМАНАУСКАСА агент 2 отдела 4 Управления КГБ при СМ Литовской ССР "ЖИНОМАС", II октября 1956 года на внеочередной явке донес, что к нему в гор.Каунас на велосипедах прибыли РАМАНАУСКАС и МАЖЕЙКАЙТЕ. Последние, по данным агента намерены в Каунасе приобрести ряд дефицитных промтоваров и утром 12 октября, на велосипедах из его дома уйти по направлению Алексотского моста.

Приметы РАМАНАУСКАСА по данным "ЖИНОМАСА": ниже среднего роста, волосы черные (окращены), в очках, одет в черный плащ, велосипед старый, к нему привязан груз (мешок).

Приметы МАЖЕЙКАЙТЕ: ниже среднего роста, полная, волосы белые (окращены), одета в серый плащ, велосипед старый.

В 20.00 часов II октября 1956 года агент,путем обусловленного сигнала из своего дома показал, что РАМАНАУСКАС и МАЖЕЙКАЙТЕ еще находятся у него, собираются на отдых и действительно намерены уехать утром 12 октября.

Лично выйти на явку агент не смог. На захват РАМАНАУСКАСА и МАЖЕЙКАЙТЕ в квартире агента,последний согласия не дал, т.к. боялся расшифровки перед жильцами.

LSSR KGB 4 valdybos parengtas Adolfo Ramanausko-Vanago ir jo žmonos Birutės Mažeikaitės sulaikymo planas, 1956 m. spalio 11 d.

8 val. 20–35 min. A. Ramanauskas buvo sulaikytas.

Sugrįžę KGB darbuotojai gyvai dalijosi įspūdžiais iš sulaikymo operacijos: kaip Ramanauskas ir Mažeikaitė ėjo gatvėmis stumdami dviračius, ant kurių buvo sudėti jų maišai; kaip iš privažiavusio „GAZ-69" iššoko KGB darbuotojai ir juos sulaikė, įkėlė į sunkvežimį ir išvežė. KGB vyr. oper. įgaliotinis V. Lučinskas turėjo užduotį sulaikymo metu „nuplėšti kalnierių, kadangi buvo manoma, kad A. Ramanauskas turi nuodų ir gali nusižudyti"[137]. Kitas sulaikymo dalyvis ltn. Antanavičius iš Kauno m. KGB 7-ojo skyriaus išgirdo B. Mažeikaitės-Ramanauskienės frazę vyrui, kai juos kartu pasodino į automobilį: „Aš tave įspėjau neiti į Jonavos gatvę, štai tau ir rezultatas."[138] Vėliau dar pasitikslinta: „Aš tau, Adolfai, sakiau, kad neitum į

[137] Liudytojo V. Lučinsko apklausos protokolas, 1996 06 17, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14).

[138] 1956 10 13 ltn. Antanavičiaus raportas Raslanui, LYA, f. K-30, b. 330, l. 357.

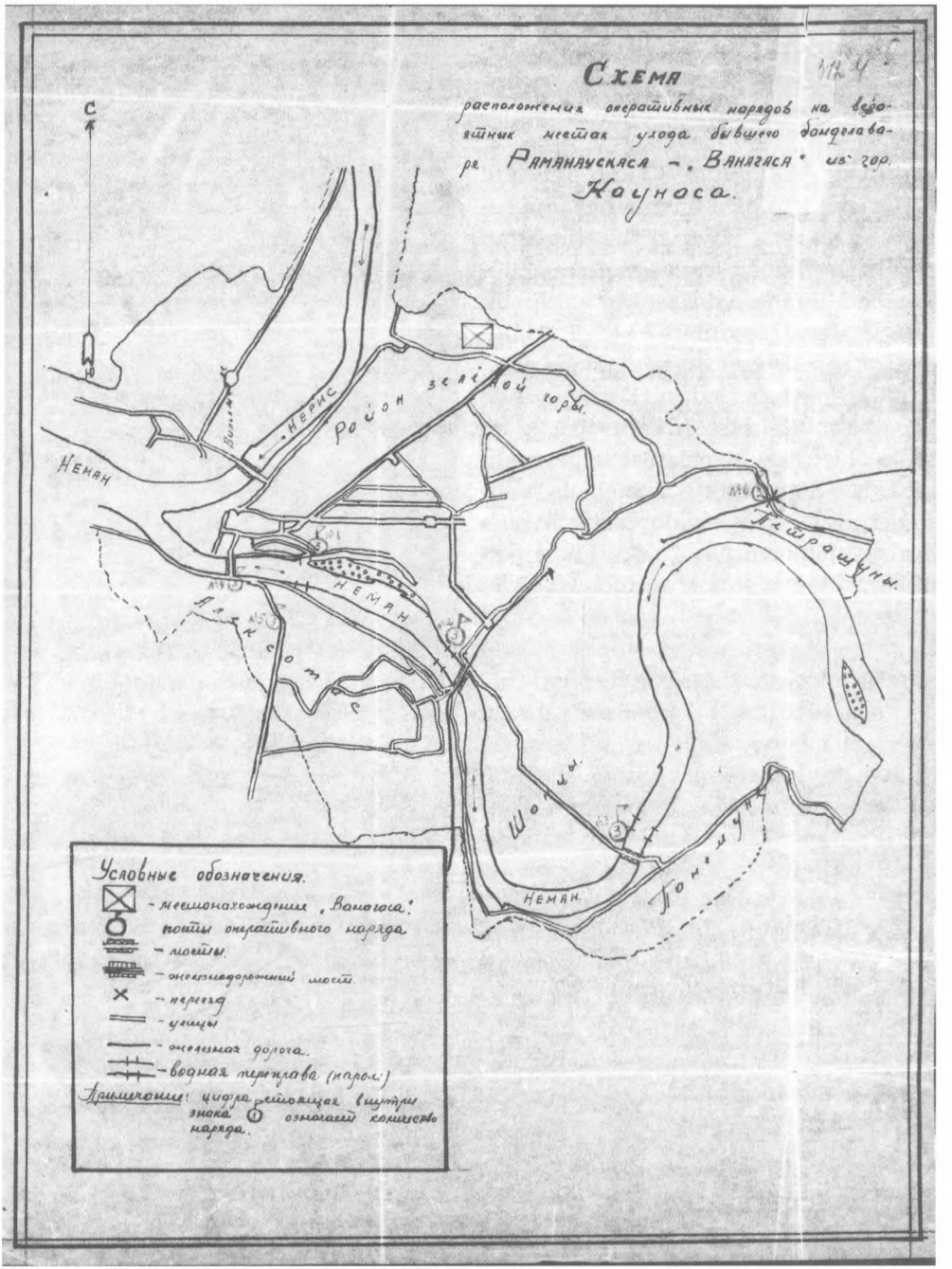

Postų išdėstymo galimose Ramanauskų pasitraukimo iš Kauno miesto vietose schema rengiantis juos sulaikyti

Jonavos gatvę, dabar matai kaip išėjo“[139], nes tai buvo panaudota, nukreipiant dėmesį nuo agento „Žinomo“ į „spekuliantę“. KGB agentas neturėjo būti įtariamas išdavyste.

KGB įgaliotinio Kauno miestui P. Raslano kabinete buvo atliekama sulaikytųjų krata. Buvo apžiūrėti paimti ryšuliai, rankinės. Kratos metu rasti dokumentai Prano Arbačiausko vardu, du pistoletai su 22 šoviniais, LLKS prezidiumo ir LLKS Gynybos pajėgų štabo antspaudai, auksinis žiedas, 111 rublių ir 23 kapeikos, kišeninis žibintuvėlis, kompasas, Lietuvos žemėlapiai ir generalinio štabo topografinis žemėlapis, antisovietinis laikraštis lenkų kalba „Wolna Europa. Biuleten Nr. 4“, skutimosi peiliukai, šilkiniai siūlai, nežinomos sudėties buteliukai ir kelios aspirino tabletės. Buvo rasta ir keturiasdešimties puslapių užrašų knygutė, kuri, matyt, buvo tuščia, nes sunaikinta kaip nereikalinga. Žmonos ryšulyje rado tris kilogramus miltų, du kilogramus vilnonių siūlų, tris kilogramus nešukuotos vilnos, penkiolika moteriškų trikotažinių palaidinių[140]. Pinigus ir auksinį žiedą perėmė KGB finansų skyrius. Po ekspertizių nustačius buteliukų sudėtį (buvo aiškinamasi, ar turimi medikamentai negali būти panaudoti kaip nuodai arba slaptaraščio priemonės[141]), visi bylai nereikalingi daiktai 1957 m. liepos 5 d. sprendimu buvo sunaikinti.

Ramanausko padirbtas pasas Arbačiausko vardu

A. Ramanausko turėto LLKS antspaudo pozityvas

[139] 1956 10 16 ataskaita, ten pat, l. 359.

[140] B. Mažeikaitės daiktų aprašymas 1956 10 12, B. Mažeikaitės stebėjimo byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, l.4.

[141] 1956 11 30 nutarimas dėl cheminės ekspertizės, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 101.

PULKININKO LEONARDO MELAS. Sulaikius A. Ramanauską, KGB ataskaitose buvo pateikta daugiau detalių. Plk. L. Martavičius spalio 15 d. surašė užduotis: paiešką nutraukti, paruošti pranešimus LKP CK ir į Maskvą apie pogrindžio vadų likvidavimą, SSRS KGB sankcionuoti 3000 rublių perdavimą agentui „Žinomas", paskatinti visus KGB darbuotojus, dalyvavusius operacijoje. Tardymo skyriaus vadovui Eduardui Kisminui įsakyta atskleisti A. Ramanausko ryšius su užsieniu, nustatyti adresus ir slaptaraščius (šifro ir adresų suradimas), rasti slaptavietes su ginklais, archyvais, ypač – dienoraščiais[142]. Gali būti, kad šie klausimai buvo užduoti A. Ramanauskui pirmomis valandomis po sulaikymo, iškart atsivežus jį į Vilnių. Tuo metu KGB nežinojo, ką suras jo slaptavietėse, todėl suprantama, kad lūkesčiai buvo dideli.

LSSR KGB pirmininkas K. Liaudis, kurio pareigas sulaikymo metu laikinai ėjo plk. J. Sinicinas, į Maskvą SSRS KGB pirmininkui I. Serovui parašė detalų pranešimą tik 1956 m. spalio 18 d.[143] Vis dar nežinota, kur Ramanauskai slapstėsi paskutiniu metu, tad buvo giriamasi, kaip tų metų vasarą su kariuomene vykdyta paieška Dzūkijos kaimuose. Naudoti ir agentai smogikai, kurie apsimetinėjo vis dar besislapstančiais partizanais ir dabar, po sėkmingos operacijos, agento „Georgin" grupę numatyta „legalizuoti".

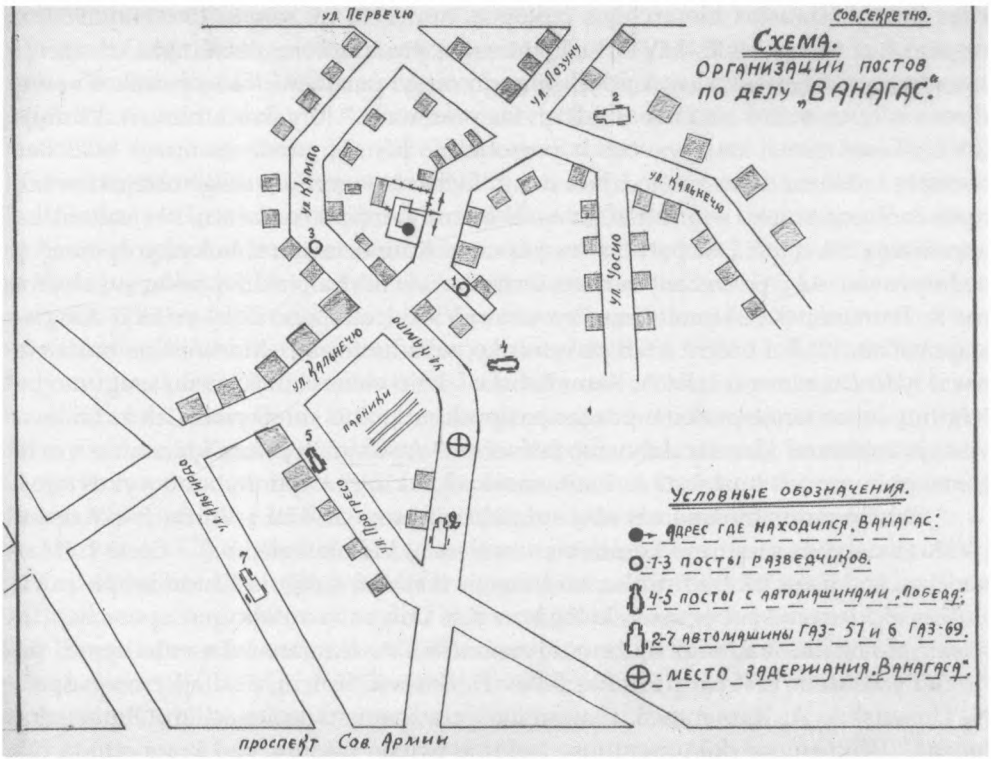

LSSR KGB sudaryta postų išdėstymo Kauno mieste schema Vanago sulaikymo operacijos metu

[142] 1956 10 12 agento „Žinomo" agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 334.

[143] K. Liaudžio pranešimas I. Serovui, ten pat, l. 371–378.

KGB darbuotojai jau ruošėsi paaukštinimams ir apdovanojimams. Į Maskvą nusiųstas dvylikos pasižymėjusiųjų sąrašas, tarp kurių buvo ir dalyvavę ar galėję dalyvauti Vanago kankinime pulkininkai Jakovas Sinicinas ir Leonardas Martavičius, taip pat mjr. Nachmanas Dušanskis. Jiems, kaip ir LSSR KGB 4-os valdybos viršininkui J. Obukauskui, už operaciją buvo numatyta įteikti vardinius laikrodžius. Tiesiogiai paskutinėje operacijos stadijoje dalyvavę mjr. Josif Krugovcov, kpt. Grigorij Kolesnikov, vyr. ltn. Povilas Petraitis, mjr. Nikolaj Putvein, ltn. Ilja Vorobjev, j. ltn. Domas Antanavičius, serž. Jadvyga Strabikaitė ir serž. Juozas Petrukis (ar Petružis) taip pat buvo apdovanoti. Tačiau du aktyvūs operacijos dalyviai palikti be apdovanojimų. Tarp apdovanotųjų nebuvo G. Blocho ir N. Šabaldino, nors būtent jie A. Ramanauską-Vanagą lydėjo, įmetė į kamerą. Galima versija, kad aiškinantis spalio 12-osios „tardymo" nesėkmę, kažkada sankcionuotuose kankinimuose pasižymėję Sinicinas, Martavičius ir Dušanskis (Blocho ir Šabaldino tiesioginis viršininkas) būtent šiems savo pavaldiniams numatė „iešmininkų" vaidmenį, jei A. Ramanauskas nebūtų išgyvenęs.

Aukščiausio laipsnio pareigūnas, kurį A. Ramanausko byloje pavyko apklausti Generalinėje prokuratūroje 1992 m. spalio 15 d., buvo Leonardas Martavičius (1920–1993), KGB pulkininkas, sovietinio saugumo darbuotojas nuo 1940 m., pakilęs iki aukščiausios hierarchijos pakopos, nuo 1946 m. sausio 15 d. iki 1959 m. rugsėjo 5 d. buvęs MGB, MVD, KGB ministrų pavaduotoju, atsakingas už agentų smogikų naudojimą, vadovavęs aukščiausio rango partizanų vadų paieškos operacijoms ir tardymams naudojant „aktyvias priemones" (t. y. kankinimus). Vilniuje, Justiniškėse, ramiai sau gyvenęs ir personalinę pensiją gaudavęs buvęs KGB darbuotojas L. Martavičius žinojo tikrai daug. Tačiau kategoriškai neigė turėjęs kontaktų su A. Ramanausku – tariamai žinojo iš operatyvinių dokumentų, bet asmeniškai nepažinojo, tik matė: „Aš pats buvau tuo metu Kaune, tačiau sulaikymo operacijoje nedalyvavau. Aš jį pervežant mačiau, ir mačiau sveiką kaip ridiką. Jokių sužalojimų pas A. Ramanauską aš nemačiau. Pervežus į Vilnių, aš su juo išsiskyriau ir daugiau jo nemačiau."[144] Bet būtent KGB pirmininko pavaduotojas L. Martavičius buvo vienas iš lydinčių asmenų šalia A. Ramanausko – kaip vienas aukščiausių saugumo pareigūnų, jis nenorėjo praleisti progos pasipuikuoti tokiu sulaikymu. Tik ar tai buvo visas jo vaidmuo? Kas dar dalyvavo pervežant? Atsakymai į šiuos klausimus yra labai svarbūs, norint nustatyti A. Ramanausko kankinimo aplinkybes ir vykdytojus.

„Skirtingomis mašinomis abu sulaikytieji buvo atvežti į Vilnių ir patalpinti į VSK (Valstybės saugumo komitetas – *aut. past.*) vidaus kalėjimą, – dėstė L. Martavičius, atsidūręs tik liudininko vaidmenyje ir noriai dalijęsis žiniomis apie mirusius ar iš Lietuvos pabėgusius kolegas. – Kas dalyvavo sulaikymo operacijoje, aš pasakyti negaliu, kadangi tų žmonių nemačiau. A. Ramanausko sulaikymui tiesiogiai vadovavo VSK pirmininkas Jakov Fiodorovič Sinicin, o sulaikymo grupei – N. Dušanskis. A. Ramanausku „užsiėmė", t. y. asmens kratą atliko Obukauskas Juozas." Išlikusiuose dokumentuose (sekimo byloje) rašoma, kad krata atlikta plk. L. Martavičiaus, pplk. P. Raslano, mjr. N. Dušanskio ir jo pavaldinio vyr. ltn. Šanino.

[144] 1992 10 15 liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolas, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 3, l. 189–192.

Ant kratos protokolo buvo ir KGB 4-os valdybos virš mjr. J. Obukausko parašas. Pildant protokolus rusų kalba dalyvavo vertėjas Petraitis. L. Martavičius slėpė svarbias aplinkybes ir 1993 m. tardymo metu vis tvirtino: „Man matant niekas A. Ramanausko neapieškojo, jo asmens krata buvo atlikta nežinau kieno ranka <...>, nes į P. Raslano kabinetą kažkas, kas konkrečiai – neprisimenu, atnešė A. Ramanausko kratos protokolą ir aš jame pasirašiau."[145] 1996 m. surastas kitas sulaikymo operacijos dalyvis, buvęs KGB 4-osios valdybos vyr. operatyvinis įgaliotinis Vytautas Lučinskas buvo kur kas atviresnis ir minėjo L. Martavičiaus kalbas apie būsimus kankinimus. Deja, KGB pulkininkas L. Martavičius, praėjus trims mėnesiams po 1993 m. birželio 30 d. apklausos, mirė.

Toks aplinkybių sutapimas, kad ir J. Sinicinas, ir P. Raslanas, ir N. Dušanskis, ir L. Martavičius iki 1954 m. buvo atsakingi ne tik už agentų smogikų naudojimą, bet ir už „aktyvių tardymo metodų" sankcionavimą. Ar galima patikėti tuo, kad tokie sovietinio saugumo darbuotojai susirinko viename kabinete tik pasižiūrėti į sulaikytą partizanų vadą?

L. Martavičius tikrai žinojo, kas vyko toliau, tačiau apklausiamas nuo bet kokio sąlyčio su Vanagu atsiribojo: „Kas dirbo toliau su A. Ramanausku, aš nežinau. Jis manęs daugiau nedomino. Jis buvo sulaikytas ir tuo mano susidomėjimas juo baigėsi." Tai nebuvo tiesa.

Anot L. Martavičiaus, kai partizanų vadas buvo sulaikytas, kratoje turėjo dalyvauti Obukauskas, Dušanskis ir kiti saugumo darbuotojai. Tik kito tardymo metu jis prasitarė, kad sulaikyto A. Ramanausko laukė P. Raslano kabinete: „Ten buvo Raslanas, Sinicinas, Dušankis, Obukauskas, žodžiu, ten buvo daug žmonių."[146] Į KGB viršininko kabinetą Kaune trumpam atvestas A. Ramanauskas buvo „virš vidutinio ūgio, liekno kūno sudėjimo, barzda skusta, tvarkingas, apsirengęs kostiumu, su batais. Jo plaukai buvo tamsiai dažyti. Aš pastebėjau, kad kai jį įvedė į kabinetą, jis buvo suprakaitavęs ir jo veidu tekėjo prakaitas, o tuo pačiu dažai, kuriais buvo nudažyti jo plaukai." (Net čia pamelavo, mat tuo metu plaukams dažyti buvo naudojami natūralūs dažai ir lietus ar prakaitas jų nenuplaudavo.) Vėliau L. Martavičiaus parodymai pasikeitė: „Ramanauskas Raslano kabinete atrodė normaliai – rūbai buvo tvarkingi, jokių sumušimo žymių nesimatė, plaukai buvo tvarkingai sušukuoti, žodžiu, susidarė įspūdis, kad sulaikymo metu Ramanauskas nespėjo pasipriešinti <...>. Elgėsi jis ramiai, nors buvo kiek susijaudinęs. Kaune, Raslano kabinete ir aplamai Kauno VSK patalpose su Ramanausku jokių tardymo veiksmų nebuvo daroma."

Buvusio KGB darbuotojo V. Lučinsko, kuris dalyvavo sulaikant (ir spalio 18 d. gavo padėką bei 400 rublių), liudijimu „apie pietus mes išvažiavome į Vilnių. Aš važiavau su savo grupe mašinoje. O Ramanauską ir žmoną vežė kitose mašinose". Sulaikymo operacijai vadovavę KGB vadovai asmeniškai susiruošė skubiai parsivežti sulaikytąjį į Vilnių. „Ramanauską išvedė ir įsodino į mašiną per kiemą, jis tuo metu ėjo pats, be pagalbos ir atrodė visiškai sveikas."[147]

---

[145] Liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolas, 1993 06 30, ten pat, l. 15–18.

[146] Liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolas, 1993 06 30, ten pat, l. 15–18; šį dalyvių sąrašą patvirtino ir buvęs KGB darbuotojas V. Lučinskas 1996 06 17 apklausoje.

[147] Liudytojo V. Lučinsko apklausos protokolas, 1996 06 17, ten pat.

Vytautas Lučinskas (g. 1928), 1946–1948 m. mokėsi MGB mokykloje Vilniuje. Nuo 1955 m. – vyr. ltn. Paskutinis laipsnis – KGB pplk. 1948–1949 m. dirbo MGB skyriuose Marijampolėje ir Rietave. 1949–1953 m. Irkutsko MGB operatyvinis darbuotojas. 1954–1960 m. LSSR KGB 4-os valdybos 3-ojo skyriaus, 1960–1961 m. – 2-os valdybos 3 sk. darbuotojas. Paskutinės pareigos – LSSR KGB 5-os tarnybos 2 sk. 3 poskyrio viršininko pavaduotojas (iki 1985 m.).

Vytautas Lučinskas

„Vežant į Vilnių Ramanauskas nebuvo tardomas, buvo kalbama buitinėmis temomis, kur dukra ir panašiai, nes automobilyje buvo vairuotojas <...>. Be manęs, vairuotojo ir Ramanausko, automobilyje buvo Sinicin. Kiek aš pamenu, ant Ramanausko rankų nebuvo uždėti ir antrankiai. Jis buvo tvarkingas, kultūringas ir jau nesipriešino“[148], – kalbėjo KGB pirmininko pavaduotojas apie aplinkybes, kurių patikrinti praktiškai neįmanoma. Jo teigimu, B. Mažeikaitė po suėmimo buvo atskirta ir į Vilniaus KGB patalpas atvežta kitu automobiliu. Tai patvirtino ir kiti liudininkai. Tik nepatvirtino „pokalbių buitinėmis temomis“.

Visą šią „pulkininko Leonardo“ versiją griovė išlikę A. Ramanausko sužalojimų aprašymai ir gydymo istorija. Noriai pasakojęs apie jo sulaikymą ir vežimą, toliau pagrindinis liudininkas L. Martavičius stengėsi visais būdais atsiriboti: „nedomino“, „nemačiau“, „nežinau“, „kameroje niekada nebuvau“... Kai kurias aplinkybes apskritai nutylėjo, juk KGB pulkininkų automobilį su partizanų vadu turėjo lydėti ir už A. Ramanausko paieškos operaciją atsakingas mjr. N. Dušanskis su kitais darbuotojais (G. Bloch, N. Šabaldin, P. Šanin) bei sunkvežimis su ginkluota apsauga. Jau vėliau, vežiojant A. Ramanauską po Dzūkiją, būdavo būtent tokia, palyginti gausi, palyda, kurią papildydavo vidaus kariuomenės kareiviai.

Taigi, anot L. Martavičiaus, kas gi „toliau dirbo su A. Ramanausku“? Kas ir kodėl įvyko pervežimo į Vilnių metu ar iškart po jo? Ir kur tardė, jei vidaus kalėjime buvo daug liudininkų – prižiūrėtojų ir kitų kalinių? Kas nulėmė tokį KGB elgesį, kad, prieštaraujant prieš dvejus metus (1954 m.) iš Maskvos gautiems įsakymams atsisakyti „aktyvaus tardymo“ metodų, vis tiek ėmėsi kankinimų? Sulaikymo operacijoje dalyvavęs V. Lučinskas teigė, kad apie A. Ramanausko bandymą „pats sau pasidaryti lytinių organų sužalojimus su tikslu nusižudyti“ jam papasakojo ne kas kitas, o jo viršininkas N. Dušanskis. Be to, pastarasis pasakojo, kad būtent L. Martavičius gąsdino A. Ramanauską, kad šis gali būti kankinamas. Patiems KGB darbuotojams tai nebuvo jokia naujiena, nes „pulkininkas Leonardas“ buvo pagarsėjęs žiaurumu: „Apie Martavičių sklido gandai, kad buvo žiaurus žmogus.“[149] Tas pats N. Dušanskis jau gerokai vėliau savo prisiminimuose buvusį viršininką pavadino „nestabilios psichikos, sadistu“[150]. Kaliniai L. Martavičių pažino iš jo brutaliosios pusės: „Per tardymus mušdavo pistoleto „Walter“ kotu, kumštimi, mediniu plunksnakočiu, kaustytu batu, mėgdavo mušti presu be sugeriamojo popieriaus.“[151]

[148] 1992 10 15 ir 1993 06 30 liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolai, ten pat, t. 3, l. 15-18, 189–192.

[149] Liudytojo V. Lučinsko apklausos protokolas, 1996 06 17, ten pat, t. 1, l. 193.

[150] Н. Душанский, Воспоминания... Paskelbta 2010 03 04, https://iremember.ru/memoirs/nkvd-i-smersh/dushanskiy-nakhman-noakhovich-prodolzhenie/

[151] Plg.: S. Vaitiekus, Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antrojoje pusėje, V., 2017, l. 159; B. Daunoras, Čekisto naguose, Kaunas, 1943, l. 61.

Pagal L. Martavičiaus pasakojimą „Ramanauskas buvo atvežtas su žmona į KGB pastatą vidury dienos, <...> aš nežinau, kur Ramanauskas buvo nuvestas, ar pas Joną Vildžiūną, kuris tuo metu buvo vidaus reikalų ministru, ar pas Siniciną". Tačiau tokiais parodymais pasitikėti negalima. Tas pats „liudininkas" Martavičius nurodė: „Atvykus į Vilnių aš nuėjau į savo kabinetą, Ramanauską, atrodo, nulydėjo Sinicinas, tuo metu Ramanauskas buvo sveikas, be jokių sužalojimų <...>, jokio – nei fizinio, nei psichinio – smurto niekas nevartojo."[152] Žinoma, jis „neprisiminė" ir jokių gąsdinimų kankinimais, kuriuos nugirdo KGB darbuotojas V. Lučinskas. L. Martavičius daug ko „negalėjo" prisiminti, tačiau akivaizdu, kad A. Ramanauskas dar buvo kažkur vedamas. O gal vežamas? Dabar, remiantis teisminės medicinos specialistų ekspertize, neginčijamai nustatyta, kad visų ir pačių rimčiausių susižalojimų jis negalėjo pats sau pasidaryti. Ir dar viena detalė – byloje esanti A. Ramanausko nuotrauka buvo padaryta iki slapto tardymo, vos atgabenus į KGB rūsius Vilniuje, po to Vanagas pasikeitė neatpažįstamai.

KANKINIMŲ INICIATORIAI IR VYKDYTOJAI. Ir toliau lieka sunku atsakyti į klausimą, kada A. Ramanauskas buvo kankintas: ar pakeliui į Vilnių, ar vos atvykus į Vilnių? Ar KGB pastato kažkurioje patalpoje, ar kokiame nors KGB pagalbiniame pastate, garaže (pvz., panašiame į Tuskulėnų)? Viena aišku – jokio susitikimo su kokiais nors kitais pareigūnais, be čia išvardytų, užfiksuota nebuvo. Kadangi plk. J. Sinicinas pats lydėjo A. Ramanauską ir buvo vienas pagrindinių „aktyvaus tardymo" šalininkų bei tokio tardymo būdo sankcionuotojų, galima visai pagrįstai kelti versiją, jog kankinimai vyko pirmiausia su jo žinia ir dalyvavimu. Tuo metu būtent jis laikinai ėjo LSSR KGB pirmininko pareigas. Vykdytojais turėjo pasirinkti skyriaus, atsakingo už paiešką ir sulaikymą, darbuotojai. Šiems vadovavo N. Dušanskis, ne tik daugelį metų asmeniškai medžiojęs A. Ramanauską, bet ir persekiojęs visus jo artimuosius bei žmonos šeimą. Taip pat šio KGB majoro žinioje ilgą laiką buvo agentai smogikai ir jų instruktoriai, kurie, persirengę partizanų uniformomis, irgi slapta žudė ir kankino tardomuosius. Tokios patirties jam užteko. Tiesiogiai pavaldūs 1956 m. spalio 12 d. jam buvo Gilelis Blochas ir Nikolajus Šabaldinas. Pastarasis ypač įdomus savo profesija – NKVD jis ilgą laiką dirbo elektromechaniku.

Nikolajus Šabaldinas

Nikolaj Šabaldin (g. 1917 m. Rytų Kazachstano srityje, Zaisano m.) – baigęs elektromechanikų mokslus, nuo 1940 m. gruodžio mėn. dirbo Kustanajaus sr. NKVD adm. ūkio skyriaus „monteriu". 1943 vasarį pradėjo dirbti operatyvinio įgaliotinio padėjėju NKVD ekonominiame skyriuje. 1948 m. pavasarį atsidūręs Vilniuje, karjerą darė okupuotoje Lietuvoje siautėjusioje MGB 2-N valdyboje: 1 skyriuje iki 1953 m. liepos, 3 skyriuje (reorganizuotame į MVD 4 valdybos 3 skyrių) – iki 1954 balandžio mėn. Nuo 1952 m. lapkričio – MGB kapitonas. Paskutinė tarnybos vieta Lietuvoje – LSSR KGB 4 valdybos 2 skyrius. 1958 m. vasario 17 d. buvo išsiųstas į Kazachijos SSR KGB.

[152] Liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolas, 1993 06 30, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 3, l. 15–18.

Gilelis Blochas

Gilelis Blochas (g. 1908 m. sausio 24 d. Varėnoje), antivalstybinės komunistų partijos narys nuo 1928 m. NKVD – nuo 1940 m. 1942 m. baigė SSRS NKVD aukštąją mokyklą. 1946–1953 m. MGB 2-N valdybos 1-ojo skyriaus darbuotojas. Nuo 1951 m. – MGB majoras. 1953–1954 m. MVD 4-os valdybos 3 skyriaus darbuotojas. Vėliau, iki 1959 m. rugsėjo 5 d., KGB 4-os valdybos 2 skyriuje buvo pavaldus N. Dušanskiui. Tik 1956 m. baigė vidurinę mokyklą. Nuo 1959 m. – grąžintas iš rezervo į 4-ąją valdybą. 1960–1961 m. vyresnysis operatyvinis įgaliotinis. Atleistas dėl ligos (vėžio) ir 1962 m. sausio 6 d. išbrauktas iš sąrašų dėl mirties (1961 m. gruodžio 15 d.). Būtent po A. Ramanausko sušaudymo G. Blochui per 3 metus pasipylė apdovanojimai: po 1957 m. gruodžio 21 d. gautos padėkos, LSSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo garbės raštas, du medaliai „Už nepriekaištingą tarnybą", medalis „SSRS ginkluotosioms pajėgoms 40 metų".

Kam NKVD ir MGB naudojo elektromechanikus, galima tik spėti, akivaizdu, kad ne vien elektros lemputėms keisti. Už dalyvavimą „čekistinėse operacijose" Lietuvoje N. Šabaldinui buvo priskaičiuoti 3 metai ir 5 mėnesiai stažo, kuris dar buvo trigubintas. Taigi, N. Dušanskio darbuotojas turėjo patirties, nors nėra žinoma, ar jis naudojo savo „elektriko" įgūdžius tardymų metu. Pasikonsultavus su psichiatrijos ir antropologijos specialistais, liko versija, kad dūriai į akį galėjo būti atlikti kankinant elektros laidu. Ir taip šešis kartus... Dabar, ekspertams ištyrus A. Ramanausko kaukolę, joje būtent tokie sužalojimai užfiksuoti. Kaip nustatė teismo medicinos ekspertai, – didžiausiems sužalojimams padaryti naudoti aštrias pjaunančias ir kerpančias briaunas turintys įnagiai. Medikų ekspertų teigimu, patyręs tokius sužalojimus ir prasidėjus gausiam kraujavimui, suimtasis negalėjo būti gabenamas didesniu atstumu. Viskas turėjo vykti tame pačiame pastate, tik nenustatytoje patalpoje. Būtent iš jos A. Ramanauskas N. Šabaldino ir G. Blocho buvo nuvilktas į kamerą. O prieš kankinimus padaryta fotografija turėjo būti įrodymas, kad A. Ramanauskas į KGB vidaus kalėjimą pateko visiškai sveikas.

MGB Pamaskvėje turėjo specialų objektą „Suchanovka" (žinomas kaip specialusis objektas Nr. 110), kuriame buvo praktikuojamos 52 kankinimų rūšys[153], o patirtis perduodama ir kitiems MGB padaliniams. Po kankinimų sudaromi pakoreguoti ir apibendrinantys tardymo protokolai buvo duodami pasirašyti tardomiesiems. 1953 m. balandžio 4 d. SSRS MVD vidaus reikalų ministro Lavrentijaus Berijos slaptame įsakyme Nr. 0068 „Dėl draudimo naudoti suimtiesiems bet kokių prievartos ir fizinio poveikio priemonių" buvo aprašytos kai kurios kankinimų rūšys ir nurodyta, kad jos naudojamos vidiniuose kalėjimuose specialiai įrengtose patalpose. Šios patalpos ir kankinimų įrankiai bei priemonės vėliau buvo sunaikintos. Tačiau 1954 m. sukurtoje KGB struktūroje pareigas gavo visi buvę sankcionuotų kankinimų specialistai. Jei kai kurie iš jų ir buvo teisiami simboliškomis bausmėmis už vykdytus kankinimus (Lietuvos SSR XX a. 6 dešimtmetį buvo nuteisti tik trys agentai smogikai), jų bylos buvo įslaptintos. Iki šiol Rusijos Federalinė saugumo tarnyba yra įslaptinusi bylas tų buvusių NKVD ir MGB pareigūnų, kurie buvo teisiami už „neteisėtus tyrimo metodus ir bylų falsifikavimą".

Nustačius asmenis, po sulaikymo gabenusius A. Ramanauską ir B. Mažeikaitę-Ramanauskienę į Vilnių (KGB pulkininkai L. Martavičius ir J. Sinicinas, jų

[153] *Лидия Головкова*, Сухановская тюрьма. Спецобъект 110, М., 2009.

pavaldiniai N. Dušanskis, G. Blochas, N. Šabaldinas, P. Šaninas bei ginkluota palyda), tolesnė istorija žinoma beveik valandų tikslumu.

Jakov Sinicin

Jakov Fiodorovič Sinicin (1905 m. kovo 30 d. – 1987 m. spalio 2 d.), gimęs Stalingrado sr., pulkininkas nuo 1943 m. gegužės 12 d. Sovietinio saugumo struktūrose pradėjo tarnybą 1936 m., iki 1940 m. liepos 8 d. buvo Turkmėnijos SSR MVD partinio komiteto pavaduotoju. Vėliau, iki 1944 m. gruodžio 20 d., tarnavo NKVD Penzos sr. viršininku, viršininko pavaduotoju ir valdybos viršininku. Lietuvoje nuo 1944 m. gruodžio 20 d. iki 1946 m. balandžio 1 d. – LSSR NKVD Raseinių apskr. skyriaus viršininkas, iki 1947 m. balandžio 1 d. – LSSR NKVD BB valdybos (kova su banditizmu) viršininko pavaduotojas, iki 1948 m. liepos 7 d. – LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojas, iki 1948 m. liepos 29 d. – LSSR MGB Kauno skyriaus viršininkas, nuo 1948 m. birželio 7 d. iki 1950 m. liepos 19 d. – LSSR MGB Kauno m. ir apskr. valdybos viršininkas, iki 1953 m. kovo 31 d. – UMGB Kauno sr. valdybos viršininkas, maždaug mėnesį – UMVD Kauno sr. valdybos viršininkas, nuo 1953 m. gegužės 8 d. iki 1953 m. rugsėjo 28 d. – LSSR MVD ministro padėjėjas, iki 1954 m. kovo 25 d. – LSSR MVD ministro pavaduotojas. Nuo 1954 m. kovo 25 d. iki 1959 m. rugsėjo 5 d. buvo LSSR KGB komiteto pirmininko pavaduotojas, vėliau priklausė SSRS KGB kadrų valdybai, 1961 m. rugsėjo 14 d. atleistas dėl ligos.

Leonardas Martavičius

Leonardas Martavičius (1920–1993 m. spalio 4 d.), g. Švenčionėlių m. rusų šeimoje, nuo 1955 10 24 pulkininkas. Sovietinio saugumo struktūrose nuo 1940 m.: LSSR NKVD slaptojo politinio skyriaus 2-ojo poskyrio operatyvinis įgaliotinis, LSSR NKGB Tauragės aps. skyriaus viršininkas, LSSR NKGB (Pavlovo Posado) operatyvinės grupės vyresnysis operatyvinis įgaliotinis, LSSR NKGB Kauno apskr. 2-ojo poskyrio viršininkas, LSSR NKGB Kauno apskr. skyriaus viršininko pavaduotojas, 1946 m. sausio 15 d. – 1953 m. kovo 23 d. LSSR NKGB ministro pavaduotojas, iki 1954 m. gegužės 28 d. – LSSR MVD ministro pavaduotojas, iki 1959 m. rugsėjo 5 d. – LSSR KGB pirmininko pavaduotojas, iki 1959 m. lapkričio 5 d. priklausė SSRS KGB kadrų valdybai, 1959 m. lapkričio 5 d. atleistas dėl etatų mažinimo.

Plk. Martavičius po A. Ramanausko-Vanago sulaikymo specialiu ryšiu, vadinamuoju VČ kanalu (aukšto dažnio daugiakanalis, apsaugotas telefoninis ryšys, rus. *высокочастотная ВЧ связь*), slaptai nedelsdamas informavo Maskvą (pranešimą Nr. 4/č-75 perdavė J. Obukauskas), konkrečiai – SSRS KGB 4-os valdybos viršininką F. Charitonovą[154]. Visa kelerius metus megzta operacija buvo pateikta kaip armijos generolo Ivano Serovo 1955 m. gruodžio 31 d. plano „Dėl priemonių likviduoti gaujų liekanas" įvykdymas sulaikant pogrindžio „generolą": papasakota, kaip agentas „Žinomas" važiavo į Merkinę, Bingelius, Puvočius ir skleidė legendą tarp su A. Ramanausku bendravusių asmenų, kad yra „pasiruošęs suteikti prieglobstį Kaune"; išdėstyta sulaikymo istorija, išvardyta, kas paimta pas sulaikytuosius. Šiame pranešime nėra užuominos apie kankinimą, tačiau parašyta apie apklausą, kuri oficialiai pagal kitus dokumentus nė nebuvo vykdyta: „Apklausiamas pasakė, kad jau dvejus metus važinėja ir užsiiminėja spekuliacija, bet adresų, kur gyveno, kol kas nesako."

[154] 1956 10 12 plk. Martavičiaus pranešimas per „VČ" F. P. Charitonovui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 351–353.

KGB domino ne šiaip adresai, o vietos, kur buvo slepiami dokumentai, archyvai, rankraščiai, ginklai. Pagaliau, kur slepiama A. Ramanausko dukra? Tokie ir buvo pagrindiniai klausimai, kurie slaptojo tardymo metu buvo užduoti tylinčiam kaliniui.

„ADRESŲ KOL KAS NESAKO" Po to, kai A. Ramanauskas buvo nuvilktas į kamerą ir išvežtas į ligoninę, prasidėjo kankinimų slėpimo istorija. Didžiausia kliūtis buvo pats A. Ramanauskas, sužalotas gulėjęs Lukiškių kalėjimo ligoninėje. Kita kliūtis – B. Mažeikaitė-Ramanauskienė, kuri buvo sulaikyta kartu ir matė savo vyrą sveiką sulaikymo metu. Trečia – patys KGB darbuotojai, kurie turėjo pavirtinti pagrindinę versiją: partizanų vadas norėjo nusižudyti. Tam reikėjo surasti nors ir formalų paaiškinimą, kaip tai galėjo įvykti ir koks buvo to bandymo įrankis. Juk niekas rimtai nesiruošė daryti nei ekspertizių, nei ieškoti nesutapimų liudininkų parodymuose ir protokoluose. Kaip minėjau, lieka klausimas, kodėl būtent G. Blocho ir N. Šabaldino pavardžių nebuvo spalio 15-osios apdovanotųjų sąraše? Ar norėjo pasilikti galimus eilinius kaltininkus, jeigu kalinys būtų neišgyvenęs?

Kai visi A. Ramanauską vežę ir, tikėtina, kankinę KGB darbuotojai išsiskirstė po savo kabinetus, prasidėjo kita šios istorijos dalis. L. Martavičius, J. Sinicinas, N. Dušanskis ir jų parankiniai norėjo turėti tvirtą alibi. 4-os valdybos viršininkas plk. Juozas Obukauskas pranešė (L. Martavičiaus teigimu – tik kitą rytą), kad A. Ramanauskas norėjo nusižudyti. „Jis nuo kameros lango nuėmė varinį kabliuką ir susižalojo sau lytinius organus, bandė kabliuku per akį pasiekti smegenis ir todėl susibadė akį", – po 36 metų išgalvotą legendą dėliojo L. Martavičius. Jam nerūpėjo elementarus klausimas: ar įmanoma, kad A. Ramanauskas tiek ir tokius susižalojimus galėjo pats sau pasidaryti? Į tokį prokuroro klausimą atsakė: „Aš tuo metu užėmiau pirmininko pavaduotojo pareigas ir labai abejoju, ar man Obukauskas galėjo meluoti, kad Ramanauskas susižalojo pats. Tai būtų nesusipratimas. Man nemelavo." Pasirodo, pagrindinis argumentas buvo tas, kad „Obukauskas nemėgo jokių žiaurumų". Tačiau pats L. Martavičius buvo vienas iš tokių žiaurumų sankcionuotojų ir kuratorių iki 1953 m. Bet jis kartojo gerai išmoktą tekstą: „Kad kas nors galėjo padaryti Ramanauskui šiuos sužalojimus, aš netikiu. Aš įsitikinęs, kad Ramanauskas susižalojo pats"[155], „kiek žinau, nei prieš Ramanauską, o ir aplamai tardant fizinio smurto niekas nevartojo, už tai bausdavo iki pašalinimo iš darbo"[156].

A. Ramanauskui be sąmonės atsidūrus Lukiškių kalėjimo ligoninėje, jau 18 val. pats L. Martavičius ėmėsi iniciatyvos tardyti jo žmoną. Kodėl tokia skuba, ypač vertėjauti pasiėmus mjr. G. Blochą, o ne etatinį vertėją? Norėta kuo greičiau įsitikinti, kad sulaikytoji tikrai Birutė Mažeikaitė (KGB nepripažino bažnytinės Ramanauskų santuokos, todėl vartojo mergautinę jos pavardę)? Nepanašu. Ar keturias valandas trukęs jos tardymas buvo nutrauktas, iš ligoninės gavus žinią apie sėkmingai atliktą A. Ramanausko operaciją? Galima tik spėlioti. Bet tą dieną visi sulaikymo

[155] 1992 10 15 liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolas, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 3, l. 189–192.

[156] 1993 06 30 liudytojo L. Martavičiaus apklausos protokolas, ten pat, l. 15–19.

operacijoje dalyvavę aukštesnio ir vidutinio rango KGB pareigūnai centrinėje būstinėje buvo iki išnaktų.

1956 m. spalio 12 d. KGB pirmininko pavaduotojas J. Sinicinas patvirtino G. Blocho surašytą ir J. Obukausko patvirtintą nutarimą: „pagal Rusijos SFSR BPK 100 str." sulaikyti „asmenybės nustatymui (patikrinimui)". Tik spalio 13 d. (šeštadienį) ligoninėje atgaivinus partizanų vadą, L. Martavičius, kaip einantis KGB pirmininko pareigas (neaišku, kur dingo išvakarėse tas pačias pareigas ėjęs J. Sinicinas), kartu su LSSR prokuroro Bacharovo pareigas laikinai einančiu 3-ios klasės justicijos patarėju Viktoru Galinaičiu (būsimas A. Ramanausko kaltintojas ir LSSR prokuroras) sankcionavo suėmimą. Akivaizdu, kad vienam iš KGB pirmininko pavaduotojų parašo teisė buvo perduota neatsitiktinai – paties pirmininko K. Liaudžio tuo metu nebuvo Vilniuje arba dėl kokių nors priežasčių tuo metu jis nevykdė tarnybinių pareigų. Vadinasi, L. Martavičiaus teiginys, kad J. Sinicinas galėjo „visiškai sveiką" A. Ramanauską nuvesti pas KGB pirmininką, yra jo paties išgalvotas. Patvirtintą arešto sankciją vietoj N. Dušanskio pasirašė G. Blochas. Kodėl nepasirašė pats N. Dušanskis, kodėl pavedė visus dokumentus tvarkyti savo pavaduotojui? Panašu, kad tuo metu jis turėjo kitų rūpesčių: turėjo užglaistyti visą šią istoriją, pridengti viršininkus ir atsakingus talkininkus – pavaldinius. Parengtas nutarimas dėl kardomosios priemonės (suėmimo) pasirinkimo tą pačią dieną buvo tų pačių asmenų patvirtintas, nenurodant nutarimo datos. Ir neatsitiktinai – nutarimas pačiam A. Ramanauskui pakištas pasirašyti tik po mėnesio, kai 1956 m. lapkričio 12 d. jis vėl buvo pradėtas tardyti.

KGB vadovybei kur kas labiau rūpėjo greitai surinkti visų A. Ramanauską mačiusių prižiūrėtojų paaiškinimus. Buvo tik valandų klausimas, kada iš Maskvos bus atsiųsta užklausa apie A. Ramanausko tardymą. Oficiali bandymo nusižudyti versija turėjo likti vienintele. Pirmiausia šis gandas buvo platinamas pačiuose KGB rūmuose – jį savo bendradarbiams su visomis išgalvotomis detalėmis pasakojo ir N. Dušanskis, ir L. Martavičius. Tačiau tą pačią dieną apie įvykį raštišką raportą pirmasis pateikė KGB vidaus kalėjimo viršininko budinčio padėjėjo pareigas ėjęs viršila Fiodor Trač. Kalėjimo viršininkui jis raportavo, kad tą dieną apie 14 val. Blochas ir Šabaldinas pristatė sulaikytuosius Ramanauską ir Ramanauskienę: „Jokių nurodymų dėl apsaugos ir kalinimo iš drg. Blocho ir Šabaldino nebuvo." Po kruopščios asmeninės kratos (kratos protokolą pasirašė tas pats F. Trač ir prižiūrėtojas jaunesn. serž. Denisenok), nieko neradus, apie 15 val. partizanų vadą įstumia į kamerą Nr. 49, o jau 15.30 užfiksuoja „bandymą nusižudyti", nes kalinys „sužalojo sau akį ir lytinius organus". F. Trač pranešė tardymo skyriaus viršininkui ir iškvietė KGB medicinos skyriaus gydytoją, „buvo suteikta skubi pagalba, paskui kalinys išvežtas į kalėjimo Nr. 1 ligoninę"[157]. Vidaus kalėjimo viršininkas kitą dieną perskaitęs raportą pareikalavo parašyti „aktą apie bandymą nusižudyti".

Po 36 metų Vilniuje buvo surasti ir apklausti tą dieną budėję F. Trač bei prižiūrėtojas F. Štubvejnyj. Jie iš pradžių nieko nenorėjo prisiminti ir A. Ramanausko pavardė jiems nieko nesakė – iki tol, kol buvo supažindinti su jų pačių 1956-aisiais

[157] 1956 10 12 viršilos F. Trač raportas, Kalinio A. Ramanausko asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, l. 16.

surašytais paaiškinimais. Dvi klases baigęs, nuo 1939 iki 1969 m. NKGB, MGB, KGB prižiūrėtoju dirbęs F. Trač staiga „prisiminė" visas detales. Jam kankinimai, Vilniaus saugumo vidaus kalėjime dirbusiam nuo 1945 m., nebuvo jokia naujiena. Kaip ir įsakymas visą informaciją saugoti kaip valstybės paslaptį. Tad 1992 m. apklausiamas prokuroro R. Stankevičiaus F. Trač neigė net akivaizdžius dalykus, neprisimindamas vardų, pavardžių, aplinkybių, datų. Tačiau Adolfo Ramanausko atvejį vis tik iš atminties atkapstė: „Kuriais metais ir kurią dieną tai vyko, aš neprisimenu <...>. Kiek prisimenu, tai Ramanauską man atvedė kažkokio skyriaus viršininkas ir pasakė, kad šitas asmuo pasivadino Ramanausku <...>. Aš prisimenu, kad tai buvo per pietus, maždaug apie 13 val., kadangi pietūs būdavo nuo 13 val. Prie manęs priėjo Suslovas ir pasakė, kad Ramanauskas kažką daro kameroje. <...> Kiek aš supratau, tai Suslovui buvo apie Ramanausko „kažką darymą" pranešęs prižiūrėtojas Štubvejnyj." Sugrįžęs iš kameros Suslovas pasakęs, kad neseniai sulaikytas Ramanauskas bandė nusižudyti, tai yra susižalojo sau lytinius organus. „Jis taip pat pasakė, kad Ramanauskas tai norėjo padaryti su kabliuku nuo langelio. Kad susižalojo sau akį, aš pamačiau tik tada, kai jį atvežė iš ligoninės <...>. Aš žinau, kad Ramanauskas tuoj pat buvo išvežtas į Lukiškių ligoninę. Jį lydėjo Petrauskas, medicinos sesuo ir vairuotojas[158]. <...> Garantuoju, kad Ramanauskas kūno sužalojimus pasidarė pats sau <...>, jam niekas nieko nedarė, nei Suslovas, nei aš, nei Štuvbejnyj jo nemušė."[159] Na taip, visos tuo metu rašytos pažymos po 36 metų prižiūrėtojo atmintyje „susiliejo" į vieną, tačiau net iš tokio gerai išmokto pasakojimo apie tariamą savižudybę galima sužinoti svarbių detalių: vis tik atvežtas apie 13 val., o jau po 10–15 min. Suslovas raportavo, kad Ramanauskas „kažką daro kameroje", be to, „aš Ramanauską mačiau, kai jį atvedė pirmą kartą pas mane, tai jis buvo sveikas". Prokuroras neužčiuopė tų svarbių prieštaravimų dokumentuose, valandų nesutapimų ir tokių niuansų kaip „atvedė pirmą kartą". Vadinasi, atvedė ir antrą kartą. Ir tai buvo ne po mėnesio, o po poros valandų. Ir A. Ramanausko kankinime už vidaus kalėjimo ribų prižiūrėtojai, ko gero, negalėjo dalyvauti.

Išmoktą oficialią bandymo nusižudyti versiją patvirtino kito 1992 m. apklausiamo vidaus kalėjimo prižiūrėtojo apklausa. Penkių klasių išsilavinimo, nuo 1953 iki 1969 m. saugumo kalėjime prižiūrėtoju dirbęs Fiodor Štuvbejnyj taip pat Ramanauską prisiminė tik priminus apie pasirašytus dokumentus: „Vienas iš sulaikytųjų susižeidė sau lytinius organus <...>. Aš neprisimenu, nes praėjo daug metų. Man atrodo, kad buvo sužeista akis. Kaip buvo sužeista akis, aš nežinau. Aš sulaikytąjį pamačiau susirietusį <...>. Atėjo med. sesuo ir Petrauskas. Man atrodo, kad buvo užėjęs ir budintis. Kas tada „viršuje" budėjo, aš neprisimenu. Ar tai Komarov, ar tai Podoroga (KGB mirties bausmių vykdytojas – *aut. past.*). <...> Aš mačiau, kad Ramanauskas išėjo pats su žmonėmis, kurie buvo užėję jo apžiūrėti. Jo niekas neišnešė. Kameroje Ramanauskas buvo apie 30 min.–1 val. laiko. <...> Į kamerą jis buvo atvestas sveikas. Kai Ramanauską atvedė, aš mačiau. Jokių pastebimų sužalojimų nepastebėjau. Ant veido sužalojimų nebuvo. Eisena buvo normali. Ėjo į kamerą

[158] 1992 09 16 liudytojo F. Trač apklausos protokolas, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 2, l. 177–181.

[159] Ten pat, l. 180.

KGB kalėjime daryta A. Ramanausko nuotrauka iki tardymo

Ramanauskas pats. Mačiau, kaip Ramanauską išvedė iš kameros, vežant į ligoninę. Jį vedė. Jis ėjo normaliai."[160] Kartodamas šį tekstą apie A. Ramanauską, kuris „ėjo normaliai", prižiūrėtojas galėjo ir nežinoti, kad pagal kitus dokumentus kalinys buvo išneštas ir į ligoninę atvežtas be sąmonės. Ir po daugelio metų prižiūrėtojai tebesaugojo KGB paslaptis ir kaip nors patikslinti jų parodymų progos daugiau nebebuvo – šie aštuoniasdešimtmečiai KGB darbuotojai vienas po kito mirė (F. Trač – 1994 m., F. Štuvbejnyj – 1998 m.).

Buvęs KGB darbuotojas Stanislovas Drėlingas[161], sovietinio saugumo struktūrose dirbęs nuo 1952 m. (išsitarnavęs iki KGB pplk. ir 1986 m. paleistas į atsargą), 2014 m. teisme pasakojo, kad „kalbos sklido saugumo rūmuose, kad jis buvo susižalojęs. Nemačiau aš jo sužaloto, kada bendravom, buvo sveikas". Kokiu tikslu lankydavosi pas A. Ramanauską kameroje, šis saugumietis taip ir neatskleidė. Pasak jo, partizanų vadas „savo iniciatyva" pasakė, kad „norėjo baigti gyvenimą, likti nenugalėtas". Nepasakojo, kokiomis priemonėmis ir kada norėjo nutraukti savo gyvybę. Tariamai iš kalbų žinojo, kad „Ramanauskas išsuko orlaidės kabliuką, su juo save sužalojo, kažkur dūrė į ausį ar į akį"[162].

1956 m. spalio 12 d. popietę buvo tam tikra suirutė ir dokumentai pradėti tvarkyti tik kitą dieną. Vidaus kalėjimo prižiūrėtojai – viršininko budinčio padėjėjo pareigas ėjęs viršila Trač, korpuso vyresniojo prižiūrėtojo pareigas ėjęs viršila Suslovas ir posto Nr. 2 prižiūrėtojas viršila Štuvbeinyj, parašė dar vieną pasiaiškinimą: spalio 12 d. apie 15 val. 30 min. buvo aptiktas naujai atvykusio kalinio Ramanausko bandymas nusižudyti, o savižudybei kelias buvo užkirstas. Skubiai buvo iškviesti

[160] 1992 09 18 liudytojo F. Štuvbejnyj apklausos protokolas, ten pat, l. 187–190.

[161] Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas jo byloje nutartį paskelbė 2016 04 12. Žr.: Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14, S. Drėlingui), t. 7, l. 1–18.

[162] Kauno apygardos teismo 2014-10-16 protokolas (teisiamasis S. Drėlingas), Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 2, l. 185–190.

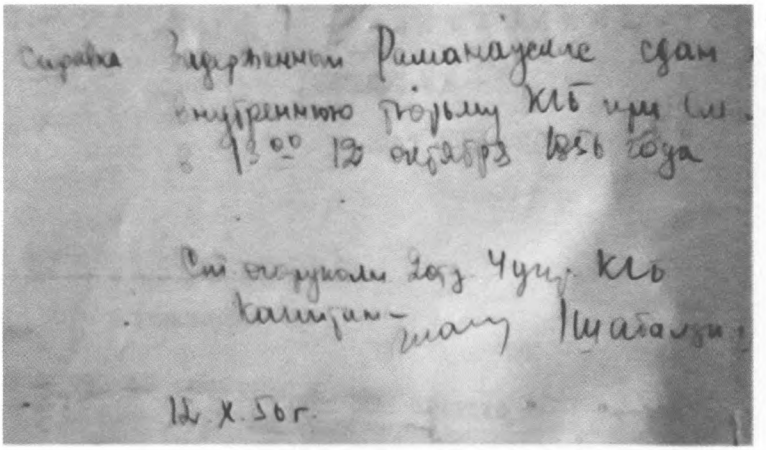

KGB kpt. N. Šabaldino įrašas, kad A. Ramanauskas į KGB kalėjimą atvežtas 13 val.

KGB SANO (medicininio skyriaus) gydytojai – taip pranešta kalėjimo viršininkui ir KGB prie LSSR Ministrų Tarybos tardymo skyriaus viršininkui pplk. E. Kisminui[163]. Paaiškinimas buvo rašytas spalio 13 d., tačiau data pataisyta į spalio 12 d. Šiame rapor te jau buvo nutylėtos aplinkybės apie A. Ramanauską atvedusius KGB darbuotojus – N. Dušanskio pavaldinius G. Blochą ir N. Šabaldiną. Jei iš Kauno skubėta 8.20 val. sulaikytą Vanagą iškrėsti ir išgabenti į Vilnių, Kaune sudarius tik vieną kratos protokolą, kyla klausimas: kodėl A. Ramanauskas iki kalėjimo keliavo ne mažiau kaip keturias valandas. Net su tuometinio transporto galimybėmis ir to meto keliais, gabenant lengvuoju automobiliu, kelionė trukdavo pora valandų ar šiek tiek daugiau. Būtent šiame laiko tarpe tilpo slaptasis tardymas.

Prisidengta ilgai trukusia „kruopščia krata" (daugiau jokių būtinų procedūrų nebuvo atliekama), prižiūrėtojų raportuose kai kurios nurodytos valandos buvo išgalvotos. Kaip minėta, į vidaus kalėjimą A. Ramanauskas galėjo patekti tik nuotraukai padaryti ir buvo iškart išvestas tardyti. Tai išduoda vienas ranka rašytas dokumentas, kurį ant G. Blocho surašyto nutarimo „sulaikyti" parašė N. Šabaldinas: „Sulaikytasis Ramanauskas perduotas į KGB vidaus kalėjimą 13 val."[164] Tai visai nesutampa su kalėjimo prižiūrėtojų paaiškinimuose nurodytu laiku – 14 val. Galima pagrįstai spėti, kad nuo 13 iki 15 val. A. Ramanauskas buvo už vidaus kalėjimo ribų, t. y. pirmasis slaptas ir neprotokoluotas tardymas vyko apie dvi valandas. Į kamerą sugrąžintas jau sužalotas. Po paskutinių sužalojimų aptvarstytas masyviais raiščiais (taip vėliau apibūdino operaciją darę chirurgai), A. Ramanauskas galėjo patekti į kamerą prieš pat kviečiant į pagalbą KGB medikus. Priešingu atveju jis būtų nukraujavęs ir neišgyvenęs. O nuo stalininių laikų dirbusiems minėtiems kalėjimo prižiūrėtojams tai buvo ne naujiena.

Spalio 13 d. (šeštadienį) Vidaus kalėjimo viršininkas vyr. ltn. K. Petrauskas, 2-ojo skyriaus oper. įgaliotinis vyr. ltn. J. Martinkevičius (jis buvo vienas iš atsakingų už sargybą prie A. Ramanausko Lukiškių kalėjime) ir vidaus kalėjimo korpuso

[163] 1956 10 12 (13?) pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 11.

[164] A. Ramanausko kalinio asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 1 atv.

vyresnysis, viršila N. Lagutinas pasirašo aktą apie kameros Nr. 49 patikrinimą, nes tariamai ieškota įrankio, su kuriuo A. Ramanauskas galėjo „mėginti nusižudyti". Kameroje rasta metalinė, su metaliniu tinklu lova, ant kurios tinklo ir rėmo „rasti kraujo pėdsakai". Medinėje spintelėje buvo maisto produktai, stalas, taburetė, metalinė išmatų dėžė („paraša"), arbatinukas, puodukas. Antklodė ir patalynė buvo sukruvinti. Taip pat surašyta, kokie buvo surasti drabužiai: kepurė, lietpaltis, batai, sukruvintos kelnės ir apatinės kelnės, šukos. Šalia lovos buvo kraujo bala. Ant lango rėmo esą nerado kabliuko, „apžiūrėdami lovą, tarp metalinio tinklo aptiko ištiesintą varinį kabliuką 8,5 cm ilgio, 2,5 mm storio, sukruvintą". Kitų pjaunančių daiktų nerasta. Toks varinės vielos gabalas turėjo patvirtinti oficialią versiją, juo labiau, kad jokių ekspertizių, ar sužalojimams padaryti galėjo būti panaudotas toks įrankis, niekas ir nesiruošė daryti.

Praėjus savaitgaliui, KGB vidaus kalėjimo prižiūrėtojai vyr. seržantas Petkevičius, viršila Kulakas ir felčeris Strokinas, kurie laikinai pakeitė paaiškinimus apie spalio 12-osios budėjimą rašiusius savo kolegas, kameroje Nr. 48 likusius A. Ramanausko maisto produktus jau pirmadienį (spalio 15 d.) paskelbė kaip

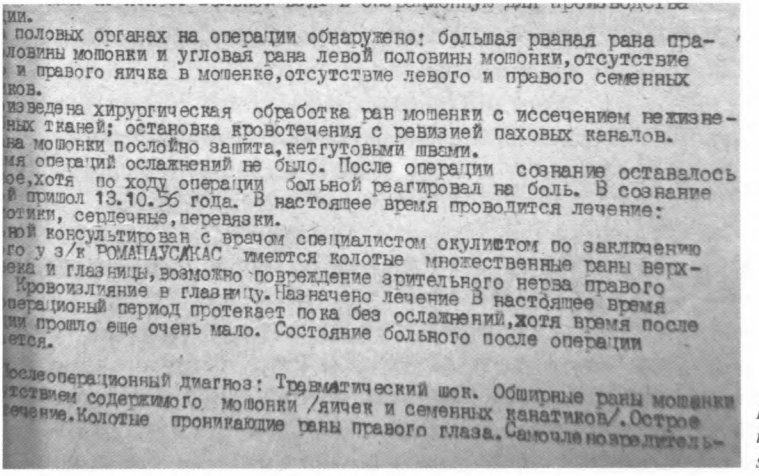

ии.
половых органах на операции обнаружено: большая рваная рана пра-
ловины мошонки и угловая рана левой половины мошонки, отсутствие
и правого яичка в мошонке, отсутствие левого и правого семенных
ков.
изведена хирургическая обработка ран мошонки с иссечением нежизне-
ных тканей; остановка кровотечения с ревизией паховых каналов.
на мошонки послойно зашита, кетгутовыми швами.
мя операций осложнений не было. После операции сознание оставалось
ое, хотя по ходу операции больной реагировал на боль. В сознание
й пришол 13.10.56 года. В настоящее время проводится лечение:
отики, сердечные, перевязки.
ной консультирован с врачом специалистом окулистом по заключению
го у з/к РОМАНАУСКАС имеются колотые множественные раны верх-
ека и глазницы, возможно повреждение зрительного нерва правого
Кровоизлияние в глазницу. Назначено лечение В настоящее время
перационный период протекает пока без осложнений, хотя время после
ии прошло еще очень мало. Состояние больного после операции
ется.

ослеоперационный диагноз: Травматический шок. Обширные раны мошонки
ствием содержимого мошонки /яичек и семенных канатиков/. Острое
ечение. Колотые проникающие раны правого глаза. Самочлевредитель-

Kalėjimo gydytojų aktas apie A. Ramanausko sužalojimus

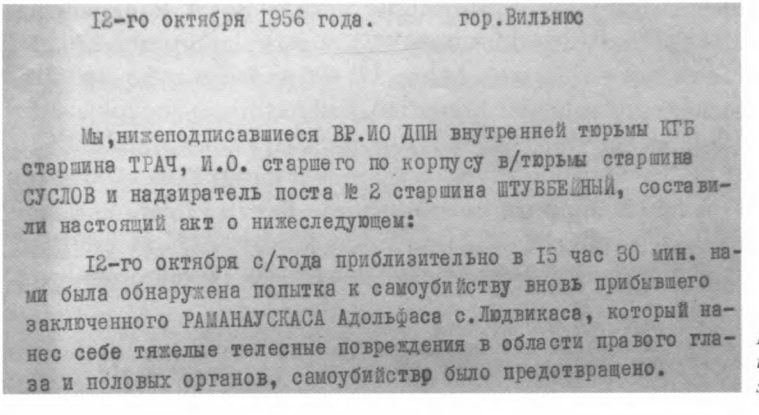

12-го октября 1956 года. гор. Вильнюс

Мы, нижеподписавшиеся ВР.ИО ДПН внутренней тюрьмы КГБ старшина ТРАЧ, И.О. старшего по корпусу в/тюрьмы старшина СУСЛОВ и надзиратель поста № 2 старшина ШТУББЕЙНЫЙ, составили настоящий акт о нижеследующем:

12-го октября с/года приблизительно в 15 час 30 мин. нами была обнаружена попытка к самоубийству вновь прибывшего заключенного РАМАНАУСКАСА Адольфаса с. Людвикаса, который нанес себе тяжелые телесные повреждения в области правого глаза и половых органов, самоубийствр было предотвращено.

Prižiūrėtojų sudarytas aktas apie A. Ramanausko sužalojimą

supelijusius ir sunaikino[165]. „Sunaikino" duonos ir batono puskepalius, 200 gr. sviesto, dešrą ir lašinius. Panašu, kad KGB kalėjimo prižiūrėtojai tiesiog suvalgė per dvi dienas „supelijusius" lašinius. Tačiau ne tai keisčiausia. Įdomu tai, kad pagal du surašytus aktus partizanų vadas buvo laikomas dviejose skirtingose kamerose – Nr. 48 buvo rasti ir „sunaikinti" jo maisto produktai, o Nr. 49 rastas įrankis, kuriuo „susižalojo".

Tik po trijų dienų, spalio 15 d., apie sėkmingą pogrindžio generolo A. Ramanausko-Vanago sulaikymo operaciją (nežinia, ar buvo tiesiog nutylėta ar žodžiu perduota versija apie tariamą bandymą nusižudyti) J. Sinicinas nudžiugino LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečkų[166].

Spalio 17 d. specialus slaptas pranešimas apie A. Ramanauską pasiekė Sovietų Sąjungos generalinio prokuroro pavaduotoją D. E. Saliną (1903–1961), kuris buvo atsakingas už specialių bylų (dėl „kontrrevoliucinių nusikaltimų") bei tardymo priežiūrą saugumo struktūrose. Jam lietuviški reikalai nebuvo naujiena, nes 1946–1948 m. pats buvo Lietuvos SSR prokuroru. Prokuroras Kolesnikovas jam pranešė, kad „pasinaudodamas tinkamo prižiūrėtojų stebėjimo nebuvimu, spalio 12 d. 15 val. 30 minučių mėgino nusižudyti, viniu kelis kartus save sužeidė akies srityje, perpjovė sau sėklides ir kastravo save"[167]. Sovietiniai prokurorai nesivargino aiškintis – viniu ar viela padaryti sužalojimai ir kodėl kiti kūno sužalojimai – perpjautos piršto sausgyslės, sumušimų žymės ant pilvo, ausies sužalojimas – buvo nutylėti. Apie juos savo išvadose nutylėjo ir kalėjimo gydytojai, ir KGB pareigūnai.

KALĖJIMO LIGONINĖJE: „TARDYTI PO 2–3 SAVAIČIŲ"

Spalio 15 d. gydytojų komisija, kurią sudarė Lukiškių kalėjimo chirurginio skyriaus vedėja vyr. ltn. E. A. Lagojskaja, Vidaus reikalų ministerijos Sanitarinio skyriaus chirurgas konsultantas V. S. Vorobjovas ir sanitarinės dalies viršininko pareigas vykdantis medicinos kpt. Kuzminas, surašė aktą su išvada: tardymą bus galima tęsti po 2–3 savaičių. Į kalėjimo ligoninės chirurginį skyrių sužalotas A. Ramanauskas pateko spalio 12 d. 16.30 val. „labai sunkios būklės", t. y. po valandos nuo to laiko, kai tariamai buvo surastas kameroje kraujo baloje. Už 600 metrų esančios kalėjimo ligoninės nepavyko pasiekti per valandą? Manyčiau, kad nesitikėjo, jog tokie sužalojimai gali sukelti tokius skausminio šoko padarinius, didelį kraujo praradimą, todėl bandė susitvarkyti KGB sanitarinio skyriaus jėgomis ir laukti KGB vadovų nurodymų. Tik kaliniui vis labiau silpstant buvo nuspręsta išvežti į ligoninę. Čia jis pateko visas kruvinas, be sąmonės, kankinamas veido, kūno, kojų raumenų traukulių. Gydytojai vos užčiuopė pulsą, kraujo spaudimas 60/40. Po pilvu masyvus,

[165] 1956 10 15 pažyma, ten pat, t. 1, l. 10.

[166] 1956 10 15 spec. pranešimas A. Sniečkui nuo einančio KGB pirmininko pareigas J. Sinicino, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 354–356.

[167] 1957 10 17 Kolesnikovo specialus pranešimas SSRS gen. prokuroro pavaduotojui D. Salinui, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 4a, l. 10.

krauju persigėręs raištis slėpė didžiausią plėštinę žaizdą ant lytinių organų. Dešinė akis uždengta akies voko hematoma, joje aptiktos šešios durtinės žaizdos. Daktarų nuomone, jos buvo padarytos plona viela arba vinimi, pažeidžiant pačią akį. Pilvas su daugybe nubrozdinimų, ant kairės rankos didžiojo piršto gili pjautinė žaizda[168] – šie sužeidimai vėliau net nebuvo minimi, nes jie jaukė bendrą tariamos savižudybės paveikslą. Kaip patvirtino šių laikų ekspertai, – pilvo sužalojimai buvo padaryti buku daiktu, o pirštas sužalotas labai aštriu įrankiu.

Siekdami A. Ramanauską atgaivinti, operacinėje jam perpylė 400 gramų kraujo, į veną – morfijaus ir „vaistų širdžiai". Operacijos metu nustatyta atlikta kastracija – kiaušinėlių plėštinėje žaizdoje neaptikta. Žaizda užsiūta. Po operacijos sąmonė sužalotajam sugrįžo tik kitą dieną. Atsiųstas okulistas konstatavo, kad dėl daugybinių akies pažeidimų galimai pažeistas regėjimo nervas. Kalėjimo gydytojų komisija nustatė pooperacinę diagnozę: trauminis šokas. Ir čia kyla klausimas – kaip galėjo įrašyti „pats save sužalojo" (rus. *самочленовредительство*), jei konstatavo „traumininį šoką"? Juk net apie tariamą įrankį (varinį lango kabliuką) jiems nebuvo pranešta. Abu aktai – KGB vidaus kalėjime ir Lukiškių kalėjime – buvo surašyti tą pačią dieną. Tačiau ir šiuo atveju atkreiptinas dėmesys, kad gydytojų surašytame akte, net nežinant aplinkybių, kalbama apie „savęs sužalojimą", tačiau ne apie bandymą nusižudyti. Gydytojų pamatytas sužalojimų pobūdis, „ligos istorijoje" aprašytos didelės plėštinės žaizdos bei nemenkas odos trūkumas, nesąmoninga ligonio būsena ir trauminio šoko požymiai akivaizdžiai rodė ne „susižalojimą", o „sužalojimą". KGB šios situacijos nepaliko savieigai. Tris valandas operaciją darė chirurgas konsultantas Vorobjovas, o asistavo Lukiškių kalėjimo chirurginio skyriaus vedėja Lagojskaja ir operacinės medicinos seselė Rysova (?). Šie gydytojai ir pasirašė diagnozę, greičiausiai, kontroliuojami atsiųstų KGB darbuotojų.

Spalio 12 d. (penktadienis) vakaras. Kas kelios valandos tikrinama A. Ramanausko būklė. 23 val. jis atgavo sąmonę, bet sunkiai atsakinėjo į lietuviškai užduodamus klausimus. Budinti gydytoja pamatavo pulsą, spaudimą. Lašinant kalcio tirpalą, apsivėmė. Paskui užmigo.

Po operacijos vis dar be sąmonės esantį kalinį saugoti paskirtas specialus prižiūrėtojų postas – aštuoni KGB darbuotojai: kpt. G. Kolesnikov, vyr. ltn E. Suchorukov, vyr. ltn. S. Drėlingas, keturi seržantai – V. Kučinskij, S. Kupkin, A. Žarskis, G. Kosikas, vyr. ltn. Kapustinas. Po savaitės apsauga papildyta dar dviem – vyr. ltn. J. Martinkevičiumi ir V. Trušin[169]. Nukankintas partizanų vadas turėjo būti saugomas dieną naktį, kad būtų išvengta nepageidaujamų kontaktų bei gandų apie vykdytus kankinimus.

Spalio 13 d. (šeštadienis) naktį du kartus tikrinta būklė. Paryčiais pasiskundė skausmais pilvo apatinėje dalyje, pakilo temperatūra, diagnozuoti širdies ūžesiai. Ryte skundėsi skausmais, toliau kilo temperatūra. Bendra ligonio būsena konstatuota kaip sunki. Skundėsi galvos skausmu ir skausmais visose sužalotose vietose.

[168] 1956 10 15 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, Kalinio byla, l. 40–41.

[169] 1956 10 13 ir 10 19 apsaugai paskirtų KGB darbuotojų sąrašas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 330, l. 378–379.

Pakeisti viršutiniai tvarsčiai ir nustatyta, kad dešine akimi visai nemato. Atvesta lietuvė okulistė D. K. patikrino regėjimą ir nustatė, kad dėl durtinių žaizdų akies voke ir stiprių kraujosruvų dešine akimi nemato net šviesos.

Spalio 14 d. (sekmadienis) vėl patikrinta būklė ir perrištos žaizdos. Sutvarstyta kairė plaštaka. A. Ramanauskas pasakė, kad blogai miegojo, jaučia skausmus žaizdų vietose. Gydytojų ir KGB džiaugsmui – kalinio būklė gerėjo ir jo sąmonė buvo aiški.

Spalio 15 d. (pirmadienis) pirmą kartą A. Ramanauskui leista pavalgyti. Konstatuota, kad būklė gerėja. Skausmai tie patys, bet žaizdos, kalėjimo gydytojų nuomone, gyja gerai.

Spalio 16 d. (antradienis) gydytojai jau žinojo, kad šio kalinio ilgiau kaip tris savaites ligoninėje laikyti negalės, nors būklė per daug nesikeitė.

Spalio 17 d. (trečiadienis) A. Ramanauskui pablogėjo. Jis pasakė apie stiprų galvos skausmą ir kad negirdi dešine ausimi. Dar kartą iškviesta okulistė konstatavo, kad dešinės akies vokas pasidengė mėlynėmis, jokios akies reakcijos į šviesą kaip nebuvo, taip nėra.

Spalio 18 d. (ketvirtadienis) iškviestas LOR specialistas patikrino dešinę ausį. A. Ramanauskas pasakė, kad pastarąsias keturias dienas girdi tik ūžesius: „Galbūt pradūriau, bet gerai neatsimenu." Jis nesiruošė atvirauti su kalėjimo gydytojais, kuriuos, ko gero, įtarė perduodant visą informaciją KGB. Gydytojas konstatavo „vidinės ausies trauminį išdūrimą iš dešinės". Skausmai nemažėjo. Užmigdavo tik po migdomųjų dozės, o bandant atsisėsti svaigo galva ir pykino. Chirurginio skyriaus vedėja E. Lagojskaja padarė kraujo perpylimo procedūrą.

Spalio 19 d. (penktadienis) nuvežamas padaryti kaukolės rentgeno nuotraukos. Antibiotikais gydomą kalinį bandyta kuo greičiau pastatyti ant kojų.

Spalio 21 d. (sekmadienis) A. Ramanauskas pasakė, kad blogai miegojo, kad jaučia nuolatinį galvos skausmą, skauda apatinę pilvo dalį.

Spalio 22 d. (pirmadienis) atliktas perrišimas, viena žaizdos siūlė išsiskyrė.

Spalio 23 d. (antradienis) A. Ramanauskui vėl patikrintas regėjimas – nors sutinimas praėjo, dešine akimi jis nebematė.

Spalio 24 d. (trečiadienis) ir 25 d. (ketvirtadienis) būklė nesikeitė. Buvo perrištos žaizdos.

Spalio 27 d. (šeštadienis) vėl perrišimas. Galvos skausmai apmažėję, stipresni iš dešinės pusės, iš to šono blogai girdi.

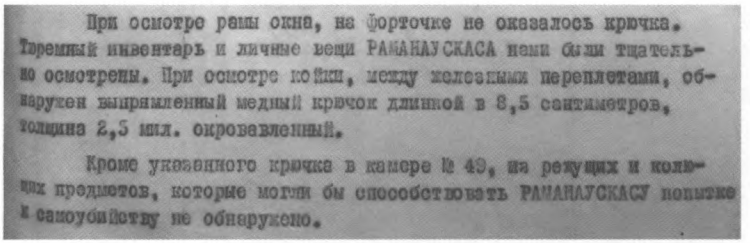

При осмотре рамы окна, на форточке не оказалось крючка. Тюремный инвентарь и личные вещи РАМАНАУСКАСА были тщательно осмотрены. При осмотре койки, между железными переплетами, обнаружен выпрямленный медный крючок длиной в 8,5 сантиметров, толщина 2,5 мил. окровавленный.

Кроме указанного крючка в камере № 49, на режущих и колющих предметов, которые могли бы способствовать РАМАНАУСКАСУ попытке к самоубийству не обнаружено.

Kankinimų priedangos dokumentai

Spalio 28 d. (sekmadienis) kalėjimo gydytojas į ligos istoriją įrašė: „Ligonis pasyvus, sako, kad dėl silpnumo ir galvos svaigimo vaikščioti negali. Lovoje sėdi.“

Spalio 29 d. (pirmadienis) pakviestas terapeutas įrašė: „Ligonis suglebęs, skundžiasi galvos svaigimu, nuolat guli lovoje, dar nesėdi.“ Ir konstatuoja asteninę būseną, kuri pasireiškia dideliu nuovargiu ir išsekimu. Pasiūlė leisti antianemino bei vitaminų injekcijas, o A. Ramanauskui po truputį vaikščioti.

> Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Klinikinės medicinos instituto Psichiatrijos klinikos prof. Arūnas Germanavičius, susipažinęs su A. Ramanausko ligos istorija, konstatavo, jog asteninis sindromas galėjo būti sąlygotas fizinių sužalojimų ir didelės kraujo netekties. Gydymas galėjo būti papildytas perpilant kraują, bet ir tai atlikus viskas priklauso nuo žmogaus fizinės būsenos, bet kokiu atveju per kelias dienas pastatyti ant kojų nepavyktų. Galėjo būti sustiprėję kūno pojūčiai, ką rodė nuolat juntami skausmai. Žemas kraujospūdis lėmė bendrą būseną ir dėl atsiradusios ortostazinės hipotenzijos galimus alpimus. Taip pat galėjo sunkiai užmigti naktį, todėl buvo duodami migdomieji.

Spalio 30 d. (antradienis) A. Ramanauskui trečią kartą perpiltas kraujas.

Spalio 31 d. (trečiadienis) pradėjo vaikščioti su kitų pagalba.

Lapkričio 2 d. (penktadienis) atliktas perrišimas. Iki oficialios gydymo pabaigos lieka savaitė. Tą dieną Kaune ir Vilniuje vyko spontaniškos antikomunistinės demonstracijos.

Lapkričio 3 d. (šeštadienis) A. Ramanausko būklė įvertinta kaip patenkinama, nors jis tebesiskundė galvos skausmais.

Lapkričio 5 d. (pirmadienis) kalėjimo gydytojas įrašė: „Bendra ligonio būklė visiškai patenkinama <...>. Dešine akimi nemato. Akies vyzdys nereaguoja į šviesą.“

Lapkričio 9 d. (penktadienis). Akivaizdu, kad KGB jau skubino išleisti A. Ramanauską iš kalėjimo ligoninės. Paskutinę savaitę gydytojai jokių įrašų nepaliko – tik paskutinę dieną. Paskutinis įrašas „ligos istorijoje“ padarytas kito žmogaus ranka: „Bendra ligonio būklė visiškai patenkinama, skundžiasi galvos skausmu, ūžesiu dešinėje ausyje, skausmingumu kirkšnies srityje.“ Tą pačią dieną Sanitarinės dalies viršininkas, medicinos majoras (pavardė neįskaitoma) surašė išvadą (*epicrisis*): „Išrašomas kaip pasveikęs. Tolesnio gydymo nereikia. Gali būti tardomas ir teisiamas.“

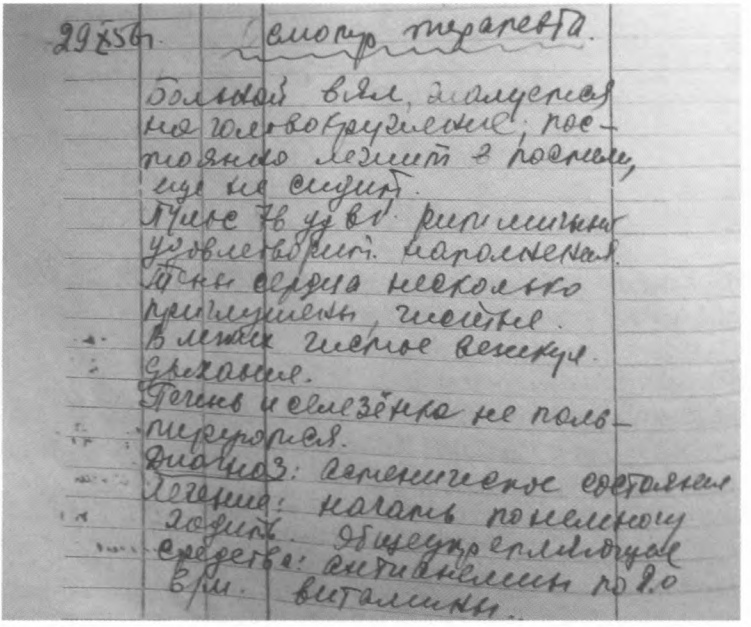

Kankinimų pasekmė – nustatyta astenija

Vos prieš 9 dienas pradėjęs su kitų pagalba vaikščioti, asteninės būsenos kalinys KGB tardytojams atrodė lengvas grobis. Nuolatinį nuovargį jaučiantį, ne iki galo užgijusių žaizdų bei galvos skausmų kamuojamą, viena ausimi blogai girdintį ir viena akimi apakusį, todėl tardymo metu padidintą protinę ir fizinę įtampą patirsiantį kalinį tikėtasi ištardyti lengvai palaužiant jo valią.

Kitą dieną, lapkričio 10-ąją, A. Ramanauskas buvo išvežtas į KGB vidaus kalėjimą.

ĮKAITAI KGB RANKOSE

A. Ramanauskui patekus į Lukiškių kalėjimo ligoninę, būtent plk. L. Martavičius ėmėsi rūpintis tuo, kaip toliau reikės spausti pirmuosius kankinimus ištvėrusį partizanų vadą. Tokiam spaudimui naudoti ne tik suaugusius šeimos narius, bet ir vaikus buvo įprasta praktika. KGB pulkininko liudijimu: „Aš su Ramanausko žmona buvau nuvažiavęs į Svėdasus ieškoti jos motinos ir dukros, kurios tuo metu slapstėsi. Mes jas suradome. Namuose kratos nedarėme, nors po to gailėjausi, kadangi buvo pranešimų, kad ten buvo dolerių." Net ir prabėgus 36 metams, KGB pirmininko pavaduotojas prisiminė partizanams Juozo Lukšos (1921–1951 m. rugsėjo 5 d.[170]) atvežtus dolerius – vienintelę, minimalią, finansinę paramą, kuri pasiekė dalį pasipriešinimo judėjimo struktūrų ir jų vadų. „Mes pasakėme motinai ir dukrai, kad nesislapstytų, kad grįžtų į savo namus. Nei motinos, nei dukros mes nesulaikėme

[170] Pažymėjimas apie Juozo-Albino Lukšos-Skirmanto, Mykolaičio likvidavimą 1951 09 05, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 137.

ir, kiek man žinoma, jokių priemonių prieš jas nebuvo imamasi", – pats savo humaniškumu stebėjosi pulkininkas. Tik šis jo pasakojimas buvo labai toli nuo realybės...

Po kankinimo A. Ramanauską išgabenus į ligoninę, tą patį 1956 m. spalio 12-osios vakarą L. Martavičius ėmėsi tardyti Birutę Mažeikaitę-Ramanauskienę. Asistuojant N. Dušanskio pavaldiniui G. Blochui aiškinosi, kodėl sulaikymo metu pasivadino Birute Ramanauskiene, iš kur gavo Marės Aleksandravičienės pasą (vėliau ištardę Mariją Aleksandravičienę iš Kaniūkų kaimo, kurios pasu naudojosi B. Mažeikaitė, sužinojo tik tiek, kad 1956 m. birželio ar liepos mėnesį pasą prarado nuvykusi į Vilnių[171]), kaip ilgai gyveno su Vandos Taškevičiūtės pavarde. Martavičiaus nuostabai, neturėdama dokumentų B. Mažeikaitė 1945 m. įsidarbino Perlojos pradinėje mokykloje (Šačių mokyklėlėje, kur buvo vienintele mokytoja) ir net gavo pasą Varėnos milicijoje Vandos Taškevičiūtės vardu. Užteko pateikti jos asmenybę „patvirtinančius" dviejų liudininkų parodymus raštu, kuriuos ji pati ir parašė. Su fiktyviu dokumentu 1946 m. įsidarbino Semeliškių progimnazijoje (ir apsistojo name, kur gyveno MGB viršininkas Anatolijus Gavrilovas[172]). 1947 m. pavasarį apsigyveno Semeliškėse pas Oną Venstukonienę, kuri vėliau tardoma pasakojo, kad „Vanda man sakėsi, jog yra našlaitė, – neturi nei tėvo, nei motinos bei kitų artimų giminių", o žiedas ant piršto – motinos atminimas. Išeidama iš Semeliškių progimnazijos, šeimininkei pasakiusi, kad Kaune „stos kažkur į teatrą artiste"[173].

Neapsikentusi Semeliškių MGB viršininko Romualdo Jankiševo asistavimo ir galimo sekimo, nuo 1948 m. sausio keliems mėnesiams įsidarbino Merkinės girininkijoje buhaltere. Paskui nuo 1948 m. gyveno Meškučių kaime pas Gavelį, kur dažnai susitikinėjo su savo vyru. Ir ne tik. Jau būdama nėščia tų metų vasarą du kartus važiavo į Kauną pas „Dzūko" (Liongino Baliukevičiaus) brolį, o metų gale mokytojas Petras Valius (A. Ramanausko bendramokslis XV aspirantų laidoje) iš Junčionių kaimo išvežė į Vilnių gimdyti pas V. Gurevičių (kitą XV laidos aspirantą).

Bet KGB reikėjo visai kitos informacijos. Ją įtarė (bet neturėjo jokių įrodymų) kartu su vyru Adolfu Ramanausku buvus pogrindinių organizacijų nare, aktyvia ginkluoto pasipriešinimo dalyve. L. Martavičius netikėjo, kad paskutinius jos dokumentus padirbo pats Vanagas, ir ji laisvai ne tik po Lietuvą važinėjo – nuotrauką pasui pasidarė Daugpilyje. B. Mažeikaitė į klausimus dėl dalyvavimo veikloje atsakinėjo neigiamai[174]. Tuo metu KGB dar nežinojo, kad paminėdama Daugpilį ji norėjo nukreipti dėmesį nuo Kamajų, kur tuo metu pirmoje klasėje mokėsi dukra. Mat nuotrauką pasui buvo pasidariusi būtent šiame Rokiškio rajono miestelyje. Tik vėliau, KGB jau suradus dukrą, ji pripažino, kad „1956 m. spalio mėn. 13 dieną aš parodžiau neteisingai todėl, kad nenorėjau pasakyti tikrosios savo buvimo vietas, juo labiau, kad netoli Kamajų gyveno mano motina ir aš bijojau, kad valstybės saugumo organai nesuimtų mano motinos, kuri gyveno nelegaliai"[175].

---

[171] 1957 03 07 Marijos Aleksandravičienės tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 18.

[172] 1957 02 28 Stasės Keršienės (iš Semeliškių) tardymo protokolas ten pat, l. 2.

[173] 1957 02 28 Onos Venckutonienės (iš Semeliškių) tardymo protokolas, ten pat, l. 5.

[174] 1956 10 12-13 B. Mažeikaitės tardymo protokolai, ten pat, t. 1, l. 66.

[175] 1957 03 20 tardymo protokolas, ten pat, l. 173.

KETURIASDEŠIMTIES DIENŲ TYLĖJIMAS. Spalio 12–13 d. B. Ramanauskienės tardymą vedęs L. Martavičius jį perleido vyr. ltn. Bašinskui, kuris spalio 15–16 d. per beveik dešimt tardymo valandų spėjo sužinoti apie suėmimo metu paimtų vaistų paskirtį, ką veikė Kaune iki suėmimo ir kur gyveno susilaukusi dukters. Moteris patvirtino, kad Kaune atsidūrė spalio 10 d.: „Palikę dviračius, aš ir mano vyras išėjome į miestą, užėjome į kelias maisto parduotuves. Pirkome duonos ir sausainių, užėjome į keletą pramoninių prekių parduotuvių, bet nieko nepirkome. Paskui ėjome pas vieną Kauno miesto gyventoją vilnos <...>. Ji turėjo labai mažai, apie 1,5 kg. Mes ją nupirkome. Paskui ši moteris mus, jau buvo tamsu, nuvedė pas kitą moterį, kur aš nupirkau vieną kilogramą vilnonių siūlų <...>. Paskui mes atėjome pas tą pilietį, pas kurį palikome dviračius, pas jį pasilikome nakvoti. Kitą dieną ryte mano vyras išėjo į miestą, o aš likau namuose. Visą dieną vyras buvo mieste. Kelis kartus jis ateidavo namo, atnešdavo pirkinius ir vėl išeidavo <...>. Pernakvoję dar vieną naktį, kitą dieną, tai buvo penktadienis 1956 spalio 12, aš su vyru išėjome iš to piliečio ankstų rytą, norėjome važiuoti link Jonavos, bet vienoje iš gatvių <...> mus sulaikė LSSR KGB organų darbuotojai." Ji puikiai suprato, kad KGB dar nežino, kur ir su kuo likusi jų dukra. Todėl paklausta, kur gyveno susilaukusi dukters, iš karto užsiminė, kad nežino, kur šiuo metu gyvena jos motina Anelė Mažeikienė.

Partizanai, apie kuriuos per tardymą pasakojo B. Ramanauskienė, visi jau buvo žuvę. Paminėjo, kad 1949 m. gyveno bunkeryje Kalesnykų miške, 1949 m. rudenį–1950 m. pavasarį – kitame bunkeryje, Butrimonių valsčiaus Jaunionių (protokole – Jaunenių) kaime pas Talačką. Paskui gyveno Vyšniūnų mokykloje buvusiame bunkeryje, o nuo 1950 m. rudens – vėl Talačkos bunkeryje. Rudens pabaigoje kartu su vyru ir iš užsienio atvykusiu J. Lukša-Skirmantu perėjo į Alendarnės kaime Vinco Labanausko ūkyje esantį bunkerį. 1951 m. pavasarį išėjus Skirmantui, į bunkerį persikėlė Vytautas Smolskis-Ąžuolaitis (Ąžuolas, 1930–1953 m. sausio 4 d.[176]). Visi trys bunkeryje buvo iki 1952 m. vasaros[177]. Ir šioje vietoje B. Mažeikaitė nutilo. Ilgam. Bet kokie bandymai ją prakalbinti buvo nevaisingi. Gal ji suprato, kad tolesnis pasakojimas gali atvesti KGB prie dukters gyvenamosios vietos. O vaiką lengva paversti įkaite.

Anelė Mažeikienė

[176] 1957 03 05 pažyma, ten pat, t. 2, l. 164.

[177] 1956 10 16 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 48–52.

Antras iš dešinės – Vanagas

Nuo spalio 17 d. iki lapkričio 14 d. atvesta pas tardytojus moteris tylėjo. Pirmą kartą klausimai (bylose nedetalizuojami) jai buvo užduodami penkias valandas, o ji tylėjo. Nieko neatsakinėjo ir nieko neaiškino. Kitą tardymą tylėjo pustrečios valandos, kol tardytojams baigėsi klausimų sąrašas. Spalio 22 d. beveik dvi valandas tardoma nepratarė nė žodžio. Spalio 24 d. pateikus kaltinimą pagal Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso 17-58-Ia ir 58-11 str., B. Mažeikaitė pasakė, jog jokių parodymų neduos[178]. Taip kartojosi dar septynis kartus. Rodydama KGB tardytojams nesuprantamą užsispyrimą, ji saugojo savo dukters buvimo vietą.

Tačiau KGB paieškoms talkino Birutės artimuosius apspitę saugumo agentai. Nuo 1956 m. vidurvasario iki gruodžio vidurio iš tremties grįžusi sesuo Genė Mažeikaitė buvo apgyvendinta Kaune, Ožeškienės g. 7-8, pas A. Ramanausko pusseserę agentę „Rožę" (1956 m. birželio 7 d. P. Raslano rašte N. Dušanskiui atskleidžiamas agentės vardas – A. M.)[179], kuria labai pasitikėjo ir kartais papasakodavo tai, kas domino KGB.

1956 m. lapkričio 19–23 d. kažkas atsitiko. Galimas variantas – KGB surado dukters gyvenamąją vietą. Tuo metu Kamajų mokykloje besimokiusi O. A. Ordaitė-Kaupienė 2018 m. prisiminė, kad atėjo du ar trys kostiumuoti vyrai ir mokytojos paprašė atvesti mergaitę (vaiką atidavusi mokytoja Juškevičiūtė (ar Jurkevičiūtė) verkė,

[178] 1956 10 24 aktas, ten pat, l. 58.

[179] LYA, f. K-30, ap. 1, b. 330, l. 401.

nes pati buvo išsislapsčiusi nuo tremties)[180]. Tuomet KGB įkalbėjo B. Ramanauskienę vykti kartu su L. Martavičium pasikalbėti su dukrą globojusia motina Rūdžių kaime. Po 36 metų KGB pulkininkas gyrėsi, kad būtent jis „važiavo ieškoti jos dukters". Apie tą susitikimą Anelė Mažeikienė vėliau pasakojo kitai savo dukrai. KGB suradus partizanų dukrą, lapkričio 26 d. Birutė Ramanauskienė nutraukė keturiasdešimt dienų trukusią tylą[181].

KGB NETURĖJO GALIMYBIŲ PATIKRINTI. Lapkričio 23 d. Rokiškio rajono Kamajų miestelyje pulkininkas A. Čelnokovas jau apklausinėjo Anelę Mažeikienę, su kuria tuo metu gyveno septynmetė Auksutė Ramanauskaitė, pridengta netikra Aldonos Valatkaitės pavarde[182]. Su Ievos Lukašavičienės dokumentais gyvenusi A. Mažeikienė jau žinojo, kas atsitiko, ir sudegino savo netikrus dokumentus[183]. Jos pasakojimu, šeimininkė Veronika Brazdonienė (tardymo protokoluose įrašyta kaip Barzdonienė) iš Paunksnių kaimo sudėjo Ramanauskų daiktus į maišą ir rogutėmis atitempė iki Rudžių kaimo bei jai atidavė[184], o pati V. Brazdonienė papasakojo, kad pas ją gruodžio mėn. atvyko O. Kilienė su nepažįstama moterimi ir išsinešė Ramanauskų daiktus[185]. Visi dokumentai ar KGB naudingi galėję pasirodyti daiktai, ko gero, per tas savaites buvo sunaikinti ar išslapstyti. Kai lapkričio 23 d. A. Mažeikienė atsidūrė KGB rankose ir Kamajuose buvo ištardyta, jos nesuėmė. Gruodžio 8 d. Rudžių kaime KGB vyr. ltn. Fofanovas tardė ją kaip „savanoriškai atėjusią prisipažinti". Ji papasakojo iš esmės tą patį, kaip ir plk. Čelnokovui prieš dvi savaites[186]. Tardoma namo Paunksnių km. šeimininkė pasakė, kad jos nuomininkai 1956 m. birželio mėn., važiuodami dviračiais iš Kauno į Daugpilį, pasiprašė nakvynės. Namas stovėjo miške ir gana nuošaliai. Prisistatę poilsiaujančiais mokytojais, pasiprašė likti ilgesniam laikui[187]. Kad ir ką iš tikrųjų žinojo Ramanauskus globoję žmonės ir kiek jie sakė tiesos, KGB neturėjo jokių galimybių patikrinti.

Net ir suradus Rokiškio rajone su senele besislapstančią Ramanauskų dukrą, KGB vis dar nežinojo visų paskutinių slapstymosi vietų. Todėl B. Mažeikaitei suteikė susitikimą su seserimi Gene, kuris truko kelias valandas, leido perduoti kai kuriuos sulaikymo metu paimtus daiktus. Agentė „Rožė" paslaugiai paskolino Genei 50 rublių kelionei ir apie lapkričio pabaigoje vykusį seserų susitikimą perpasakojo KGB: „Lapkričio 29–gruodžio 2 d. važiavo į Vilnių. Seseriai ir jos vyrui vežė siuntinį. Sako, kad jai davė pasimatyti su seserimi. Kalbėjosi apie tris valandas. Tardytojas įspėjo, kad kalbėtų tik buitinėmis temomis. Viso pasimatymo metu buvo tardytojas, kuris kultūringai į ją ir seserį kreipdavosi. Pasimatymas buvo šiltame kabinete, pasodino abi ant minkštų kėdžių, dabar su suimtaisiais elgiasi kitaip

[180] Onos Aldonos Ordaitės-Kaupienės liudijimas, autoriaus užrašytas 2018 08 19.

[181] Ten pat, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 66.

[182] 1956 11 23 A. Mažeikienės tardymo protokolas, ten pat, l. 217.

[183] Ten pat, l. 218.

[184] 1957 02 23 A. Mažeikienės tardymo protokolas, ten pat, l. 231.

[185] 1957 01 18 liudytojos Veronikos Brazdonienės tardymo protokolas, ten pat, l. 257.

[186] 1951 06 12 08 A. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 223–226.

[187] 1956 12 10 Onos Kilienės tardymo protokolas, ten pat, l. 234–235.

negu penkis metus atgal. Genė atvežė dešimt moteriškų naktinių palaidinukių, kurias Birutė suėmimo metu turėjo su savimi ir jai perdavė."[188] Bet, KGB nelaimei, G. Mažeikaitė galėjo išsprūsti iš agentų apsupties, nes Vilniuje sutarė gruodžio 15–16 d. ištekėti už Domo Černiausko ir likti ten gyventi. O paskutinės Ramanauskų gyvenamosios vietos vis dar nebuvo žinomos – agentei buvo pavesta tai sužinoti.

B. Ramanauskienės nuotrauka netikrame pase

Gruodžio 4 d. Genė Mažeikaitė autobusu išvažiavo pas motiną į Rokiškio rajoną, iš kurios tikėjosi gauti vilnos, numegzti kojines kalėjime kalintiems seseriai ir jos vyrui. Jai sugrįžus, „Rožė" pasidalijo įspūdžiais[189]: „Grįžusi iš motinos papasakojo, kad ji gyvena Rudžių kaime. Pasakojo, kad atvažiavo su arkliu kažkokia moteris ir jai atvežė sesers Birutės ir jos vyro daiktų, perdavė motinai. Moteris sakė, kad paskutiniu metu pas ją slapstėsi, jautėsi gerai ir saugiai, nes namas penkių kambarių, ir Birutę mylėjo kaip savo dukrą. Pasakė, kad jiems maitino vieną kiaulę, kurią dabar papjaus ir atveš Mažeikienei dalį mėsos, kad siųstų Birutei ir jos vyrui." Pasak G. Mažeikaitės, „apie Birutės ir jos vyro areštą motina sužinojo iš Birutės tuo metu, kai KGB organai atvežė Birutę pas ją, leido pasimatyti, skatino legalizuotis". Tuo metu Ramanauskų dukrą paėmė pas save Albinas Mažeika į Kirmėliškių kaimą Prienų rajone.

Ramanauskų dukra Auksutė su močiute Anele Mažeikiene

[188] 1956 12 04 Agentės „Rožės" agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 330, l. 396–397.

[189] 1956 12 08 Agentės „Rožės" agentūrinis pranešimas, ten pat, l. 398.

A.Ramanauskas-Vanagas su dukra Auksute

„Alytaus rajone yra toks mažas miestelis Ūdrija, – apie to meto savo gyvenimo pasikeitimus papasakojo Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė, – ten aš pradėjau eiti į mokyklą, bet tada jau ėjau savo pavarde, jau buvau Ramanauskaitė, o kad būčiau Ramanauskaitė – kad tapčiau Ramanauskaite – irgi reikėjo praeiti tam tikras procedūras. Tėvelio nebuvo, mamos nebuvo – tiesiog buvo tokia komisija Prienuose sudaryta (aš prisimenu, mane močiutė ten vežė) – sėdėjo ten keli KGB darbuotojai, vienas gydytojas ir nieks ten labai neklausė, nei kiek man tų metų, nei kaip jie... Pasižiūrėjo iš akies, užrašė tą datą apytikriai, kada gimus. Na ir likau su tais dokumentais, ir taip visą sovietmetį buvau su ta netikra savo gyvenimo – gimimo data ir su vieta – tiesiog užrašė, kad gimiau Prienuose, nors gimiau Vilniuje..."[190]

KGB buvo svarbus pats faktas, kad dukros gyvenamąją vietą jie jau žino ir tai gali panaudoti tolesnių tardymų metu. Juos labai domino versijos, kurias galėjo naudoti tikriesiems agentams užšifruoti ir galbūt panaudoti tardymo metu. Agentė perpasakojo G. Mažeikaitės kalbas: „Motina pasakojo, kad Vilniuje yra Ramanausko pažįstamas gydytojas, jo žmona taip pat gydytoja, pas juos Birutė gimdė. Tariamai po to tai tapo žinoma KGB ir jie, matyt, užverbavo gydytoją ar jo žmoną Birutės ir jos vyro paieškai. Prieš suėmimą Birutė ir jos vyras buvo Vilniuje ir užėjo pas šį gydytoją ir, matyt, jie pranešė organams, šie pradėjo sekti, ir kai važiavo iš Vilniaus į Kauną, pakeliui privažiavo kažkokia mašina, iš kurios Birutės vyrui pirmiausia smogė pagaliu per sprandą, o paskui užvirto keletas žmonių ir suėmė." Tokia informacija leido KGB manipuliuoti faktais bei apsaugoti tikruosius agentus, suprantant, jog tikrosios sulaikymo aplinkybės artimiesiems ir toliau nėra žinomos. Apie tai pranešta ir N. Dušanskiui.

Tačiau ir toliau KGB nežinojo, ar 1956 m. Rokiškio raj. pas V. Brazdonienę nebuvo likusių dolerių, slaptaraščio indelio ir antspaudų. 1957 m. sausio mėn. Tytelių kaime pas ją atliktos kratos buvo nerezultatyvios. A. Mažeikienė buvo viską išsinešusi (sunaikinusi ar paslėpusi) ir vasarį vėl ją planuota tardyti[191].

[190] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su Auksute Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[191] 1957 m. vasario mėn. A. Ramanausko tardymo planas, LYA, f. K-6, ap. 3, b. 4a, l. 70.

DEVYNIOLIKA RAMANAUSKO TARDYMŲ IR SUKLASTOTI PARAŠAI

RAMANAUSKAS PRIEŠ ČELNOKOVĄ. KGB labai reikėjo, kad A. Ramanausko dukra būtų lengvai surandama ir pasiekiama. Nuo 1956 m. lapkričio pabaigos tai buvo vienintelis realus KGB svertas siekiant paveikti partizanų vadą ir jo žmoną. Tačiau A. Ramanauskas žaidė šachmatais ir savo figūrų dėlionėje dar turėjo nuspręsti, ką gali aukoti, o kas jokiomis aplinkybėmis negali būti paaukota: informacija apie asmeninių užrašų ar ginklų slaptavietes, apie rėmėjus ar tebeturėtus ryšius ir pan.

Žinios, kad kalinys su kitų pagalba pradėjo vaikščioti, KGB pasiekė pirmą lapkričio savaitę. Lapkričio 9 d. paskelbiama, kad jis tinkamas tardymui, ir kitą dieną vėl pervežamas į KGB vidaus kalėjimą. Lapkričio 12 d. (pirmadienį) tardymai prasideda.

Prasidėjo viskas nuo formalumų, kurie nebuvo atlikti suėmimo dieną. Pildydamas suimtojo anketą (ji buvo vis papildoma atskleidus kokias nors aplinkybes), paskirtas KGB tardytojas vyr. ltn. Vytautas Bašinskas lyg niekur nieko įrašė, kad „suimtas pagal orderį Nr. 253, 1956 m. spalio 12 d."[192] Tačiau iš tiesų orderis Nr. 253 suimti A. Ramanauską ir padaryti kratą buvo surašytas tik 1956 m. spalio 15 d., po savaitgalio, pirmadienį. Tokie neatitikimai sovietiniam saugumui nebuvo naujiena ir mažai kas kreipė į juos dėmesį. Be to, tardytojas A. Ramanauską pavertė „SSRS piliečiu", nors jis niekada neturėjo tokio paso – kai visi okupuotos Lietuvos gyventojai nuo 1947 m. masiškai buvo verčiami pasikeisti dokumentus, Vanagas buvo aktyvus ginkluoto pasipriešinimo dalyvis. Anketoje dar vėliau buvo įrašyta ir keletas tikrų dalykų: žmona Birutė Mažeikaitė – suimta, dukra Auksutė gyvena Prienų raj.

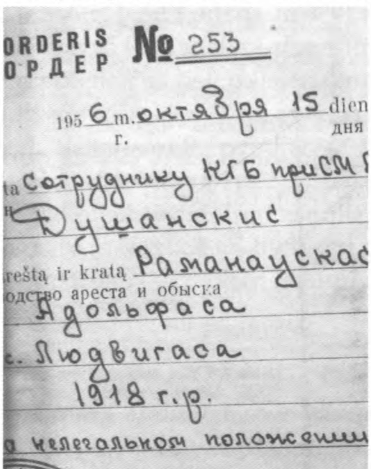
ORDERIS № 253
ОРДЕР

195 6 m. октября 15 dien
г. дня

Сотруднику КГБ при СМ
Душанскис

reštą ir kratą Раманаускас
одство ареста и обыска
Адольфаса
Людвигаса
1918 г.р.
о нелегальном положении

A. Ramanausko suėmimo orderis su N. Dušanskio parašu

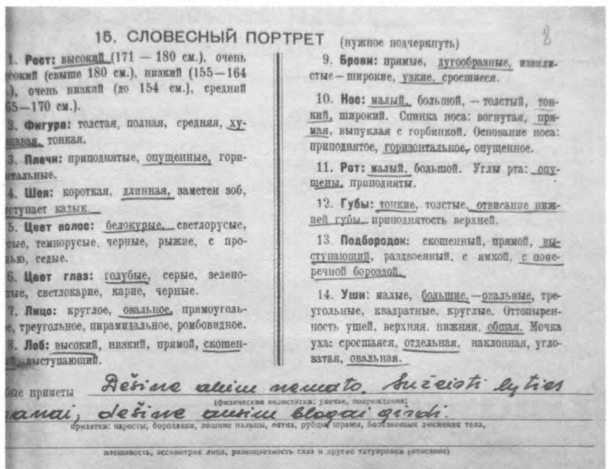
15. СЛОВЕСНЫЙ ПОРТРЕТ (нужное подчеркнуть)

1. Рост: высокий (171 — 180 см.), очень высокий (свыше 180 см.), низкий (155—164 см.), очень низкий (до 154 см.), средний (165—170 см.).
2. Фигура: толстая, полная, средняя, худощавая, тонкая.
3. Плечи: приподнятые, опущенные, горизонтальные.
4. Шея: короткая, длинная, заметен зоб, выступает кадык.
5. Цвет волос: белокурые, светлорусые, русые, темнорусые, черные, рыжие, с проседью, седые.
6. Цвет глаз: голубые, серые, зеленоватые, светлокарие, карие, черные.
7. Лицо: круглое, овальное, прямоугольное, треугольное, пирамидальное, ромбовидное.
8. Лоб: высокий, низкий, прямой, скошенный, выступающий.
9. Брови: прямые, дугообразные, извилистые – широкие, узкие, сросшиеся.
10. Нос: малый, большой, – толстый, тонкий, широкий. Спинка носа: вогнутая, прямая, выпуклая с горбинкой. Основание носа: приподнятое, горизонтальное, опущенное.
11. Рот: малый, большой. Углы рта: опущены, приподняты.
12. Губы: тонкие, толстые, отвисание нижней губы, приподнятость верхней.
13. Подбородок: скошенный, прямой, выступающий, раздвоенный, с ямкой, с поперечной бороздой.
14. Уши: малые, большие, – овальные, треугольные, квадратные, круглые. Оттопыренность ушей, верхняя, нижняя, общая. Мочка уха: сросшаяся, отдельная, наклонная, угловатая, овальная.

приметы Dešine akim nemato. Sužeisti lyties organai, dešine ausim blogai girdi.
(физические недостатки; увечье, повреждения;
признаки: наросты, бородавки, лишние пальцы, пятна, рубцы, шрамы, болезненные движения тела,
плешивость, ассиметрия лица, разноцветность глаз и другие татуировки (описание)

Žodinis A. Ramanausko portretas su aprašytomis kankinimo pasekmėmis

[192] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 8.

Kirmėliškių km., dvidešimt devynerių metų brolis Albinas ir dvidešimt septynerių sesuo Aldona – tremtyje Krasnojarsko krašte (iš tikrųjų Aldona jau keletą mėnesių gyveno Lietuvoje ir KGB tai žinojo – *aut. past.*). Bet svarbiausia – tarp „ypatingų požymių" surašytos... kankinimo pasekmės: „Dešine akimi nemato, sužeisti lyties organai, dešine ausim blogai girdi."

Tuomet priešais A. Ramanauską atsisėdo pats KGB Tardymo skyriaus poskyrio viršininkas pulkininkas A. Čelnokovas. Tas pats pulkininkas, kuris iki 1953 m. falsifikuodavo bylas ir nevengdavo „aktyvaus tardymo metodų". Tas pats, kuris dešimt metų atgal, 1946-aisiais, tardė chroniška širdies liga sergantį vyskupą Vincentą Borisevičių.

Ariston Čelnokov

Čelnokov Ariston Nikolajevič (1906–1979), atsiųstas į Lietuvą iš Omsko. NKVD darbuotojas nuo 1940 m. Per šešerius tarnybos metus sugebėjo pakilti nuo leitenanto iki papulkininkio. Už vyskupo V. Borisevičiaus tardymą jam pareikšta padėka. Fronte nebuvo, tačiau apdovanotas medaliais „Už Leningrado gynybą" bei „Už pergalę prieš Vokietiją". 1953 m. išaiškėjus, kad falsifikuodavo bylas, jis jau buvo pulkininkas. Išsiųstas į Čekoslovakiją ir paskirtas KGB aparato operatyviniu darbuotoju. Jį priėmė plk. Timofej Župikov (1918–1961), kuris 1951–1953 m. Lietuvoje dirbo MGB 2-N valdybos viršininku, o nuo 1954 m. kovo 17 d. buvo KGB vyr. patarėjo pavaduotojas prie Čekoslovakijos VRM. 1956-aisiais Čelnokovas vėl grįžo į Lietuvą – tardė paskutinį Lietuvos partizanų ginkluotųjų pajėgų vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą. Po šios bylos susilaukė viršininkų padėkos ir 500 rublių premijos. 1958 m. Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumas, vadovaujamas J. Paleckio, apdovanojo jį garbės raštu. 1959 m. balandžio 15 d.–1961 m. spalio 16 d. Čelnokovas buvo KGB archyvų skyriaus viršininko pavaduotoju, o 1961 m. gruodį dėl ligos išleistas į atsargą.

Pasikvietęs tardymo skyriaus tardytoją ltn. Kažį, vertėjaujant Bogdzevičiui, A. Čelnokovas norėjo įtvirtinti tai, kas svarbiausia, – pirmą kartą A. Ramanauskas turėjo pasirašyti dokumentą (aktą), kuriame teigiama, jog jis 1956 m. spalio 12 d. bandė nusižudyti, dėl ko ir buvo laikomas kalėjimo Nr. 1 ligoninėje. Ir kadangi dėl šios priežasties jam suėmimo orderis ir nutarimas suimti nebuvo pateikti, tad jie pateikiami jam lapkričio 12 d.[193] Spalio 12 d. sulaikytas A. Ramanauskas buvo pasirašęs vos du dokumentus (sulaikymo ir kratos protokolus) ir jo parašas buvo „Ramanausk" be inicialo, šį kartą ant minėto akto ir nutarimo suimti pasirašė „A. Ramanausk", o ant anketos „Ramanausk". Ką tai galėjo reikšti? Fiziškai silpnas tardomasis keitė parašus priklausomai nuo nuotaikos, ar taip norėjo kažką pasakyti be žodžių, ar vis tik buvo pasirašoma už jį? Išlikęs originalus jo parašas Alytaus mokytojų seminarijos dokumentuose atrodo visai kitaip...

DU SUKLASTOTI PARAŠAI. Suabejojęs kai kurių parašų autentiškumu, kreipiausi į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Dokumentų skyriaus rašysenos ekspertą Viačislavą Litvinovą su klausimu – ar visi parašai ir byloje esantys rankraštiniai tekstai yra pasirašyti paties A. Ramanausko? Gal skirtingai atrodantys parašai

[193] Ten pat, l. 30.

yra kankinimų iššauktos asteninės būsenos pasekmė? Padedant Pasipriešinimo ir teroro muziejaus darbuotojams ir A. Ramanauskaitei-Skokauskienei, buvo pateikti iki suėmimo rašytų dokumentų pavyzdžiai – 1952–1955 m. A. Ramanausko rankraščiai.

Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Dokumentų tyrimo skyriaus vyriausiasis tyrėjas, rašysenos tyrimo specialistas Viačislavas Litvinovas atliko pateiktų A. Ramanausko parašų ir rašysenos pavyzdžių tyrimą. Lyginta su jo 1952–1955 m. darytais rankraštiniais įrašais. Įvertintas spalio 12 d. sulaikymo protokole parašas „Ramanauskas". Grafologijos eksperto nuomone, atsakyti, ar tiriamą parašą pasirašė Adolfas Ramanauskas-Vanagas, nėra galimybės, kadangi pastebima sutrikusi judesių koordinacija. Tai gali lemti žmogaus fizinė būklė, skirtingos atlikimo sąlygos, išsiliejantis rašymo priemonės dažiklis. Nustatyti parašo sutapimai ir skirtumai nesudaro požymių visumos, leidžiančios identifikuoti parašą pasirašiusį asmenį. Ekspertas, palyginęs kitus pavyzdžius, nustatė, kad beveik visi kiti pateikti parašai (nepaisant jų skirtumo) ir įrašai yra daryti tikriausiai paties A. Ramanausko, išskyrus spalio 12 ir lapkričio 16 d. parašus bei vieną jo vardu parašytą pakvitavimą apie gautus maisto produktus.

Per pirmus tardymus pulkininkas A. Čelnokovas turėjo išgauti svarbų parašą ir pats tikriausiai norėjo įsitikinti, ar galima A. Ramanauską toliau spausti ir koks yra tardomojo pasiryžimas priešintis KGB tardytojams? Gyjančių žaizdų ir galvos skausmų kamuojamas, vos judantis ar visai nepaeinantis partizanų vadas (į tardymus atnešamas neštuvais) dar nebuvo pasiruošęs pagrindiniam susidūrimui. KGB pasirašomi, atrodytų, formalūs aktai labai rūpėjo ne tik pulkininkams L. Martavičiui ir J. Sinicinui, bet ir visai saugumo struktūrai. Mėnesį platinti gandai apie „bandymo nusižudyti" aplinkybes turėjo įgyti sovietinei teisei reikalingą pagrindą – „pats prisipažino ir pasirašė". Spalio 12 d. jau pasirašę už tardomąjį, esant reikalui kagėbistai buvo pasiruošę vėl tai padaryti.

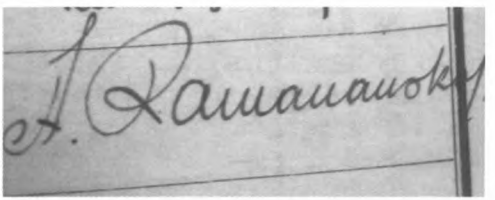

A. Ramanausko originalus parašas (1942 m.)

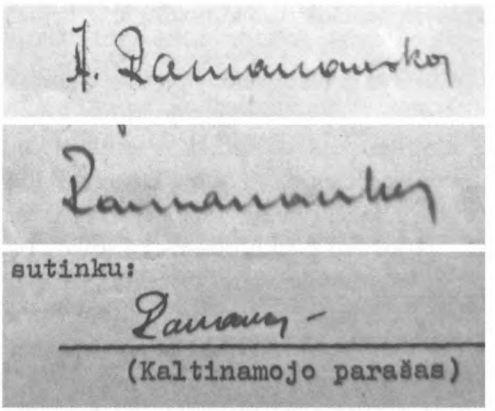

Tardymo protokoluose randami A.Ramanausko parašai (iš viršaus – 2-as ir 3-as buvo klastojami tardytojų)

1956 M. LAPKRIČIO 12 D.–1957 M. SAUSIO 4 D. TARDYMAI. Pirmasis tardė pats plk. A. Čelnokovas. A. Ramanauskui dėl skausmų ir prastos bendros būklės buvo sunku išlaikyti psichologinę ir fizinę įtampą, todėl pulkininkas tai išnaudojo. Pirmas oficialus tardymas truko 7 val. ir 30 min. (iš jų 2 val. ir 20 min. pulkininkas oficialiai pietavo). Rusų kalba buvo surašytas keturių lapų protokolo rankraštis. Tardomasis turėjo pasirašyti ant kiekvieno protokolo lapo, nors nemokėjo rusiškai, – protokolas jam turėjo būti perskaitytas. Protokolas lietuvių kalba buvo vėliau atspausdintas ir pateiktas (su vertėjos parašu), kai atėjo susipažinimo su byla laikas. Kadangi tokį tardymo protokolo rankraštį parašyti reikėtų daugiausia vienos valandos, kyla natūralus klausimas – kas vyko visą likusį laiką? Buvo užduoti tik keturi klausimai: kada įsijungė į pasipriešinimą, kokią padėtį užėmė, kokį laipsnį turėjo ir kas po Jono Žemaičio-Vytauto buvo LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas? Žinant plk. Čelnokovo stilių, tai buvo aršus tardymas aiškinant sovietinę terminologiją: būrys turėjo virsti „gauja" (rus. *банда*), vadas – „vadeiva" (*главарь*), pogrindis – „banditų pogrindis" (*бандподполье*) ir t. t. Tačiau ir tai tebuvo formalumas – vėliau į lietuvių kalbą šį protokolą vertusi vertėja Sindikienė бандподполье ištaisė į „pogrindis", o главарь – į „vadas". Pirmojo tardymo metu KGB nesužinojo nieko, ko nežinojo iki tol: kad A. Ramanauskas pogrindyje nuo 1945 m. balandžio pabaigos; kad 1949 m. spalio mėn. paskirtas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio gynybos pajėgų vadu. Net ir tokiomis aplinkybėmis spaudžiamas jis sugebėjo pasakyti: „Iš pradžių mes savo *gaują* vadinome būriu ir aš skaičiausi būrio vadu, o paskui kada mūsų *gauja* padidėjo, mes pradėjome ją vadinti kuopa ir aš skaičiausi kuopos vadu."[194] Tai KGB netenkino. A. Ramanauskas nežinojo, kad nuo spalio 17 d. nė žodžio nepratarusi jo žmona Birutė ir tuomet tebetylėjo, o KGB tardytojams teko tik beviltiškai pildyti aktus apie jos neatsakytus klausimus.

Lapkričio 13 d. (antradienis) plk. A. Čelnokovas nutarimą (patvirtintą Tardymo dalies viršininko pavaduotojo mjr. Tumancevo) pateikti kaltinimą surašė iš sekimo bylos: „Ramanauskas, užimdamas gaujose vadovaujančius postus, visą laiką organizuodavo ir nukreipdavo gaujų šnipinėjimo ir teroristinę veiklą, asmeniškai turėjo ryšį su amerikiečių žvalgybos agentais „Mažyčiu", „Skirmantu" ir kitais, pats asmeniškai vadovavo ginkluotiems banditiniams užpuolimams, dalyvavo susišaudymuose su karinėmis-operatyvinėmis grupėmis ir duodavo gaujos dalyviams nurodymus dėl teroristinių aktų vykdymo prieš atskirus sovietinius piliečius. Tuo pačiu laiku Ramanauskas, pradedant nuo 1946 m., organizavo įvairių antitarybinių laikraščių ir lapelių išleidimą ir platinimą, kurių tikslas buvo sukurstyti žmones prieš tarybų valdžią ir komunistų partiją..." Vertėja, net ir įspėta dėl atsakomybės už neteisingą vertimą, parašė, kad nutarimas „paskelbtas 1956 m. spalio 13 d." (originale rusų kalba – lapkritis), o Čelnokovą pažemino laipsniu, įrašydama papulkininkis (vietoj pulkininko). Tačiau šios klaidos niekam nerūpėjo. Pagal Rusijos SFSR baudžiamojo kodekso 58-1a, 58-8, 58-10 I dalį ir 58-11 straipsnius „patrauktas atsakomybėn" A. Ramanauskas vėl pasirašė modifikuotu parašo variantu – „Ramanausk". Tardymas vyko dalyvaujant LSSR prokuroro padėjėjui, jaunesniajam justicijos

[194] A. Ramanausko 1956 11 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 14, 17.

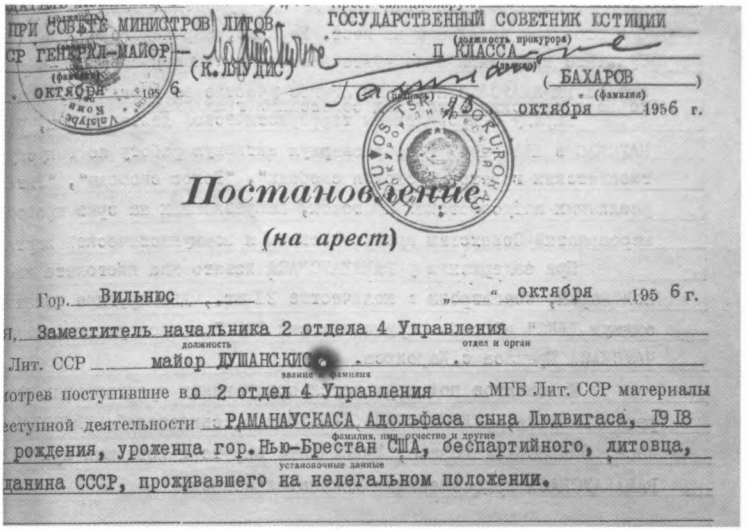
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛИТОВ
СР ГЕНЕРАЛ-МАЙОР
(К. ЛЯУДИС)
ОКТЯБРЯ 1956

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ
(должность прокурора)
II КЛАССА
(фамилия)
(БАХАРОВ)
(фамилия)
октября 1956 г.

Постановление
(на арест)

Гор. Вильнюс „ “ октября 1956 г.
я, Заместитель начальника 2 отдела 4 Управления
должность отдел и орган
Лит. ССР майор ДУШАНСКИС
звание и фамилия
отрев поступившие во 2 отдел 4 Управления МГБ Лит. ССР материалы
ступной деятельности РАМАНАУСКАСА Адольфаса сына Людвигаса, 1918
фамилия, имя, отчество и другие
рождения, уроженца гор. Нью-Брестан США, беспартийного, литовца,
установочные данные
данина СССР, проживавшего на нелегальном положении.

N. Dušanskio nutarimas areštuoti Vanagą

patarėjui Ožerelkovui. Tuos pačius keturis puslapius surašė per beveik du kartus trumpesnį laiką – 3 val. 20 min. Prokuroro padėjėjas, matyt, nesulaukė tardymo pabaigos – jo parašo po protokolu nėra.

Nepaisydamas prastos sveikatos būklės (juk tik trys dienos po ligoninės, per anksti nutraukus gydymą) partizanų vadas surado jėgų pasakyti savo motyvaciją: „Aš prisipažįstu[195], kad 1945 m. balandžio mėn. išėjau į gaują ne kokiais savanaudiškais, plėšikiškais tikslais (rus. *не из за каких то шкурных мародерских целей*), o norėdamas kovoti prieš Tarybų Sąjungą, kadangi laikiau Lietuvos prisijungimą prie Sąjungos kaip okupaciją ir nesutikau su kai kuriais tarybinės valdžios atstovų veiksmais.“ Kartu jis paaiškino, kodėl negali būti vartojamas toks žodis kaip „gauja“, ir dar pridėjo: „Būdamas *gaujoje* aš laikiau, kad kovoju už Tėvynės laisvę, buvau vienas iš drausmingų *banditinio* pogrindžio dalyvių, stengiausi neleisti betikslių užmušimų, apiplėšimų, girtuokliavimo...“ Vėl liko vertėjos smulkių klaidų (*воссоединение* išvertė ne kaip „susijungimą“, o „prisijungimą“; sakinyje „nesutikau su kai kuriais Tarybinės valdžios atstovų veiksmais“ neįrašė žodžio „vietose“ – *на местах*). Tokia tardymo pradžia Čelnokovo netenkino. Jam mažiausiai reikėjo kovotojo už Tėvynės laisvę ir prieš okupaciją. Reikėjo paversti partizanų vadą žudiku ir šnipu arba jų pagalbininku.

Tad A. Ramanauskas dar kelias valandas buvo verčiamas patvirtinti kaltinimą konkrečiomis detalėmis. Protokole neturėjo atsispindėti nukreipiantys klausimai, tačiau vis tiek matyti tardytojo primetamos diskusijos elementai ir politologiniai apibrėžimai, kurie buvo svetimi tardomojo leksikai – jis tokių tiesiog nevartojo (tekste išskirta kursyvu): „Tikėjausi gauti iš vakarų *kapitalistinių* valstybių paramą mūsų kovoje prieš Tarybinę valdžią, bet vėliau įsitikinau, kad viskas tai daroma ne Lietuvos naudai, *o kapitalistinių kraštų naudai*.“ Šalia Skirmanto

[195] Čia ir toliau rašoma pasvirai arba išvis nenaudojama „gaujos“ sąvoka cituojant protokolus, nes šis žodis buvo primestas ir įrašomas tardytojų reikalavimu. Tardomieji naudodavo kitus apibūdinimus: būrys, kuopa, rinktinė, apygarda arba tiesiog vadindavo pogrindžiu.

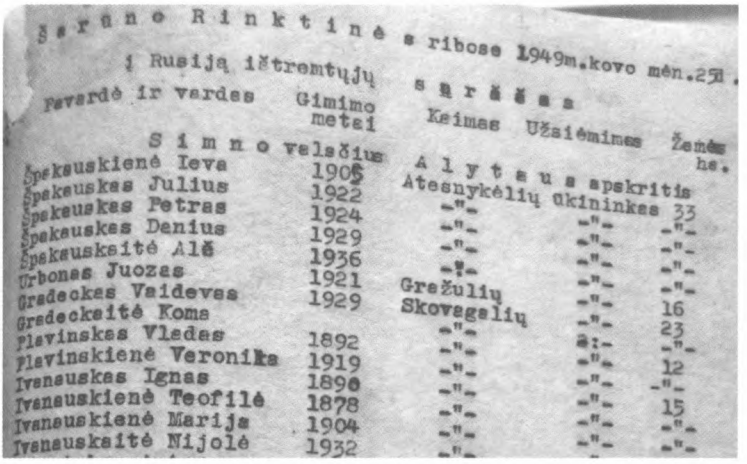

Šarūno Rinktinės ribose 1949m.kovo mėn.25d.
į Rusiją ištremtųjų sąrašas

Pavardė ir vardas	Gimimo metai	Kaimas	Užsiėmimas	Žemės ha.
Simno valsčius		Alytaus apskritis		
Špakauskienė Ieva	1905	Atesnykėlių ūkininkas		33
Špakauskas Julius	1922	-"-	-"-	-"-
Špakauskas Petras	1924	-"-	-"-	-"-
Špakauskas Denius	1929	-"-	-"-	-"-
Špakauskaitė Alė	1936	-"-	-"-	-"-
Urbonas Juozas	1921	Gražulių	-"-	16
Gradeckas Vaidevas	1929	Skovagalių	-"-	23
Gradeckaitė Koma		-"-	-"-	-"-
Plavinskas Vladas	1892	-"-	-"-	12
Plavinskienė Veronika	1919	-"-	-"-	-"-
Ivanauskas Ignas	1890	-"-	-"-	15
Ivanauskienė Teofilė	1878	-"-	-"-	-"-
Ivanauskienė Marija	1904	-"-	-"-	-"-
Ivanauskaitė Nijolė	1932	-"-	-"-	-"-

Partizanų sudaryti ištremtųjų sąrašai

Varėnos II valsč. bolševininio teroro duomenys. 298

Vystelisos kaimas.	suimta žmonių			sušaudyta žmonių			išvešta šeimų			sunaikinių
	40/41 m.	44/45 m.	46 m.	40/41 m.	44/45 m.	46 m.	40/41 m.	44/45 m.	46 m.	44/4
Varėnos I.	5	23	1	–	6	–	1	6	–	7
Jonėnų ap.	–	8	2	–	5	–	1	6	–	7
Paodžių ap.	–	3	1	–	11	–	5	1	–	6
Druskūnų.	1	4	3	–	9	1	3	3	3	10
Pavarėnio.	1	21	4	–	9	–	2	8	–	18
Barčių ap.	–	5	1	–	3	–	1	3	–	4
Pabaronės	–	1	1	–	1	–	–	–	–	2
Viso	7	65	13		44	1	13	27	3	54

Partizanų rinkti duomenys apie vykdomą komunistinį terorą

ir Mažyčio slapyvardžių jo parodymuose paminėtas ir „amerikiečių žvalgybos agentas Sakalas“. Patvirtino, kad kariavo („dalyvavau susišaudymuose su operatyvinėmis karinėmis grupėmis“), vadovavo Merkinės puolimui, dalyvavo priimant mirties nuosprendį kolaborantams – penkiems sulaikytiems „liaudies gynėjams“ ir išdavikei (buvusiai partizanų ryšininkei Vėtrai). Prisiminė ir konkrečius partizaninės spaudos pavadinimus: „Laisvės varpas“, „Mylėk tėvynę“, „Laisvės žodis“, „Partizanas“. Ar tai buvo didelė Čelnokovo sėkmė? Vargu, nes A. Ramanauskas nepasakė nieko konkretaus ir nieko, ko KGB nežinojo anksčiau, tik išdėstė kovos tikslus ir pateikė pavyzdžius, kurie juos pagrindė.

Antrą savaitę Čelnokovas surengė dar du tardymus – lapkričio 14 ir 16 dienomis. Abu tardymai turėjo trukti po 6–7 valandas, tačiau iš tikrųjų buvo kitaip.

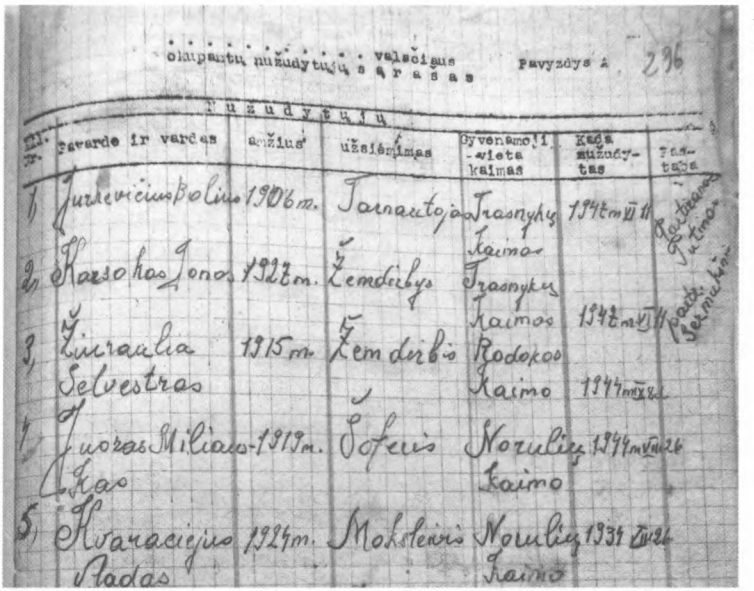

okupantų nužudytųjų valsčiaus sąrašas Pavyzdys A 236

Nužudytųjų

Eil. Nr.	Pavarde ir vardas	amžius	užsiėmimas	Gyvenamoji vieta kaimas	Kada nužudytas	Pastaba
1	Jurkevičius Bolius	1906 m.	Tarnautojas	Trasnykų kaimas	1947 m VI 11	Partizanas Putinas
2	Karsokas Jonas	1927 m.	Žemdirbys	Trasnykų kaimas	1947 m VI 11	Partiz. Bermuchinas
3	Žiuraulia Selvestras	1915 m.	Žemdirbis	Rodokos kaimo	1944 m IX 8 d.	
4	Juozas Miliauskas	1919 m.	Šoferis	Norulių kaimo	1944 m VIII 26	
5	Kvaraciejus Vladas	1924 m.	Mokslėivis	Norulių kaimo	1934 VIII 26	

Partizanų rinkti okupantų nužudytų žmonių sąrašai

Lapkričio 14 d. (trečiadienis) vos pradėtas ir pusantros valandos trukęs tardymas buvo nutrauktas. Oficiali įrašyta priežastis – pietų pertrauka. Tačiau paprastai ji trukdavo iki pusantros valandos. Daugiau kaip tris valandas pertrauka šį kartą, matyt, užtruko dėl kitos priežasties. Galima spėti, kad A. Ramanauskas pasijautė prastai, – dėl kankinimo pasekmių, nepraėjusio asteninio sindromo, gal dėl sumažėjusio kraujospūdžio apalpo (tai iš dalies patvirtina faktas, kad kitą dieną apskritai nebuvo tardomas).

Vėl pratęsus tardymą, jis po 1 val. 45 min. buvo visai nutrauktas. Šį kartą Čelnokovas klausinėjo apie pogrindžio ryšius su užsieniu. Išgauta informacija nebuvo tiksli, prieštaringa. Nuo 1946–1947 m., kuomet MGB vykdė operaciją „Zapad" (liet. „vakarai") ir informacijai apie pasipriešinimą vadovybė gauti naudojo A. Markulį-Erelį (agentas „Noreika"), ji jau turėjo kur kas detalesnės ir tikslesnės informacijos. Žuvę pasipriešinimo dalyviai KGB mažai bedomino, labiau rūpėjo sužinoti, kokią informaciją J. Kriščiūnas-Rimvydas ir J. Lukša-Skirmantas galėjo surinkti ir išsiųsti į užsienį. Tai, kad partizanai rinko informaciją apie ištremtus ir suimtus žmones („rinkti ir siųsti išvežtų, užmuštų ir areštuotų" sąrašai), KGB taip pat nerūpėjo, jiems tereikėjo formalaus patvirtinimo „rinko žinias", „siuntė žinias" į užsienį. Tardymo pabaigoje A. Ramanauskas papasakojo Rimvydo kovos epizodą, kai 1948 m. vasarą kartu su Geležinio vilko grupės vadu Žaibu iš Alytaus ligoninės mėgino išlaisvinti vieną suimtą savo bendražygį (prieš tai per požeminį tunelį pabėgusį iš Alytaus kalėjimo).

Lapkričio 16 d. (penktadienis). Išvakarėse Ramanauskas nebuvo tardomas. Visai įmanoma, kad jam bent iš dalies buvo atnaujintas ligoninėje skirtas ir kalėjime nutrauktas gydymas. Ar KGB vidaus kalėjimo felčeris apskritai prižiūrėjo A. Ramanausko sveikatą kameroje, žinių nėra. Vaistų injekcijos galėjo bent kuriam laikui „pastatyti

ant kojų", nes per daugiau kaip penkias valandas trukusį ketvirtą tardymą surašytas protokolas buvo vos ne trigubai ilgesnis nei paprastai – prirašyta tiek, kiek per visus prieš tai vykusius tardymus kartu sudėjus. KGB domino „ryšiai su užsieniu". 1955 m. nutrūkus žvalgybiniams radijo žaidimams su Didžiosios Britanijos žvalgyba, vis aiškintasi, ar kartais neliko kokio konspiratyvaus ryšių kanalo. O gal net pats A. Ramanauskas buvo J. Lukšos apmokytas slaptaraščio gudrybių ir tapo britų ar amerikiečių agentu? „Ką jūs žinote apie gaujos formuočių ryšius su užsieniu?", „Ką jūs nuveikėte dėl ryšio organizavimo su užsieniu tuo laiku, kada pas jus buvo Mažytis? (Kazimieras Piplys-Mažytis – *aut. past.*)", „Su kuo dar iš amerikiečių agentų jūs palaikėte ryšius?", „Su kokiu uždaviniu Amerikos žvalgyba permetė Skirmantą ir jo grupę?" – tardė A. Čelnokovas. Atsakymuose vėl nebuvo nieko tokio, kas KGB nebūtų žinoma iš perverbuotų ar suimtų asmenų. „Tauro apygardos vado Fausto pavardės nežinau", „siuntė laiškus Skirmantui, bet kokiu būdu siuntė jam tuos laiškus, man nežinoma", „per ką ir kokiu adresu jis persiuntė tą pranešimą, jis man nesakė", „ką apie tai man pasakojo Mažytis ir ką Skirmantas, aš dabar neprisimenu", „kartu su Skirmantu buvo Rytas ir Sakalas, kurių pavardžių nežinau", „kokie ten adresai, aš nežinau", – pasakojo apie 5–10 metų senumo įvykius bei žuvusius partizanus. „Taip, iš Fausto (A. Grybinas – *aut. past.*) sužinojau apie Skirmanto laiškus ir perėjimą per sieną." „Taip, susirinkime pas Vytautą (J. Žemaitį – *aut. past.*) buvo svarstomas ryšių su užsieniu klausimas, susirinkimo dalyviai abejojo, kad iš užsienio Mažytis ir Skirmantas sugrįš." A. Ramanauskas papasakojo, ką žinojo apie Mažyčio grupės išsilaipinimą Lietuvos pajūryje 1949 m. gegužės 1 d. Jis nežinojo, kad vienas tos grupės dalyvių Jonas Deksnys, jo minimas kaip Prapuolenis, nuo 1949 m. veikė kaip KGB agentas „Petrauskas" (bendradarbiavo 1949–1970 m.[196]) ir iki 1955 m. operacijoje „Volna" (liet. „banga") buvo aktyviai naudojamas radijo žaidimuose su britų žvalgyba, tad visos desantininkų išsilaipinimo aplinkybės KGB buvo žinomos. Tačiau tai, kad Mažytis „rodė gautą iš užsienio specialų mažą fotoaparatą degtukų dėžutės dydžio, specialų kalkinį popierių slaptaraščiui", juos sudomino. Tai liudijo ir pas A. Ramanauską suėmimo metu rastų buteliukų turinio ekspertizė – nesėkmingai ieškota slaptaraščiui rašyti tinkamos medžiagos. Pasakojimas apie jau žuvusį Skirmantą bei jo atvežtus ginklus, 10 tūkst. dolerių, laikrodžius, šifrą plastikiniame bloknote KGB buvo žinomas iš kitų šaltinių ir nebeaktualus. Kaltinimams pačiam Vanagui papildyti galėjo tikti informacija apie J. Lukšos-Skirmanto ryšius su amerikiečių žvalgyba ir kartu paruoštą instrukciją apie „šnipiškų, karinių, politinių ir ekonominių žinių rinkimą"[197] bei siuntimą, bet netiko žodžiai, jog su Skirmantu atsirado nuomonių skirtumas, nes „mažai kreipiame dėmesį į šnipiškų žinių rinkimą ir neperduodame jam jų"[198]. Buvimo kartu su Skirmantu Butrimonių valsčiaus Gojaus miške, bunkeriuose, nenorėjo prisiminti. „Žmonių pavardžių, kurie turėjo bunkerius, aš neprisimenu"[199], – teigė A. Ramanauskas. Bet Čelnokovas „priminė" ir

[196] http://www.kgbveikla.lt/lt/agenturos-bylu-reg-zurnalas/agent/1408/deksnys-jonas-s-juozo (žr. 2018 09 10).

[197] A. Ramanausko 1956 11 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 66.

[198] Ten pat, l. 68.

[199] Ten pat, l. 67.

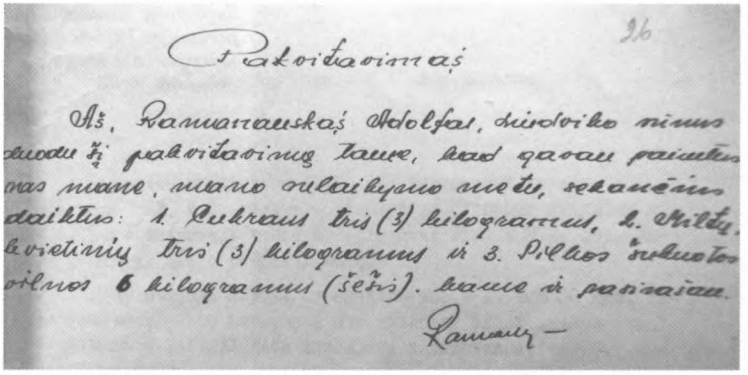

Pakvitavimas

Aš, Ramanauskas Adolfas, duodu šį pakvitavimą tame, kad gavau paimtus nuo manęs, mano sulaikymo metu, asmeninius daiktus: 1. Cukraus tris (3) kilogramus, 2. Miltų, kvietinių tris (3) kilogramus ir 3. Pilkos vilnonės vilnos 6 kilogramus (šešis). Viską ir pasirašau.

Ramanauskas

KGB suklastotas A. Ramanausko pakvitavimas

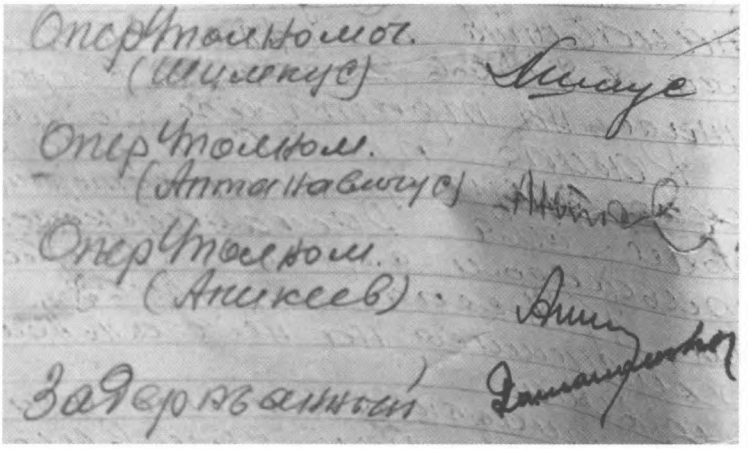

Nenustatytas Ramanausko parašas po sulaikymo protokolu

Vanagas patvirtino: „Pradėjome slapstytis atskirai: aš, Skirmantas ir mano žmona. Paskutiniu laiku, prieš Skirmanto išėjimą iš manęs, mes gyvenome bunkeryje pas Labanauską, jo vardo neprisimenu."[200] Apie tokius „priminimus" liudija pirmą kartą rusiškame protokole tardomojo išbraukti kai kurie žodžiai, kurių jis nepasakė. Pats protokolas pasirašytas kiekviename lape vienu parašu – „A. Ramanauskas", o protokolo gale, po pasakojimu apie Skirmanto žūtį, parašas jau kitoks – „Ramanauskas".

> Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Dokumentų tyrimo skyriaus vyriausiasis tyrėjas, rašysenos tyrimo specialistas Viačislavas Litvinovas atliko A. Ramanausko 1956 m. lapkričio 16 d. tardymo protokolo gale esančio parašo tyrimą. Eksperto nuomone, paraše „Ramanauskas" skiriasi nuokrypis, raidės „R", „a", „k" pradžios taškas bei judesių formos ir kryptys. Todėl daroma išvada, kad pasirašė ne Adolfas Ramanauskas-Vanagas, o kitas asmuo, tikriausiai, rašęs protokolo tekstą.

Kodėl buvo falsifikuotas paskutinis protokolo parašas, galima tik spėlioti. Gal dėl asteninės būsenos vis blogiau besijautęs A. Ramanauskas vėl neteko sąmonės

[200] Ten pat, l. 67.

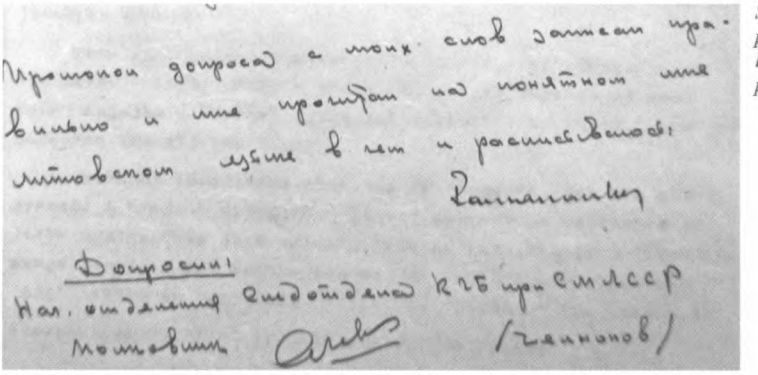

Suklastotas Ramanausko parašas po 1956 m. lapkričio 16 d. tardymo protokolu

ir nebegalėjo pasirašyti? KGB tardytojų nuostatos aiškios – siekiant kuo greičiau jį ištardyti, tiko bet kokios priemonės, pradedant kankinimu, baigiant šantažu ir klastojimu.

Būtent tomis dienomis Birutė Mažeikaitė atsitiktinai koridoriuje pamatė, kaip jos vyrą nešė neštuvuose uždengę paklode: „Prižiūrėtojas greit stvėrė mane, apsuko ir nustūmė į kampą. Kai jie praėjo, tada nuvedė mane. Paklausiau, ką padarėt mano vyrui, kas atsitiko, kad jis nepaeina. Atsakė: nieko neįvyko, tau haliucinacija <...>, pridėsime dar vieną straipsnį už organų juodinimą."[201]

Lapkričio 19 d. (pirmadienis). Prasidėjus antrai tardymų savaitei, A. Ramanauskas daktiloskopuotas. Paprastai pirštų atspaudai būdavo paimami iškart patekus į KGB vidaus kalėjimą. Tačiau ne šį kartą. Priklijuotoje nespalvotoje nuotraukoje, languotais marškiniais ir liemene apsivilkusio A. Ramanausko (suėmimo metu jis buvo apsirengęs kostiuminiu švarku) žydrose (pagal kalinio anketą) akyse nematyti dalinio aklumo ir kitų kankinimų pasekmių. Todėl, kaip minėta, tikslesnė yra versija, kad nuotrauka padaryta spalio 12 d., vos atvežus į KGB.

Iš tardymo protokolų neaišku, ar jau galėjo vaikščioti savarankiškai, ar tebejautė galvos skausmus bei nuovargį. Per beveik septynių valandų tardymą (su trijų valandų pertrauka) buvo tikslinamas Merkinės puolimo epizodas. KGB pulkininkas į klausimą „kame pasireiškė asmeniškai jūsų ir jūsų vadovaujamų gaujos junginių teroristinė veikla?" gavo atsakymą: „Pradžioje, kada įstojau į *gaują* ir vadovavau, nei aš asmeniškai, nei mano vadovaujamos *gaujos* kokių nors teroristinių aktų vykdyme nedalyvavo."[202] A. Ramanauskas pabrėžė, kad vyko karas, t. y. ginkluoti susirėmimai su kareiviais ir stribais: „Pasisekė įsibrauti į miestelį (Merkinę – *aut. past.*), kur didelio pasipriešinimo nebuvo. Ten mes paėmėme keletą kulkosvaidžių, esančių prie kalėjimo, o iš milicijos ir valsčiaus vykdomojo komiteto – apie tris rašomąsias mašinėles. Paskui nežinau kas padegė valsčiaus vykdomojo komiteto patalpas. Miestelyje mes buvome apie valandą laiko."[203] Protokolas pasirašomas itin netvirta rašysena, parašu be inicialo.

[201] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22.

[202] A. Ramanausko 1956 11 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 88.

[203] Ten pat, l. 89.

A. Ramanausko daktiloskopija

перегиба

КОНТРОЛЬНЫЕ ОТТИСКИ

Левой руки	Правой руки

Подпись арестованного

заполнена „19" ноября 1956 г. В

(указать, где и в каком органе МВД)

примечание. Формула дополнительной классификации в МВД—УМВД не составляется.

Po to tardymai vieną savaitę (lapkričio 19–23 d.) visai nevyko greičiausiai ne dėl A. Ramanausko savijautos pablogėjimo. Tą savaitę L. Martavičius ir A. Čelnokovas buvo pasinėrę į jo dukters paieškas – tikėtasi, kad kai duktė bus jų rankose, Ramanauskai bus labiau sukalbami tardymų metu.

Lapkričio 20 d. vidaus kalėjimo viršininkas išsiuntė raportą KGB pirmininkui gen. mjr. K. Liaudžiui, pranešdamas, kad kalinys prašo į kamerą Nr. 48 patalpinti dar kokį nors kalinį. Nors kalėjimo viršininkui atrodė, kad antro žmogaus buvimas leistų užtikrinti geresnę apsaugą ir prašė leisti „pasodinti" (rus. *подсадить*) antrą žmogų[204], tačiau A. Ramanauskas paliktas vienas.

Kitas tris savaites, vos ne iki gruodžio vidurio, kagėbistai sugebėdavo Vanagą oficialiai tardyti tik kartą per savaitę. Toks svarbus kalinys, formaliai esantis sustiprintoje priežiūroje (nors galima spėti, kad judėjo vis dar sunkiai ir buvo naudojami neštuvai), be dėmesio nebuvo paliekamas ir buvo „statomas ant kojų" vaistų injekcijomis. Jam ir toliau nebuvo žinoma, kad žmona Birutė nuo spalio 17 d. iki lapkričio 25 d. tardoma tylėjo. Kol kas nežinojo ir to, kad nuo lapkričio 23 d. KGB rankose atsidūrė dukra Auksutė. Tačiau tada prasidėjo tardymai, kurie nebuvo protokoluojami. Tardymo skyriaus kpt. Ivanas Mikšys į kabinetą Nr. 40 tardyti A. Ramanauską paėmė lapkričio 22 d. (ketvirtadienis) 10.30–13.00, 14.40–16.30, nors buvo užrašyta, kad tardyti turės Čelnokovas (vietoj jo pasirašė Mikšys); lapkričio 23 d. (penktadienis) 9.30–12.50; lapkričio 24 d. (šeštadienis) 9.50–13.00, 14.20–17.00; lapkričio 26 d. (pirmadienis) 9.40–12.30, 12.45–16.10; lapkričio 27 d. (antradienis) 12.30–13.05[205]. Nė vieno tardymo protokolas nebuvo rašomas. Kas toks buvo tardytojas Ivanas su lietuviška pavarde? Kodėl trijų mėnesių stažą teturėjęs buvęs 16-osios divizijos artileristas buvo siunčiamas pas Ramanauską?

[204] 1956 11 20 vyr. ltn. Petrausko raportas KGB gen. mjr. Liaudžiui, ten pat, A. Ramanausko kalinio asmens byla, l. 52.

[205] Ten pat, l. 58–64.

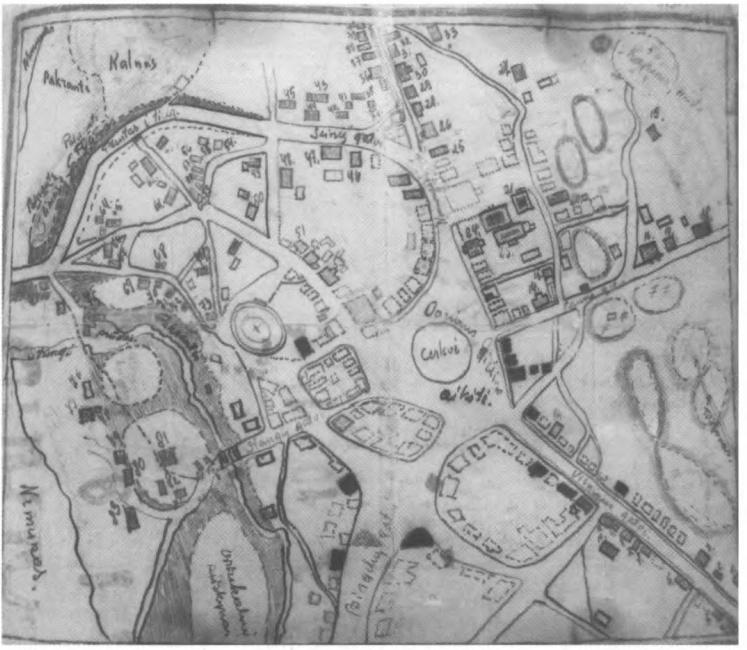

Merkinės planas sudarytas prieš puolimą 1945 m. gruodžio mėn.

Ivanas Mikšys

Mikšys Ivanas Ivanovičius 1941 m. spalio 1 d. pradėjo tarnybą sovietinėje armijoje, Užbaikalės karinėje apygardoje kaip j. ltn. Karinę tarnybą baigė 1950–1952 m. tarnaudamas 16-oje lietuviškoje divizijoje baterijos vado pavaduotoju politiniam darbui. Būdamas kpt. 1952 m. įstojo į sovietinės armijos karinę teisės akademiją Maskvoje. 1956 m. rugpjūčio 18 d. komandiruotas į Lietuvos SSR KGB tapo Tardymo skyriaus tardytoju ir juo dirbo iki 1976 m. Išsitarnavo iki KGB pplk. laipsnio.

Tai, kad Ivanas Mikšys padarė ilgą karjerą kaip tardytojas, tapo KGB ypač svarbių bylų tardytoju, matyt, liudija kažkokias jo savybes. Kadangi būtent tuo metu KGB surado Ramanauskų dukrą, lapkričio 22–27 d. beveik dvidešimt valandų trukę neseniai teisės akademiją baigusio kapitono I. Mikšio ir A. Ramanausko „susitikimai" (tardymu irgi nepavadinčiau – nėra jokių užrašų ar protokolų) galėjo būti apgalvotas KGB tardytojų ėjimas. Kažkoks pokalbis kaip „karininko su karininku", „lietuviškos" divizijos karininko su lietuviško pasipriešinimo vadu apie pasipriešinimo prasmę, šeimą, dukros likimą tikrai galėjo vykti. Taip pat neatmestina, kad taip buvo šantažuojama dėl dukros ateities.

Lapkričio 28 d. (trečiadienis). Tardymas pratęstas nuo tos vietos, kur buvo sustabdytas – ties istorija apie Merkinės puolimą: „Užpuolė kalėjimą ir norėjo išlaisvinti ten esančius suimtuosius. Kada aš prie jų priėjau, jie jau numušinėjo spyną, bet iš karto to padaryti negalėjo ir kadangi į mus tuo laiku pradėjo šaudyti besiartinančios

prie miestelio karinės grupės, aš daviau jiems nurodymą atsitraukti ir jie nespėjo išlaisvinti suimtųjų <...>. Buvęs Merkinės gimnazijos mokytojas Lepeška, jo vardo ir slapyvardžio neprisimenu, per užpuolimą buvo užėjęs į Merkinės gimnaziją ir ten, berods, išstojo prieš ką tai iš tos gimnazijos mokinių ir mokytojų, kurie buvo joje tuo metu. Lepeška buvo užmuštas maždaug 1946 m. vasarą."[206] Septynias valandas buvo klausinėjama apie penkiems Alovės stribams įvykdytą mirties bausmę. Paskui tardymas vėl nutrūko savaitei.

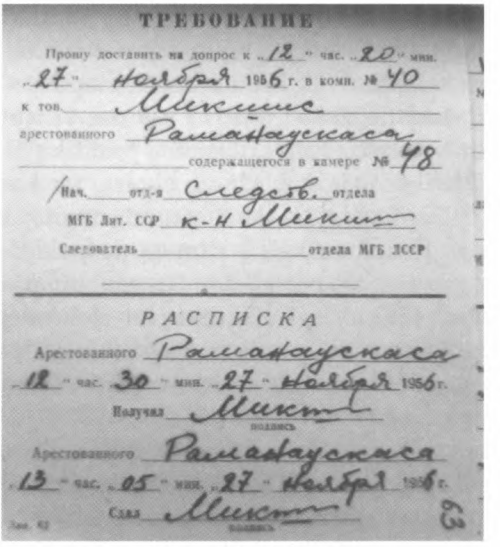

ТРЕБОВАНИЕ

Прошу доставить на допрос к "12" час. "20" мин.
"27" Ноября 1956 г. в комн. № 40
к тов. Микшис
арестованного Рамонаускаса
содержащегося в камере № 48
Нач. отд-я Следств. отдела
МГБ Лит. ССР к-н Микшис
Следователь отдела МГБ ЛССР

РАСПИСКА

Арестованного Рамонаускаса
"12" час. "30" мин. "27" Ноября 1956 г.
Получил Микшис
подпись
Арестованного Рамонаускаса
"13" час. "05" мин. "27" Ноября 1956 г.
Сдал Микшис
подпись

Tardymai be protokolų pas kpt. I. Mikšį

Gruodžio 6 d. (ketvirtadienis). Šį kartą KGB domino Marytės Pranevičiūtės-Vėtros istorija, apie kurią A. Ramanauskas užsiminė viename pirmųjų tardymų. Apie MGB užverbuotos agentės likimą buvo smulkiai išklausinėtas: kad su šia Kauno Žemės ūkio akademijos studente susipažino 1949 m. sausio mėn. pakeliui pas Vytautą (J. Žemaitį – *aut. past.*) kažkur Radviliškio rajone; kad Vytautas patikino, jog ji yra ištikima ryšininkė, kad per ją nesiųsčiau jokių raštiškų pranešimų – tik žodžiu; kaip ji papasakojo apie Užpalio (Leonardo Grigonio – *aut. past.*) išdavimą ir MGB duotą užduotį – nustatyti Vanago slapstymosi vietą (viskas vyko Jiezno miške, 8 km nuo Stakliškių miestelio – *aut. past.*); kaip paklausta, ką su ja daryti, Vėtra atsakė, jog supranta, kad turi numirti ir paprašė mus, kad leistume jai pasikarti[207].

Ir vėl tardymas nutraukiamas savaitei. Vėliau, 1957 m. sausio 30 d., Čelnokovas pamėgino tardydamas A. Ramanausko žmoną išsiaiškinti, kur 1950 m. rugpjūčio mėn. iš Talačkos ūkio dingo agentė M. Pranevičiūtė. Bandydamas pasiremti 1951 m. pradžioje suimto Petro Talačkos parodymais, gavo B. Mažeikaitės neigiamą atsakymą: „Nieko nežinau, niekam apie tai nepasakojau."[208]

Pas Ramanauską į kamerą viršininkų nurodymu periodiškai užeidavo KGB darbuotojas Stanislovas Drėlingas, atnešdavo laikraščių ir žurnalų. „Pripirkau laikraščių, žurnalų, nuėjau pas Ramanauską, – pasakojo jis teisme 2014 m. – Sėdėjom, šnekėjom įvairiomis buitinėmis temomis, laisvai bendravom, įdomus pašnekovas, kultūringas, išsilavinęs. Aptarinėjom laikraščių straipsnius, pasakojau apie matytus filmus, jų turinį, kitus miesto įvykius <...>. Grįžęs informavau skyriaus viršininką, kokia Ramanausko savijauta, apie ką kalbėjom."[209] Tokie neprotokoluojami su-

[206] A. Ramanausko 1956 11 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 94–95.

[207] A. Ramanausko 1956 12 06 tardymo protokolas, ten pat, l. 113–114.

[208] 1957 01 30 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 166.

[209] Kauno apygardos teismo teisiamojo posėdžio 2014 10 16 protokolas, Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14), t. 5, l. 187.

sitikimai, pokalbiai, sovietiniai laikraščiai, matyt, buvo skirti vienutėje kalinčiam A. Ramanauskui apdoroti, kad neužsisklęstų ir į esamus tardymus žiūrėtų kaip į normalią praktiką. S. Drėlingo teigimu, „buvo sutarta su kalėjimo vadovybe, kad ateis darbuotojai pas Ramanauską". Į kamerą jie pakliūdavo tiesiog parodydami tarnybinį pažymėjimą. Visgi abejotina, ar skausmų kamuojamam partizanui, kurį į tardymus nešdavo neštuvuose, rūpėjo „filmų aptarimai".

KGB darbuotojas Stanislovas Drėlingas

Gruodžio 13 d. (ketvirtadienis). Pats trumpiausias – vos dviejų valandų trukmės tardymas. Tačiau būtent nuo šios dienos pradedamas intensyvus trumpesnių ar ilgesnių vienuolikos tardymų ciklas. Pirmiausia KGB domino Merkinės klubo susprogdinimo istorija. A. Ramanauskas nepažinojo ir nesusitikinėjo su klubo sprogdintojais, tačiau KGB šis epizodas labai tiko prie kaltinimų „teroristine veikla". „Klubas buvo susprogdintas, berods, 1947 m. birželio mėn., – pasakojo tardytojui. – Iš Varėnos kalėjimo į mišką pabėgęs gimnazistas Navickas vėliau papasakojo, kad klube rengė sceną ir ruošėsi statyti vaidinimą. Scenos užkulisiuose padėjo portfelyje atsineštą sprogstamąją medžiagą. Tačiau sprogimui neįvykus, iš Bevardžio ir Genio gavo tolo ir bekfordo šniūrą. Atvažiavusiems kariškiams apsistojus klube, kai įėjo į salę, kapitonas grojo, o kiti šoko. Navickas padegė bekfordo šniūrą <...> ir išėjo į gatvę."[210] Gimnazistas Navickas buvo priimtas į būrį kaip Girinis ir po metų žuvo. Iš tikrųjų Merkinės klubas susprogdintas 1948 m. balandžio 18 d., žuvo 4 vidaus kariuomenės kariai, dar bent 10 buvo sunkiai arba lengvai sužeista...

Gruodžio 14 d. (penktadienis) vyko beveik trijų valandų tardymas, Čelnokovas pradėjo rodyti pas A. Ramanausko rėmėjus rastus daiktus. Po ilgo tylėjimo prabilusi B. Ramanauskienė lapkričio 26–27 d. paminėjo vietas, kuriose gyveno 1952–1955 m.: Mažiūnų kaime Jiezno raj. (pas Julių Leščinską), Bingelių kaime netoli Druskininkų (pas Joną Bilinską ir Stasę Bilinskienę), Gečialaukio kaime Alytaus raj. (pas Vaclovą Jovaišą), Alytuje, Dzūkų g. 3 (pas Petrą Bruzgą), Paunksnių (ar Paūksnės) kaime Rokiškio raj. (pas Oną Kilienę)[211]. Nežinia, kuo KGB daugiau šantažavo – dukters, vyro ar abiejų likimu, ar pažadėjo susitikimą su seserim ir motina, tačiau, gavę informacijos, po poros savaičių nustatė tas vietas ir atliko kratas. Gruodžio 10 d. Čelnokovas

[210] A. Ramanausko 1956 12 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 125–128.

[211] 1956 11 26 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 66–67.

nutarė padaryti kratą pas P. Bruzgą Alytuje[212]. KGB tardymo skyriaus viršininkas pplk. Kisminas ir vyr. ltn. Bašinskas Dzūkų g. 3 name nepagailėjo pusketvirtos valandos ir sandėliuke rado paltą, kostiumą, suknelę, radijo imtuvą (1951 m. Ramanausko gautą iš Vytauto Smolskio-Ąžuolo) bei 78 nuotraukų (jas su savo „Kodak" aparatu darė pats A. Ramanauskas) ryšulėlį. Namo šeimininkė Teofilė Bruzgienė pasakė, kad daiktai yra „moters, kuri ateidavo skalbti baltinių", o kaip nuotraukos atsirado – nežino[213]. B. Mažeikaitė atpažino savo daiktus[214], tad žieminis paltas, švarkas (1950 m. pirktas Rygoje) bei šilkinė gėlėta suknelė kalėjime buvo perduoti jai.

Alytaus rajone, Gečialaukio kaime, pas Vaclovą Jovaišą KGB rado dėžę nuo kulkosvaidžio juostos ir joje savos gamybos šachmatus bei plastikines šaškes. Pamatęs šiuos daiktus A. Ramanauskas jau turėjo suprasti, kad informacija apie jų gyvenamąsias vietas KGB yra žinoma. Jis patvirtino, kad šachmatus padarė pats, kai nuo 1953 m. vasaros iki 1954 m. gyveno bunkeryje Bingelių kaime (Varėnos raj.) pas Stasę Bilinskienę. Vėliau, nuo 1954 m. vasaros iki 1955 m. gegužės, gyveno Alytaus rajone, Gečialaukio kaime pas Jovaišą, ir nuo 1955 m. gegužės iki 1956 m. gegužės – Alytuje pas Bruzgą[215].

Gruodžio 17 d. (pirmadienis) – septynių valandų tardymas. KGB vėl susidomi A. Ramanausko archyvų ir memuarų likimu (pirmą kartą, spalio 12 d., toks „domėjimasis" baigėsi žiauriu kalinio sužalojimu). Mažiausiai, ko gero, saugumiečius domino pasakojimas apie Kostą Kubilinską-Kapsą („aš maždaug prieš savaitę laiko atgal skaičiau „Tiesos" laikraštyje jo straipsnį"), su kuriuo jam teko gyventi tris dienas viename bunkeryje, prieš išvykstant pas J. Žemaitį-Vytautą. Nelabai domino ir pasakojimas apie Algirdą Skinkį-Vilnį. Abu MGB agentai („Rytas" ir „Varnas"), nužudę ar padėję nužudyti kelis partizanus, KGB per daug gerai buvo žinomi. Toliau vardijo tai, kas arba buvo sunkiai patikrinama (kaip Jiezno rajono Žemūnų kaime prieš 7 metus užkastas bidonas su Pietų Lietuvos srities dokumentais, „parodyti tą namą galėsiu" – paliko viltį Vanagas), arba minimi ryšininkai jau suimti. 1953 m. pavasarį bunkeris (kuriame gyveno nuo 1949 m. gruodžio) pas Vincą Labanauską (Alendravos kaime (greičiausiai – Olendarnės – *aut. past.*), du kilometrai nuo Butrimonių miestelio) buvo surastas, ryšininkas suimtas, todėl A. Ramanauskas, manydamas, jog MGB rankose atsidūrė ir susirašinėjimas su Skirmantu bei po obelimis užkasti vienas ar du buteliai su jo paliktais adresais („galimas dalykas, buvo ir šifrai") Prancūzijoje ar Vakarų Vokietijoje, šių faktų neslėpė. Pirmą kartą užsiminė apie pas S. Bilinskienę („įdėjo į šovinių dėžę ir užkasė bulvių duobėje" Varėnos raj. Bingelių km.) ir pas P. Bruzgą (Alytaus mieste) paliktas memuarų dalis.

Gruodžio 18 d. (antradienis). Pagrindinė penkių valandų tardymo tema – vėl memuarai, nes KGB turėjo didelių lūkesčių dėl jų turinio. „Kur dar jūs saugojote savo memuarus?" – toks buvo pirmas tądien Čelnokovo klausimas. „Savo memuarus aš pradėjau

[212] 1956 12 10 nutarimas dėl kratos pas P. Bruzgą, ten pat, t. 2, l. 128.

[213] 1956 12 10 kratos protokolas, ten pat, l. 129–130.

[214] 1956 12 13 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 121–122.

[215] A. Ramanausko 1956 12 14 tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 133–134.

rašyti dar 1950 metais, – pasakojo A. Ramanauskas. – Rašiau ne reguliariai, o periodiškai, kada pas mane buvo tam sąlygos. Be to, parašęs vieną ar kitą dalį memuarų, aš juos perduodavau saugoti įvairiems asmenims. Būdavo ir tokių atvejų, kada aš, ryšium su tuo, kad man grėsė pavojus, naikindavau esančius prie manęs jau parašytus memuarus."[216] Ir apie memuarų slaptavietes kartojo tai, kas KGB jau buvo žinoma arba tie žmonės anksčiau buvo suimti: Labanauskas, Bilinskienė, Bruzga. Pamini žmones, pas kuriuos ilgiau negyveno, tačiau perdavė saugoti užrašus, ir KGB dėl pasikeitusios represinės politikos jau negalėjo jiems iškelti bylų: 1954 m. keletą dienų gyveno Punios kaime (Jiezno raj.) pas Oną Džerbutę ir paliko dalį memuarų; 1955 m. kitą dalį perdavė buvusiam Alytaus seminarijos mokiniui Antanui Arbačiauskui, kuris dirbo Varėnos rajone Puvočių kaime mokytoju; Lankininkų kaime Vincui Glaveckui perdavė dalį memuarų, tačiau „jis bijojo juos ten laikyti ir pažadėjo paslėpti pirtyje"; 1955 m. rudenį ar 1956 m. pavasarį perdavė dalį užrašų Veisėjų rajono Krivonių kaime Jonui Visockui, kurį pažinojo nuo 1940 m., kai tame kaime dirbo mokytoju. „Kiek aš prisimenu, savo memuarų saugoti daugiau niekam nedaviau."[217]

Kodėl A. Ramanauskas KGB pasakė dalies pasipriešinimo archyvų ir savo paties memuarų slaptavietes? Atsakymas nėra toks paprastas, kaip gali iš karto pasirodyti. Taip, tie archyvai ir užrašai jau niekam negalėjo pakenkti. Tik jam pačiam. Net jei 1957 m. lapkričio mėn. KGB konstatavo, jog archyvai neturi jokios operatyvinės reikšmės, jie vis tiek liko A. Ramanausko byloje. Matyt, čia ir yra atsakymas. Kaip partizaninio karo metraštininkas Vanagas pasižymėjo nuo pirmų kovos mėnesių. Ne vienas partizanų vadas suvokė, kad jų kovą reikia įamžinti, reikia palikti jos liudijimus. Tai skatino daryti ir Dzūkų grupės vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis. Kai 1945 m. rugsėjį buvo paskirtas Merkio rinktinės vadu, Vanagas jau rugsėjo 27 d. pradėjo rašyti rinktinės kroniką (metraštį) (žr. priedus).

Ir kaip Dainavos apygardos, ir kaip Pietų Lietuvos srities vadas, ir kaip LLKS gynybos pajėgų vadas jis ragino kaupti partizanų archyvus ir pats juos slėpė, skyrė laiko straipsniams pogrindžio spaudai rašyti. Pirmuosiuose asmeniniuose užrašuose įamžino 1945–1947 m. kovų patirtį, rašė ir 1950–1953 m., gyvendamas partizanų štabų bunkeriuose: Jonionių kaime Talačkų ūkyje, Olendernės kaime Vinco Labanausko sodyboje, taip pat 1954–1955 m. su šeima besislapstydamas Bingelių kaime pas Stasę Bilinskienę, Alytuje pas Petrą Bruzgą. Rankraščio „Partizanų gretose..." pirmoji dalis buvo 1954 m. vasarą jo paties paslėpta medinėje šovinių dėžėje kartu su rašomąja mašinėle šalia S. Bilinskienės sodybos. 1955 m. pavasarį atsiminimų antrąją ir trečiąją dalį perdavė Puvočių kaimo gyventojui V. Glavickui, kuris paslėpė juos savo pirtyje, vėliau užkasė raiste, netoli sodybos. Kitą antrosios dalies egzempliorių 1955 m. rudenį paliko Puvočių kaimo gyventojui A. Arbačiauskui, kuris jį turėjo paslėpti tarp statomo tvarto rąstų. 1955 m. rudenį į knygą surištą trečiosios dalies rankraštį paliko Veisiejų rajono Krivonių kaimo gyventojai Bronei Visockienei, kuri jį laikė kamaroje.

Iki 1956 m. A. Ramanauskas parašė tris atsiminimų dalis. Galiausiai juos pavadino „Partizanų gretose..." ir dedikavo savo dukrai Auksutei Ramanauskaitei.

[216] A. Ramanausko 1956 12 18 tardymo protokolas, ten pat, l. 150.

[217] Ten pat, l. 151.

Memuarus ruošė labai kruopščiai: mokykliniuose sąsiuviniuose pasižymėdavo juodraštinius planelius, vis taisydavo ir papildydavo rankraštį, prisimindamas partizanų slapyvardžius ir pareigas. 1950–1952 m. dar naudojosi kai kuriais partizanų archyvais, kuriuos paskui paslėpdavo. Ne vieną kartą taisytus tekstus perspausdino rašomąja mašinėle, kurią turėjo iki 1954 m. rudens. Panaudojo ne visus užrašus, tačiau akylesni tyrėjai pastebėjo, kad perrašydamas A. Ramanauskas į savo chronologinį pasakojimą įterpdavo apmąstymus apie kovos prasmę, partizanų vertybes ir priesakus ateičiai. Ar tuo metu galvojo, kaip jo užrašai bus vertinami ateityje? Žinoma, taip. 1951 m. rašydamas apie 1945 m. gruodžio 15 d. Merkinės puolimą, juodraštyje pradėjo samprotauti apie Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto reikšmę, 1918–1919 m. nepriklausomybės ir partizanų kovų prasmę. Po metų, taisydamas juodraštį, vėl grįžo prie minčių apie vasario 16-osios ir tautos pareigą ginti nepriklausomybę. Apskritai atsiminimuose nevengė vasario 16-osios idėjos ir partizanų pasiaukojimo apmąstymų. Tačiau turėjo vengti minėti tikras pavardes, nebent tas neeilinis kovotojas jau buvo žuvęs. Tikslių faktų ir pavardžių minėjimas, patekus rankraščiui į MGB rankas, galėjo sukelti pavojų ne tik minimų asmenų artimiesiems, bet ir patiems pasipriešinimo dalyviams. Dažnai, neturėdamas galimybės palikti savo bunkerio ar slapstymosi vietos, A. Ramanauskas laiką išnaudojo savo atsiminimus perrašydamas keliais egzemplioriais. KGB tapo žinomos keturios slaptavietės su memuarais. Kitus atsiminimų egzempliorius Vanagas perdavė saugoti kitiems asmenims ir rankraščiai buvo išsaugoti iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo.

> A. Ramanausko-Vanago atsiminimų pirmos dalies fotokopijos ir mikrofilmai bei antros dalies mašinraščio kopija saugomi Lietuvos ypatingajame archyve fondo Nr. 3377, apyrašo Nr. 55 bylose, o iš A. Ramanausko baudžiamosios bylos išimti jo atsiminimų originalai – Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejuje. Partizanų vado dukters Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės 1991 m. pirmą kartą išleisti A. Ramanausko-Vanago atsiminimai „Daugel krito sūnų..." vėliau ne kartą buvo išleisti pakartotinai ir papildyti[218].

Plk. A. Čelnokovą domino ir partizanų vado ginklai. Suimtas su dviem pistoletais, Vanagas automatą visgi buvo paslėpęs. 1952–1953 m., kai slėpėsi Jiezno rajono Mažiūnų (Ramanauskas nurodė Mažonis) kaime pas Julių Leščinską, jis dar buvo ginkluotas ir automatu. Vėliau automatą, žiūronus ir planšetę paslėpė. A. Ramanauskas nurodė klaidinantį adresą – Alytaus raj, Kuršėnų km. Iš tikrųjų tai buvo Kružiūnų kaimo gyventojas Jonas Balinskas (tardymo protokole įrašytas kaip Jonas Bilinskas)[219], tačiau pas jį krata atlikta ir automatas surastas tik 1957 m. sausio 10 d.

A. Ramanauskas prasitarė ir apie paskutinėje gyvenamojoje vietoje pas „Barzdonienę" (Veronika Brazdonienė) Rokiškio raj. Paūksnio (tikrasis pavadinimas – Paunksnis) kaime galimai žmonos paliktus iš J. Lukšos-Skirmanto gautus

[218] http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/adolfo-ramanausko-vanago-atsiminimu-kelias/exh-74/adolfo-ramanausko-vanago-atsiminimu-kelias/case-344; https://www.lzinios.lt/lzinios/istorija/suskaitmeninti-adolfo-ramanausko-vanago-atsiminimai/262042 (žr. 2018 09 10).

[219] 1957 05 10 A. Ramanausko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 2, l. 64–65.

dolerius, „bet kur ji juos paliko ir kiek jų buvo pas ją paskutiniu laiku, aš nežinau, kadangi į mūsų gyvenimo šeimyniškus klausimus aš nesikišau“[220]. Klausimas, „kur slapstėtės paskutiniu laiku“, tebuvo formalumas. KGB šie adresai jau tris savaites buvo žinomi ir tose vietose atliktos kratos buvo visiškai bevaisės.

Gruodžio 20 d. (ketvirtadienis) buvo surengta A. Ramanausko ir Juliaus Leščinsko akistata. Liudininkas negalėjo pažinti Vanago: „Sėdinčio priešais mane akistatos metu vyriškio aš visiškai nepažįstu ir matau čia jį pirmą kartą. Niekada ir niekur su juo nebuvau susitikęs.“ Galima spėti, kad sužalojimų pasekmės, sunki sveikatos būklė, dalinis apakimas ir apkurtimas padarė savo. Jį buvo sunku atpažinti. A. Ramanauskas jau neslėpė KGB žinomo fakto, kad pas Mažiūnų kaimo gyventoją kartu su šeima slapstėsi nuo 1952 m. kovo iki 1953 m. pavasario. Iki 1952 m. rudens čia slėpėsi ir partizanas Ąžuolaitis. Liudininkas pakartojo A. Ramanausko pateiktą versiją: „jį tada žinojau tik kaip Albiną“, „po ilgų prašymų aš sutikau“, „iškasė bunkerį šalia namo darželyje, įėjimas į kurį buvo iš namo vidaus“, „tą bunkerį po to, kai Ramanauskas ir kiti 1953 m. pavasarį išėjo, aš užverčiau“, „apie konkrečią Ramanausko bei jo žmonos veiklą šiuo metu, kai jis slapstėsi pas mane, aš nieko nežinau“[221].

Gruodžio 21 d. (penktadienis) per penkias valandas trukusį tardymą klausinėjo apie veiksmus, kuriuos KGB traktavo kaip teroristinius aktus. A. Ramanauskas papasakojo apie 1945 m. vasarą Balkasodžio kaime prie Alytaus vykusį dviejų ginkluotų kolaborantų nuginklavimą, per kurį jo būrys neteko penkių žmonių. Taip pat apie prie Makliūnų kaimo sulaikytą padegimuose dalyvavusio stribo sulaikymą ir sušaudymą, kurį įvykdė kitas būrys. Bet Merkinės valsčiuje sulaikytos ir paleistos dvi komjaunuolės, kitų partizanų nušautas mėginęs pabėgti apylinkės tarybos pirmininkas, taip pat sušaudytas iš turgaus grįžtančius valstiečius plėšęs nežinomas žmogus KGB nelabai sudomino.

Tą pačią dieną KGB organizavo akistatą su jo rėmėju V. Jovaiša. Pastarasis, tardytojo nuostabai, taip pat, kaip ir išvakarėse surengtoje akistatoje J. Leščinskas, atsisakė pažinti (o gal ir iš tikrųjų negalėjo pažinti fiziškai sužaloto žmogaus) Vanagą: „Aš sėdinčio priešai mane akistatos metu vyriškio nepažįstu ir matau jį pirmą kartą.“ Bet pats A. Ramanauskas pasufleravo atsakymą: „Po ilgų prašymų Jovaiša sutiko [priimti gyventi], gailėdamas žmonos ir dukters <...>. 1955 m. pavasarį Jovaiša atsisakė mus toliau laikyti <...>, išeidami visą savo turtą pasiėmėme, išskyrus tik mano darbo šachmatus...“ Tuomet ir V. Jovaiša viską pakartojo ir patvirtino: „Iš karto aš nesutikau <...>. Maždaug po trijų savaičių atvyko pas mane kartu su savo žmona Birute ir dukra Irena <...>. 1955 m. pavasarį man reikalaujant Ramanauskas išėjo iš manęs.“[222]

---

[220] Ten pat, l. 152.

[221] 1956 12 20 A. Ramanausko ir J. Leščinsko akistatos protokolas, ten pat, l. 75–77.

[222] 1956 12 21 A. Ramanausko ir V. Jovaišos akistatos protokolas, ten pat, l. 69–71.

Gruodžio 26 d. (trečiadienis). Pustrečios valandos tardymas antrąją Šv. Kalėdų dieną. Sugrįžta prie Merkinės miestelio puolimo – KGB ieškojo talkinusių rezervistų. Telefono linijas turėjęs nutraukti Balčiūnas-Balutis jau buvo žuvęs 1947 m. Tardytojui išvardijus dešimt Merkinės miestelio gyventojų, A. Ramanauskas atsakė trumpai: „Nė vieno iš šių asmenų aš nepažįstu."

Gruodžio 27 d. (ketvirtadienis) – šešių valandų tardymas. A. Ramanauskas papasakojo apie susidūrimus su MGB užverbuotais ir perverbuotais provokatoriais, pavyzdžiui, 1947 m. vasarą partizano Gegučio nušautą provokatorių: „Jis šovė į tą žmogų todėl, kad jis traukė iš kišenės ginklą. Kada mes pravedėme pas jį kratą, tai radome pistoletą „Valterį" ir vokišką granatą." 1947 m. rudenį Varėnos rajono Pilvininkų kaime organizavo šokiuose sulaikyto provokatoriaus teismą, šis prisipažino, jog „anksčiau dirbo kokiu tai paruošų agentu ir padarė išeikvojimus, o paskui jį organai užverbavo", ir būdamas partizanų būryje „visą laiką girtuokliavo ir prievartavo moteris". Kai jį vedė sušaudyti, vietiniai gyventojai norėjo jį primušti, tačiau Vanagas neleidęs. 1949 m. vasarą sulaikytas dar vienas buvęs partizanas, kuris išdavė Žemaičio poskyrio viršininko bunkerį. Po surengto karo lauko teismo nuteisė sušaudymui ir Guoba bei Viesulas (Vitas Kuzmickas-Viesulas (g. 1924, žuvo 1948 m. lapkričio 5 d.[223]; tai ne pirmas neatitikimas – A. Ramanauskas dažnai tardytojams nurodydavo klaidingus faktus) nuosprendį įvykdė[224].

Matydamas, kad daugiau nieko nepeš, Čelnokovas leido papasakoti apie už „nepagrįstus užmušimus ir kitus nusikaltimus" nuteistus partizanus. Vykstant karui, į kurį įsijungdavo ir pavieniai abejotinos moralės žmonės, ginkluoto pasipriešinimo karo lauko teismai iš tikrųjų įvykdė ne vieną tokį teismą. A. Ramanauskas prisiminė 1945 m. Ryliškės apylinkėse už moterų prievartavimus nuteistą buvusį partizaną, 1947 ar 1948 m. nuteistą vieną iš Geležinio vilko grupės, plėšimams išnaudojusį psichiškai nesveiką Riešutą. Patikrinus Kazimieraičio rinktinės sveikatos stovį, buvo nustatyta, kad Studentas, Tankistas ir Vyturys sirgo sifiliu. Tuomet ir nustatyta, kad jie plėšė žmones, o Studentas kai kuriuos net nužudydavo, paskui parduodavo turtą ir už tuos pinigus gerdavo. Visi trys buvo nuteisti sušaudyti[225]. Ir tai nebuvo vieninteliai, nubausti už priesaikos sulaužymą, – prisišliejusių prie pasipriešinimo ir įvykdžiusių nusikaltimus laukė pačių partizanų teismas.

Gruodžio 28 d. (penktadienis) daugiau kaip dvi valandas klausinėjo apie ryšius su LLKS Tarybos pirmininku J. Žemaičiu-Vytautu. KGB turėjo pasiruošusi vieno iš užverbuotų, Kęstučio apygardos štabo viršininko Roberto Gedvilo-Remigijaus-Sidabro parodymus apie Vanago ir Vytauto susitikimą[226].

---

[223] 1957 03 05 pažyma, ten pat, l. 170.

[224] A. Ramanauskas šiuo atveju pateikė klaidingą datą, nes Viesulas jau buvo žuvęs 1948 m.

[225] A. Ramanausko 1956 12 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 176–179.

[226] A. Ramanausko 1956 12 28 tardymo protokolas, ten pat, l. 188–190.

Robertas Gedvila

Robertas Gedvila (g. 1922) dalyvavo 1941 m. birželio sukilime. 1945 m. už tai buvo suimtas ir išsiųstas į lagerį. Dirbo Belomoro kanalo statybose. 1946 m. pabėgo ir grįžo į Lietuvą. Prisijungė prie partizanų. Iš pradžių buvo eilinis, slapyvardžiu Remigijus, vėliau tapo Kęstučio apygardos Birutės rinktinės štabo operatyvinio-informacinio skyriaus viršininku. Nuo 1948 m. liepos buvo Kęstučio apygardos štabo nariu, operatyvinio skyriaus viršininku (tuomet naudojo Sidabro slapyvardį). Vėliau tapo Kęstučio apygardos štabo viršininku ir apygardos vado pavaduotoju. 1949 m. birželio 8 d. buvo suimtas. Po kankinimo ir tardymo sutiko išduoti apygardos vadavietę – žuvo Kęstučio apygardos vadas Aleksas Miliulis-Algimantas ir du štabo nariai. Buvo nuteistas 25 metams lagerio, netrukus bausmė sumažinta. 1953 m. jis buvo paleistas ir užverbuotas kaip agentas „Stasys"[227].

A. Ramanauskas papasakojo apie savo kelionės susitikti su Vytautu kai kurias detales. Nė vieno iš jo paminėtų asmenų ar pasipriešinimo struktūrų jau nebebuvo. Tad kelionės aprašymas tik liudijo apie 1948–1949 m. buvusius gana gerus apygardų ryšius. Jis buvo pasiūlęs Litui (Sergijus Staniškis, 1900–1953 m.[228]) eiti į Žemaitiją, tačiau šis atsisakė. Tuomet paskyręs savo Karo mokyklos bendramokslį (iš XV aspirantų laidos) Benediktą Labenską (Labėną)-Kariūną Dainavos apygardos vadu, o pats Kazlų Rūdos miškuose susirado Faustą ir sutarė kartu eiti į Žemaitiją, lydimi Tauro ir Demono: „Su dideliu vargu, einant nuo vieno *banditinio* junginio prie kito, mums pasisekė užmegzti ryšį ir susitikti su Vakarų srities vadu Vairu." (Aleksandru Milaševičium–Ruoniu – *aut. past.*)

Kiti trys tardymai buvo skirti LLKS posėdžiams su J. Žemaičiu-Vytautu aprašyti, remiantis KGB žinioje esančiais dokumentais. Septyniolika valandų A. Ramanauskas buvo klausinėjamas apie Lietuvos laisvės kovos sąjūdį. Tai, ko gero, vienas įdomesnių tardymo epizodų, kai jis labai aiškiai patvirtino vestos kovos tikslus ir teisėtas priemones. Čelnokovo klausimų stenogramoje surašytos kabutės esmės nekeitė: „Jūs deklaravote pakeisti Lietuvos TSR į „demokratinę respubliką", suteikėte „LLKS" Tarybai aukščiausią valdžią respublikoje, o jos pirmininkui „Respublikos prezidento" teises, skelbėte „LLKS užsienio delegatūros" sudarymą, paskelbėte Lietuvą „okupuota", o visus asmenis, kurie bendradarbiauja su Tarybinės valdžios organais ir komunistų partija, skaitote „išdavikais" ir komunistų partiją – „už įstatymo ribų". Ar pripažįstate Jūs tai?" A. Ramanauskas atsakė trumpai: „Taip, pripažįstu."[229] Kova su okupacine valstybe ir jos primesta komunistine valdžia, demokratinės Respublikos su 1922 metų konstitucija atkūrimas buvo pagrindinis A. Ramanausko-Vanago kovos tikslas.

Gruodžio 29 d. (šeštadienis) tardymas truko beveik septynias valandas. A. Čelnokovas iš J. Žemaičio bylos vieną po kito traukė LLKS dokumentus: Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) prezidiumo ir BDPS karinės tarybos bendro posėdžio 1949 m. vasario 10 d. protokolą, LLKS 1949 m. vasario 12 d. nutarimą „Kovotojų už laisvę ir gyventojų žiniai ir vykdymui" ir kt. Ką A. Ramanauskas galėjo prisiminti be

[227] http://www.kgbveikla.lt/lt/agenturos-bylu-reg-zurnalas/agent/1611/gedvila-robertas-s-antano (žr. 2018 09 10)

[228] Pažymėjimas apie S. Staniškio-Vilties likvidavimą 1953 02 04, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 136.

[229] 1957 01 03 tardymo protokolas, l. 211.

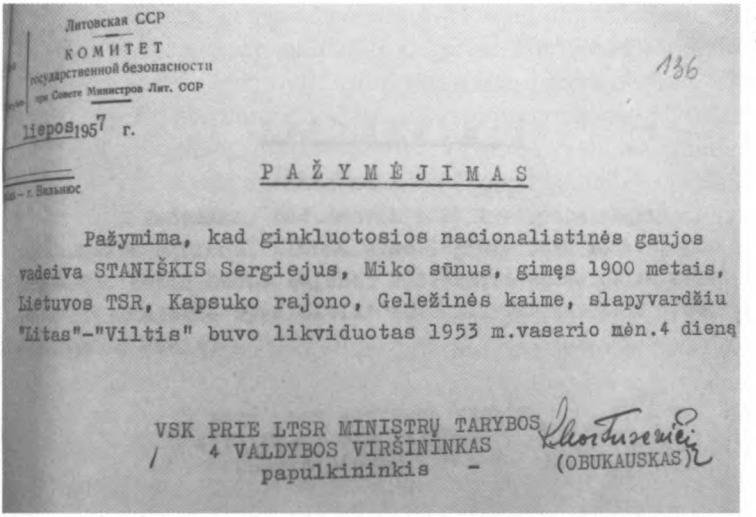

Литовская ССР
КОМИТЕТ
государственной безопасности
при Совете Министров Лит. ССР

136

liepos 1957 г.

г. Вильнюс

PAŽYMĖJIMAS

Pažymima, kad ginkluotosios nacionalistinės gaujos vadeiva STANIŠKIS Sergiejus, Miko sūnus, gimęs 1900 metais, Lietuvos TSR, Kapsuko rajono, Geležinės kaime, slapyvardžiu "Litas"-"Viltis" buvo likviduotas 1953 m.vasario mėn.4 dieną

VSK PRIE LTSR MINISTRŲ TARYBOS
4 VALDYBOS VIRŠININKAS (OBUKAUSKAS)
papulkininkis -

MGB pažyma apie Sergijaus Staniškio žuvimą

to, kas jau KGB buvo žinoma? Tik apie dokumentų pasirašymo aplinkybes. Jis buvo vienintelis likęs gyvas LLKS Tarybos narys. Apie visus savo rėmėjus kalbėjo vienodai: „To vienkiemio šeimininko pavardės nežinau, o taip pat nežinau ir vietovės, kur buvo tas vienkiemis." Tačiau, kai KGB pulkininkas mėgindavo primesti pasipriešinimo sąjūdžiui teroristinę veiklą (dėl 1949 m. vasario 12 d. kreipimosi į laisvės kovotojus ir gyventojus tezių: „asmenys, kurie yra priešiški sąjūdžiui, gali būti teisiami mirties bausme", „VKP (b) nariai, ginkluoti valdžios darbuotojai ir kariškiai <...> skaitomi priešais ir jie negali būti neliečiami"[230]), A. Ramanauskas tai neigdavo: „kurstymo terorui, mano nuomone, tame dokumente nėra."[231] Ir dar kartą patvirtino: „Vytautą mes išrinkome LLKS prezidiumo pirmininku ir jam buvo suteiktas generolo laipsnis."

Dar atskleidė vieną esminį pasipriešinimo dalyvių ginčą – dėl Lietuvos laisvės armijos (LLA) ideologinių nuostatų. Anot A. Ramanausko, „jos programa palaiko smetoninę tautininkų partiją, o mes skaitėme, kad kovą už Lietuvos išlaisvinimą turi vesti visi, ir nepripažinome jokių partijų"[232]. Vytautas ir Žadgaila norėjo pabrėžti, kad LLA yra bazė, iš kurio ir išsivystė sąjūdis, o A. Ramanauskas ir kai kurie kiti vadai tai neigė. Per audringus ginčus Merainis (Šibaila – *aut. past.*) net norėjo išeiti iš pasitarimo, tad buvo surastas kompromisas: kas iš partizanų buvo LLA nariais, tarnybos lapuose galėjo tai įrašyti.

Sausio 3 d. (ketvirtadienis). Pirmas naujais, 1957-aisiais metais, tardymas truko ilgiau negu šešias valandas. A. Ramanauskas papasakojo apie savo siūlymą LLKS steigimo dalyviams: „Mano iniciatyva tame pasitarime taip pat buvo svarstomas klausimas apie kovą su girtuokliavimu."[233] Jis neslėpė, kad kartais vietiniai gyventojai girdydavo kovotojus ir naudodavo juos asmeninių sąskaitų su savo kaimynais suvedi-

[230] 1956 12 29 tardymo protokolas, l. 197.

[231] Ten pat, l. 198.

[232] Ten pat, l. 199.

[233] 1957 01 03 tardymo protokolas, l. 208.

mui: „Dėl to žuvo daug nekaltų žmonių ir dėl to kentėjo visa mūsų organizacija." Visi pasitarimo dalyviai davė pasižadėjimus nevartoti alkoholio. Tas pažadas, kurį pats Vanagas davė dar 1945 m. išeidamas į partizanų būrį, buvo paskleistas visai pasipriešinimo organizacijai. Klausinėjamas apie ryšius su LLKS vadu, net po septynerių metų jis nesiruošė tiksliai pasakoti ryšio su Vytautu subtilybių: „40 kilometrų atstume nuo Kauno, prie Klaipėdos plento, to vienkiemio šeimininko pavardės ir kokiame kaime jis gyveno, aš dabar neprisimenu <...>. Slaptažodį aš dabar jau pamiršau."[234]

KGB labai domino LLKS deklaracijos ruošimas kartu su Merainiu ir Užpaliu. Kovos su okupantų talkininkais ir išdavikais įvardijimas bei komunistų partijos paskelbimas už įstatymo ribų buvo lemiamas įkaltis. Tačiau A. Ramanauskas pabrėžė, kad „mūsų kova pirmoje eilėje turi būti nukreipta prieš karines ir operatyvines grupes, o ne prieš civilius asmenis, ir kalbėjau apie tai pasitarime"[235]. Vanago vadovaujamoje apygardoje buvo organizuojamos pasalos ir sprogdinamos mašinos su kareiviais: 1946 m. Tigras užminavo Alytaus–Jiezno plentą ir susprogdino šarvuotą karinį automobilį; 1947 m. Onuškio–Daugų plente Geležinio vilko grupės vadas Žaibas ant kelio padėjo prieštankinę miną su elektriniu degikliu ir sprogus automobiliui žuvo visi 12 ar 17 juo važiavusių kareivių; tais pačiais metais Bevardis organizavo mašinos sprogdinimą, ant Merkinės–Varėnos plento padėdamas aviacinę bombą su elektriniu užtaisu – žuvo 10–12 važiavusių „liaudies gynėjų"[236]. Nors KGB tardytojas iš karto kalbą pakreipė apie jo kovą su kolonizacija ir kolektyvizacija, A. Ramanauskas patikslino, kad nutarime buvo pasakyta, jog mirties bausme reikia bausti „ne visus kolūkių iniciatorius-aktyvistus, o tiktai labai stropius"[237].

Sausio 4 d. (penktadienis). Paskutinis tardymas prieš vykstant į buvusių ar esamų slėptuvių vietas. Šešias valandas (su dviejų valandų pertrauka) klausinėta apie ryšius su J. Žemaičiu-Vytautu. Vis tikslintasi, ar anksčiau turėtos žinios apie organizacinę LLKS sandarą ir vadus yra išsamios. KGB rankose buvo 1950 m. gegužės 10 d. protokolas, kurį A. Ramanauskas siuntė J. Žemaičiui (į MGB rankas patekęs 1951 m. kovo mėn. kartu su dalimi Vytauto archyvo). Jį pamatęs suimtasis prisiminė, kad 1949 m. rudenį J. Žemaitis-Vytautas pasiūlė A. Ramanauskui perduoti Pietų Lietuvos srities vado pareigas ir užimti LLKS ginkluotųjų pajėgų vado pareigas. Vanagas to daryti neskubėjo, nes neturėjo ryšių su kitomis sritimis, todėl Punios šile organizavo pasitarimą, kuriame siūlė neskirti jo gynybos pajėgų vadu. Vytautas pasiūlė į pagalbą Žadgailą, tačiau šis 1950 m. spalio mėn. Talačkos vienkiemio bunkeryje žuvo. Tada Vanagas organizavo naują pasitarimą. Dalyvaujant Dzūkui (Leonas Baliukevičius (g. 1925), KGB duomenimis, žuvo ir 1949 m. rugsėjo 23 d.[238], ir 1950 m. birželio mėn.[239]) ir Litui, paskyrė pastarąjį į Pietų srities vado pareigas ir pats ėmėsi LLKS gynybos pajėgų vado pareigų.

---

[234] Ten pat, l. 209.

[235] Ten pat, l. 211.

[236] Ten pat, l. 211.

[237] Ten pat, l. 212.

[238] 1957 03 05 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 167.

[239] Pažymėjimas apie Leono Baliukevičiaus-Dzūko likvidavimą 1950 m. birželio mėn., ten pat, t. 7, l. 145.

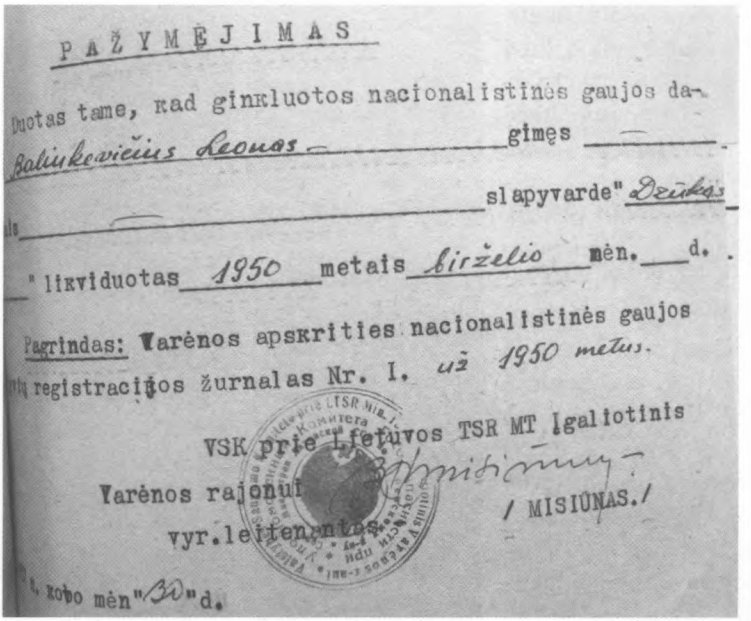

PAŽYMĖJIMAS

Duotas tame, kad ginkluotos nacionalistinės gaujos da-
Baliukevičius Leonas gimęs —
slapyvarde" Drūkas
" likviduotas 1950 metais birželio mėn. d.
Pagrindas: Varėnos apskrities nacionalistinės gaujos
registracijos žurnalas Nr. I. už 1950 metus.
VSK prie Lietuvos TSR MT Įgaliotinis
Varėnos rajonui
vyr.leitenantas
/ MISIŪNAS./
kovo mėn" 30 "d.

MGB pažyma apie L. Baliukevičiaus žuvimą

MEMUARŲ PAIEŠKA

KGB turėjo planą A. Ramanauską paimti mažiausiai dešimčiai dienų iš vidaus kalėjimo ir vežioti po įvairius rajonus ieškant archyvų ir memuarų. Numatyta nuo 1957 m. sausio 7 iki 19 d. apvažiuoti Jiezno, Alytaus, Varėnos, Veisiejų ir Rokiškio rajonus[240]. Plk. A. Čelnokovas, lydimas vidaus kariuomenės kariškių ir kelių kitų KGB tardytojų, norėjo surasti tardymo metu paminėtas slaptavietes ir surasti A. Ramanausko rankraščius.

1957 m. sausio 9 d. (trečiadienį) kratai Varėnos rajono Puvočių kaime atlikti KGB pasitelkė net karinio dalinio Nr. 3201 karius (kartu jie buvo ir kviestiniai liudininkai), tačiau dar be Vanago. Kai Antanui Arbačiauskui buvo pasiūlyta atiduoti A. Ramanausko dokumentus ir daiktus, jis pasakė, kad šis 1955 m. rudenį jam perdavė į laikraščius suvyniotus ryšulėlius ir liepė įkišti į statomo tvarto medinę sieną. Slėptuvėje buvo rastas 42 lapų segtuvas, suvyniotas į „Komjaunimo tiesos" 1953 m. balandžio 22 d. ir „Valstiečių laikraščio" 1955 m. balandžio 17 d. numerius, o į „Valstiečių laikraščio" balandžio 22 d. numerį buvo suvynioti 116 mašinėle rašytų lapų.

Sausio 10 d. (ketvirtadienį) į tuometinio Jiezno rajono Želkūnų kaimą buvo atsivežtas A. Ramanauskas (nors tardyme jis nenurodė nei pavardės, nei tikslaus kaimo pavadinimo – minėjo Žemūnų kaimą, vėliau – Želgūnų kaimą, KGB jau buvo atlikusi paruošiamuosius darbus ir vietą identifikavusi) ieškoti Lakštingalos (Motiejus Jaruševičius, 1920–1951 m. vasario 15 d.[241]) ir Tauro (Urbontas Dailidė, 1921–1951 m.

[240] KGB tardymo skyriaus viršininko pplk. Kismino 1957 01 03 raportas KGB pirmininkui gen. mjr. K. Liaudžiui, kalinio A. Ramanausko asmens byla, ten pat, l. 123.

[241] 1957 03 05 pažyma, ten pat, t. 2, l. 163.

kovo 5 d.[242]) užkasto bidono su dokumentais apie Pietų Lietuvos srities veiklą, kurį jie kartu paslėpė 1949 m. (kitą kartą sakė, kad 1950 ar 1951 m.) jam nežinomo žmogaus negyvenamojo namo pusėje. Tačiau bidono nerado. Namo šeimininkas Jurgis Fedaravičius (g. 1926) pasakė, kad 1951 m. iškasė bidoną ir paslėpė darže. Nors buvo žiema, 60 cm gylyje atkastas aprūdijęs bidonas, kuriame buvo brošiūra „Partizanų dalinių rikiuotė ir vadovavimas" ir ryšulėlis su 21 dokumentu[243]. Pas to paties kaimo gyventoją Albiną Pranckevičių buvo surastas albumas su nuotraukomis.

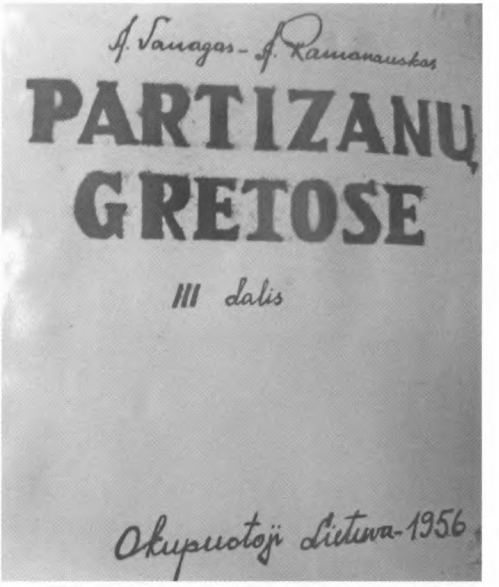

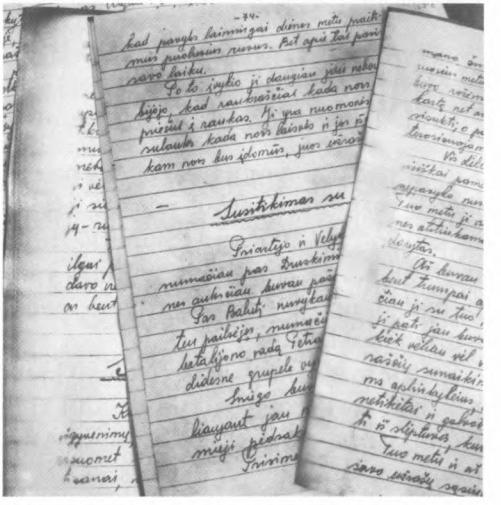

A. Ramanausko rankraštis „Partizanų gretose"

Sausio 13 d. (sekmadienį) jau pats Čelnokovas, pasiėmęs A. Ramanauską ir vidaus kariuomenės apsaugą, atvyko į Varėnos raj. Puvočių kaimą. Vanagas buvo nurodęs, kad dokumentus paslėpė vokiškame lauko virtuvės katile ir užkasė bulvių duobėje. Iš Broniaus Tamulevičiaus, kuriam priklausė bulvių duobė, pareikalauta nurodyti, kur paslėpti dokumentai. Šis pareiškė nieko apie tai nežinąs. A. Ramanauskas parodė galimą archyvo slėpimo vietą. Kareiviai toje vietoje iškasė 4 metrų pločio ir 1,5 metro gylio duobę ir ilgais geležiniais virbais išbadė visą žemę aplinkui, tačiau nei katilo, nei kokių nors jo buvimo požymių nerado[244]. Paieška pratęsta sausio 15 d. (galbūt pasitelkus metalo ieškiklius) ir metalinė dėžė su dokumentais vis tik buvo surasta. Joje slėpėsi 1945 m. spausdintos 6 lapų knygelės (16 egz.) „Partizanų dalinių rikiuotė ir vadovavimas", 12 lapų knygelės (13 egz.) „Dzūkijos partizanų dainos...", rekvizijų kvitai, mūšių aprašymai, įsakymai, raportai ir kt.[245] Nuo sausio 23 iki vasario 1 d. KGB tyrė šio surasto Dainavos apygardos 1945–1948 m. archyvo turinį ir sudarė net 118 lapų dokumentų apyrašą[246].

[242] 1957 03 05 pažyma, ten pat, l. 161.

[243] 1957 01 13 protokolas, ten pat, l. 195–197.

[244] 1957 01 13 protokolas, ten pat, l. 198–199.

[245] Nuotrauka Nr. 9-11, t. 2, l. 230; 1957 01 23 apžiūros protokolas, ten pat, t. 7, l. 1–2.

[246] 1957 01 23 apžiūros protokolas, ten pat, l. 1–118.

Kratos metu pas J. Fedaravičių rasti daiktai

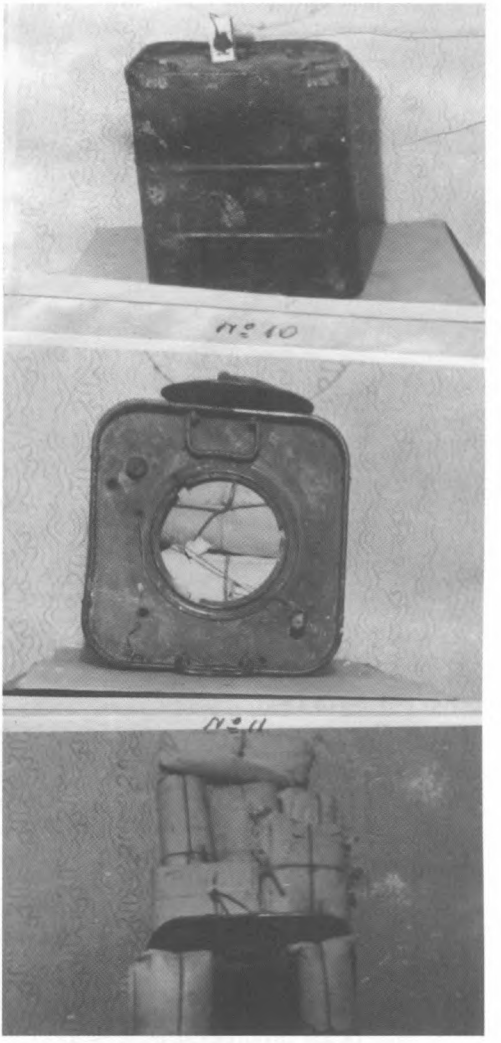

Kratos metu pas B. Tamulevičių rasti daiktai

Tą pačią dieną, jau temstant, KGB įgaliotinis Varėnos rajone vyr. ltn. Misiūnas palydėjo vyr. ltn. Vytautą Bašinską kartu su tardomuoju į Bingelių kaimo gyventojos Stasės Bilinskienės namus. Čia A. Ramanauskas parodė vietą, kur 1954 m. vasarą užkasė šovinių dėžę su dokumentais. Iškasus 3,5 metro (!) gylio duobę, medinė dėžė buvo surasta. Tačiau vos prisilietus ji pradėjo byrėti. Joje buvo surūdijusi spausdinimo mašinėlė „Rojal" ir du ryšulėliai su sudrėkusiais popieriais, kurie buvo taip sulipę, kad atskirti vieną nuo kito nebebuvo įmanoma[247]. Jau vėliau KGB ekspertai nustatė, kad ten buvo 16 topografinių žemėlapių, sąsiuviniai su užrašais, spausdinti nurodymai, raštai, karikatūros. Tačiau ilgą laiką prabuvę drėgnoje žemėje dokumentai supuvo.

[247] 1957 01 13 protokolas, ten pat, t. 2, l. 200–201.

A. Ramanausko-Vanago turėti ginklai

Viltys, kokias KGB tardytojai dėjo į šias kratas, pasiteisino tik iš dalies. Pas Vaclovą Glavicką slėpti memuarai buvo taip pat sudrėkę ir tai, kas sąsiuviniuose buvo parašyta rašalu, išsiliejo – tekstas visiškai neįskaitomas[248]. Tik 1957 m. sausio 14 d. Veisiejų rajono Krivonių kaime darant kratą pas Boleslovą Visocką laukė dalinė sėkmė. Nors pats šeimininkas neigė slėpęs kokius nors dokumentus, jo žmona Bronė Visockienė pasakė, kad 1955 m. rudenį A. Ramanauskas paliko saugoti kažkokią knygą. Ant bulvių paliktas ir į skudurą suvyniotas 512 puslapių kaip knyga įrištas rankraštis „Partizanų gretose" (III dalis) buvo surastas[249]. Čia surasta ir keletas įrašų apie žmoną: „Mokytojaudamas Alytaus mokytojų seminarijoje pamilau seminaristę. Ji taip pat ne mažiau mylėjo mane. Meilė buvo tyra, nes paleistuvavimą visuomet smerkiau. Buvome sutarę, kad baigusi seminariją ji taps mano žmona"; „tuo metu pas mane atžygiavo Birutė. Ji už savo kuklios algelės sutaupytus rublius buvo nupirkusi dovanėlių, kokių tuo metu galėjo rasti, ir kuprine nešina atžygiavo reto blogumo keliais apie 60 kilometrų"[250]. Vėliau šie žodžiai apie „dovanėles" tapo KGB kaltinimo dalimi.

Iš viso Alytaus, Jiezno, Varėnos ir Veisiejų rajonuose buvo surastos 8 slaptavietės, kur paimta archyvų, asmeninių dienoraščių, trys memuarų tomai, rašomoji mašinėlė, radijas ir automatas su šaudmenimis[251].

[248] 1957 01 17 aktas, ten pat, l. 221–222.

[249] 1957 01 14 protokolas, ten pat, t. 2, l. 205–206; ten pat, l. 181.

[250] „Partizanų gretose" rankraštis, ten pat, t. 2, l. 184.

[251] 1957 11 15 KGB pirmininko pareigas einančio J. Sinicino raštas KGB 4-os valdybos virš. Pitovranovui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 427.

„PASIAUKOJU TIK DĖL SAVO KRAŠTO GEROVĖS...“

LAIŠKAS KGB PIRMININKUI. Sausio 21 d. A. Ramanauskas pratęsia savo „šachmatų“ partiją prieš KGB – parašo laišką „LTSR Saugumo Komiteto pirmininkui“. Pretekstas – KGB surasti pogrindžio ir A. Ramanausko dokumentų fragmentai. Laiškas nevienareikšmis, vietomis kontraversiškas, tačiau vienas sakinys išduoda jo parašymo motyvą: „Pradine garantija būtų mano gyvybė ir, susitarus, mano šeimos likimas.“ Šeimos likimo leitmotyvas atsirado neatsitiktinai – KGB tiek žmonai, tiek jam žarstė pažadus, kad tik jie pradėtų kalbėti taip, kaip nori tardytojai. Dukros gyvenamos vietos nustatymas ir suradimas praėjus pusantro mėnesio nuo suėmimo pakeitė situaciją. KGB leido Anelei Mažeikienei (globojusiai savo anūkę) tariamai sava valia ateiti prisipažinti. Tačiau tai nebuvo humaniškumas. Norėta turėti pasiekiamus suimtiems Ramanauskams svarbius artimuosius – byla toli gražu nebuvo baigta ir paspausti juos šantažuojant dukros likimu galėjo dar prireikti. Savo šešių lapų laiške KGB pirmininkui A. Ramanauskas rašė nė tik tai, ką, jo manymu, kita pusė norėjo išgirsti. Laiškas susideda iš trijų dalių ir jų negalima skaityti nesigilinant į tuometinį kontekstą.

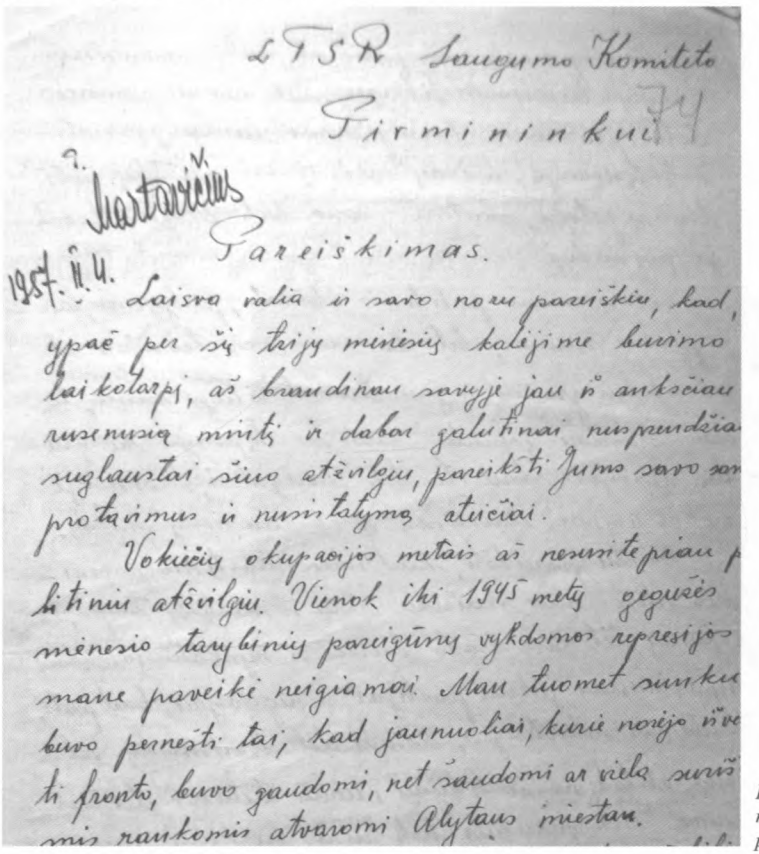

LTSR Saugumo Komiteto
Pirmininkui 74

Martavičius

Pareiškimas.

1957. II. 4.

Laisva valia ir savo noru pareiškiu, kad, ypač per šių trijų mėnesių kalėjime buvimo laikotarpį, aš braudinau savyje jau iš anksčiau rusenusią mintį ir dabar galutinai nusprendžiau suglaustai šiuo atžvilgiu, pareikšti Jums savo sa[illegible] protavimus ir nusistatymą ateičiai.

Vokiečių okupacijos metais aš nesusitepiau p[illegible]litiniu atžvilgiu. Vienok iki 1945 metų gegužės mėnesio tarybinių pareigūnų vykdomos represijos mane paveikė neigiamai. Man tuomet sunku buvo pernešti tai, kad jaunuoliai, kurie norėjo išve[illegible]ti fronto, buvo gaudomi, net šaudomi ar viela suriš[illegible]mis rankomis atvaromi Alytaus miestan.

Kalėjime rašyto A. Ramanausko pareiškimo KGB pirmininkui fragmentas

Pirmoji dalis (politinė): „Pasiaukoju tik dėl savo krašto gerovės“ Šioje laiško dalyje A. Ramanauskas išdėsto savo motyvaciją, kuri skatino jį kovoti: *Laisva valia ir savo noru pareiškiu, kad, ypač per šį trijų mėnesių kalėjime buvimo laikotarpį, aš brandinau savyje jau iš anksčiau rusenusią mintį ir dabar galutinai nusprendžiau suglaustai šiuo atžvilgiu pareikšti Jums savo samprotavimus ir nusistatymą ateičiai.*

Vokiečių okupacijos metais aš nesusitepiau politiniu atžvilgiu. Vienok iki 1945 metų gegužės mėnesio tarybinių pareigūnų vykdomos represijos mane paveikė neigiamai. Man tuomet sunku buvo pernešti tai, kad jaunuoliai, kurie norėjo išvengti fronto, buvo gaudomi, net šaudomi ar viela surištomis rankomis atvaromi Alytaus miestan.

Ilgiausios eilės artimųjų su maisto ryšulėliais prie kalėjimo ar tiesiog žemėje įrengtų rūsių, gaisrai Klepočių ir Pieriškių, atskirais atvejais net gyvus asmenis įmetant į ugnį, saugumo organų viršininko noras be jokio pagrindo su manimi susidoroti gatvėje, priverstinis ir tuo metu mano nesuprastas užverbavimas ir ideali meilė Tėvynei iš antros pusės sudarė pagrindines priežastis mano perėjimo į pogrindį. Vėliau periodiškai pasikartojantis masinis lietuvių trėmimas Sibiran, metodas ir panaudotos priemonės trumpiausiu laiku pravesti kolektyvizaciją, lavonų niekinimas miestelių aikštėse ir gatvėse skatino mane būti aktyviu kovotoju pogrindyje.

Nors mano politinis akiratis, palyginus, buvo labai siauras, bet komunizmas teorijoje atrodė labai gražiai ir jau tuomet viliojo mane, tačiau susidarė įspūdis, kad Sov. Sąjunga ta gražia teorijos skraiste tik dangstosi, o esmėje siekia grynai egoistinių ir ekspansinių tikslų[252].

Taip A. Ramanauskas apibūdino ne tik savo motyvaciją, bet ir sovietinę realybę, okupantų vykdytą terorą. Jis visa tai matė, gaudavo ataskaitas apie komunistinio teroro aukas iš kiekvienos apylinkės, nors negalėjo tiksliai žinoti, kad vien per pirmuosius antrosios okupacijos metus (1944–1945 m.) prievartos aukomis (įkalinti, prievarta mobilizuoti, ištremti...) iš viso tapo daugiau kaip 200 tūkst. lietuvių, iš jų 60 tūkst. buvo įkalinti ilgam ir 13 tūkst. nužudyti[253], kad Dzūkijos miesteliuose kiekvienais metais iki pat 1949-ųjų viešai aikštėse buvo išniekinta apie 200 žuvusių Dainavos

A. Ramanauskas-Vanagas ir A. Perminas-Jūrininkas

[252] 1957 01 21 A. Ramanausko pareiškimas „LTSR Saugumo Komiteto pirmininkui“, LYA, f. K-6, ap.3, b. 4a, l. 74–76.

[253] Anušauskas A., Teroras 1940–1958 m., V., 2012, p. 160–161.

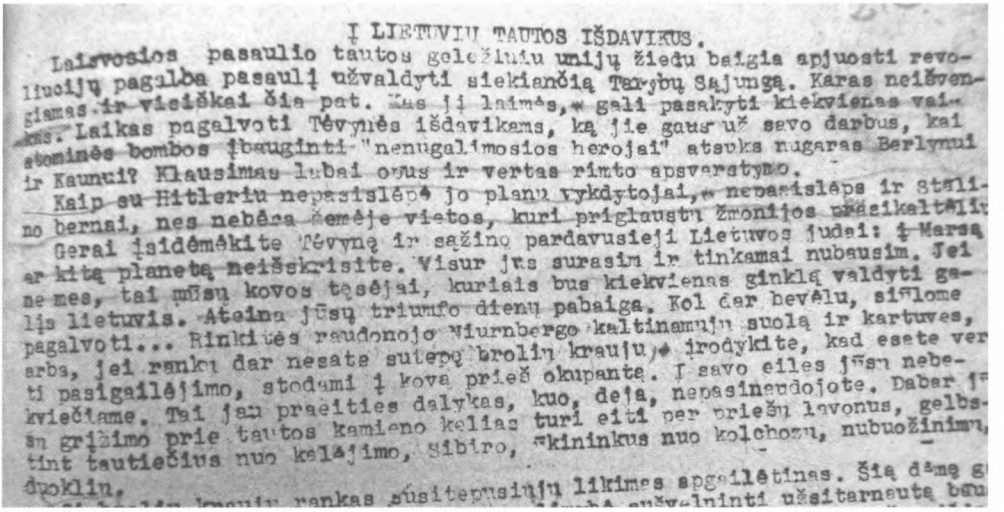

Į LIETUVIŲ TAUTOS IŠDAVIKUS.

Laisvosios pasaulio tautos geležiniu unijų žiedu baigia apjuosti revoliucijų pagalba pasaulį užvaldyti siekiančią Tarybų Sąjungą. Karas neišvengiamas ir visiškai čia pat. Kas jį laimės, gali pasakyti kiekvienas vaikas. Laikas pagalvoti Tėvynės išdavikams, ką jie gaus už savo darbus, kai atominės bombos įbauginti "nenugalimosios herojai" atsuks nugaras Berlynui ir Kaunui? Klausimas labai opus ir vertas rimto apsvarstymo.

Kaip su Hitleriu nepasislėpė jo planų vykdytojai, nepasislėps ir Stalino bernai, nes nebėra žemėje vietos, kuri priglaustų žmonijos prasikaltėlių.

Gerai įsidėmėkite Tėvynę ir sąžinę pardavusieji Lietuvos judai: į Marsą ar kitą planetą neišskrisite. Visur jus surasim ir tinkamai nubausim. Jei ne mes, tai mūsų kovos tęsėjai, kuriais bus kiekvienas ginklą valdyti galįs lietuvis. Ateina jūsų triumfo dienų pabaiga. Kol dar bevėlu, siūlome pagalvoti... Rinkitės raudonojo Niurnbergo kaltinamųjų suolą ir kartuves, arba, jei rankų dar nesate sutepę brolių kraujų, įrodykite, kad esate verti pasigailėjimo, stodami į kovą prieš okupantą. Į savo eiles jūsų nebekviečiame. Tai jau praeities dalykas, kuo, deja, nepasinaudojote. Dabar jūsų grįžimo prie tautos kamieno kelias turi eiti per priešų lavonus, gelbstint tautiečius nuo kalėjimo, Sibiro, ūkininkus nuo kolchozų, nubuožinimų, duoklių.

LLKS atsišaukimas

apygardos partizanų palaikų[254]. Ir Klepočių bei Pieriškių kaimų deginimus ir žudynes A. Ramanauskas paminėjo ne atsitiktinai. (1944 m. gruodžio 23 ir 24 d. Merkinės valsčiuje kelių kilometrų spinduliu buvo sudeginta ne mažiau kaip 48 sodybų, daug žmonių žuvo kartu su namais, o likę gyvi buvo čia pat kankinami, tardomi ir paskui išvaromi į Merkinės ar Alytaus NKGB kalėjimus. Klepočių kaime buvo nužudyti 22 žmonės, Lizdų – 10, Ryliškių – 5, Druskininkų, Taručionių, Krikštonių, Pieriškių, Vertelkų kaimuose po 1–3 žmones. Nužudyti mažiausiai 48 žmonės[255].) Tokioje aplinkoje vykdytą NKGB kapitono primygtinį norą jį užverbuoti jis vertino kaip Tėvynės meilės paniekinimą. Žinoma, KGB pirmininkui K. Liaudžiui, kuris pats asmeniškai dalyvavo vykdant terorą ir nusikaltimus žmoniškumui, šie faktai nebuvo paslaptis (ir apskritai nežinia, ar jį pasiekė A. Ramanausko laiškas, nes yra tik Martavičiaus parašas, kad 1957 m. vasario 2 d. susipažino su tekstu).

Toliau laiške A. Ramanauskas aiškiai apibrėžia vestos kovos tikslus, kurie visiškai sutampa su deklaruotais LLKS: *Drįstu pareikšti, kad nacionalistinio pogrindžio eilėse save skaičiau vienu iš idealistų tarpo, kovojančių dėl savo krašto laisvės ir nepriklausomybės. Nepriklausiau jokiai partijai ir negalvojau, kad, pats būdamas neturtingas, kovoju dėl dvarininkų valdžios atstatymo, ir tikėjau idealia Lietuvos ateities laisve. Tiek vokiečius, tiek rusus laikiau mūsų krašto okupantais. Trumpai tariant, galvojau, kad nekovoju svetimoje teritorijoje, prisidėdamas prie kitų pavergimo, bet pasiaukoju tik dėl savojo krašto gerovės*[256]. Rašant LLKS deklaraciją iš tikrųjų buvo iškilęs ginčas, dėl kokios Lietuvos kovojama, ir A. Ramanauskas su kitais aktyviausiai palaikė demokratinės Lietuvos su 1922 m. konstitucija atkūrimo idėją. Pasakymai apie nepriklausymą jokiai partijai ir dvarininkų valdžią buvo taikomi tiems šį pareiškimą skaitysiantiems KGB

[254] Ten pat, p. 174–175.

[255] Ten pat, p. 124.

[256] 1957 01 21 A. Ramanausko pareiškimas LTSR Saugumo Komiteto pirmininkui, LYA, f. K-6, ap.3, b. 4a, l. 74.

Pietų Lietuvos (Nemuno) srities Dainavos ir Tauro apygardų partizanų vadovybės susitikimas. Balbieriškio miškas, 1950 m. Trečioje eilėje ketvirtas iš kairės stovi LLKS gynybos pajėgų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas

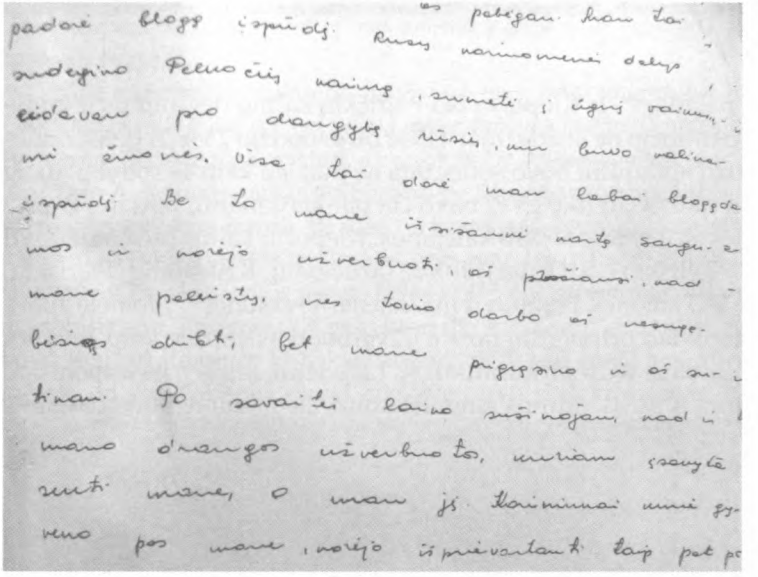

A. Ramanauskas apie bandymą jį verbuoti

darbuotojams, kurie, užimdami vadovaujančias pareigas, nebuvo baigę net vidurinio mokslo ir komunistinės ideologijos tezes mėgino realizuoti savo darbe.

Antroji dalis (klaidinimo): „Ryžausi ir įvykdžiau pasikėsinimą į savo gyvybę“ Būtent šis sakinys išduoda klaidinantį A. Ramanausko manevrą: KGB žino, kad jis tai padarė ne pats, bet jiems reikėjo, kad jis patvirtintų jų versiją. Tačiau pirmiausia jis išdėstė savo nusivylimą ir kritiką Vakarų pasauliui: *Pasiklioviau Vakarų skelbiamomis demokratinėmis laisvėmis, bet per pastarųjų penkerių metų laikotarpį vis ryškiau Vakarai save demaskavo. Neabejotiną savo veidą jie parodė ypač prieš Egiptą agresijos metu*[257]. *Supratau, kad*

[257] Kalbama apie 1956 10 29–11 07 Sueco krizę arba antrąjį arabų ir Izraelio karą, dar kitaip – Sinajaus karą (sovietinėje spaudoje vadinta trišale agresija), kai Didžioji Britanija ir Prancūzija mėgino atkurti Sueco kanalo kontrolę.

mūsų kraštas, patekęs Vakarų pasaulio globon, būtų tapęs monopolistinių vampyrų auka. Mano idealistinės svajos tokiu atveju būtų sudužusios kaip muilo burbulas, o aš pats būčiau buvęs skaudžiai apviltas. Sakau „apviltas" dėl to, kad pogrindžio eilėse nekovojau dėl savo asmeninės laimės, kurią lengvai galėjau pasiekti jau pradžioje puldamas į Tarybų valdžios glėbį.

Kam to reikėjo? Kaip minėjau, laiškas buvo adresuotas ne itin išprususiems, ideologizuotiems KGB viršininkams ir rašydamas jiems suprantama kalba jis tikėjosi pasiekti tai, apie ką rašys paskutinėje laiško dalyje. Kita vertus, pasipriešinimo dalyvių tarpe, ypač vėlyvuoju laikotarpiu, buvo pastebimi neišsipildę lūkesčiai. Vakarai nepradėjo karo su Rusija dėl šalių, patekusių į komunistinę priespaudą, išlaisvinimo. Vadinamasis šaltasis karas neatnešė juntamos pagalbos ginkluoto pasipriešinimo dalyviams, kurie toliau kovojo vienui vieni. Tokie pavieniai idealistai kaip J. Lukša-Skirmantas sugrįžo iš Vakarų ir žuvo, kaip ir šimtai kitų pasipriešinimo dalyvių. Žinios apie ginkluoto pasipriešinimo tikruosius mastus Vakarus pasiekė pavėluotai – tik 1948–1949 m., o dvasią palaikančios „Amerikos balso" laidos lietuvių kalba atsirado tik 1953 m., kai pasipriešinimas jau buvo palaužtas. A. Ramanauskas nusivylęs „pastarųjų penkerių metų" laikotarpiu, t. y. nuo 1952 m., kai jis aktyvios ginkluotos kovos jau nevedė. Iš esmės šiame pareiškime jis pakartojo tai, ką pats buvo parašęs memuarų skyriuje „Civilizacijos gėda": „Mes nesvyruodami patikėjome tiesos pergale ir laisvojo Vakarų pasaulio sąžine. Drąsiai stojome nelygion kovon todėl, kad net nemanėme, jog laisvasis pasaulis, kuris didžiuojasi laisvės idealų branginimu, leis bolševizmui – civilizacijos gėdai – plėstis ir įsivieš-patauti Pabaltijo kraštuose ir net Rytų Europoje <...>. Mes patikėjome pažadais, bet buvome apvilti. Šiuo atžvilgiu daugiau išskirti galėtume tik amerikiečių tautą. <...> Mūsų gretas priešas per dešimt metų iššudė, nes Vakarai tik kalbėjo, bet nieko ryžtingo nenusprendė ir nepadarė..."

„Agresija prieš Egiptą", „monopolistiniai vampyrai"[258] – frazės iš to meto sovietinės spaudos, kurią KGB darbuotojas S. Drėlingas atnešdavo į kamerą. Ką iš tikrųjų žinojo, bet nerašė A. Ramanauskas, išduoda jo suėmimo metu rastas lenkiškas laikraštis. Kaip jis pateko į jo rankas, KGB net nesiaiškino. „Laisvosios Europos" radijo laidų lenkų kalba informacinis biuletenis „Wolna Europa. Biuleten Nr. 4" plito po Lenkiją ir pasiekdavo Rytų Lietuvą – nepaisant sovietinės cenzūros ir suvaržymų, žmones pasiekdavo tikra informacija apie įvykius Europoje ir pasaulyje. Tačiau A. Ramanauskas buvo suimtas spalio 12 d., tad apie sovietinę invaziją į Vengriją 1956 m. spalio–lapkričio mėn. dar galėjo nežinoti. Bet jis ir nerašė to, ką iš tikrųjų žinojo, – rašė tokiais žodžiais, kuriuos, tikėjosi, supras net ir KGB vadovai bei ideologai.

Kova buvo beveik baigta ir asmeniškai žiauriausius kankinimus patyręs A. Ramanauskas šiuo pareiškimu tiesiog zondavo savo budelių poziciją, vildamasis laimėti savo šeimai ateitį: *Nesijaučiu palaužtas dėl to, kad esu nugalėtas fiziškai. Silpnesnis, nors ir teisingą kovą vedąs, gali būti nugalėtas stipresniojo, bet tai esmėje dar nereikštų galutinio pralaimėjimo. Svarbiausia yra tai, kad mūsų vestoji kova buvo beprasmė dabartinių faktų šviesoje.* Tačiau ar tikrai A. Ramanauskas, anksčiau morališkai tvirtai palaikęs savo kovotojus, rašęs ironiškus okupacinę valdžią pašiepiančius straipsnius,

[258] Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Daugel krito sūnų..., p. 567–568, 574.

1957 m. pradžioje jau manė, kad vesta „kova buvo beprasmė"? Kad tai tebuvo priešininko nusiteikimo jo atžvilgiu tikrinimas, išduoda tai, kokius „dabartinius faktus" jis pateikia: *Tarybinės valdžios ir jos pareigūnų oficialų ir neoficialų pripažinimą, kad praeityje jos buvo padaryta tam tikrų klaidų, ir ryžtingą ištaisymą to dabartyje; mano anksčiau laikytą paprastu Maskvos propagandiniu triuku, o dabar neabejotinai realiu dalyku virtusį nepaprastai platų švietimo ir medicinos tinklą, statybos, agrotechnikos ir krašto industrializavimo tempą ir panašiai; Paskutiniuoju metu į nieką pavirtusį per ilgą laiko tarpą iš realių faktų susidariusį mano gilų įsitikinimą tuo, kad saugumo organai persunkti sadizmo dvasia ir konkrečiai man bus pritaikytas ilgas ir žiaurus, kankinimais pagrįstas susidorojimo metodas bei įkalinti visi tie, kurie su manimi turėjo ką nors bendra. Kaip tik vien dėl to klaidingo įsitikinimo aš pirmąją dieną pakliuvimo į saugumo organų rankas ryžausi ir įvykdžiau pasikėsinimą į savo gyvybę*[259].

A. Ramanauskas šioje neakivaizdžioje diskusijoje taiko į prasidėjusią „atšilimo" politiką, pasireiškusią oficialiu Stalino „asmens kulto" ir dalies teroro pasmerkimu. Jo paties nusiteikimas dėl sovietinių pasiekimų, apie kurį jis rašydavo pogrindžio spaudoje („jie meistriška melo propaganda tebesistengia ir toliau dumti pasauliui akis, nes bauginasi dėl savo Sąjungoj vidujinio supuvimo, kurioje tik kruvinu teroru teįstengia kol kas palaikyti vos pakenčiamą rimtį"[260]), nepasikeitė. Prieš suėmimą su žmona kalbėdavo, kad „niekad netikėjau, ir jais negalima tikėti"[261]. Tačiau čia tikslas buvo kitas ir tikėtasi išsiaiškinti KGB nusiteikimą pirmiausia šeimos atžvilgiu, jei jau pasikeitė sovietinio teroro vykdymo praktika. Pasakymas „įvykdžiau pasikėsinimą į savo gyvybę" buvo skirtas kitam tikslui. Kankinimo padarinių kamuojamas A. Ramanauskas kalba apie tai, kad jei jau „sadizmo dvasia persunkti saugumo organai" keičiasi ir jam daugiau nebetaiko kankinimų, tai gal nebekalins ir jo rėmėjų. Kaip tik 1957 m. sausio viduryje KGB darė kratas A. Ramanausko rėmėjų namuose, tad toks apeliavimas į „besikeičiančią" sovietinę vidaus padėtį buvo susijęs su noru padėti KGB akiratyje atsidūrusiems buvusiems pagalbininkams. Po kelių mėnesių KGB iš tikrųjų atsisakė jiems kelti kokias nors bylas.

Trečioji dalis (mainų): „Mano šeimos likimas..." Pareiškimo paskutinė dalis gali atrodyti kontraversiška tik nežinantiems A. Ramanausko gyvenimo aplinkybių. Taip, jis realiai įvertina, kad sąlygos ginkluotam pasipriešinimui 1957 m. jau išnykusios ir vidaus politika pasikeitusi: *Man dabar tapo visiškai aišku, kad tas pagrindas, kuriuo remdamasis aš vedžiau kovą prieš Tarybų valdžią, pranyko, susumavus rezultatus to, ką konkrečiai Tarybų valdžia davė mūsų kraštui. Iš dabartinio taško žiūrint, sugrįžus Tarybų valdžiai ir pirmųjų penkerių metų laikotarpyje padarytos klaidos buvo ypatingų aplinkybių padarinys ir didžia dalimi tuo metu beveik neišvengiamos, o dėl to, mano manymu, į tai turi būti atitinkamai atsižvelgiama*[262]. Ir čia A. Ramanauskas parašo savo pasiūlymus KGB, kurie susiję su šeimos ir jo paties likimu. Juos pagrindžia tuo, kad *jau minėtų faktų akivaizdoje*

[259] 1957 01 21 A. Ramanausko pareiškimas LTSR Saugumo Komiteto pirmininkui, LYA, f. K-6, ap. 3, b. 4a, l. 75.

[260] Laisvės varpas, 1947 10 20, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 4-4 atv.

[261] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22.

[262] 1957 01 21 A. Ramanausko pareiškimas KGB pirmininkui. LYA, f. K-6, ap. 3, b. 4a, l. 75.

giliai išgyvenau dėl savo klaidingai nueito kovos kelio rezultatų ir *nusprendžiau sudeginti visus tiltus, siejančius mane su mano nusikalstama veikla praeityje, išpažįstu savo kaltes, nenuslėpiau ir parodžiau visus dokumentus-medžiagą, liečiančią mano nusikalstamą veiklą, nors priešingu atveju galėjau to išvengti, nepasakant ar nurodant klaidinančias vietoves*[263]. Taip rašė norėdamas pasinaudoti tuo, jog KGB nežinojo jo visų rėmėjų ir pagalbininkų. Kartu taip įtvirtino KGB tardytojų tikėjimą, kad visos memuarų ir archyvų saugojimo vietos jų jau išaiškintos ir daugiau aiškintis nėra ko. Tačiau tik po 30 metų tapo žinoma, kad A. Ramanauskas slėpė paskutinę savo rankraščių saugojimo vietą – Punioje pas Juozą Lisauską (kuris po daugelio metų, mirdamas, perdavė juos sūnui, o šis A. Ramanausko dukrai) ir nuotraukų slaptavietę – pas Kuzmicką[264]. Tikėjimas savo veikla, kad ji bus įvertinta ateityje, nebuvo išblėsęs net ir po patirtų baisiausių kankinimų.

A. Ramanauskas „pagyrė" KGB pirmininką, kuris vienintelis iš saugumo vadovų nedalyvavo jį kankinant: *Padariau išvadą, kad Jūs esate komunistas idealistiniu požiūriu ir dėl to Jums rūpi ne tik fizine jėga palaužti bet kokį pasipriešinimą komunizmo siekiams, bet taip pat, kas mano giliu įsitikinimu turi svarbiausią reikšmę, sąmoningai auklėti komunizmo dvasioje mūsų tautą, išvesti net suklydusius žmones į teisingą ir garbingą pilietinio gyvenimo kelią.* Paaiškinęs, kas KGB pirmininkui „rūpi", A. Ramanauskas pasiūlo: *Kaip pedagogas drįstu pareikšti, kad pažįstu mūsų liaudį ir objektyviai jaučiu jos politinę orientaciją ir nusistatymą Tarybinės valdžios atžvilgiu. Manau, savo betarpiu žodžiu į ją (valstiečius, darbininkus, tarnautojus, aukštesniųjų mokyklų moksleivius ir studentiją) galėčiau rimtai prisidėti, kaipo toks, prie išsklaidymo to dar daug kur tebeesančio tamsaus voratinklio, kuris temdo ir klaidina liaudį galutinai atsiduoti vieninteliai realiam ir sveikam politiniam nusistatymui. Mano veikla, manau, galėtų būti atitinkama forma nukreipta ir tiesiogiai prieš Vakarus. Jaučiu, kad atsižvelgiant į tai, jog buvau vienu iš vadovaujančių asmenų pogrindyje, atitinkama ir betarpia į liaudį kreipimosi forma pasiekčiau daugiau negu specialiai agitatoriaus darbui masėse paruoštas asmuo.* Ar iš tikrųjų A. Ramanauskas norėjo parengti viešą kreipimąsi į visuomenę? Abejotina. Norėjo išlošti laiko? Galbūt. Tačiau tikra yra tai, kad turėjo vieną, pagrindinę, sąlygą – šeimos likimą: *Iš Tarybų valdžios pusės galimo ir pateisinamo pasitikėjimo manimi suteikimo (personalinė amnestija ar kita galima forma) pradine garantija būtų mano gyvybė ir, susitarus, mano šeimos likimas <...>. Baigdamas pareiškiu, kad bet kuriuo – net mano nužudymo atveju, Tarybų valdžios nelaikysiu savo priešu. Būsiu laimingas bent tuo atžvilgiu, kad nepasilikau savo klaidoje*[265]. A. Ramanauskas apdairiai parinko savo tardytojams ir KGB vadovams suprantamą žodyną. Gal tai buvo silpnesnė vienutėje kalinamo, skausmų tebekamuojamo, sužalojimus tebejaučiančio vado akimirka? Gal tuo metu jam atrodė tinkamas būdas šitaip bandyti užtikrinti šeimos (pirmiausia dukters) ateitį, kad jos nepersekiotų? KGB tikrai nesiruošė suteikti kokios nors tribūnos partizanų vadui, kurio vardą tuo metu gerai žinojo Dzūkijos kaimuose ir miesteliuose. Tačiau A. Ramanauskas perprato KGB ir mėgino primesti savo žaidimą. Buvo aišku, kad KGB labai rūpi jo paties pasisakymai apie kankinimus ir jų pateikimas (juk laukė, tegul formalus, teismas su savais protokolais) kaip savi-

[263] Ten pat, l. 76.

[264] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22.

[265] 1957 01 21 A. Ramanausko pareiškimas KGB pirmininkui, LYA, f. K-6, ap. 3, b. 4a, l. 76.

žudybės bandymo. Tad jo diplomatiškai išsakoma pozicija dėl „pasikeitusios sovietų valdžios politikos", „pripažįstamų padarytų klaidų" buvo mėginimas pasiekti, kad nebūtų baudžiami jo rėmėjai, pagalbininkai ir artimieji.

Meistriškai manipuliuodamas sovietiniu žodynu ir kagėbistų pomėgiu girdėti tai, ko realiai nėra, A. Ramanauskas iš dalies pasiekė savo. Režimas nepasikeitė, bet tardymai buvo nutraukti mėnesiui. Pavyko suklaidinti ir 1957 m. vasario mėn. tardymo planuose jau nebuvo numatyta ieškoti kitų memuarų ir archyvų slaptaviečių[266]. Kovo mėnesį žmonos byla buvo atskirta iš bendros bylos, teisme jai iškelti kaltinimai subliuško ir buvo pakeisti švelnesniais. O liepos mėnesį oficialiai atsisakyta jo rėmėjų ir pagalbininkų baudžiamojo persekiojimo. Taip, visiems šiems pokyčiams buvo ir kitos priežastys, tačiau KGB vidaus kalėjimo vienutėje kalinamas A. Ramanauskas-Vanagas darė viską, kas buvo jo galioje, kad palengvintų kitų žmonių ir savo šeimos likimą. Kad šį savo pareiškimą panaudojo vien taktiniams tikslams pasiekti, liudija ir tas faktas, kad nei kada nors vėliau tardymo metu, nei rudenį teisme „paskutiniame žodyje" nebekartojo tokių ar panašių žodžių.

Tardymai atnaujinti tik 1957 m. vasario 27 d. (KGB reikėjo įvertinti rastus dokumentus, apklausti kitus asmenis). Tuo metu kaltinimai A. Ramanauskui buvo keturi: užėmė vadovaujančius postus pasipriešinime, dalyvavo sudarant LLKS Tarybos prezidiumą ir tapo LLKS gynybos pajėgų vadu, dalyvavo susišaudymuose su karinėmis-operatyvinėmis grupėmis ir vadovavo Merkinės miestelio užpuolimui, palaikė ryšius su amerikiečių žvalgybos agentais ir teikė jiems pagalbą[267]. Sudaromas tardymo planas. Žadama gauti duomenis apie tardyme paminėtus 69 partizanus (tačiau nė vieno nerado gyvo), automatą atiduoti balistinei ekspertizei, išsiaiškinti ryšius su katalikiškąja dvasininkija ir pan. Jau tuo metu buvo konstatuota, kad „pagal Ramanausko nusikalstamos veiklos eilę faktų <...> pakankamų duomenų, kurie leistų kuo greičiau ištirti atskirą faktą, nėra", todėl norėta ne tik dar kartą perklausti tardomąjį, bet panaudoti ir „vietinį sovietinį-partinį aktyvą, agentūrą ir asmenis, kurie tuo metu tarnavo milicijoje ir liaudies gynėjų būriuose"[268].

Toliau plk. A. Čelnokovas Vanago nebetardė, papildomų faktų tikslinimą perleido vyr. ltn. V. Bašinskui, iki tol tardžiusiam B. Ramanauskienę, ir nuo sausio 25 d. ėmėsi jos pats...

TYLINTI BIRUTĖ PRAKALBINAMA

Suradus Ramanauskų dukrą buvo atnaujinti B. Mažeikaitės tardymai. Žinia apie dukrą ją turėjo rimtai sukrėsti – tą dieną per tardymą ji prarado sąmonę. Toliau tardyta vis intensyviau – lapkričio 26, 27, 28, 29, 30, gruodžio 1, 3, 4, 6, 7, 8, 13, 15, 17, 18, 19, 22, 25 dienomis. Aštuoniolika tardymų, dažniausiai du kartus per dieną. Tuo

[266] 1957 vasario mėn. A. Ramanausko tardymo planas, ten pat, l. 52–72.

[267] Nutarimas pratęsti tardymo ir kaltinamųjų laikymo po sargyba laiką 1957 02 26, B. Mažeikaitės stebėjimo byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, l. 17.

[268] 1957 02 planas, A. Ramanausko sekimo byla, LYA, f. K-6, ap. 3, b. 4a, l. 72–73.

pačiu laikotarpiu, lapkričio 26–gruodžio 25 d., A. Ramanauską tardė septynis kartus: 28, 6, 13, 14, 17, 18, 21 dienomis. Vieną kartą, gruodžio 15 d., Tardymo skyriaus viršininkas pplk. E. Kisminas penkiasdešimt minučių jį tardė 153 kabinete, tačiau apie tai nepalikta jokio protokolo – nei ko klausė, nei ką atsakinėjo. Kam to reikėjo – galima tik spėlioti. Gal norėjo įtikinti greičiau parodyti archyvų ir memuarų slaptavietes, nes pirmosios kratos Alytuje (pas P. Bruzgą) nebuvo labai rezultatyvios?

KGB rankose atsidūrus septynmetei Auksutei, sutapimas ar ne, bet būtent tuo metu, lapkričio 27 d., B. Mažeikaitė pasakė atvykusiai gydytojų komisijai, kad mėgino įvykdyti savižudybę. KGB SANO skyriaus terapeutė A. F. Bazarpova, neurologė V. A. Nikolajeva, vidaus kalėjimo gydytoja L. K. Gritečkina ir Vilniaus psichoneurologinės ligoninės vyr. gydytojo pavaduotojas J. Gutmanas tą dieną tikrino jos būklę.

Judelis Gutmanas vėliau buvo Lietuvos SSR sveikatos apsaugos ministerijos vyriausiasis psichiatras, 1972 m. priklausęs komisijai, kuri atliko Romo Kalantos teismo psichiatrinę ekspertizę ir padarė išvadą, kad jis psichiškai sirgo ir nusižudė, būdamas liguistoje būsenoje.

Kalėjimo gydytoja pasakė, kad kalinė skundėsi, jog „kalėjime kankina jos artimuosius – motiną, dukrą, brolį, koridoriuje visur matė kraują", – taip mėginta atsitiktinį jos susitikimą su nukankintu ir neštuvais nešamu vyru paversti kliedesiais. Ji buvo aprengiama tramdomaisiais, o kai atsisakydavo kalėjimo maisto, buvo grasinama maitinti prievarta[269]. Lapkričio 24 ir 26 d. B. Mažeikaitė kelioms minutėms apalpo. Gydytojų komisijai ji tariamai papasakojo apie bandymą nusižudyti, po kurio atsirado galvos skausmai. Kalinės pirštų drebėjimą užfiksavusiems gydytojams tariamai pasakiusi, kad „mano, jog jos laukia sunki bausmė ir norėtų nusižudyti, kad išvengtų kankinimų ir sunkaus nuosprendžio, <...> anksčiau girdėjo savo artimųjų balsus ir visur matė kraują, bet dabar tai liovėsi"[270]. Konstatavę, kad kalinė buvo pa-

B. Mažeikaitė-Ramanauskienė

[269] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22.

[270] 1956 11 27 aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 187.

tyrusi, bet jau išėjusi iš reaktyvinės haliucinozės būsenos (reta būklė, pasireiškianti jautriems žmonėms esant bauginančiai ir gąsdinančiai situacijai), ir paskyrę gydymą bromidais, migdomaisiais ir „bendromis stiprinančiomis priemonėmis vidaus kalėjimo sąlygomis", B. Mažeikaitės apalpimus priskyrė sveikatai nepavojingų kategorijai[271]. Būtent iš tokios būsenos kalinės KGB tardytojai lapkričio 26 d. ištraukė 1952–1956 m. gyvenamųjų vietų adresus (nors beveik viską jau žinojo iki tardymo), o KGB gruodžio 14 d. juos jau pateikė A. Ramanauskui. Tik tuomet B. Mažeikaitei buvo suorganizuoti pasimatymai su artimaisiais, gal tikintis, kad pavyks nugirsti ką nors reikšmingo.

Birutė Mažeikaitė studijų metais

Lapkričio 27 d. B. Mažeikaitė pusketvirtos valandos tardoma, bet pasako tik šešis sakinius. Keturiolika tardymo protokolo eilučių liudijo atnaujintą spaudimą – KGB ieškojo dar nežinomų slapstymosi vietų ir galbūt paliktų slaptaviečių. Bet kalinė laikėsi savo: „Persikėlę pas Kilienę maždaug apie tris mėnesius niekur nebuvome išvykę. Po to pradėjome važinėti. Buvome nuvažiavę į Daugpilį, Panevėžį, Alytų, Rokiškį, Uteną, Kauną ir Vilnių."[272]

Lapkričio 28 d. per trumpesnį tardymą surašytas dešimt kartų ilgesnis protokolas. Tą dieną tardyta du kartus. Kauno KGB pareiškė, kad kratos metu tarp jos daiktų rado kulką. B. Mažeikaitė paneigė, kad nešiojosi kulką ar šovinį: „Mano rūbuose kulipka nebuvo rasta, o kur ją rado valstybės saugumo darbuotojai mano suėmimo metu, aš nežinau, nemačiau."[273] Dar klausinėjo apie priežastis, paskatinusias pereiti į nelegalią padėtį. Atsakymas: „Nuo 1942 m. rudens Alytaus mokytojų seminarijoje pradėjęs dirbti A. Ramanauskas „pradėjo reikšti man simpatiją ir mes susidraugavome".

> „Na, mano mama buvo labai graži mergaitė. Jinai studentė mokytojų seminarijoje, o tėvelis... Tada jie, aišku, dar nebuvo mano tėvai – buvo vienas mokytojas, kita mokytojų seminarijos moksleivė, tėvelis gražus, jaunas mokytojas. Ir aš žinau, kiek man teko kalbėtis su mamytės drauge ir kita mokine, kuri ten mokėsi seminarijoje, tai sakydavo, nu vat jisai turbūt pasirinko pačią gražiausią seminarijoje mergaitę. Kažkaip jie pasikalbėdavo ir jų, kaip jaunų žmonių, sutapo požiūriai ir tas polinkis pedagogikai, nes mamytė irgi labai svajojo būti mokytoja."[274]

[271] Ten pat, l. 188.

[272] 1956 11 27 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 68

[273] 1956 11 28 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 70.

[274] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

B. Mažeikaitė patvirtino, kad 1945 m. balandį pereidamas į nelegalią padėtį jos būsimasis vyras tuo metu papasakojo, „kad jį užverbavo valstybės saugumo organai, kurie vis tiek anksčiau ar vėliau suims jį, todėl, pasak Ramanausko, jis geriau eis į *gaują*"[275]. Kaip minėta, šios aplinkybės jis neslėpė ir savo memuaruose (detaliau apie tai – kitame skyriuje). KGB negalėjo sužinoti visų jų gyvenimo aplinkybių. Pavyzdžiui, taip ir nesužinojo, kad dar iki išėjimo į būrį įvyko Ramanauskų sužieduotuvės.

> „Jisai <...> negalėjo likti abejingu stebėtoju, ir jie abudu tą aptarė, o tie bendri pokalbiai, bendri pasikalbėjimai peraugo į gilesnius jausmus. Ir jie nutarė, prieš išeinant į partizano kelią, abu nutarė, kad reikia susižieduoti. Ir ne taip kad pasižadėti vienas kitam, bet su religinėmis apeigomis. Alytuje jie nuėjo pas kunigą Šliumpą (jo pavardė). Tėvelis tuo kunigu pasitikėjo, ir jie tiesiog pasakė, kad nori susižieduoti, su tokiomis ir tokiomis apeigomis, nes jie pasirenka tokį kelią. Ir mama taip pat po kiek laiko prisijungs prie jo, o dabar, kadangi paskutinis egzaminas, ji dar liks. Mama pasakojo, kad jie ir kunigas ilgai kalbėjosi. Nes kunigas juos bandė atkalbėti, esą partizanų kelias ir tas kovos kelio pasirinkimas laisvas yra nepaprastas ir atneš labai daug gyvenimo pavojų, šeimyniniu atžvilgiu tai nebus lengva. Tėvelis net yra užrašęs, kad po ilgo pokalbio kunigas liko įsitikinęs, kad mes tvirtai apsisprendę. Ir tos sužadėtuvės įvyko, ir mamytė dar turėjo pasilikti. Jie aptarė visus atvejus, kaip turėjo būti, jeigu, sakysim, kažkokie netikėtumai, jeigu jisai išėjęs, o ją taip pat pradeda sekti."[276]

BIRUTĖ TAMPA VANDA. Po sužadėtuvių praslinkus maždaug dviem savaitėms, 1945 m. gegužės viduryje, sovietinio saugumo darbuotojas Filonovas namo šeimininkei Visockienei liepė surašyti pas ją gyvenančių mokinių pavardes. Neradęs sąraše B. Mažeikaitės, sužinojo, kad ji gyvena pas Mikasę Malinauskaitę kitame name. Dar kartą atėjęs atnešė pranešimą, kad jai yra siuntinys. Kitos moksleivės (Bieliauskaitė ar Sitkaitė) apie tai papasakojo grįžusiai Birutei ir atidavė pranešimą siuntiniui pasiimti. Tačiau seminarijoje tarp moksleivių jau buvo žinoma, kad tokį pranešimą gavęs vienas moksleivis atėjęs į paštą buvo suimtas. Birutė žinojo, kad jokio siuntinio niekas jai nesiuntė: tėvai gyveno netoliese ir patys užveždavo maisto produktų, arba ji nuvažiuodavo pasiimti. Viską apsvarsčiusi nusprendė pasislėpti. Po daugelio metų ji apie tai papasakojo savo dukrai: „Vieną sykį grįžusi iš seminarijos gavo kvietimą ateiti į paštą. Ta prasme, gauna siuntinį registruotą. Ir mama labai nustebo, šeimininkei padavė – jinai niekada negaudavo jokių siuntinių, o čia registruotas siuntinys. Ta siuvėja buvo rusė, ištekėjus už lietuvio, jinai turbūt pažinojo toje srityje žmonių... Ir ji pasakė, kad jeigu jūs tik gavote tokį lapelį, tai jūs tik bėkit greičiau neatsisukdama. Ne į namų pusę, nes reiškia – jus areštuos. Ji kažkaip tokias žinias turėjo. O kadangi mama žinojo, kokia čia padėtis ir kokie jos reikalai, tai jinai, žinoma, tą ir padarė."[277]

Nuo 1941 m. spalio Mokytojų seminarijoje studijavusi B. Mažeikaitė baigė keturis kursus, bet valstybinių egzaminų taip ir nelaikė – dvidešimtmetė buvo priversta slapstytis.

---

[275] 1956 11 28 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 71.

[276] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[277] Ten pat.

Kambario draugėms pasakiusi, kad išeina siuntinio, pati patraukė pas A. Ramanausko motinos seserį Juliją Bielevičienę, gyvenusią Meškasalio kaime[278] (jos vyras vėliau žuvo pasipriešinimo gretose[279]). Pasiekusi ūkį, sutiko Bielevičių ir dar tris partizanus. Pasikalbėję visi išėjo į Varčios mišką, kur tuo metu buvo Adolfas. Ėję visą naktį, paryčiais rado jo stovyklą. Palapinėse iš eglišakių stovyklavusiam būriui vadovavo Vanagas. Čia dar buvo Antanas Kulikauskas-Daktaras ir Albertas Perminas-Jūrininkas. Stovykloje merginai nebuvo lengva. Maždaug po savaitės ją verkiančią užtiko Juozas Kazlauskas-Klevas ir pasiūlė surasti kur nors kaime laikiną gyvenamąją vietą ir kartu su Ramanausku po kelių dienų palydėjo į Daugų raj. Rokančių kaimą pas Bronių Nanartavičių. Čia Birutė pragyveno iki rudens, dirbdama įvairius ūkio darbus[280] (vėliau KGB tardomas B. Nanartavičius taip ir nepatvirtino, kad B. Mažeikaitė slapstėsi pas jį 1945 m.: „niekada nėra buvusi ir gyvenusi"[281]). Per vasarą du kartus pasimačiusi su savo būsimu vyru, galiausiai sutarė su juo susitikti spalio mėnesį pas Nedzingės kleboną Zigmą Neciunską.

KGB tardytojams B. Mažeikaitė pasakė, kad 1945 m. rugpjūčio pabaigoje nuvyko pas Perlojos miestelio pradžios mokyklos vedėją Bernardą Mačiulį, prašydama įdarbinti mokytoja. Apsimetė Švenčionių mokytojų seminarijos studente Vanda Taškevičiūte. Lenkijos valdyto Vilniaus krašto mokyklos dokumentai galėjo būti ir pasimetę. Už trijų kilometrų nuo Perlojos esančiame Šačių kaime ji galėjo viena mokytojauti ir gyventi Adomo Baublio name (kuriame ir buvo mokykla)[282].

1945 m. spalio mėn. sutartą dieną nuvyko į Nedzingės miestelį pas kleboną Z. Neciunską. Čia sutemus sulaukė Vanago su Daktaru ir Jūrininku. Tada jie nusprendė susituokti ir tą pačią naktį buvo sutuokti bažnyčioje. Su Adolfu sutarė vėl susitikti per Kalėdas ir po poros mėnesių, pirmąją Kalėdų dieną, pas tą patį kleboną susitiko. Praleidę kartu dvi dienas, susitarė ten pat susitikti pasibaigus mokslo metams. B. Mažeikaitė, pati parašiusi „liudijimus" apie jos tapatybės patvirtinimą, Varėnos milicijos skyriuje gavo tikrą pasą Vandos Taškevičiūtės vardu.

Zigmas Neciunskas (1912–1976), Nedzingės parapijos vikaras 1939–1940 m., klebonas 1944–1946 m., rezistencijos kovų dalyvis slapyvardžiu Elytė. 1946–1955 m. kalintas Gulago lageriuose.

Zigmas Neciunskas

[278] 1956 11 28 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 72–73.

[279] LSSR MGB 2N valdybos virš. pav. plk. Vaupšasovo 1951 04 03 pažyma, LYA, f. K-30, b. 325, l. 168.

[280] 1956 11 28 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 77–78.

[281] 1957 03 07 Broniaus Nanartavičiaus tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 16.

[282] 1956 11 29 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 79–83.

1946 m. vasarą pasimačiusi su savo vyru Birutė pasakė persikelianti į Trakų apskritį. Vengdama susitikimų su kursiokais, ji nelankė mokytojų konferencijų ir švietimo skyriaus, tad, kad nesukeltų įtarimo, turėjo pakeisti gyvenamąją vietą. Jai reikėjo mokslo baigimo pažymėjimo. Jį pagamino ir per A. Ramanauską perdavė mokytojų seminarijos mokytojas, pogrindžio dalyvis Konstantinas Bajerčius. Pavykus įsidarbinti Semeliškių progimnazijoje, 1946–1947 m. mokslo metus B. Ramanauskienė dėstė pirmokams lietuvių kalbą, fiziką, zoologiją, botaniką, namų ruošą ir fizinį lavinimą[283]. Gyvendama toliau nuo Alytaus sutarė, kad Adolfas jai rašys laiškus jos draugių Marytės ar Onytės vardu. Sutarė susitikti 1947 m. vasarą Varėnos raj. Laukininkų kaime pas Stasį Kuzmicką[284] (jo sūnus Vladas Kuzmickas-Jogaila žuvo partizanų būryje 1949 m.[285]). Tą vasarą netoli Laukininkų kaimo išbuvo su savo vyru bunkeryje apie dvi savaites. Ten pat gyveno ir A. Perminas-Jūrininkas. Po dešimtmečio KGB tardomas S. Kuzmickas paneigė, kad Birutė 1947 m. vasarą ir rudenį pas jį gyveno: „Aš dar kartą tvirtinu, kad Mažeikaitės bei Ramanausko aš visiškai nepažįstu ir jokia moteris į mano namus niekada nebuvo atvykus."[286]

Dirbdama Semeliškėse, B. Ramanauskienė gyveno pas Keršienę, kur vieną kambarį nuomojo ir Semeliškių MGB viršininkas Anatolijus Gavrilovas. Tačiau net ir tokia kaimynystė negarantavo saugumo, tad po mėnesio perėjo į švietimo skyriaus vedėjo Vytauto Naginės butą progimnazijos pastate. Vėliau nuomojosi kambarį pas Venskutonį. Išvykdama iš Semeliškių visiems paskelbė, kad Kaune dirbs teatre[287]. Traukinyje susipažino su kauniete Mašinauskiene, pas ją laikinai ir apsistojo. Iki 1947–1948 m. žiemos gyvendama nuomojamuose butuose Kaune Aukštaičių, Kalniečių ir Liškiavos gatvėse, du kartus važiavo susitikti su vyru į Laukininkų kaimą. Susitikusi prieš pat Naujuosius (1948 m.), daugiau į Kauną nebegrįžo[288], mat neturėdama pragyvenimo šaltinio ir beveik pusę metų nepriregistruota, galėjo sukelti buto šeimininkų įtarimą. Merkinės girininkui Jonui Kondrotui padavė pareiškimą kaip V. Taškevičiūtė, prašydama įdarbinti girininkijoje buhaltere, ir nuo 1948 m. sausio jau trečią kartą įsidarbino netikra pavarde, bet su dokumentais. Merkinės girininkijoje išgyveno iki balandžio pabaigos ir vėl išvyko į Kauną. Čia, Šančiuose, Pušų gatvėje apsigyvenusi pas pažįstamą siuvėją Zubrickienę, padėjo jai siūti[289].

Vanagas pasiūlė žmonai persikelti gyventi pas Meškučių kaimo gyventoją Feliksą Gavelį. Iš čia ji porą kartų važiavo į Kauną pas L. Baliukevičiaus-Dzūko brolį Kostą, nuvežė jam brolio laišką. Taip pat lankė prie Kauno, Julijanavos kaime gyvenusias savo seseris Danutę ir Genę Mažeikaites. Gavelio ūkio svirne gyvenusią kūdikio besilaukiančią savo žmoną dažnai lankė A. Ramanauskas, kuris buvo apsistojęs kažkur netoliese[290].

---

[283] 1956 11 30 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 84–89

[284] 1956 12 01 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 91–93.

[285] 1951 03 30 MGB specialus pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 343.

[286] 1957 03 08 Stasio Kuzmicko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 40.

[287] 1956 12 03 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 95–98.

[288] 1956 12 04 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 101–104.

[289] 1956 12 06 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 106–109.

[290] 1956 12 07 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 111–112.

Priartėjus gimdymo laikui, ji sugrįžo pas tėvus į Kirmėliškių kaimą, o paskui – į Junčionių kaimą pas mokytoją Valį. Būtent jis 1948 m. lapkričio mėn. ją atvežė į Vilnių pas A. Ramanausko bendramokslį Karo mokykloje daktarą Vytautą Petrą Gurevičių. Pas jį Žvėryje, Vytauto gatvėje, ir prisiglaudė Vanago žmona. MGB panosėje, 200 metrų nuo centrinės būstinės, ji, kaip Vanda Taškevičiūtė, gulėjo Vilniaus miesto 1-ojoje tarybinėje klinikinėje ligoninėje (iki 2004 m. veikusi ligoninė šalia Lukiškių aikštės, nuo 1997-ųjų vadinosi Šv. Jokūbo ligonine) ir čia pagimdė dukrą Auksutę-Mariją. „Ir tai buvo didelė istorija su didele tokia baime, – pasakojo savo mamos išgyvenimus A. Ramanauskaitė-Skukauskienė, – nes su kiekvienu durų atsidarymu mamai atrodydavo, kad galbūt jau ateina būtent jos... Nes įtarimų visokių gali kilti, ir buvo toks pasklidęs ligoninėj (prisimenu, mums pasakojo) gandas, kad atėjo milicija, o ką tai reiškia milicija – tai gali būti ir saugumas – KGB, ir tiktai paskui paaiškėjo, kad ten kriminalinis kažkoks dalykas, bet, žinoma, mamai tada buvo daug nerimo..."[291]

Gurevičių šeima Žvėryne, Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje, ir pakrikštijo Auksutę. Iki 1949 m. balandžio pragyvenusi su kūdikiu jų namuose, galiausiai B. Ramanauskienė savo tėvo buvo parvežta į gimtinę. Buvo nutarta, kad seneliai užsirašys mergaitę kaip savo vaiką. MGB, matyt, kažką įtarė ir apklausė kaimynus, ar čia tikrai jų vaikas, tačiau kaimynai patvirtino[292]. O pas V. Gurevičių pati Birutė dar 1950 m. vežė gydyti savo jaunesnį brolį, kuris MGB siautėjimų buvo taip išgąsdintas, kad nustojo kalbėti[293].

Iš Žemaitijos sugrįžęs A. Ramanauskas, jau būdamas vienas LLKS vadų, ją išsikvietė į susitikimą Balbieršgirės miške ir tik tada sužinojo apie gimusią dukrą. Išklausęs priekaištus dėl ilgo tylėjimo (kai buvo išvykęs), jis pasiūlė laukti Kaune pas Kostą Baliukevičių, kol suras tinkamą vietą bunkeriui įsirengti. K. Baliukevičius palydėjo moterį pas gimnazijos laikų pažįstamą Onutę Akromaitę, mokytojavusią

S. Staniškis-Litas ir J. Lukša-Skirmantas (iš kairės antras ir ketvirtas)

[291] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[292] Ten pat.

[293] 1951 03 29 MGB informacinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 281.

Vilkijos rajone, Juodgirių kaime. Čia pagyveno kelias savaites, iki 1949 m. gegužės, tada kartu su K. Baliukevičium atėjo iki Kalesnykų miško, Būdos kaimo ir susitiko su Vanagu, Dzūku ir Vaclovu Petrausku-Guoba[294]. Tuomet prasidėjo naujas gyvenimo ir slapstymosi etapas. Jau kartu su vyru.

Juozas Lukša-Skirmantas

BUNKERIUOSE SU PARTIZANAIS.

Miško gilumoje iškastame bunkeryje B. Ramanauskienė apsigyveno drauge su vyru. Kartu gyveno K. Baliukevičius-Tylius, V. Petrauskas-Guoba, Česlovas Sipavičius-Vasaris ir Juozas Makaravičius-Žilvitis. Trumpai čia gyveno ir iš Vakarų į Lietuvą 1949 m. gegužės mėn. sugrįžęs Kazimieras Piplys-Mažytis. Rudenį vėl keičiant slapstymosi vietą, Birutė nuvyko į Vilnių pas V. Gurevičių. Čia pagyveno mėnesį, kol gavo laišką su žinia apie surastą vietą Jaunonių kaime pas P. Talačką, kur šalia bulvių rūsio buvo įrengtas bunkeris. Čia dar apsigyveno Tylius, Tauras ir Motiejus Jaruševičius-Lakštingala[295]. Kartu tai buvo ir pogrindinė leidykla – partizanai spausdino rašomąja mašinėle ir rotatoriumi daugino pogrindžio leidinius. Žiemą atėjęs Litas išsivedė Tylių į savo štabą ir likę keturiese bunkeryje išgyveno iki 1950 m. pavasario. Tardoma B. Mažeikaitė kategoriškai neigė kokiu nors būdu prisidėjusi prie pogrindinės spaudos leidimo ir platinimo, neteikė jokios informacijos apie pagalbininkus: „Mano vyras Ramanauskas Adolfas šiuo metu niekur iš bunkerio neišeidavo. Kas iš legaliai gyvenančių gyventojų buvo šiuo metu *gaujos* ryšininkais, aš nežinau. Kas tiekdavo maisto produktus, aš taip pat nežinau. Su kuo susirašinėjo šiuo metu mano vyras ir kiti *gaujos* dalyviai ir kokiais klausimais, aš nežinau, tuo nesidomėjau ir neskaitydavau korespondencijos."[296]

Nuo 1950 m. pavasario iki vėlyvo rudens su vyru slapstydamasi po Vyšniūnų pradine mokykla įrengtame bunkeryje, B. Mažeikaitė buvo kelis kartus išvykusi į Vilnių (apsistodavo pas Valeriją Umbrasienę, gyvenusią Vytauto g. 13-1), Kauną (apsistodavo Kalvių g. 5-25 pas vyro motinos sesers Marcelės Vitkauskienės dukras Genę Vitkauskaitę-Bieliūnienę ir Eleną Vitkauskaitę, kurių artimieji buvo suimti MGB, o brolis žuvęs[297]). Rugpjūčio mėn. buvo kelioms dienoms išvykusi iš Kauno į

[294] 1956 12 08 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 119–120.

[295] 1956 12 13 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 126–128.

[296] 1956 12 15 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 132–133.

[297] LSSR MGB 2N valdybos virš. pav. plk. Vaupšasovo 1951 04 03 pažyma, LYA, f. K-30, b. 325, l. 168.

Iš kairės: Vanagas, Girinis, Bevardis, Genys, Rimvydas, Vanagas-Paukštis

Rygą, kur pirko kostiumėliui medžiagą, Kaune pas siuvėją Benetą jį pasisiuvo. Savo pasakojimus KGB tardytojams nukreipdavo į paprastas, buitines ir asmenines temas (nes ko gi turėjo važiuoti į Rygą, kaip ne medžiagos kostiumėliui?), neleisdama kaip nors gilinti jos parodymų apie pogrindžio ir jos vyro A. Ramanausko-Vanago veiklą. Slėpė, kad artimieji į Kauną atveždavo pasimatyti jų dukrą[298], o per Prienuose gyvenusią ir besimokiusią seserį Danutę Mažeikaitę perduodavo savo dukrai drabužėlius ir kitas dovanas.

MGB sekė Ramanauskų pėdsakais, tačiau apie tokias išvykas sužinodavo per vėlai. 1951 m. vasario 23 d. Vilniaus milicija gavo nurodymą, kad „ieškoma svarbi valstybinė nusikaltėlė Mažeikaitė Birutė", kuri su Genės Urbanavičiūtės dokumentais slapstosi Žvėryno rajone[299]. Vis tikėdamiesi, kad A. Ramanauskienė sugrįš į tas pačias vietas, 1951 m. kovo 29 d. kaip agentę „Maželis" verbavo Žvėryno gyventoją, vaikų namų virėją V. Umbrasienę (g. 1907). Ji pasakė, kad 1950 m. pas ją nakvojo jai nepažįstama moteris, kurią jai rekomendavo Vytautas Slauta (pasirodo, tai buvo MGB agentas „Beržas"), bet šis neigė bet kokius ryšius su Ramanauskais. V. Umbrasienė MGB nepateikė net mažiausio pranešimo, nenoriai eidavo į susitikimus, kol 1955 m. liepos mėn. iš agentūros buvo išbraukta[300].

1950 m. rudenį trumpam sugrįžę į bunkerį Talačkų ūkyje, Ramanauskai sulaukė iš Vokietijos parvykusio J. Lukšos-Skirmanto. Visi trys perėjo į naują

[298] 1957 01 29 B. Mažeikaitės tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 163.

[299] 1951 02 23 LSSR MGB ministro pav. plk. Leonovo nurodymas, LYA, f. K-30, b. 166, l. 211.

[300] 1955 06 KGB nutarimas dėl agento „Maželio" asmens bylos Nr. 963, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 325, l. 335.

A. Perminas-Jūrininkas ir A. Ramanauskas-Vanagas

slapstymosi vietą Olendarnės kaime, Vinco Labanausko ūkyje[301]. Po pusmečio bunkeris Talačkų ūkyje MGB buvo surastas ir jame žuvo Vanago bendražygiai Tylius, Tauras ir Lakštingala. Kai Skirmantas, išėjęs ieškoti ryšio su nauja desantininkų grupe, netrukus žuvo pasaloje (1951 m. pavasaris), bunkeryje apsigyveno Vytautas Smolskis-Ąžuolas.

Aktyviai veikusios MGB agentų smogikų grupės vieną po kito tardė įtariamus Vanago ryšininkus ir naikino jo štabą dengusius partizanus. Taip 1951 m. vasario 24 d. suimta ir agentų smogikų ištardyta Ona Barauskaitė papasakojo apie jai žinomo partizano brolį, kuris nurodė Dainavos apygardos štabo virš. pav. Česlovo Sipavičiaus-Vasario (g. 1928) slapstymosi vietą (paprastai būdavo inscenizuojamas „išlaisvinimas" pervežimo metu ir partizanų uniformomis persirengę smogikai pačiais drastiškiausiais metodais tardydavo ryšininkus, reikalaudami įrodymų, kad jie ne išdavikai, o paskui vėl inscenizuojamas persirengėlių „sunaikinimas", tardymo medžiagos „suradimas"). 1951 m. kovo 8 d. MGB sunaikino Vasario grupę ir dar 5 partizanus bei rėmėjus.

Iki 1952 m. pavasario B. Ramanauskienė niekur negalėjo išvykti: „Buvau kartu su vyru ir tiek." Vis kartojo KGB tardytojui: „Kokius svarstė klausimus mano vyras su Skirmantu, aš nežinau, nes kada jie kalbėdavo apie pogrindinę veiklą, aš

[301] 1956 12 17 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 134–137.

turėdavau išeiti iš bunkerio į viršų."[302] Vienintelį dalyką, kurį papasakojo tardytojui, tai, kad antspaudus, kuriuos paskui rado pas A. Ramanauską, padarė pats Skirmantas, o suėmimo metu iš jos atimtas laikrodis buvo Skirmanto dovana. J. Lukša parodęs jai savo išrinktosios nuotrauką, jie kartu nusifotografavo. KGB žinojo apie Skirmanto atvežtus dolerius, todėl paklausta B. Mažeikaitė patvirtino, kad „buvo davęs mano vyrui dolerių, kiek, aš nežinau. Dolerius į tarybinius pinigus mano vyrui keitė Labanauskas bei *gaujos* dalyvis Ąžuolas. Kur jie keisdavo pinigus, aš nežinau, kiek pakeitė dolerių, aš taip pat nežinau"[303]. 1951–1952 m. pati pradėjusi rašyti dienoraštį „apie savo asmeniškus išgyvenimus, pradedant 1945 metais", tačiau esant pavojui tą dienoraštį sunaikino. „Jokių politinių bei pogrindžio kovos klausimų neliečiau"[304], – sakė tardytojui.

1952 m. pavasarį perėjo į bunkerį Mažiūnų kaime pas Julių Leščinską. Rudenį kitur išsikėlė V. Smolskis-Ąžuolas. 1953 m. vasario 4 d. jis žuvo Jiezno raj. Lingėliškių kaime kartu su Kostu Bartuševičium-Žilvičiu ir Jonu Česnulevičium-Sakalu[305]. 1956 m. gruodžio 18 d. tardoma B. Mažeikaitė pareiškė, kad „šiuo metu mano vyras Ramanauskas Adolfas jau buvo nutraukęs savo pogrindinę veiklą, neleido laikraščio, su niekuo nesusirašinėjo, o tik slapstėsi". Ir klausėsi radijo[306]. Toks kategoriškas teiginys buvo sutartas su vyru iš anksto – nuo 1952 m. jie slapstėsi pas žmones (pradedant J. Leščinsku), kurie apie jų pogrindinę veiklą ir ryšius turėjo tik minimalų supratimą.

1953 METŲ POKYČIAI. Pavasarį sužinoję apie aplinkui vykdomas dideles kratas, Ramanauskai paliko J. Leščinską ir patraukė link Druskininkų rajono Bingelių kaimo gyventojo Jono Bilinsko. Buvusį bunkerį J. Leščinskas užlygino, o iškastus rastus ir paliktus dokumentus sudegino, maisto produktus, automatą ir kitus daiktus perdavė Anelei Mažeikienei, kad išvežtų į kitą vietą[307]. Pas J. Bilinską pradėjo gyventi ir Ramanauskų dukra, kuri iki tol visą laiką buvo su senele. Tardomas KGB J. Bilinskas pasakė, kad apie Vanagą nepranešė, nes bijojo „jo arba jo bendrininkų keršto, nes jis grasino susidorojimu, jeigu pranešiu organams ir jų darbuotojai suims jį"[308]. Dėl tokių atsiribojančių pasakymų irgi buvo sutarta iš anksto, siekiant išvengt kokių nors papildomų kaltinimų rėmėjams.

Vėliau tame pačiame kaime pas Stasę Bilinskienę apsigyvenęs A. Ramanauskas neslėpė, kad turi Vanago slapyvardį ir yra ieškomas saugumo. Žmoną tuo laiku vadino Vanda, o dukrą Nijole. Atsinešė savo mantą ir dviratį. Gyveno lentomis atitvertame kambario kampe, pavojaus atveju slėpėsi po grindimis iškastoje slėptuvėje. 1953 m. vasarą MGB ieškomas A. Ramanauskas-Vanagas įsigijo seną dviratį ir juo važinėdavo nusipirkti maisto produktų. Visgi dažniausiai maistą pirkdavo

[302] 1956 12 17 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 140.

[303] 1956 12 17 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 143.

[304] 1957 03 26 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 182.

[305] http://www.partizanai.org/failai/html/peciokaite-adomeniene-paskutinieji.htm (žr. 2018 09 10)

[306] 1956 12 18 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 145.

[307] 1957 05 10 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 66.

[308] 1956 03 08 Jono Bilinsko tardymo protokolas, ten pat, l. 35.

B. Mažeikaitė MGB paieškose

šeimininkai, pas kuriuos slapstydavosi. Iš išorės gyvenimas atrodė beveik kaip visų: Birutė užsiimdavo namų ruoša, megzdavo arba skaitydavo knygas; Adolfas kartas nuo karto išvažiuodavo savo reikalais su dviračiu, grįžęs skaitydavo laikraščius, knygas, klausydavosi radijo. KGB tardoma S. Bilinskienė galėjo tik patvirtinti, kad A. Ramanauskas klausėsi savo atsinešto radijo imtuvo, taip pat „rašė rankraštį ir spausdino rašomąja mašinėle. Ramanausko žmona kai kada siuvinėdavo, skaitydavo knygas, lošdavo kortomis ir virdavo valgyti bei skalbdavo baltinius". Ir Ramanauskienė kartais su dviračiu parsiveždavo maisto produktų. Iš šeimininkės pirkdavo tik pieno. Išvykdavo ir abu, bet tik vienai dienai, iki vėlyvos nakties. 1956 m. gruodžio 18 d. B. Mažeikaitė tardytojui dar kartą pabrėžė: vyras išvažiuodavo tik maisto produktų, pas ką – nežinanti, su niekuo nesurašinėjo, laiškų negaudavo, daugiau pas jį niekas nebeateidavo[309]. Iš dalies tai visiškai tikėtina – jam asmeniškai pažįstami paskutiniai Dainavos apygardos partizanai buvo nukauti 1953 m. vasario mėn. Tačiau buvo likę aktyvių rėmėjų.

Gyvendamas šiame name Ramanauskas pats iš medžio pasidarė šachmatų figūrėles bei lentą ir lošdavo su Bilinskų sūnumi Juozu. Taip pat daug rašydavo. Ramanauskienė paprašė leisti jos dukrai žaisti su Bilinskienės vaikais, o kitiems sakyti, kad tai besisvečiuojanti tolima giminaitė. Taip penkiametė „pogrindininkė" ir gyveno. Anot S. Bilinskienės, „Ramanauskas buvo labai paslaptingas ir net nesakydavo, kur eina ir ką daro. Jo žmona buvo tokia pati, kaip ir jis"[310]. Jis su savimi visą laiką nešiojosi pistoletą, bet, S. Bilinskienės teigimu, mažesnį pistoletą imdavo su savimi ir Ramanauskienė ir dėdavo į rankinę, o grįžusi atiduodavo vyrui[311]. Daugiau tokių parodymų KGB negavo iš nieko, o ir pastarieji pačios S. Bilinskienės buvo paneigti teismo metu.

[309] 1956 12 18 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 148.

[310] 1956 03 08 Stasės Bilinskienės tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 27–28.

[311] 1956 03 08 Stasės Bilinskienės tardymo protokolas, ten pat, l. 29–30.

SLAPTAS GYVENIMAS BE BUNKERIŲ. Saugodamasis pašalinių akių, išeidamas iš Bingelių kaimo A. Ramanauskas atsisakė dalies mantos – paslėpė rašomąją mašinėlę ir dokumentus. Su savimi pasiėmė tik rankraščius. 1954 m. rudenį atsikraustė gyventi pas Gečialaukio kaimo gyventoją Vaclovą Jovaišą. Ir šį kartą jau ne į bunkerį – gyveno kartu su šeimininkais. Tardoma Birutė nenorėjo prisiminti, ar vyras kur nors tuo metu, iki 1955 m. pavasario, išvažiuodavo: „Ar važinėdavo kur nors šiuo metu mano vyras, aš neprisimenu. Aš visą laiką sėdėjau namuose. Iš namų niekur neišeidavo ir mūsų duktė. Užsiimdavau namų ruoša, atliekamu laiku siuvinėdavau, megzdavau."[312]

1955 m. Ramanauskų šeima pervažiavo gyventi į patį Alytų. Rudenį dviratį įsigijo ir žmona. Taip atsirado galimybė nuvažiuoti į Punią (pas Miką Valatką) susitikti su motina. Tardoma Birutė ir apie šį laikotarpį kalbėdama pabrėžė: „Nei aš, nei mano vyras jokia pogrindine veikla neužsiiminėjome. Aš siuvinėdavau. Kai kada man padėdavo siuvinėti mano vyras, kai kada jis skaitydavo knygą." Tai buvo vėl su vyru iš anksto sutartas tekstas. Vanagas nesiuvinėjo – tai skambėjo kaip pasityčiojimas iš KGB tardytojų. Tačiau tą patį kartojo ir A. Ramanauskas. Birutės rankdarbiai tapo paklausūs, Katrė Valatkienė jais prekiavo Punioje, o Ona Jovaišienė – Alytaus turguje[313]. 1957 m. kovo 4 d. KGB tardomi abu Valatkos tai kategoriškai paneigė: „Aš visiškai nepažįstu ir ji mano namuose niekada su savo motina nebuvo susitikusi."[314] Ir ne tik šie, bet ir kiti liudininkai kalbėjo ne tai, ko tikėjosi KGB tardytojai.

Suradę Ramanauskų dukrą ir 40 dienų B. Mažeikaitės tylą pralaužę KGB tardytojai, per mėnesį intensyvių tardymų iš jos sugebėjo išgauti tik vietovių, kuriose ji gyveno, dirbo, slapstėsi, pavadinimus. Visi Vanago rėmėjai dar iki 1953 m. pavasario buvo arba nužudyti, arba suimti ir įkalinti Gulago lageriuose. B. Mažeikaitė apie savo vyrą kalbėjo: „nežinau", „nemačiau", „nesidomėjau", „išeidavau ir nesiklausydavau" ir pan. Nesant daugiau liudininkų, tokia su vyru dar gerokai iki suėmimo aptarta laikysena pasiteisino.

KGB PULKININKAS PRIEŠ BIRUTĘ. 1957 m. sausio viduryje „aplankęs" A. Ramanausko rėmėjų namus, plk. Čelnokovas asmeniškai imasi tardyti Birutę Mažeikaitę. Jį sudomino rasta nuotrauka, kurioje vieno iš nufotografuotų žmonių veidas buvo iškirptas. Nuotraukoje buvo jos tėvas, Kazanės kalėjime miręs Motiejus Mažeika ir brolis Algis Mažeika (kuris 1956 m. dirbo Donbase, šachtose). Šią nuotrauką ji gavo 1950 m. būdama Kaune. Tačiau pulkininkas iš suimtosios tą kartą nieko neišgavo[315]. Praėjus trims dienoms, ji papasakojo, kad tas žmogus į tėvų namus buvo sesers Danutės Mažeikaitės atvestas iš Prienų ir papasakojo, kad pavogė 10 tūkst. rublių ir buvo nuteistas, bet vietoj to jam pasiūlė dirbti MGB ir fiktyviai įstoti į partizanų būrį. Tačiau jis nenorįs dirbti MGB, o nori pamatyti savo draugą Kostą Baliukevičių. Po kelių dienų ginkluoti kovotojai išvedė jį ir vėliau M. Mažeikai pa-

[312] 1956 12 19 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 151.

[313] 1956 12 25 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, l. 153–154.

[314] 1957 03 04–05 Miko ir Katrės Valatkų tardymo protokolai, ten pat, t. 2, l. 11, 14.

[315] 1957 01 25 B. Mažeikaitės tardymas, ten pat, l. 157.

pasakojo, kad sušaudė kaip įtariamą MGB agentą (visa tai apie žmogų, prisistačiusį kaip „Vytas", dar 1951 m. vasario 9 d. naktinio tardymo metu pasakojo ir devyniolikmetė Genė Mažeikaitė[316]). Grįžusi į bunkerį parodė gautą nuotrauką vyrui ir K. Baliukevičiui-Tyliui. Pastarasis atpažino vyrą ir pasakė, kad „gaila, buvo geras žmogus"[317]. Partizanai negalėjo žinoti, kad tai buvo tikras MGB agentas „Perkūnas", kuris, kaip buvęs „baudėjas", užverbuotas dar 1947 m. ir važiavo į Krasnojarsko kraštą rinkti tremtinių laiškų artimiesiems, likusiems Lietuvoje. Tikrindama laiškus MGB rado vieno tremtinio parašytą K. Baliukevičiui ir tuo pasinaudodama mėgino jam pakišti savo agentą „Perkūną". Būtent šis agentas, panaudodamas ryšininkės Danutės Mažeikaitės kontaktus, turėjo partizanams prisipažinti esąs užverbuotas, pasilikti būryje ir toliau vykdyti MGB užduotį – fiziškai likviduoti Kostą Baliukevičių[318]. Planas nepavyko dėl partizanų įžvalgumo – 1951 m. sausio mėn. MGB rado agentą „Perkūną" sušaudytą[319], o jau 1951 m. vasario 7 d. Danutė ir Genė Mažeikaitės buvo suimtos.

Tik po suėmimo, 1956 m. pabaigoje, B. Ramanauskienė pasimatyme su motina iš jos sužinojo versiją, kad tėvą ir seseris galbūt suėmė dėl šio atvejo – dėl partizanų išaiškinto ir sušaudyto agento. Kai KGB mėgino iš naujo apklausti 1956 m. iš Sibiro grįžusią Genę Mažeikaitę, tegavo patvirtinimą apie prieš ją naudotus kankinimus: „1951 m. mano tardymo metu aš daug ką parodžiau apie susitikimus su seserimi Birute ir apie ryšį su ja laiškais, verčiama tardytojo, kuris naudojo fizinę jėgą. Tardytojas atnešdavo ir skaitydavo man mano sesers Mažeikaitės Danutės parodymus, kad aš susitikinėdavau su Birute, o kada aš tai mėgindavau neigti, pradėdavo mane mušti." G. Mažeikaitės parodymai apie kankinimus („Fizinę jėgą prieš mane naudojo Ponamariovas, Liniovas, vertėjas Lapatinskas, kitų pavardžių neprisimenu. Labiausiai mane mušė Lapatinskas ir Ponamariovas") gulė į KGB archyvų lentynas, niekas jokio tyrimo nesiruošė pradėti, nors buvo praėję vos penkeri metai[320].

KGB INSPEKCIJA: „SUMUŠIMAI ATSIRADO DĖL JOS KALTĖS"

1957 m. vasario pradžioje KGB ypatingoji inspekcija gavo B. Mažeikaitės skundą apie tai, kad ją sumušė vidaus kalėjimo prižiūrėtojai. Ir šį kartą sovietinio saugumo sistema suveikė nepriekaištingai: vidaus kalėjimo gydytoja Grišečkina patvirtino, kad „sumušimai atsirado dėl jos kaltės", nes ir anksčiau Ramanausko žmona nesitaikstė su kalėjimo režimu, mėgino nusižudyti, „vykdė veiksmus, artimus chuliganizmui"[321]. Vasario 2 d. (šeštadienį) vienvietėje kameroje laikoma B. Mažeikaitė per kalėjimo prižiūrėtojus išsikvietė savo tardytoją vyr. ltn. V. Bašinską ir pareikalavo atsakyti į klausimus: kodėl jos nepaleidžia, kodėl neleidžia pasimatyti su vyru ir kodėl jos gydytis nenusiunčia į ligoninę. Panašu, kad LSSR KGB vadovybė visa tai jai žadėjo. Kadangi

[316] Genės Mažeikaitės 1951 02 09 tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 188.

[317] 1957 01 29 B. Mažeikaitės tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 161–162.

[318] 1950 11 16 pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 81–84; 1951 02 07 pranešimas, ten pat, l. 203; pranešimas apie agento smogiko „Perkūno" nužudymą, ten pat, l. 213–2015.

[319] 1951 03 10 MGB informacinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 250.

[320] 1956 11 30 Genės Mažeikaitės tardymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 1, l. 238–239.

[321] 1957 02 09 išvada pagal B. Mažeikaitės skundą, ten pat, t. 2, l. 191.

B. Mažeikaitės bylą kuravo pats plk. L. Martavičius, tai šiuos pažadus, siekdamas rezultatų, dalijo būtent jis. Pažadai liko pažadais.

Sugrąžinta į kamerą ji priėjo pasižiūrėt prie lango, kuris buvo jai nepasiekiamas. Įpuolęs prižiūrėtojas ją trenkė į sieną, iš burnos pasipylė kraujas. Gydytojo šeštadienį jau nebuvo ir ją paliko ant grindų. Tik pirmadienį atėjo gydytoja. Kaip po daugelio metų dukra prisiminė mamos pasakojimą: „Jinai beveik aštuonis mėnesius buvo vienutėje. Čia irgi buvo elgiamasi labai žiauriai. <...> Prisiminiau, kaip jinai pasakojo, kaip ją ten mušdavo. <...> Jinai ten vos nenumirė, ją daužė į sieną su galva, jos galvą daužė į sieną ir prasimušė kraujas, ir jinai ten gulėjo ant grindų, nebuvo nei gydytojo, nei nieko, buvo išeiginės dienos. Bet ji kažkaip atsigavo, ir paskui, kai jai pakvietė gydytoją, tai ta gydytoja pasakė, kad gerai, kad prasimušė kraujas, nes kitaip būtų vidinis kraujavimas ir tu nebūtum sulaukus šios dienos... O ją sumušė dėl to, kad ji vaikščiojo po kamerą ir pažiūrėjo pro langelį. Nes tas langelis palubėse, grotuotas, viršuje, ir ji žvilgtelėjo, sako, nieko nemačius tiek laiko, gal kokias pėdas žmonių einant pamatysiu. Va kažkaip taip pagalvojo tuo metu ir ją pradėjo daužyti." [322]

Kalinę sumušę KGB vidaus kalėjimo prižiūrėtojai surašė savo versiją: „Kalinė taburete trenkė į lango rėmą. Įbėgę du prižiūrėtojai atėmė taburetę, bet ji sugriebė metalinį dubenį ir juo mėgino išdaužyti langą. Prižiūrėtojai atėmė ir dubenį ir nustūmė ją ant lovos. Kalėjimo gydytoja suleido jai vaistų (kokių vaistų, nerašo – *aut. past.*), bet jai išėjus B. Mažeikaitė užšoko ant spintelės prie lango. Likęs prižiūrėtojas ją nustūmė nuo spintelės, tuomet ji sugriebė medinę šiukšliadėžę. Atbėgo dar trys prižiūrėtojai. Vienas jų bloškė kalinę taip, kad ji atsitrenkė galva į sieną. Ypatingos inspekcijos apklausiami prižiūrėtojai Mosin, Press, J. I. Kizin ir D. S. Blagodarov patvirtino, kad Mažeikaitės niekas nemušė, esą „ji pati priešinosi, stūmė koja nuo savęs Mosiną ir tuo metu nestipriai atsitrenkė į sieną"[323]. „Tai aš pagalvojau, aš mamos negirdėjau niekada keikiantis, – prisiminė dukra, – net neįsivaizduoju, kaip tai galėtų būti. Tai dabar kažkas paskaitytų, galėtų pagalvoti, va kokia agresyvi buvo moteris. Reiškia, užpuolė keturis vyrus, beveik sumušė juos, paskui pati paslydo ir trenkėsi galva į sieną ir todėl ją užsigavo. Užtai ten tas kraujas, atseit ne jie ją sumušė. Tai čia va kiek tos teisybės yra KGB dokumentuose."[324]

Apžiūrėdama kalinę gydytoja rado pakaušyje graikiško riešuto dydžio guzą, mėlynių, o inspekcija nustatė, kad „atsižvelgiant į Mažeikaitės agresyvumą, vidaus kalėjimo darbuotojų veiksmus reikia pripažinti teisingais"[325]. Išvadą greta Ypatingosios inspekcijos viršininko pplk. Igorio Timonovo ir vyr. tardytojo kpt. Iljos Židkicho pasirašė ir būsimasis KGB pirmininkas, tuo metu pirmininko pavaduotojas A. Randakevičius. Niekas neturėjo pasikeisti, keičiantis KGB vadovams.

[322] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22; Vytauto V. Landsbergio interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[323] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 190.

[324] Vytauto V. Landsbergio interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[325] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 191.

VANAGAS APIE ŽMONĄ. 1957 m. kovo 9 d. KGB Tardymo skyriaus viršininkas pplk. E. Kisminas 153 kabinete pusantros valandos tardė A. Ramanauską ir šis tardymas nebuvo protokoluojamas. Gal aiškinosi kokias nors aplinkybes, gal perdavė KGB pirmininko žodžius, deja, nežinoma.

Kovo 12 d. A. Ramanauskas buvo toliau tardomas apie savo žmonos veiklą. Teisinėse valstybėse vyras gali atsisakyti liudyti apie žmoną (ar žmona apie vyrą), tačiau ne totalitarinėje Sovietų Sąjungoje, kur „pavlikų morozovų" kompleksai buvo klasių kovos ideologijos sudėtine dalimi. Užduodamas tik vienas klausimas: „Papasakokite, kas jums žinoma apie Mažeikaitės Birutės, Motiejaus dukters, nusikalstamą antitarybinę veiklą." Ką A. Ramanauskas daugiau kaip tris valandas pasakojo tardytojui vyr. ltn. Bašinskui? Kaip susipažino, kaip pamilo, kaip susitikinėjo, kaip laukėsi vaiko, kaip važiavo gimdyti: „Ji tada mokėsi Alytaus mokytojų seminarijoje, o aš toje pačioje seminarijoje dirbau dėstytoju. <...> Atėjęs 1943 m. dirbti, aš ją radau. Vėliau aš su ja susipažinau arčiau ir mes susidraugavome. <...> Išeidamas aš apie tai pasakiau Mažeikaitei, kaip artimam žmogui. Mažeikaitė nepritarė mano nutarimui, tačiau priešintis nedrįso. <...> Kas ją atvedė į mišką pas mane, aš dabar neprisimenu. Mažeikaitė man papasakojo, jog ji pastebėjo, kad valstybės saugumo organų darbuotojai nori ją suimti, pabėgo ir pasislėpė. <...> Maždaug 1945 metų spalio mėnesyje, dienos neprisimenu, kunigas Neciunskas sutuokė mus su Mažeikaite Nedzingės bažnyčioje. Mūsų sutuoktuvių liudininkais buvo Daktaras ir Jūrininkas."

> „Paskui jai labai padėjo kunigas Zigmas Neciunskas, kuris juos ir sutuokė. Bet tuo metu jisai tiesiog pakvietė ją, per patikimus žmones, kad jinai ateitų į kleboniją, ir ji pas jį kažkurį laiką pabuvo, pas tą kunigą Zigmą Neciunską. Tai yra Nedzingė Alytaus rajone, ir kunigas Zigmas Neciunskas juos sutuokė. Tai buvo neįprastos tokios tuoktuvės. Vyko nakties metu, bažnyčioje, tai reiškia – su visomis religinėmis apeigomis, partizanai liudininkai. Kunigas netgi padarė kuklią vakarienę ir pakvietė visus partizanus. Jie visi sėdėjo, pasakojosi, parašė linkėjimus gražiausius. Jauniesiems ir Lietuvai, kad sulauktų visi Lietuvos laisvos, svarbiausia, kad Lietuva būtų laisva. Jų tai kovai prašė Dievo palaimos, kad laimintų tą dvasios kovą ir kad Lietuva būtų laisva. Ir mama sakė, kad sudėjo visus tuos palinkėjimus į stiklinį butelį, užliejo smala ir jie buvo užkasti. Klebonija, gėlių klombas ir prie tų gėlių tie buteliai buvo užkasti su visais palinkėjimais. Mama kai grįžo iš lagerio, mes važiavome į Nedzingę, ieškojome. Bet jau toje klebonijoje per sovietmečio laikotarpį ten buvo ir sandėliai grūdų, ir kažkokios trąšos laikomos, ta klebonija nunykus, viskas pasikeitę, krūmai sužėlę. <...> Tai gal ir ne tokie svarbūs dokumentai, bet mamai tai buvo svarbūs iš širdies dokumentai <...> Na, nepavyko rasti. Liko tik mamos gražūs pasakojimai apie tai."[326]

Tardytojai galėjo perskaityti surastuose A. Ramanausko-Vanago užrašuose: „1947 metų vasarą <...> ją tada aš buvau nusivedęs į bunkerį, kur slapsčiausi kartu su Jūrininku Šilų miške", „berods, nuo 1948 metų pavasario mano žmona slapstėsi pas Meškučių kaimo gyventoją Gavelį <...>, žmona bunkerio nežinojo, tačiau aš pas ją į Gavelio sodybą kai kada ateidavau pasimatyti", „1948 metų rudenį, artėjant žmonos gimdymo laikui, <...> paprašiau jo (Junčionių pradinės mokyklos mokytojo

[326] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

P. Valiaus – *aut. past.*), kad jis nuvyktų į Vilnių pas gydytoją Gurevičių Vytautą, su kuriuo aš buvau pažįstamas nuo buržuazinių laikų Lietuvoje, ir paprašytų jo, kad jis priimtų pas save mano žmoną. Valys mano prašymą išpildė ir 1948 metų rudenį nuvežė į Vilnių"[327]. Nieko reikšmingo nesužinoję, kagėbistai dar tris kartus tardė: 1957 m. kovo 13–14 ir 26 d. A. Ramanauskas nepasakė, kad ir P. Valių, ir V. Gurevičių su juo siejo mokslas Karo mokyklos XV aspirantų laidoje.

Kovo 13 d. vėl beveik tris valandas buvo atsakinėjama į vieną klausimą: „Kur po to gyveno ir kuo užsiėmė jūsų žmona?" Tardytojams nebuvo paslaptis, kad nuo 1949 m. gegužės B. Mažeikaitė gyveno bunkeryje su savo vyru, tačiau jie stengėsi bet kokia kaina surasti kokį nors „antitarybinės veiklos" faktelį. A. Ramanauskas neslėpė, kad, nelikus kitos išeities, bunkeryje apsigyveno ir jo žmona: „Mano žmona pradėjo slapstyti su manimi Kalesnykų miške"; „išsikasėme bunkerį, tačiau ji mums kasti bunkerio nepadėjo"; „iškasę ir įrengę bunkerį, jame likome slapstytis – mano žmona, Petrauskas, slapyvardžiu Guoba (Vaclovas Petrauskas, 1926–1950 m.[328]), Vasaris (Česlovas Sipavičius-Vasaris, 1928–1951 m. kovo 8 d.[329]), Žilvitis (Juozas Makaravičius-Žilvitis, 1929–1951 m. balandis[330]) ir Kostas Baliukevičius, slapyvardžiu Tylius (1926–1951 m. vasario 15 d.[331])"; „būnant šiame bunkeryje mano žmona maždaug du kartus buvo išvykusi, berods į Kauną, aš dabar neprisimenu, tačiau ši išvyka buvo asmeniška, nes jokio uždavinio aš jai nebuvau davęs"; „maždaug 1949 m. rugsėjo mėnesyje aš persikėliau pas Jiezno rajono Janionių kaimo gyventoją Talačką, kur buvo bunkeris. Pas Talačką atėjo slapstytis ir mano žmona", „o 1950 m. pavasarį perėjome slapstytis į bunkerį po Višniūnų pradžios mokykla", „1950 m. rudenį vėl grįžome pas Talačką", „tų pačių metų rudenį pas Talačką aš

M. Mažeikos byloje esančios partizanų nuotraukos

[327] 1957 03 12 A. Ramanausko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 45–49.

[328] 1957 03 05 pažyma, ten pat, l. 169.

[329] 1957 03 07 pažyma, ten pat, l. 160.

[330] 1957 03 05 pažyma, ten pat, l. 168.

[331] 1957 03 05 pažyma, ten pat, l. 162.

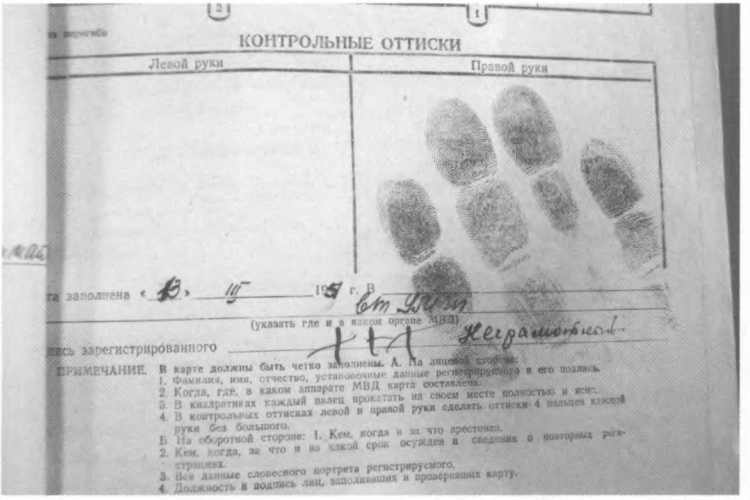
КОНТРОЛЬНЫЕ ОТТИСКИ
Левой руки
Правой руки
(указать где и в каком органе МВД)
ПРИМЕЧАНИЕ. В карте должны быть четко заполнены: А. На лицевой стороне:
1. Фамилия, имя, отчество, установочные данные регистрируемого и его подпись.
2. Когда, где, в каком аппарате МВД карта составлена.
3. В квадратиках каждый палец прокатать на своем месте полностью и ясно.
4. В контрольных оттисках левой и правой руки сделать оттиски 4 пальцев каждой руки без большого.
Б. На оборотной стороне: 1. Кем, когда и за что арестован.
2. Кем, когда, за что и на какой срок осужден и сведения о повторных рецидивах.
3. Все данные словесного портрета регистрируемого.
4. Должность и подпись лиц, заполнивших и проверивших карту.

M. Mažeikos anketa

parsivedžiau amerikiečių žvalgybos agentą Lukšį Juozą (J. Lukšą – *aut. past.*), slapyvarde Skirmantas"; „mes perėjome slapstytis pas Jiezno rajono Alendarnės kaimo gyventoją Labanauską Vincą. Čia mes slapstėmės iki 1952 metų pavasario", o „1951 m. vasarą pas Labanauską atėjo slapstytis kartu su mumis <...> Ąžuolaitis"; „1952 metų pavasarį aš, mano žmona ir Ąžuolaitis perėjome slapstytis pas Jiezno gyventoją Leščinską, vardo ir tėvo vardo neprisimenu. Tų pačių metų vasarą iš Leščinsko išėjo Ąžuolaitis, o rudenį atėjo pas Leščinską ir apsigyveno žmonos motina Mažeikienė Anelė <...> kartu su mūsų dukra Auksuole"; „iš Leščinsko 1953 metų kovo mėnesyje aš, mano žmona ir mūsų dukra perėjome slapstytis pas Varėnos rajono Bingelių kaimo gyventoją Bilinską Joną"[332].

Kaip A. Ramanausko, taip ir B. Mažeikaitės šeima MGB buvo persekiojama daugelį metų, ypač kai sužinojo apie jos ir Vanago ryšius. 1951 m. kovo mėn. buvo suimtas Birutės tėvas Motiejus Mažeika (g. 1895) ir seserys (tuo metu, siekiant likviduoti A. Ramanausko ryšininkus ir rėmėjus, buvo suimta 12 žmonių)[333]. Tėvas bandė bėgti nuo saugumiečių, bet buvo sužeistas ir suimtas[334]. Kaip prisiminė mamos pasakojimus A. Ramanauskaitė-Skokauskienė: „numetė savo kailinukus ir tik ant kojinių pasileido į mišką. Ir pabėgo, nes tas miškas toli nuo tėviškės, buvo ir šūviai, ir viskas, bet tą dieną jo nepagavo. Jisai pagalvojo, kad bus pamanę, jog jis išvis pasitraukė pas partizanus, tame miške praleido dar vieną naktį, vieną dieną ir paskui, galvojo, pasiims, kas būtiniausia, ir jau iš tikro pasitrauks pas partizanus. O ten vis tik pasalos nesibaigė – jį sužeidė ir suėmė, ir paskui išlaikė dvejus metus be teismo, su kankinimais didžiausiais, ir kadangi jisai neprisipažino, tai taip jam surašė byloje: kad jisai darė nusikaltimą, kai bendravo su partizanais."[335] Tardomas jis „prisipažino", kad nuo 1947 m. savo namuose slėpė partizanus, teikė jiems maisto produktus. Buvęs Lietuvos karys savanoris taip auklėjo ir savo vaikus. 1948 m. M. Mažeika

[332] 1957 03 13 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 50–53.

[333] 1951 03 27 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 129.

[334] 1951 03 06 plk. Sinicino pranešimas, ten pat, l. 231.

[335] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

Vincas Labanauskas

Leonora Labanauskienė

pasirūpino vaiko besilaukiančia dukra Birute, perveždamas ją į saugią vietą. 1949 m. savo anūkę Auksutę pasiėmė auginti ir užregistravo savo pavarde. Po suėmimo jis iš pradžių atsisakė duotų parodymų, buvo išsiųstas į Serbskio vardo teisminės psichiatrijos institutą Maskvoje, kur nuspręsta jam skirti prievartinį gydymą (mat pasisakė, jog „greitai mirs“[336]). 1952 m. gruodžio 15 d. jis buvo išsiųstas į Kazanės kalėjimą prievartiniam psichiatriniam gydymui[337]. O A. Mažeikienė taip pat pabėgo iš ūkio ir ėmėsi slapstytis kartu su anūke. Metus gyveno pas Juozą Lisauską Plasatnikų kaime (Butrimonių valsčius), paskui dvejus metus – Maižiūnų kaime pas senį Josifą, dar metus Eičiūnų kaime (Butrimonių valsčius) pas Justę Milaševičienę.

Visos A. Ramanausko paminėtos slapstymosi ir gyvenamosios vietos KGB jau buvo žinomos anksčiau. Dar 1951 m. vasario–kovo mėn. buvo suimti 28 pasipriešinimo rėmėjai ir ryšininkai[338]. Tarp suimtųjų buvo ir Želkūnų kaimo apylinkės tarybos pirmininkas, pagrindinis Vanago ryšininkas Adomas Pranckevičius-Žalgiris (g. 1913), ir visa Talačkų šeima: buvęs „plechavičiukas“ (Vietinės rinktinės 259 batalione) ir pasipriešinimui žvalgybines žinias perdavinėjęs (apdovanotas III laipsnio kryžiumi) Petras Talačka-Tautmilis (g. 1924), Kaune medikamentus sužeistiems pasipriešinimo dalyviams gydyti pirkdavęs Kostas Talačka (g. 1926), partizanų drabu-

[336] 1952 12 03 Teisminės psichiatrinės ekspertizės aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19788, l. 437.

[337] 1957 03 06 archyvinės baudžiamosios bylos Nr. 24919/3 apžvalga, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 79–80.

[338] 1951 03 10 apie bylos „Blef“ realizavimą, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 166, l. 254.

žius taisydavusi ir skalbdavusi Albina Talačkaitė (g. 1928), Albinas Talačka (g. 1933) ir jų tėvai Juozas Talačka ir Ona Talačkienė – visi jie buvo Ypatingojo pasitarimo nuteisti nuo 5 iki 10 metų kalėti lageriuose[339]. Tuo pat metu, 1951 m. vasario 16 d., suėmė Višniūnų (Želkūnų) pradžios mokyklos vedėją Anelę Butkevičiūtę-Konvaliją-Akaciją (g. 1925), kuri padėjo įrengti bunkerį mokykloje ir A. Ramanausko-Vanago buvo apdovanota III laipsnio kryžiumi; ji nuteista 10 metų kalėti lageryje[340]. 1953 m. kovo 11–17 d. suimtas Vincas Labanauskas-Desantas (g. 1912), Alendarnios kaime iki 1952 m. pavasario turėjęs bunkerį; kartu suimta jo žmona Leonora Labanauskienė (g. 1919); Aleksas Markauskas-Parašiutininkas (g. 1926), su V. Labanausku 1949 m. lapkričio mėn. dalyvavęs nužudant Eičiūnų apylinkės sekretorių Sakavičių; ir Eičiūnų kaime gyvenęs Kostas Zakarevičius-Šventas Kostas. 1953 m. birželio mėn. A. Markauskas buvo nuteistas mirties bausme, o V. Labanauskas ir K. Zakarevičius – po 25 metus kalėti lageryje[341].

1954 m. kovo 29 d. mjr. N. Dušanskis buvo susiradęs Leonorą Labanauskienę, nes jį domino, ką Ramanauskai veikė pas juos. Liudininkė papasakojo, kad jos gimtadieniui Vanagas dovanodavo medžiagos suknelei ir šampano butelį[342]. To neužteko. 1957 m. kovo 21 d. „Galiūno" kolūkio kolūkietė L. Labanauskienė vėl buvo tardoma KGB: tikslintasi, ar vis tik B. Mažeikaitė nebuvo pogrindžio dalyvė? Tačiau KGB verbavimus patyrusios politinio kalinio žmonos atsakymas tardytojus nuvylė: „Kad Mažeikaitė būtų pildžiusi kokius nors pogrindžio uždavinius, man neteko pastebėti."[343] Tardytojas jos tardymo protokole pasibraukė vienintelę pasakytą frazę: „Kada kartu su vyru vyko pas Kochanską, aš mačiau, kai ji turėjo pistoletą. Mažeikaitė sakė, kad tą ginklą ji ima tam, kad nusišautų save tuo atveju, jeigu papultų į beviltišką padėtį."[344]

KGB vis labiau rūpėjo, kaip Ramanauskams pavyko šitaip ilgai išsilaikyti, kas juos rėmė, iš kur gavo dokumentus, kaip pavykdavo pragyventi. Kovo 14 d. tęsiant tardymą į klausimą „kur gyvenote po to ir ką veikėte?" A. Ramanauskas atsakė: „Pas Bilinską Joną mes slapstėmės iki 1953 m. rugsėjo mėnesio. Šiuo metu su nacionalistiniu pogrindžiu aš ryšio neturėjau ir slapsčiausi asmeniškai kartu su savo šeima", „1953 m. rugsėjį perėjome slapstytis pas to pačio Bingelių kaimo gyventoją Bilinskienę Stasę, tėvo vardo nežinau, o 1954 m. rudenį perėjome slapstytis pas Alytaus rajono Gečialaukio kaimo gyventoją Jovaišą Vaclovą", „1955 m. gegužės mėnesyje iš Jovaišos perėjome slapstytis pas Alytaus miesto gyventoją Bruzgą Petrą <...>, čia slapstėmės iki 1956 metų pavasario"; „1956 metų pavasarį mano žmona Mažeikaitė Birutė susitarė su parvykusiu iš Tarybų Sąjungos gilumos Kilu Jonu ir mes persikėlėme pas jo motiną Kilienę Oną <...> į Rokiškio rajono Paunksnių kaimą"; „maždaug dvi savaitės prieš suėmimą aš ir mano žmona persikėlėme gyventi pas Rokiškio rajono Tytelių kaimo gyventoją Barzdonienę" (V. Brazdonienė – *aut.*

[339] 1957 03 16 archyvinės bylos Nr. P-382630 apžvalga, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 84–89.

[340] 1957 03 16 archyvinės bylos Nr. 37877/3 apžvalga, ten pat, l. 82–83.

[341] 1957 03 19 archyvinės baudžiamosios bylos Nr. 27327/3 apžvalga, ten pat, l. 90–93.

[342] 1954 03 29 liudininkės Leonoros Labanauskienės tardymo protokolas, ten pat, l. 206.

[343] 1957 03 21 Leonoros Labanauskienės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 215.

[344] 1957 03 21 L. Labanauskienės tardymo protokolas, ten pat, l. 216.

past.), „žmonos motina ir mūsų dukra dar prieš mokslo metų pradžią perėjo gyventi atgal pas Džiugelienę" (to paties rajono Rudžių kaime – *aut. past.*).

Gyvendami Rokiškio rajone Ramanauskai keliavo po visą Lietuvą ir Latviją. Dviračiais nuvyko į Daugpilį, Uteną, Rokiškį, Kėdainius, Panevėžį ir Zarasus: „Važinėjome dviračiais šiaip sau, kad praleisti laiką ir tuo pačiu, kad mažiau būti vienoje vietoje."[345] Tų miestų turguose pardavinėjo žmonos rankdarbius, o už gautus pinigus pirko maisto produktus: „Mano žmona siuvinėjo. Rankdarbius parduodavome ir gaudavome pinigų. Taip ir vertėmės."[346] A. Ramanauskas galėjo Skirmanto atvežtą pasipriešinimo dalyviams išeivijos lietuvių skirtą paramą doleriais (kurių nedidele suma dar disponavo) keisti į sovietinius rublius, tačiau KGB kruopščiai sekė visus valiutines operacijas vykdžiusius asmenis, ne vieną jų buvo užverbavusi. Tad keisti dolerius į rublius nebuvo saugu – KGB tokios operacijos metu buvo įsiskverbusi į vieną ryšio kanalą ir per savo agentą A. Urboną („Žinomas") jau buvo paspendusi spąstus.

ŽLUNGANTYS KGB KALTINIMAI VANAGO ŽMONAI. A. Ramanauskas kategoriškai paneigė KGB kaltinimus žmonai: „Ne, mano žmona Mažeikaitė Birutė, Motiejaus dukra, nebuvo nacionalistinio pogrindžio dalyvė. Ji slapyvardės neturi, ištikimybės priesaikos nebuvo davusi", „kokių nors nacionalistinio pogrindžio uždavinių jai nebuvo duodama", „kaip ryšininkė ji nebuvo panaudota", „amerikiečių žvalgybos agentai Mažytis ir Skirmantas taip pat nenaudojo Mažeikaitės šnipinėjimo ar ryšio su užsieniu tikslams", „mano žmona Mažeikaitė Birutė apie mano pogrindinę veiklą bei Skirmanto ir Mažyčio veiklą nieko nežinojo, nes mes savo veikloje jos nepašvęsdavome", „kada buvo svarstomi surišti su pogrindine veikla klausimai, mano žmona iš bunkerio išeidavo", „bendrai nesidomėjo mano pogrindine veikla", „nors ir slapstėsi kartu su manimi, tačiau jokios paramos nei man, nei kitiems <...> dalyviams neteikė."[347] Tą patį tvirtino ir B. Mažeikaitė, kai kovo 20 d. tardytojas V. Bašinskas mėgino ją prispausti: „Kokį turėjote pogrindinį slapyvardį?", „Kokią teikėte paramą ginkluotam pogrindžiui?", „Kokį turėjote ginklą?"[348] Kagėbistai nieko nepešė ir neturėjo jokių kitų galimybių kaip nors patvirtinti tariamas B. Mažeikaitės kaltes. Nepaisant visų gautų neigiamų atsakymų, KGB kovo 22 d. konstatavo: „1957 m. kovo mėn. 1214 dienomis kaltinamasis <...> tardymo metu davė parodymus apie savo žmonos Mažeikaitės Birutės, Motiejaus dukters, nusikalstamą veiklą."[349] Akivaizdu, kad jiems visiškai nerūpėjo gauta faktinė informacija ir parodymai, – bausmė B. Mažeikaitei buvo iš anksto numatyta. Vis tik iš kaltinimų buvo išimta tai, kad ji priklausė pogrindinei organizacijai ir turėjo slapyvardį Vanda[350]. Tam patvirtinti KGB nesurinko įrodymų (nors faktiškai ji buvo

[345] 1957 03 14 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 54–55.

[346] Ten pat, l. 58.

[347] 1957 03 14 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 57.

[348] 1957 03 20 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 170–173.

[349] 1957 03 22 nutarimas išskirti medžiagą iš baudžiamosios bylos, ten pat, t. 2, l. 173.

[350] 1957 03 21 nutarimas pateikti kaltinimą, ten pat, t. 1, l. 175.

ir organizacijos nare, ir naudojosi iš netikrų dokumentų prigijusiu Vandos vardu), nes A. Ramanauskas prisiėmė visą atsakomybę ir kartojo iš anksto su žmona sutartus tekstus. Net ir trumpa akistata su žmona, kai jį laikė prie sienos prispaudę L. Martavičius ir V. Bašinskas (apie kurią tik tiek ir težinoma – nei datos, nei aplinkybių), nieko nepakeitė[351].

Vytautas Bašinskas (g. 1930 Vilkaviškyje), 1947–1948 m. dirbo sekretoriumi Prienų prokuratūroje, 1948 m. įstojo į komjaunimo organizaciją, 1949–1951 m. mokėsi Vilniaus MGB mokykloje, 1956 m. baigė vidurinę mokyklą. MGB Tardymo skyriaus tardytojas 1951–1953 m., MVD 4-os valdybos tardytojas 1953–1954 m., KGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojas 1954–1958 m., vyr. ltn. nuo 1955 m. Atleistas dėl sveikatos 1958 m. gegužės 10 d.

Vytautas Bašinskas

Kovo 26 d. V. Bašinskas į tardymą atsineša A. Ramanausko rankraštį. Jį domino, kokių dovanų (tai liudytų teiktą paramą pogrindžiui) jo žmona 1947 m. pavasarį atnešė į pasimatymą. Dvi silkes, saldainių, sausainių. „Šiuose atsiminimuose visi faktai yra išdėstyti taip, kaip buvo tikrumoje", – gynė savo žmoną Vanagas. Gautų asmeninių dovanų jis nelaikė „parama pogrindžiui": „Aš skaičiau, kad tai yra tradicinio pobūdžio reiškinys atnešti lauktuvių einant pas artimą žmogų į svečius."[352] Tą pačią dieną tardoma jo žmona pasakė beveik tuos pačius žodžius, kad nešė tik saldainių, nes „tai buvo tradicinis reiškinys – ateinant atnešti lauktuvių ir kad tai nėra parama pogrindžiui"[353]. Iš kitų suimtų pasipriešinimo rėmėjų bylų buvo traukiami duomenys apie Birutę Mažeikaitę ir reikalaujama juos patvirtinti. Tačiau A. Ramanauskas kaip įmanydamas gynė savo žmoną: „Aš niekada jokių nurodymų nesu davęs", „jokio ginklo neturėjo", „tiems žmonėms, kurie mus laikydavo, aš sakydavau, kad mano žmona išvykdama iš namų ima su savimi ginklą ir gyva nepasiduos <...>, tačiau tikrumoje taip nebūdavo".[354]

Iš lagerio Kazachijoje sugrįžęs, 1949-aisiais 10 metų laisvės atėmimo bausme nubaustas buvęs rėmėjas Feliksas Gavelis (g. 1903) (B. Ramanauskienė pas jį gyveno 1948 m. vasarą ir rudenį), tardomas KGB pareiškė: „Apie konkrečią nusikalstamą antitarybinę Mažeikaitės veiklą aš nieko nežinau <...>, ginklo pas ją nepastebėjau." F. Gavelio atsakymai atskleidė vieną iš KGB metodų: „Aš noriu pasakyti, kad Mažeikaitės pavardę man pasakė tardęs mane valstybės saugumo organų darbuotojas. Jis pasakė man ir Vanago pavardę. Kada Mažeikaitė slapstėsi pas mane, aš jos ir jos vyro pavardžių nežinojau, nes jie jų man nesakė."[355] Toks KGB sufleravimas,

[351] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22.

[352] 1957 03 26 A. Ramanausko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 60.

[353] 1957 03 26 B. Mažeikaitės tardymo protokolas, ten pat, t. 1, l. 180.

[354] 1957 03 26 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 63–64.

[355] 1957 03 21 liudytojo Felikso Gavelio tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 67.

ką ir apie ką liudininkai turi kalbėti, buvo dažnas reiškinys, tačiau tam galėjo atsispirti tik tardymų ar lagerių patirtį turintys žmonės. Kad ir kokias pastangas KGB dėjo, jokių įrodymų apie Ramanausko žmonos „konkrečius nusikaltimus" iš liudininkų neišgavo. Visur protokoluose kartojosi frazės: „Apie konkrečius nusikalstamus veiksmus neparodė, nors klausimai jai buvo apie tai užduoti", „kaltinamieji apie Mažeikaitės Birutės nusikalstamą veiklą parodymų nedavė, o klausimai jiems apie tai nebuvo užduoti" (atseit, nesužinojom, nes nepaklausėm) ir t. t.

Ištyrus B. Mažeikaitės turėtą pasą, išduotą 1956 m. kovo mėn. Marės Aleksandravičienės vardu, buvo nustatyti paties A. Ramanausko padaryti pataisymai – žmonai pritaikydamas pasą jis reljefiniame atspaude „CCCP" padarė ne keturias, o penkias raides. Perklijuotos nuotraukos kitoje pusėje neužrašė paso serijos ir numerio, kuris milicijoje buvo daromas specialiu rašalu[356]. Pasipriešinimo dalyviai konspiratyviai darydavo savo poreikiams netikrus dokumentus, naudodami tikrus jų blankus. Jei reikdavo – padarydavo ne tik pasus. Pati B. Mažeikaitė 1945–1947 m. įsidarbindama mokyklose, kaip minėta, buvo pasidariusi Vandos Taškevičiūtės vardu reikalingus pažymėjimus[357].

NEEGZISTUOJANTYS „KALTĖS" ĮRODYMAI. Norėdami, kad B. Mažeikaitė netrukdytų Vanago bylos tyrimui ir galutiniam sprendimui, numatė kuo greičiau ją nuteisti ir skubiai išsiųsti į lagerį, todėl jos bylą atskyrė. Tai buvo padaryta 1957 m. kovo 19 d., nes, anot KGB tardytojų viršininko pplk. Kismino, „Mažeikaitės nusikalstama veikla neturi nieko bendro su Ramanausko nusikalstama veikla"[358]. Iš A. Ramanausko eilinį kartą apie žmoną išgirdę, kad „niekada jokių nurodymų nesu davęs", „jokio ginklo neturėjo", 1957 m. kovo 27 d. baigė Birutės Mažeikaitės tardymą. Tą pačią dieną jai davę galimybę su vertėja Stefanija Sindikiene beveik šešias valandas tardytojo V. Bašinsko kabinete susipažinti su dviejų tomų byla, išgavo parašą: „Tardymui papildymų ir pageidavimų neturiu."[359] Po poros savaičių pateikus kaltinamąją išvadą, pasirodė įdomus, bet KGB byloms būdingas dalykas – visos tezės apie ištirtus „nusikaltimus" paremtos nuorodomis į konkrečius bylos dokumentus, kuriuose nėra net užuominų apie tuos nusikaltimus arba viskas paneigta liudininkų. Įrašyta, kad „slapstydamasi kartu su *gaujos* vadeiva Ramanausku bei kitais *gaujos* dalyviais, Mažeikaitė teikė jam ir kitiems *gaujos* dalyviams visokeriopą materialinę pagalbą", ir duodamos nuorodos į jau minėtus Ramanausko tardymo protokolus bei kelis jo memuarų puslapius. Tačiau ir viename, ir kitame dokumente nėra nurodyta jokios „visokeriopos materialinės pagalbos". Vieninteliu įrodymu liko tai, kad eidama į pasimatymą su vyru vieną kartą jam nupirko saldainių. Tą patį nurodė ir kaltinamoji, pareikšdama, kad „kalta prisipažįsta visuose kaltinimo punktuose (kad slapstėsi svetimomis pavardėmis, slapstėsi kartu su vyru bunkeriuose, slapstėsi viename bunkeryje su „amerikiečių žvalgybos agentu"

[356] 1957 03 16 tyrimo aktas, ten pat, l. 112–114.

[357] 1957 02 26 nutarimas skirti grafinę ekspertizę, ten pat, l. 118–119.

[358] 1957 03 22 pažyma, ten pat, l. 194.

[359] 1957 03 27 B. Mažeikaitės tardymo pabaigos protokolas, ten pat, l. 195.

J. Lukša-Skirmantu ir naudojosi Marės Aleksandravičienės pasu), išskyrus „kad ji teikė visokeriopą materialinę pagalbą". KGB įrašė nuorodas apie liudininkų parodymus, teigdama apie juose esančius „kaltės įrodymus"[360], bet pačiuose liudijimuose teiginiai yra ją teisinantys ir KGB kaltinimus neigiantys. Tokia iš esmės suklastota byla buvo tuometinė norma. Vyr. ltn. Vytauto Bašinsko kaltinamąjį aktą patvirtino plk. Aristonas Čelnokovas ir pplk. Eduardas Kisminas.

ADVOKATO LEVITANO MANEVRAS. Sovietinis teisingumas ir čia nesustojo. Jau 1957 m. balandžio 24 d. surengtas LSSR Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos parengiamasis posėdis. Pirmininkaujant Vladui Deksniui (būsimam A. Ramanausko teisėjui) ir kolegijos nariams Zimanui ir Juknai, patvirtinama prokuroro Mockevičiaus pateikta kaltinamoji išvada: „Parengtinis tardymas pravestas pilnai ir pagal pateiktą kaltinimo kvalifikaciją surinkta duomenų dėl Mažeikaitės perdavimo teismui."[361] Toks procesas LSSR Aukščiausiajame Teisme dar nebuvo įprastas. Tik 1956 m. rugpjūčio 1 d. Sovietų Sąjungos generalinis prokuroras „valstybinių nusikaltimų", kurie buvo vykdomi civilių asmenų, priežiūrą buvo perdavęs sovietinių respublikų prokurorams. Iki tol tokias bylas nagrinėjo karo tribunolai ir karinės prokuratūros. Šį kartą advokatų reikėjo jau ir uždaruose teismo posėdžiuose.

1957 m. gegužės 8 d. 14 val. Vrublevskio g. 6 (Aukščiausiojo Teismo pastate) buvo surengtas teismo posėdis. Liudininkais pakviesti tie žmonės, kurie 1950–1955 m. slapstė Ramanauskų šeimą: S. Bilinskienė, J. Bilinskas, V. Jovaiša, J. Leščinskas, P. Bruzga, buvęs politinis kalinys F. Gavelis ir politinio kalinio žmona L. Labanauskienė. Į teismą buvo numatyta atvežti liudyti ir A. Ramanauską-Vanagą[362], bet paskutinę akimirką tokio sumanymo atsisakyta, mat jo liudijimai netiko kaltinimams patvirtinti. Teisėjo Juknos vadovaujama kolegija (Ablaževičius ir Savičius) pradėjo posėdį. Advokatas Ovsėjus Levitanas teisiamajai buvo pakviestas tik išvakarėse, tad nenuostabu, kad iki posėdžio su ja net nesusitiko ir paklaustas apie tai, kokių dar naujų liudytojų norėtų pašaukti į posėdį, jokių prašymų neturėjo. Kita vertus, kviesti liudininkus į KGB bylą nebuvo paprasta, o ir pats dalyvavimas atrodė bauginančiai, tačiau šioje byloje atsitiko tai, ko niekas nesitikėjo. Advokatas O. Levitanas (dar 1933 m. policijos nuovados viršininko pavaduotojas Liepa jį buvo charakterizavęs taip: „O. Levitanas yra doras ir patikimas žmogus, apie jį jokių neigiamų žinių nėra."[363]) sugebėjo apginti B. Mažeikaitę-Ramanauskienę.

[360] 1957 04 10 kaltinamoji išvada, ten pat, l. 206–207.

[361] 1957 04 24 Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos rengiamojo posėdžio protokolas, ten pat, l. 212–213.

[362] 1957 04 25 LSSR Aukščiausiojo Teismo pirmininko K. Didžiulio raštas Vidaus kalėjimo viršininkui, ten pat, l. 214.

[363] 1933 05 05 raštas, LCVA, f. 404, ap. 7, b. 1508.

Ovsėjus Levitanas, Chaimo sūnus, gimė 1900 m. Panevėžyje, 1927 m. baigė Kauno universiteto teisės fakultetą, iki 1940 m. Panevėžyje ir Kaune dirbo advokato padėjėju, advokatu. Po okupacijos 1945 m. tapo SSKP nariu ir toliau dirbo advokatu.

Advokatas Ovsėjus Levitanas

Iš pradžių viskas atrodė įprastai, nors sargybos saugoma B. Mažeikaitė nepabūgo ir atsisakė pripažinti visą kaltinimą. Pirmininkaujantis Jukna pasiūlė „papasakoti apie įvykdytą nusikaltimą"[364].

Dėl užsispyrimo vidaus kalėjime prižiūrėtojų pravardžiuota chuligane, B. Mažeikaitė nieko papildomo nepasakė; kartojo tik tai, ką sakė KGB; nieko neaiškino apie vyro veiklą; save pateikė tokią, kokią iš dalies norėjo matyti KGB, – slapstėsi, bijodama suėmimo arba bijojo kalėjimo ir nesiregistravo. Apie sumušimus, grumtynes su keturiais prižiūrėtojais neužsiminė. Jos pasakojimas labai iškalbingas, bet, atrodytų, niekaip negalėjo pakeisti numatyto nuosprendžio: „Nuo 1945 m. gyvenau nelegaliai, nes dar nuo 1942 m. draugavau su Ramanausku ir buvome susižiedavę. Kai Ramanauskas pabėgo ir slapstėsi, tuomet ir aš pradėjau slapstytis. Gyvenau bunkeriuose ir slėptuvėse nuo 1949 m. Materialiai *banditų* nerėmiau, nes mano materialinei padėčiai buvo reikalinga parama. A. Ramanauskas užsiėmė savo veikla iki 1951 m. Su mumis kartu gyveno Lakštingala ir kiti, o vėliau apsigyveno iš užsienio Skirmantas, paskui buvo tris dienas iš užsienio kažkoks „mažas" žmogus. Materialiai jų nerėmiau. Gyvenau tik su vyru Ramanausku, kuriam gaminau maistą ir apskalbdavau."

Ir apskritai 1957 m. už pagalbą pogrindžiui, už tai, kad skalbė, teikė maisto produktus, slėpė ar gydė sužeistuosius, realiomis bausmėmis jau nebuvo baudžiama – galiojo paskelbtos amnestijos (pagalba pasipriešinimui buvo sulyginta su pagalba „vokiškajai fašistinei okupacijai").

Į prokuroro klausimą apie suklastotą pasą B Mažeikaitė atsakė: „Paskutinį pasą padarė vyras, jį turėjau 3 mėn., tačiau niekam neteko parodyti. Vedžiau savo gyvenimo dienoraštį. Aš kai mokytojavau, nunešdavau vyrui kartais dovanų saldainių. Nuo 1951 m. dirbdavau rankdarbius ir parduodavau, iš to pragyvendavau. Ramanauskas turėjo savo pragyvenimo šaltinį. Kada gyvenau svetimom pavardėm ir gyvenau bunkeriuose, kartais maistu šelpdavo tėvelis. Su kitais *banditais* aš nesusitikdavau, išskyrus Ramanauską. Visą laiką aš gyvenau nelegaliai. Jeigu aš būčiau nepasislėpusi, mane būtų suėmę, ir dėl to pradėjau slapstytis. Tuo laiku aš dar mokiausi. Iš pradžių slapsčiausi bijodama suėmimo, o kada pabėgau, tuomet jau kelio atgal nebuvo. Bunkeriuose nieko neveikdavau, išskyrus mezgimą vąšeliu. Slapstydamasi neturėjau jokio tikslo. Vyrai kažką tai dirbdavo, rašydavo, tačiau to aš nesiimdavau. Su Skirmantu gyvenome viename bunkeryje, kitokių ryšių su juo

[364] 1957 05 08 teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 231.

nebuvo. Politika visiškai nesidominau. Bijojau kalėjimo, todėl nesiregistravau ir slapsčiausi."[365]

Birutė Mažeikaitė-Ramanauskienė

Sovietinio teismo teisėjų laukė pirmasis netikėtumas – nė vienas iš liudininkų nepatvirtino jai inkriminuojamų nusikaltimų pagal Rusijos SFSR baudžiamojo kodekso 58-1 str. Iš Steplago (ypatingasis lageris Stepnoj) sugrįžęs Feliksas Gavelis pasakė, kad Vanagas pas jį negyveno, bet ateidavo „kažkokia mergelė, sakydavo, kad ji Vanago žmona, ji save vadino Vanda", ir atsisakė atpažinti teisiamąją. Politinio kalinio žmona, jau buvusi suimta ir teista 1953 m., Leonora Labanauskienė patvirtino tik tiek, kad atėjo nuo 1951 m. ir gyveno per žiemą (nurodė metais trumpesnį laikotarpį), kad „teisiamoji niekur neišeidavo, ji jiems valgyti virė ir skalbė. Šiaip skaitė, mezgė. Pas teisiamąją ginklo nemačiau". Prokurorui Mockevičiui į klausimą, tai ką gi Vanago žmona veikė, atsakė: „Skaitė knygas, siuvinėjo, dainavo. Kai jie gyveno, aš nežinojau, kad jie *banditai*."

Jau po J. Stalino mirties, 1953 m. kovo mėn., Ramanauskus gyventi priėmęs Jonas Bilinskas patvirtino, kad pas jį gyveno apie keturis mėnesius, paskui išėjo pas brolio žmoną „nes su jais susipykau", „teisiamoji nieko nedirbdavo, pas ją ginklo nemačiau". Stasė Bilinskienė patvirtino, kad pas ją B. Mažeikaitė su vyru ir dukterimi „gyveno per žiemą ir vasarą", „jie parsivežd avo maisto, knygų, laikraščių", „teisiamoji daugiausia būdavo namuose, kartais išvažiuodavo maisto, tai dėdavosi ginklą į rankinuką, kada jie išeidavo kartu". Bet paklausta, ar matė ginklą, paneigė: „Pas teisiamąją ginklo nemačiau." Vaclovas Jovaiša irgi tvirtino, kad „teisiamoji siuvinėjo ir pardavinėjo", „su jais buvo duktė apie 4 metų amžiaus, bulvėmis ir duona šelpiau aš". Nors siuvėjas Julius Leščinskas vienintelis pasakė, kad tariamai bijojo, „nes nuo jų buvome nukentėję", jis taip pat patvirtino, kad teisiamoji ginklo neturėjo. Paskutinis liudininkas, Alytaus kelių skyriaus buhalteris Petras Bruzga, pažinojęs Ramanauską kaip mokytoją, apskritai neigė, kad žinojo apie jų praeitį: „Ji pas mus dirbo kaip namų šeimininkė", „kada atsirado vyras, liepiau jiems išeiti"[366]. Realybė buvo kita, A. Ramanauskas Alytuje galėjo būti atpažintas ir nuo 1952 m. gyvenamąją vietą saugumo sumetimais keisdavo vieną arba du kartus per metus.

Vos keturias valandas trukusio teismo pabaigoje prokuroras Mockevičius, nepaisydamas liudininkų parodymų, vėl patvirtino, kad KGB kaltinimai „tikslūs":

[365] 1957 05 08 teismo posėdžio protokolas, ten pat, l. 231–232.

[366] 1957 05 08 teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, t. 2, l. 232–234.

„Nusikaltimas įrodytas pilnai, kvalifikacija teisinga. Nelegaliai gyveno ir slapstėsi 10 metų. Materialiai padėdavo savo vyrui. Turėjo pasus svetimomis pavardėmis", ir pareikalavo skirti 10 metų laisvės atėmimo bausmę su turto konfiskavimu. Tačiau scenarijus sugriuvo...

Advokatas Ovsėjus Levitanas patvirtino tai, kas iš tikrųjų galėjo būti aišku net pašaliniam stebėtojui, – kad kaltinimai pritempti: „Mažeikaitė bandoje nedalyvavo ir jos nerėmė materialiai, todėl ji turi nešti atsakomybę už nepranešimą pagal BK 58-12 str. <...> Paso pati neklastojo, jei pasas buvo duotas jau paruoštas. Slapstydamasi ji jokios veiklos neatliko <...>. Prašau veiksmus perkvalifikuoti ir skirti švelniausią bausmę, kurią teismas ras." Birutė Mažeikaitė pasakė labai trumpą paskutinį žodį: „Prašau bausmę švelninti."[367] Šį kartą KGB kaltinimai buvo perkvalifikuoti pagal advokato pasiūlymą, „kadangi byloje nėra jokių įrodymų, kad ji būtų teikusi *gaujos* dalyviams bet kokią materialinę paramą"[368]. Subyrėję pusę metų kurti KGB kaltinimai, žinoma, nereiškė, kad byla gali būti nutraukta. Buvo atrastos naujos Vanago žmonos kaltės: „Žinojo nacionalistinės gaujos dalyvių, ten buvusių amerikiečių žvalgybos agentų bei jų slėptuvių buvimo vietas, tarybiniams valdžios organams nepranešė."[369] Nors ir nuteista mažesne bausme (aštuoneriems metams laisvės atėmimo ir po dvejų metų paleista), B. Mažeikaitė turėjo bent laikinai išnykti iš Lietuvos ir nebetrukdyti KGB dar labiau paspausti jos vyrą A. Ramanauską-Vanagą.

> 1956 m. LSSR advokatūroje iš 208 advokatų buvo 114 lietuvių, 55 žydai, 29 rusai, po du karaimus ir baltarusius ir po vieną lenką, armėną ir totorių. Net 57 iš jų neturėjo aukštojo teisinio išsilavinimo[370].

Tačiau advokato O. Levitano KGB nepamiršo. Kai po kelerių metų, 1962 m. kovo 17 d., KGB pirmininkas A. Randakevičius ruošė A. Sniečkui informaciją apie advokatus, Vilniaus 1-osios juridinės konsultacijos advokatas Levitanas Ovsėjus (Chaimo s.) buvo apibūdintas neigiamai: „Gimęs 1900 m. Panevėžyje, žydas, SSKP narys. 1927 m. baigęs Kauno universiteto teisės fakultetą Levitanas iki 1940 m. Panevėžyje ir Kaune dirbo advokatu. Vienas Levitano brolis gyvena Izraelyje, o du broliai Afrikoje. Yra giminių JAV, su kai kuriais susirašinėja sesuo. Iš pastaruoju metu gautos informacijos matyti, kad Levitanas ima didelius kyšius iš asmenų, traukiamų baudžiamojon atsakomybėn už valstybinius nusikaltimus. Siekdamas, kad nusikaltėliai būtų išteisinti, jis užmezga ryšius su kitais advokatais ir teismo darbuotojais."[371] Net nesiaiškinant KGB informacijos patikimumo galima padaryti išvadą, kad O. Levitanas jau nebebuvo sovietiniam saugumui naudingų advokatų sąraše. Tačiau 1948 m. ne kartą svarstytas partinėse struktūrose už derybas su teisiamaisiais teismo salėje, O. Levitanas vis tik likdavo advokato pareigose.

---

[367] 1957 05 08 teismo posėdžio protokolas, ten pat, l. 234.

[368] 1957 05 08 nuosprendis, ten pat, l. 239.

[369] Ten pat, l. 240.

[370] Ten pat, l. 15.

[371] Juozas Čivilis, Lietuvos advokatūra ir advokatai Lietuvoje, Lietuvos advokatūra, 2008, Nr. 4 (29), p. 18, http://www.abcpartners.lt/wp-content/uploads/publikacijos/Juozas_Civilis-Lietuvos-advokatura-ir-advokatai-Lietuvoje.pdf (žr. 2018 09 10).

BIRUTĖ MAŽEIKAITĖ-RAMANAUSKIENĖ: „TU KARŠTĄ ŠIRDĮ MAN DAVEI"

Pasibaigus teismo posėdžiui, KGB B. Mažeikaitei liepė parašyti laišką vyrui (iki tol ir vėliau susirašinėti neleido). „Buvo mamai leista parašyti vieną laišką kalėjime savo vyrui. Ji sakė, kad puikiai žinojo, kad nieko, ką ji norėtų, parašyti negali. Labai gerai prisiminė, kokį moto užrašė. Gal KGB neprisikabins, gal perduos, čiagi tik poezijos eilės... O jis jau suprastų. Ir ji parašė:

Tai buvo jau seniai, o rodos dar tik vakar,
Tu karštą širdį man davei,
sakei,
kita, tava manoj krūtinėj plaka."[372]

Ar KGB perdavė laišką ar kaip kitaip jį panaudojo, žinių nėra. Po daugybės mėnesių, praleistų vienutėje, ir tardymų Ramanausko žmoną išvežė į lagerį. „O mama, prisimenu, kaip pasakojo, kai ją ten vežė, kokia sunki kelionė buvo, – prisimena dukra. – Buvo ji labai nusilpus, tų tardymų iškankinta, ten ir miegoti neleisdavo, ir visokius būdus naudodavo. Ten kažkaip kai ją vežė, kitos buvo kriminalinės, o jos tiktai dvi <...> Jinai buvo visai silpna ir kai jie nuvažiavo iki Maskvos, <...> atėjo gydytoja ir paklausė, ar jūs čia sveikos, ar kaip, ir tos kriminalinės kaip puolė – jos, matyt, žinodavo, kad reikia turėti nusiskundimų, tada kažkokių gausi ar lengvatų, ar vaistų... O jinai buvo tiek silpna, kad tik stovėjo kampe ir niekuo nesiskundė, ir gydytoja pastebėjo. <...> Jinai pamatė, priėjo ir sako: turbūt labai blogai jaučiatės. Tai mama sakė: taip. Na ir jinai sako, aš jus apžiūrėsiu. Ir paguldė mamą dvi savaites į ligoninę Maskvoje. Ir davė jai vaistus, davė kažkokį gydymą, man mama kažkaip taip prisimindavo ją. Paskui kai reikėjo išvažiuoti, ta gydytoja sako: niekada nepatikėsiu, kad jūs esate blogas žmogus. Ir jinai jai binto, kažkokių vaistų *pundelį* supakavo. Tai mama kažkaip ją minėdavo, sako, juk ji buvo rusė, bet jinai buvo žmogus, ji kažkaip suprato, kad aš nesu nusikaltėlė, kad aš nepadariau nusikaltimų jokių, kad nieko blogo nepadariau."[373]

Birutė Mažeikaitė-Ramanauskienė

Būdama Sibiro lageryje Kemerovo srityje (Suslovo stotis, pašto dėžutė Nr. 247/7-2), B. Ramanauskienė nepaliko KGB ramybėje – reikalavo perduoti seseriai Genei Černiauskienei suėmimo metu paimtus jos asmeninius daiktus – dviratį ir rankinę, o sau – laikrodį, auksinį žiedą,

[372] Autoriaus pokalbis su A. Ramanauskaite-Skokauskiene, 2018 08 22.

[373] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

85 nuotraukas... 1958 m. sausio 5 d. pareikalavo „pranešti, kur yra Ramanauskas Adolfas“[374]. Iš lagerio laiškai keliaudavo apie 2–3 savaites, tad, ko gero, iš artimųjų sužinojo, kad kalėjime jau nebepriima A. Ramanauskui skirtų siuntinių. Kas įvyko blogiausio – galėjo numanyti. KGB net nesiteikė atsakyti – B. Ramanauskienės prašymą persiuntė Aukščiausiojo Teismo pirmininkui K. Didžiuliui, kartu jį informuodama apie A. Ramanauskui 1957 m. lapkričio 29 d. įvykdytą mirties bausmę[375]. Daiktų taip pat negrąžino...

B. Ramanauskienė buvo mėtoma iš lagerio į lagerį (kalinta Kemerovo, Novosibirsko ir Tomsko sričių pataisos darbų lageriuose). Dukra jos pasakojimus apie kalinimo lageryje metus prisimena taip: „Darbai buvo sunkūs, mamai teko dirbti karvidėse, kur naktį reikdavo išmesti mėšlą iš karvidžių, nes paskui ateidavo melžti melžėjos karvių, ir tai reikėdavo jai viską paruošt vienai. Kartą ranka lūžo, ir, aišku, niekas jos negydė, tai ir liko ta ranka su defektu, sugijo pati.“[376] Auksutė augo su močiute, kuri turėjo tvirtus įsitikinimus, dėl ko jos šeimai teko toks likimas:

> „Ir prisimenu, vienas pažįstamas (aš tą girdėjau) sako: bet tai jūs juk nukentėjote, ar tikrai vertėjo? Ir tada močiutė taip sako, ji jau tokiam amžiuje: nu kad vaikeli, tu tai nieko nesupranti? Mes gi dėl Lietuvos visa tai darėm, dėl laisvos Lietuvos.“[377]

Iš įkalinimo 1959 m. gegužės mėn. paleista anksčiau laiko, į Lietuvą Birutė Ramanauskienė grįžo 1960 m. Tačiau nebuvo palikta ramybėje. Tuo metu jau paaugusi dukra prisiminė, kad „tas pats Dušanskis ateidavo terorizuot mamos – ir į jos darbovietę, ir visur... Su visokiais pasiūlymais, kad jeigu tu pasigailėtum savo pasirinkimo, jeigu tu pasakytum, kad tu tada buvai jauna ir tiesiog paklausei savo būsimo vyro ir nesupratai, kad čia taip yra, tiesiog apgailestauk tą laiką ir pasmerk savo pasirinkimą, savo vyrą. Tai mama, žinoma, pasakydavo: jūs man skyrėt bausmę, aš ją atlikau ir dabar jau turbūt man neturit kažkokių priekaištų dėl mano veiklos. Tai, žinoma, tas veikdavo iki sekančio karto ir tie grasinimai, tie terorizavimai nesibaigdavo. Tai buvo taip pat mamos nervų gadinimas, sveikatos... Bet toks gyvenimas buvo tada...“[378] N. Dušanskis grasino, kad išmes dukrą iš instituto („nes tokių žmonių dukrai ne vieta institute“), bet to nedarys, jei pakalbės laidoje užsienio lietuviams ir pasmerks savo pasirinkimą. „Jam būdavo didelis pyktis, kada mama nesutikdavo. Tai kažkaip vis tiek ją gąsdindavo, kad čia taip nesibaigs. Mes tave visą laiką sekam ir mes tave bet kada vėl galime pasodinti. Nu bet mama buvo, ji buvo aplamai tvirto charakterio žmogus. Ir aš kai prisimenu, galvoju, na tokia buvo neverkianti, neverkšlenanti, neapgailestaujanti dėl to, ką pasirinko, ji kažkaip turėjo, na dabar gal

[374] B. Mažeikaitės 1958 01 05 pareiškimas KGB pirmininkui, B. Mažeikaitės stebėjimo byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, l. 32.

[375] 1958 03 11 LSSR KGB įskaitinio-archyvinio skyriaus viršininkas LSSR Aukščiausiojo Teismo pirmininkui, ten pat, l. 34.

[376] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[377] Ten pat.

[378] Ten pat.

keistai skambės, bet tokį pasididžiavimą, kad jie tokie buvo. Nes tai buvo jų pasirinkimas ir visa giminė nukentėjusi, bet jie visi išlaikė tokį orumą, be jokio gailėjimo, kad jiems teko tokia baisi dalia."[379]

Ir iš tikrųjų KGB nuolat ją sekė ir B. Mažeikaitės byla buvo toliau naudojama. Pirmasis į ją pirštus įkišo N. Dušanskio pavaldinys mjr. Kovalenkovas, 1959 m. ruošdamasis verbuoti kažką iš byloje minimų asmenų. Paskui, 1970–1975 m, ją prisiminė mjr. Matuzanis, mjr. Platinskas ir kpt. Žilakauskas iš KGB 5-ojo skyriaus, operatyviniam įgaliotiniui Gavėnui ir net Kauno KGB skyriaus viršininkui pplk. Vaigauskui buvo parūpę susipažinti su byla[380].

Birutei Mažeikaitei-Ramanauskienei (1924 m. lapkričio 24 d.–1996 m. rugsėjo 19 d.) po mirties, 1998 m. gruodžio 22 d., pripažintas Kario savanorio statusas, o Lietuvos Respublikos Prezidentės D. Grybauskaitės dekretu 2009 m. lapkričio 17 d. ji apdovanota Vyčio Kryžiaus ordino Karininko kryžiumi.

VANAGO KOVOS PABAIGA

Susitvarkiusi su B. Mažeikaite, balandžio pradžioje KGB tęsė A. Ramanausko tardymą. Iki tol tardymai iš esmės nedavė lauktų rezultatų, tad norėta patikslinti lapkritį išgautą informaciją – KGB domėjosi Skirmanto ir Mažyčio kelionėmis į užsienį. Nors apie Mažyčio sugrįžimą 1949 m. gegužės 1 d., ir ne tik apie tai, KGB žinojo gerokai daugiau už Vanagą, tačiau vis tikslinosi, ar perverbuotas jų informatorius J. Deksnys ko nors nenutylėjo. „Nuo laivų iki pakrantės jie tada dar apie dvi valandas plaukė guminėmis valtimis"[381], – pasakojo jis apie Kazimiero Piplio-Mažyčio kelionę. Dėliojama KGB schema buvo paprasta: Vakarų žvalgybos siuntė „šnipus", o „buržuaziniai nacionalistai" jiems teikė pagalbą ir „šnipinėjo". Tačiau Vanagas atsisakė patvirtinti šią schemą – „jokios paramos neteikiau".

1957 m. gegužės 6–10 d. KGB tardė A. Ramanauską. Nors iš LSSR Aukščiausiojo Teismo buvo gavę reikalavimą gegužės 8 d. atvežti jį į žmonos teismą, ten kaip liudininkas jis taip ir nepasirodė. Tardytojai kabinete atsivertę jo užrašus tikslinosi aprašytas aplinkybes. A. Sniečkus, paskelbęs, kad pasipriešinimas iš esmės sunaikintas jau 1951 m., visais būdais stengėsi stabdyti amnestuotų politinių kalinių ir tremtinių grįžimą į Lietuvą. Iš Maskvos gaunamos direktyvos neleido grįžti prie masinio stalininio teroro, liepta nuginkluoti ne tik sukarintus dalinius (vadintus „liaudies gynėjais", o žmonių vadinamus stribais), pavienius aktyvistus ir sovietinių institucijų darbuotojus kaime, bet ir reorganizuoti KGB veiklą. Tačiau visa tai turėjo vykdyti tie patys, kurie darbo saugume patirtį įgijo stalininiais laikais. Nors komunistų partijos nomenklatūra sau susikūrė saugią gerovę ir sumažino saugumo struktūrų įtaką, vis tik norėjo, kad KGB išsiaiškintų visus, kurie teikė pagalbą pasipriešinimui, ir neleistų įsiplieksti naujai pasipriešinimo bangai.

[379] Ten pat.

[380] B. Mažeikaitės stebėjimo byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43483/3, l. 37, 39.

[381] 1957 04 03 A. Ramanausko tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 261.

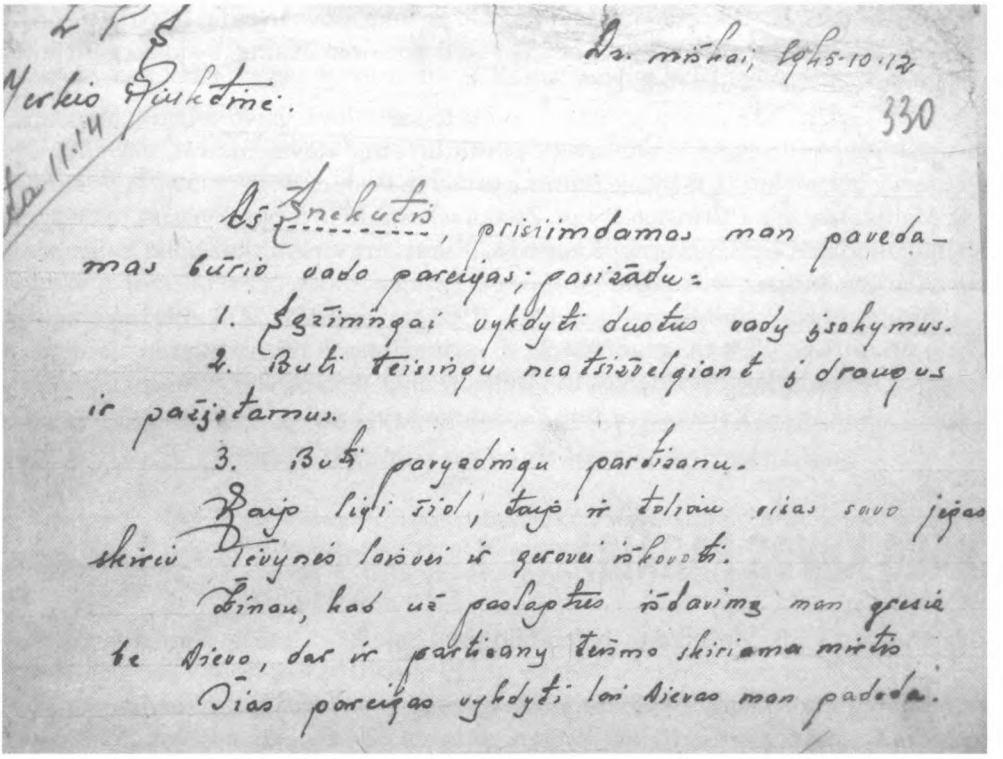

Partizanų priesaika

Būtent šiame fone, atrodytų, jau bereikšmiai klausimai apie prieš 6–12 metų buvusius rėmėjus, kurie greičiausiai jau seniai suimti ar nužudyti, turėjo tam tikrą prasmę. KGB negalėjo kaip nors kitaip patikrinti A. Ramanausko parodymų apie įvykius ir žmones, tik pasinaudojo jo memuarų fragmentais (su nutylėtomis pavardėmis, kartais šiek tiek pakeistomis aplinkybėmis) ar kitų baudžiamųjų ar agentūrinių bylų dokumentais.

Gegužės 7 d. tęsė tardymą apie rėmėjus, o A. Ramanauskas pasakojo apie tai, ką KGB seniai žinojo: „1945 metų vasarą, tikslios datos neprisimenu, Alytaus rajono Nemunaičio miestelio gydytoja suteikė medicininę pagalbą penkiems sužeistiems *gaujos* dalyviams, tame tarpe sunkiai sužeistam Zigmui"; „nurodyta gydytoja suteikė Strazdui reikiamą medicininę pagalbą. Po to Bucevičienės sūnus nuvežė tą gydytoją arkliais atgal į Nemunaičio miestelį"; „1946 metais Savanoris buvo užmuštas"; „susitikus, Pielikis (Butageidis, žuvo 1946 m. – *aut. past.*) įteikė mums LLA politinę programą ir norėjo, kad mes jam duotume atsakymą, ar sutinkame įsijungti į LLA. Susipažinę vietoje su LLA politine programa, aš ir Žaibas atsisakėme įsijungti į LLA organizaciją, nes nesutikome su tos politinės programos principais"; „su Bajerčiumi aš susitikau 1945 metų rudenį Alytaus rajono Kaniūkų kaime vieno gyventojo ūkyje. To gyventojo pavardės aš nežinau. Su Bajerčiumi aš susitikau Kazimieraičio pavedimu"[382].

[382] 1957 05 07 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 44–48.

Iš kairės: Vanagas, Trumpis, Skirmantas, Litas

A. Ramanauskas pasakojo vaizdingiausius pasipriešinimo epizodus, pvz., apie masinę 1945 m. birželio 5 d. Nemunaičio vienuolyne (Alytaus apskr. Nemunaičio vlsč.) Pranciškonų koplyčioje surengtą partizanų išpažintį, kai priesaiką priėmė apie 120 Adolfo Ramanausko-Vanago kuopos vyrų: „Taip pat Žaibo ir Vėžio būrys atvykome į vienuolyną. Atvykome nakties metu. Išpažinties klausė trys dvasiškiai. Jų pavardžių aš nežinau, o taip pat negaliu pasakyti, ar tai buvo kunigas, ar vienuoliai. Jų veidų aš nemačiau, nes visos tos religinės apeigos buvo atliekamos lauke." „Iki suėmimo dienos Neciunskas nuvežė Ąžuoliui ir parvežė man korespondenciją iš Ąžuolio apie tris kartus"; „1951–1952 metų žiemą, aš, mano žmona ir Skirmantas maždaug apie dvi savaites slapstėmės Kochansko namuose Daugų rajono Klydžionių kaime. Tada Kochanskas buvo atvežęs į savo namus mano žmonos motiną ir mano dukrą pasimatyti"[383]. (Petras Baliukonis iš Kaniūkų kaimo paneigė, kad 1951 m. rugpjūtį pas jį gyveno Anelė Mažeikienė su Ramanauskų dukra, o jos išsivežti atvažiavo Edmundas Kochanskas (jis vienintelis 1957 m. sausio 12 d. tai patvirtino) iš Klydžionių kaimo[384]).

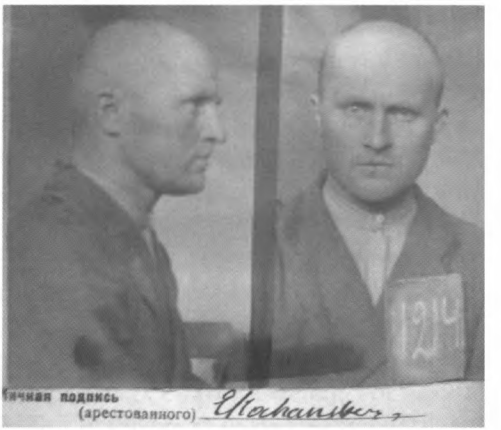

Edmundas Kochanskas

Papasakojęs apie daugiau kaip dešimtmečio senumo susitikimus su bendražygiais, kurie tuo metu jau buvo žuvę, gegužės 9-tąją KGB tardytojui

[383] 1957 05 08 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 53–54.

[384] 1957 03 07 Petro Baliukonio tardymo protokolas, ten pat, l. 21; 1957 01 12 Edmundo Kochansko tardymo protokolas, ten pat, l. 253.

patvirtino, kad „daugiau nieko iš *gaujos* rėmėjų aš nežinau. Be abejo, kiti *gaujos* dalyviai turėjo atitinkamą skaičių rėmėjų, tačiau ką konkrečiai, aš nežinau, nes šiuo klausimu (kad sužinoti rėmėjų pavardes ir gyvenamąsias vietas) aš nesidomėjau"; „jų pavardžių ir gyvenamųjų vietų aš nežinau, nes to nei pas rėmėjus, nei pas *gaujos* dalyvius aš neklausinėjau"; „aš asmeniškai visą laiką stengiausi, kad kuo mažesnis legaliai gyvenančių asmenų skaičius žinotų mano buvimo vietą ir todėl vengiau ryšio su tokiais asmenimis"; „kokio nors specialaus nurodymo, kad man turi pristatinėti maisto produktus, aš nebuvau davęs". Tačiau iš tikrųjų KGB domino jo iš J. Lukšos-Skirmanto gauti doleriai, juo labiau kad, kurdama Vanago gaudymo planus, per savo agentus mėgino tarpininkauti juos keičiant: 10 rublių už vieną dolerį. A. Ramanauskas patvirtino, kad 1953 m. turėjo virš 10 000 dolerių, tačiau nieko neminėjo, kur iš tikrųjų buvo panaudoti ar dingo dar neiškeisti[385]: „1949 m. lapkričio 14 d. (iš tikrųjų metais vėliau – *aut. past.*) *amerikiečių žvalgybos agentas* Skirmantas įteikė man 10 000 dolerių, kuriuos paskirsčiau <...>), man liko virš 1000 dolerių."

„WALTHER", „BROWNING", „ROYAL" IR „KODAK". Tolesni tardymai sukosi apie pas A. Ramanauską rastus ginklus, rašomąją mašinėlę ir kt. Šių ginklų ir kitų pogrindyje naudotų daiktų istorijas Vanagas paliko istorijai tardymo protokoluose: „Man pateiktas mano suėmimo metu pas mane rastas „Walther" sistemos 7 kalibro pistoletas Nr. 887312 priklauso man asmeniškai. Maždaug 1949 metų rugsėjo mėnesyje jį man asmeniškai padovanojo Dainavos apygardos *vadeiva* Dzūkas – Baliukevičius Lionginas. Dzūkas pasakė, kad jam tą pistoletą perdavė vienas Alytaus rajono Kaniūkų kaimo gyventojas. Pistoletui, apkaboje turėjusiam keturis šovinius, dar tris pridėjo Skirmantas." Bet kokiu atveju akivaizdu, kad savo arsenalą Vanagas naudojo taupiai arba visai nenaudojo.

Turėtą „Parabellum" (1945 m. vasarą paimtą iš nusišauti norėjusio sužeisto partizano Zigmo, kuris vėliau vežamas į ligoninę buvo suimtas) Vanagas 1947 m. iškeitė į partizano Balio 9 mm pistoletą „Browning" Nr. 1518, o tardytojui paliudijo: „Panaudoti man niekada neteko, nes nebuvo reikalo."[386] Pas Joną Balinską surastą nuo 1953 m. vasaros iki 1957 m. sausio 10 d. slėptą automatą „PPS" Nr. MU678, besiruošdamas kelionei į Žemaitiją, 1948 m. lapkričio 11 d. pas partizaną Šermukšnį iškeitė į turėtą dešimtšūvį automatinį šautuvą, kurį buvo nusipirkęs už 300–400 rublių iš Mardosavo kaimo (Varėnos raj.) gyventojo. Būtent su šiuo šautuvu 1945 m. gruodžio 15 d. Vanagas dalyvavo Merkinės miestelio puolime[387].

Ne mažiau KGB domino kitas „ginklas" – rašomosios mašinėlės, popierius, matricos ir spausdinimo juostelės. Iš J. Vitkaus-Kazimieraičio gauta spausdinimo mašinėle „Royal" A. Ramanauskas naudojosi iki 1954 m. rugpjūčio pabaigos, kol išeidamas iš Bingelių kaimo ją paslėpė bulvių duobėje. Su ja paruošė pogrindinius laikraščius „Laisvės varpas", „Partizanas", „Mylėk Tėvynę". A. Ramanauskas ne tik pats daug rašė, tačiau ir nevengė polemizuoti su okupantų propaganda: 1947 m.

[385] 1957 05 09 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 56–61.

[386] 1957 05 10 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 64.

[387] 1957 05 15 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 68–70.

Varėnos laikraštyje „Tarybinis balsas" paskelbus, kad jis yra kilęs iš buožių, parašė ne tik paneigimą atviru laišku, bet ir paminėjo okupantų karinius nuostolius. Laiškas buvo išplatintas Varėnos apskrityje[388].

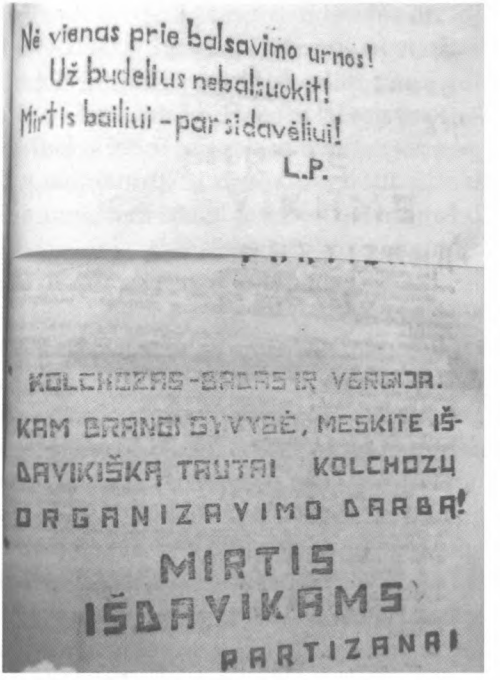

Atsišaukimai

Visų pogrindinių laikraščių redaktoriai, kaip ir jų naudotos spausdinimo mašinėlės, buvo labai trokštamas MGB-KGB grobis. Priemonės spausdinimui buvo gaunamos iš rėmėjų, kartais – iš Alytaus ir Varėnos rajoninių laikraščių spaustuvių darbininkų. Kartais sovietinio saugumo agentai, tokie kaip K. Kubilinskas („Varnas"), parūpindami spausdinimo priemonių, įgydavo didesnį pasitikėjimą tarp pogrindininkų[389]. KGB rūpėjo ir 1949 m. partizano Vasario padovanotas fotoaparatas „Kodak", ir tai, kas A. Ramanauskui tiekdavo fotojuostas ir fotopopierių bei ryškalus[390]. Gal net labiau negu LLKS Vasario 16-osios deklaracijos ir atsišaukimo rengimo aplinkybės. A. Ramanauskas ir neslėpė, kad atsišaukimą parengė kartu su Kardu LLKS posėdžio metu[391]. Fakto neslėpė, tačiau ir nedetalizavo. Dažniausiai patvirtindavo, kad dalyvavo posėdyje, ruošė dokumentą, bet nepateikdavo informacijos daugiau, negu savo rankose turėjo KGB. Tas pats buvo ir pasakojant apie 1950 m. rugsėjo 5–6 d. LLKS gynybos pajėgų vado, Gynybos pajėgų štabo ir Pietų Lietuvos srities vado posėdį Punios miške: „Ką konkrečiai kiekvienas posėdžio dalyvis kalbėjo, aš dabar gerai neprisimenu."[392]

NESĖKMINGA BYLOS PABAIGA. 1957 m. liepos 10–20 d. KGB jau galėjo konstatuoti, kad „tyrimą" baigė. Sudarytą 20 tomų (6631 lapo) bylą davė A. Ramanauskui susipažinti. Per trisdešimt valandų su vertėjo Petro Stankevičiaus pagalba „susipažinęs" su byla, savo tardytojui vyr. ltn. V. Bašinskui ir LSSR prokuroro padėjėjui P. Gasiliauskui patvirtino, kad su byla susipažino pilnai ir „papildyti kuo nors tardymą nepageidauja"[393]. Pasirašė ir tai, kad kokių nors pageidavimų taip pat neturi.

[388] 1957 05 21 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 114.

[389] 1957 05 16 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 79–84.

[390] 1957 05 17 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 87–88.

[391] 1957 05 21 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, l. 111.

[392] Ten pat, l. 112.

[393] 1957 07 10–20 tardymo pabaigos protokolas, ten pat, l. 480.

Tačiau tai nebuvo tiesa. KGB skubėjo kuo greičiau užbaigti bylą, nuteisti mirties bausme ir nužudyti paskutinį Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vadą ir jų pačių nusikaltimų – kankinimų – liudininką. Pagal tolesnius įvykius galima spėti, kad A. Ramanauskas siekė pasimatyti su dukra. Po patirtų kankinimų būsimas nuosprendis nebuvo paslaptis. Todėl jo keliamos sąlygos tegalėjo būti susijusios su žmonos ir dukters likimu. KGB mainais galėjo kelti sąlygą dėl elgesio Aukščiausiojo Teismo posėdyje: reikalauti nekalbėti apie kankinimus ir dar kartą patvirtinti bandymo nusižudyti versiją.

KGB darbuotojai, kurie dalyvavo kankinimo akcijoje, turėjo svarbiausią politinę priedangą – LKP CK pirmąjį sekretorių Antaną Sniečkų. Iki Maskvai 1953–1954 m. atšaukiant leidimą naudoti „fizinio poveikio priemones neprisipažinusiems liaudies priešams", A. Sniečkus žinojo apie sankcionuotų kankinimų taikymą. Dar daugiau apie tai žinojo LSSR prokuroras Georgijus Bacharovas. 1957-aisiais nei LKP CK, nei LSSR prokuratūra, nei KGB nebuvo suinteresuota, kad kankinimų istorijos kaip nors iškiltų į viešumą, mat nebuvo garantijos, kad nomenklatūrinėje kovoje dėl įtakos kas nors nepasinaudos A. Ramanausko byla, jei joje liks tiesioginių užuominų apie 1956 m. spalio 12 d. vykdytą kankinimą.

A. Ramanausko tardymas nebuvo tiek sėkmingas, kad jo paties ar liudininkų parodymų užtektų kaltinamajam aktui surašyti pagal iškeltus kaltinimus. Net nesurinkta įrodymų, kad jis pats būtų asmeniškai dalyvavęs kokį nors kolaborantą baudžiant mirties bausme. Priešingai – gauti įrodymai, kad Vanagas siekė palaikyti tvarką ir griežtai baudė plėšikus, prievartautojus, padegėjus, kurie mėgindavo savo nusikaltimus vykdyti pasinaudodami pasipriešinimo vardu ir būdavo apsirengę partizanų uniformomis. Tad ką daryti?

KGB PIRMININKO PAŽYMA DĖL BYLOS. 1957 m. liepos 6 d. KGB parengė pažymą „Apie buržuazinio-nacionalistinio pogrindžio bei jo ginkluotųjų gaujų kilmę ir veiklą Lietuvos TSR"[394], kuri turėjo tapti kaltinamojo akto pagrindu. Be jokios abejonės, visas KGB naratyvas buvo susietas su Vokietija („subsidavo užsienio žvalgybos, o ypatingai fašistinės Vokietijos žvalgyba", „LLA vyriausiasis štabas 1944 m. suėjo į kontaktą su vokiečių karine vadovybe ir žvalgyba", o baigę vokiečių žvalgybines mokyklas buvo išmesti desantu tam, „kad jie imtų vadovauti ginkluotoms nacionalistinėms grupėms ir suaktyvintų ardomąją veiklą Respublikoje"), o paskui – su JAV ir Anglija („siekdama užmegzti ryšį su anglų bei amerikiečių žvalgyba ir emigraciniais nacionalistiniais centrais, „Taryba" nusiuntė į užsienį savo emisarą" ir pan.[395]). KGB nedomino LLA ir LLKS skirtumai, požiūrių į Lietuvos valstybės konstitucinius pagrindus išsiskyrimas. KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio ir 4-os valdybos viršininko pplk. J. Obukausko pasirašytoje pažymoje buvo tik keletas teisingų faktų: apie LLKS Tarybos prezidiumo sudėtį ir tai, kad nuo 1953 m. pogrindis neteko centralizuotos vadovybės (1953 m. gegužės 30 d. suėmus J. Žemaitį-Vytautą ir 1956 m. spalio 12 d. – A. Ramanauską-Vanagą); taip pat iš agentūrinių operacijų surinkta

[394] Ten pat, t. 7, l. 119–133.

[395] Ten pat, l. 119–122.

informacija apie J. Lukšos-Skirmanto sugrįžimą į Lietuvą bei pogrindžio spaudos leidybą. Šioje KGB pažymoje buvo įrašyta: „Lietuviškojo nacionalistinio pogrindžio ginkluotieji dalyviai masinių ir pavienių teroristinių aktų įvykdymo keliu nužudė apie 15000 žmonių, kaimo tarybinio-partinio aktyvo bei kolūkiečių, tame skaičiuje pietiniuose Lietuvos TSR rajonuose, kur Vanagas buvo pogrindinio gaujos junginio vadovu, – apie 8000 žmonių."[396] Nors tardymo metu nepavyko įrodyti, kad A. Ramanauskas vadovavo bent vienam „teroristiniam aktui" (nebuvo nei liudininkų, nei paties kalinio parodymų), jam šioje pažymoje buvo priskirti šeši vadovavimo atvejai: „1946 m. žiemą pietų srities *gaujos* junginiai nusprendė pravesti taip vadinamas Varfolomiejaus naktis 1946 m. birželio 14 d., rugpjūčio 2 d., lapkričio 7 d., 1947 m. rugpjūčio 15 d., gruodžio 4 d., 1948 m. rugpjūčio mėn. ir 1949 m. lapkričio 1 d. Jų metu, KGB duomenimis, žuvo ar buvo sužeista 265 žmonės (Alytaus, Trakų, Prienų, Varėnos ir Lazdijų apskričių ribose, Alovės, Veisiejų, Šventežerio, Leipalingio, Kapčiamiesčio, Miroslavo, Alytaus, Simno valsčiuose)." Buvo apdairiai nutylėta, apie ką savo parodymuose iš tikrųjų pasakojo A. Ramanauskas.

Prie jo tariamos kaltės prirašytas ir dalyvavimas karo lauko teismuose, pagal kuriuos už nusikaltimus nubausti mirtimi buvę partizanai (Studentas, Tankistas, Vyturys ir kiti). Kagėbistams visai nebuvo svarbu, kad kai kurie daliniai 1946–1947 m. net nebuvo pavaldūs A. Ramanauskui. Įrašė ir priskyrė jam LLKS Tarybos prezidiumo (egzistavusio nuo 1949 m. vasario vidurio) narių vadovavimą ir atsakomybę už 72 žmonių žūtį 1947 m. spalio 21 d. Telšių apskrityje, 1949 m. gegužės 8 d. Kupiškio apskrityje (Šimonių klubo susprogdinimas) ir lapkričio 6 d. Ukmergės rajone, 1951 m. Šiaulių, Kuršėnų, Joniškio ir Akmenės rajonuose. Ir vėl – jokių įrodymų liudininkų apklausų ir tardymo protokolų byloje. Tyrimo niekas nesiruošė net inscenizuoti – tiesiog jokio nevykdė. Du puslapiai tokių aprašymų turėjo būti paprasčiausiai perkelti į kaltinamąjį aktą. Šioje pažymoje buvo nurodyta, kad Vanagas vadovavo devynių pogrindinių leidinių leidybai: „Vyriausios vadovybės biuletenis", „Užsienio žinių biuletenis", „Politinių žinių apžvalga", „Partizanas", „Už tėvų žemę", „Laisvės žvalgas", „Laisvės varpas", „Mylėk tėvynę" ir rusų kalba leidžiamam „Slovo pravdy"[397]. Nors ne visiems jis vadovavo ir rusiškai išvis nespausdino, tačiau joks tikslumas rašant apie lietuviškojo pogrindžio veiklą KGB visiškai nerūpėjo.

„JOKIOS TYRIMO MEDŽIAGOS NETURIME" Iš Daugų („jokių dokumentų ir tyrimo medžiagos apie teroristinius aktus, įvykdytus antisovietinių nacionalistinių ginkluotų būrių prieš sovietinius piliečius 1944–1950 metais – neturime"[398]), Varėnos („rajono saugumo komitete jokių dokumentų <...> apie apiplėšimus, diversijas ir susirėmimus su Tarybinės kariuomenės grupuotėmis – nėra"[399]), Alytaus, Jiezno rajonų KGB skyrių apskritai nebuvo gauta jokių dokumentų ar tyrimo medžiagos,

[396] 1957 m. liepos 6 d. pažyma „Apie buržuazinio-nacionalistinio pogrindžio bei jo ginkluotųjų gaujų kilmę ir veiklą Lietuvos TSR", ten pat, l. 127.

[397] Ten pat, l. 130.

[398] 1957 04 03 KGB įgaliotinio Daugų rajonui pažyma, ten pat, l. 207.

[399] 1957 03 30 KGB įgaliotinio Varėnos rajonui pažyma, ten pat, l. 209.

juolab kaltinamosios. Lygiai tokie pat atsakymai buvo atėję dėl konkrečių asmenų: „Tyrimo medžiagos apie <...> nužudymą nerasta."[400] Nerasta tyrimo medžiagos ir apie KGB pažymoje nurodytus atvejus 1946 m. birželio 14 d. Alytaus rajone žuvusių 8 žmonių[401] ir daugiau kaip 200 žmonių (kurių mirties įrašai prijungti prie bylos) mirties aplinkybėms nustatyti. Tiesiog buvo surinkti rajoninių Civilinės būklės aktų skyrių mirties aktų įrašai, kuriuose mirimo priežastimi nurodyta: „žuvęs nuo banditų", „dingo be žinios"[402], arba pažymos, teiktos artimiesiems patvirtinti mirties atvejį.

Buvo gauti patvirtinimai, kad 1946 m. lapkričio 14 d. Daugų valsčiuje prie Purvelių kaimo į Žaibo ir Rugio būrių pasalą pateko ir žuvo Daugų MGB viršininkas vyr. ltn. Dargausov, 10 Daugų įgulos kareivių ir 7 „liaudies gynėjai"[403]; 1947 m. kovo 16 d. Ricelių kaimo rajone susirėmimo metu nukauti trys kareiviai, vienas civilis ir dar du kareiviai bei karininkas sužeisti[404]; 1947 m. liepos 22 d. Lazdijų rajone žuvo Leipalingio MGB viršininkas j. ltn. Motin, MVD viršininkas Miliušenko, trys kareiviai ir „liaudies gynėjas"[405]; 1946 m. spalio 7 d. Nemunaičio km. žuvo du kareiviai – Jeremenko ir Ždanovič[406]; 1947 m. rugpjūčio 1 d. Merkinės valsčiuje žuvo du kareiviai – Ivanov ir Šulenov ir du buvo sužeisti[407] ir t. t. Taip pat gauti patvirtinimai, kad Varėnos apskrityje 1946 m. birželio, rugsėjo 1 d., lapkričio 7–8 d. buvo nutrauktas telefono ryšys nupjaunant stulpus[408], t. y. vykdytos diversijos. Vyko karas su okupantu.

VANAGAS PRIEŠ KGB: „500 NEGALI BŪTI 8000" Ir štai 1957 m. liepos 20 d. KGB pirmininkas K. Liaudis patvirtina kaltinamąją išvadą. Kaip ir reikėjo tikėtis, ji sudaryta pirmiausia remiantis minėta K. Liaudžio ir J. Obukausko ideologizuota pažyma: „Ginkluotų nacionalistinių gaujų branduolį sudarė bendradarbiavę okupacijos metais su vokiečių okupacine valdžia bei tarnavę vokiečių baudžiamuosiuose organuose ir kariuomenėje asmenys", „vadovaujant vokiečių diversinėse bei šnipų mokyklose apmokytiems, vėliau Tarybinės armijos užnugaryje parašiutais iš lėktuvų nuleistiems vadeivoms", „ypatingai dėmesį skyrė nacionalistinio pogrindžio suvienijimui ir sustiprinimui ir turėjo užmezgę ryšius su imperialistinių valstybių žvalgybos agentais, kuriems teikė visokeriopą paramą žvalgybos informacijos apie liaudies ūkį ir karinę galią rinkime", „vien tik Ramanauskui prisiųstose pavaldžių gaujų vadeivų ataskaitose nurodyta apie tai, kad gaujos dalyviai įvairiu laiku nužudė apie 500 tarybinių piliečių, o bendrai pietų Lietuvoje, kur veikė Ramanauskui

[400] 1957 03 27 KGB įgaliotinio Alytaus rajonui pažymėjimas, ten pat, l. 234.

[401] 1957 03 27 KGB įgaliotinio Alytaus rajonui pažymėjimas, ten pat, l. 239.

[402] Žr. įrašus, ten pat, l. 223-402.

[403] 1957 05 17 KGB įgaliotinio Daugų rajonui pažyma, ten pat, l. 214, 443.

[404] 1957 04 15 pažyma, ten pat, l. 428.

[405] 1957 04 20 pažyma, ten pat, l. 424.

[406] Ten pat, l. 425.

[407] Ten pat, l. 426.

[408] 1957 04 15 pažymos, ten pat, l. 448–450.

KGB pažymos autoriai Kazimieras Liaudis ir Juozas Obukauskas

pavaldžios gaujos, buvo nužudyta apie 8000 tarybinių piliečių, tame tarpe nemažas skaičius mažamečių vaikų"[409].

Tokias ideologines įžangas pagrįsti bylos liudininkų parodymais ar pačių partizanų dokumentais (kuriuose akcentuojamas pasipriešinimo sąjūdžio demokratiškumas ir orientacija į demokratinius Vakarus, priešais laikoma ir nacistinė Vokietija, ir Sovietų Sąjunga) KGB nesivargino. Vis dėlto, ką konkrečiai priskyrė A. Ramanauskui? Šešių sučiuptų Alovės „liaudies gynėjų" (stribų) karo lauko teismo organizavimą 1945 m. vasarą („išsivedė ir nužudė apylinkės pirmininką", nenustatyta nei pirmininko tapatybė, nei vietovė) ir karo lauko teismą MGB užverbuotai pasipriešinimo ryšininkei Marytei Pranevičiūtei (Ramanauskas liudijo, kad ji pati prisipažino ir nusižudė). Dar prirašė, esą Vanagas: gruodžio 14 d. susišaudyme Šilo miške nukovė Merkinės „liaudies gynėją" Gembicką, gruodžio 15 d. puolant Merkinės miestelį nukovė kitą „liaudies gynėją" Vytautą Brinzą, 1947 m. Šilų miške sučiupo ir sušaudė įtariamą MGB šnipą (nei tapatybė, nei pats faktas nenustatytas), karo lauko teisme 1947 m. rudenį nuteisė partizaną sušaudyti (tokių atvejų, kai buvo teisiami pasipriešinimo dalyviai už plėšikavimą, prievartavimus ir neteisėtus nužudymus, pats A. Ramanauskas paminėjo keliolika, tačiau tam kaltinamajame akte vietos neatsirado – netiko) ir 1949 m. vasarą karo lauko teismo sprendimu sušaudė buvusį pasipriešinimo dalyvį – įtariamą MGB agentą. Taigi, tiesiogiai jam priskyrė dviejų neidentifikuotų – įtariamo MGB agento (nušovė partizanas Gegutis, kai agentas bandė išsitraukti ginklą) ir apylinkės pirmininko (jį mėginantį bėgti nušovė partizanas

[409] 1957 07 20 kaltinamoji išvada, ten pat, l. 482–483, 489.

Tėvelis) – sušaudymą, trijų pasipriešinimo dalyvių karo lauko teismą (vienu atveju gautas liudijimas apie savižudybę), šešių stribų karo lauko teismą (vienas iš jų buvo paleistas), dviejų stribų žūtį ginkluoto susirėmimo metu bei kooperatyvo pirmininko Nikolskio sulaikymą (ir vėlesnę žūtį nuo kito partizano rankos atsitraukimo metu)[410]. Iš esmės – kaltino už teisingumo vykdymą organizuojant karo lauko teismus aktyviems ginkluotiems okupacinės valdžios kolaborantams ir drausmės nesilaikiusiems bei MGB perverbuotiems pasipriešinimo dalyviams, nesivargindami atkreipti dėmesį į faktus, kad didžiąją dalį veiksmų atliko kiti partizanai.

Kova su okupantais ir okupacine valdžia bei kolaborantais kaltinamajame akte vadinama „teroristinių aktų vykdymu". Susipažindamas su tokiais kaltinimais A. Ramanauskas apie kiekvieną iš jų pateikė savo paaiškinimus, tačiau tolesnėje bylos eigoje tai niekaip neatsispindėjo – skambėjo tik jam surašyti kaltinimai. Kaip ir tardymų metu, visas jo pasisakymo turinys buvo pakeistas naujuoju žodynu: „teroristinė veikla" (partizaninė veikla), „gaujos dalyviai" (būrių dalyviai, kovotojai, partizanai, žaliukai), „gaujos teismas" (karo lauko teismas), „žudyti", „šaudyti" (vykdyti karo lauko teismo nuosprendį) ir pan. „Aš nežinau, kiek tiksliai pavaldūs man *gaujos* dalyviai nužudė tarybinių piliečių, tačiau jokiu būdu ne 8000, – A. Ramanauskas mėgino polemizuoti su KGB kaltinimais. – Šis skaičius, be abejo, yra žymiai mažesnis, nes kada *gaujos* dalyviai vykdė *masinius teroristinius aktus*, aš buvau nedidelių *gaujos* junginių *vadeiva* <...>. Kas liečia nutarimu minimus 500 piliečių, tai toks skaičius galėjo būti, tačiau ir šito tiksliai negaliu pasakyti, nes nežinau."[411]

Nežinojo ir KGB. Ne tik nežinojo, bet ir neturėjo dokumentų. Pačioje byloje buvo susegti patys įvairiausi mirties liudijimai ar pažymos apie žuvusius nuo partizanų rankos (tai „nustatyta" be jokių tyrimų), tačiau juos visus suskaičiavus (net neatsižvelgiant į pasikartojimus skirtingose pažymose) tėra apie 300 pavardžių. Prie daugumos iš jų nenurodoma, kas tas žmogus iš tikrųjų buvo, kokias pareigas galėjo eiti. Pagal fragmentiškas nuorodas galima tarp jų suskaičiuoti 26 okupantų kareivius ir saugumiečius, 21 stribą ir milicininką, 19 ginkluotų partinių ir sovietinių aktyvistų[412]. Didžioji dalis žuvo 1946–1947 m. ir daugiausia (net žiūrint pagal okupantų teisės raidę) – už Vanago vadovaujamos rinktinės kontroliuojamos teritorijos ribų. O apie kitus 230, kurių mirties aktai buvo prisegti prie A. Ramanausko bylos, yra tik fragmentiški duomenys: neaišku, ar tai buvo ginkluoti civiliai (atviri okupacinės valdžios šalininkai), ar pasipriešinimo įtarti išdavystėmis ir šnipinėjimu (slapti okupantų talkininkai). Prie bylos taip pat buvo prijungti surasti Merkio rinktinės ir kitų Dzūkijoje veikusių junginių karo lauko teismų dokumentai su mirties bausmės nuosprendžiais beveik 140 asmenų[413] (ne visiems bausmė buvo įvykdyta, bet dalis pavardžių sutapo su KGB iš apylinkių surinktomis minėtomis 230 pavardžių). Taigi, net ir visų primestų okupantų talkininkų ar atsitiktinių asmenų žūčių skaičius buvo daugiau kaip dvigubai mažesnis, negu teigiama kaltinamojoje išvadoje.

[410] Ten pat, l. 484–487.

[411] 1957 07 09 A. Ramanausko tardymo protokolas, ten pat, t. 2, l. 292–293.

[412] Ten pat, t. 7, l. 211–443.

[413] Ten pat, t. 8, l. 24-127.

NEPATOGUS LIUDININKAS: „MES NE TERORISTAI!“ A. Ramanauskas-Vanagas pabrėžė, kad pritarė veiklai, susijusiai su „šnipų ir komunistų *naikinimu*, tai yra asmenų, kurie palaikė ryšį su saugumo organais ir pranešinėjo jiems apie *gaujos* dalyvius, taip pat ginkluotą tarybinį-partinį aktyvą“[414], pripažino, kad „buvo atsitikimų, kad *gaujos* dalyviai iššaudydavo ištisas šeimas vien keršto sumetimais. „Tam aš visomis priemonėmis priešinausi ir reikalavau, kad kiekvienu konkrečiu atveju būtų nuodugniai aiškinamasi ir tik po to, kai įsitikinama, kad tas asmuo palaiko ryšį su valstybės saugumo organais ir padeda jiems, tokiu atveju tokius asmenis šaudyti“, – teigė, be to, reikalavo, „kad būtų vengiama nekaltų piliečių žudymo“ („aš reikalavau ataskaitos už kiekvieną *teroro akto* įvykdymą“, „siūliau šaudyti tik tuo atveju, jeigu tai yra neišvengiama, tačiau ten, kur galima, verčiau apeiti tą ar kitą šnipą“). Sužinojęs (dėl sudėtingo susisiekimo kartais tai įvykdavo ir po kelių mėnesių) apie įtartinas aplinkybes, reikalavo raportų ir paaiškinimų – taip buvo ir Merkio rinktinės Snaiperio būrio pavaldžiam daliniui Alovės valsčiuje Butrimiškių kaime 1946 m. balandžio 12 d. sušaudžius tris šeimas – Vanagas išreikalavo raporto apie aplinkybes, kodėl tarp nužudytų atsidūrė keli nepilnamečiai. Žinia apie tai po kelių mėnesių pasiekė Dainavos apygardos vadovybę: „PLP (Pietų Lietuvos partizanų – *aut. past.*) štabas savo ir kokių tai komitetų vardu gavo užmetimą, kad naikinant bolševikinius šnipus būk dėl vieno kaltės yra iššudyti ir visi kiti visai nekalti šeimos nariai, neišskiriant ir mažų vaikų. Prašau skubiai pranešti, kur taip yra pasielgta.“[415] Buvo išreikalauti ir karo lauko teismo protokolai[416]. Nors būrio vadas raporte nurodė, kad buvo sušaudytos partizanų judėjimą šnipinėjusios komunisto, ginkluoto milicininko ir trėmimuose dalyvavusio buvusio ginkluoto stribo šeimos (iš viso 12 asmenų), kurių namuose rasta ginklų[417], tačiau Merkio rinktinės vadas reikalavo viską pagrįsti ir taikyti bausmes tik konkrečiam šnipinėjančiam asmeniui.

Už partizanų padarytus nusikaltimus Vanagas bausdavo labai griežtai. 1945 m. spalio mėn. surengė karo lauko teismą Marcinkonių bataliono partizanams Šviedriui ir Vilkui bei Leipalingio bataliono partizanui Lazdynui dėl „kaltinimų banditiniais veiksmais bei plėšimais, grasinimais nužudyti vadus“[418]. Griežta atsakomybė galiojo ir vadams. 1946 m. lapkričio 1 d. Vanagas savo įsakyme pabrėžė, kad „vadai, kurie nekontroliuoja jų žinioje esančių partizanų arba nesiima aukščiau nurodytų priemonių pažeidimams pašalinti, bus priskaityti prie nusikaltimo bendrininkų ir teks nukentėti“[419].

Siekiant kontroliuoti situaciją buvo griežtinami partizanų drausmės nuostatai, numatant mirties bausmes įvykdžiusiems sunkius nusikaltimus: „Sunkių nusižengimų atveju, kaip tai priesaikos laužymas, išdavimas, žudymas, žaginimas, ginkluotas plėšimas ir pan., kada nusikaltėlis pagautas *in flagranti*, t. y. nusikaltimą

[414] Ten pat, l. 290.

[415] 1946 10 10 Merkio rinktinės vado gautas raštas, ten pat, l. 16.

[416] 1947 01 25 Vanagas I bn I būrio vadui, ten pat, l. 6.

[417] 1946 12 29 Snaiperio raportas Merkio rinktinės vadui, ten pat, l. 171; 1946 04 21 nusikaltimo parodymai, ten pat, l. 85.

[418] 1945 10 20 Vanago raštas, ten pat, l. 9; 1945 10 21 partizanų lauko teismo protokolas, ten pat, l. 99.

[419] 1946 11 01 Vanago nurodymai būrių vadams, ten pat, l. 14.

vykdant, taip pat pagavus priešo šnipus, sudaromas partizaninis lauko teismas."[420] Karo lauko teismo sudarymas ir bausmės skyrimas buvo nustatytas taisyklėmis taip, kad tai priklausytų ne nuo vieno žmogaus ir sprendimą tvirtintų aukštesnysis vadas. Dėl partizaninio karo susiklostydavo aplinkybės, kai buvo sunku viską kontroliuoti. Taip 1947 m. A. Ramanauskas prarado savo gerą ryšininkę, kuri kito būrio buvo sušaudyta kaip komjaunuolė, nors narystė partijoje buvo tik priedanga. Tardydama Antaną Suravičių-Paberžį-Taurą KGB išgirdo, kaip 1947 m. rugsėjo 25 d. išrinktas Dainavos apygardos vadu Vanagas pasisakė dėl nepateisinamų mirties bausmių ir pareikalavo padaryti viską, kad nenukentėtų atsitiktiniai, nekalti asmenys. Ir pats A. Ramanauskas tvirtino, kad išrinktas vadu pirmiausia iškėlė klausimą, kad „ateityje būtų vengiama niekuo nekaltų žmonių žudynių, kad būtų stropiai aiškinamasi ir tik po to, kai įsitikinama, kad tikrai tas ar kitas asmuo yra šnipas, sprendžiamas jo likimas"[421]. Juk Vanago rėmėjais galėjo tapti ir apylinkės tarybos pirmininkai (kaip anksčiau minėtas Želkūnų kaimo apylinkės tarybos pirmininkas Adomas Pranckevičius-Žalgiris), ir sovietiniais medaliais apdovanoti asmenys (kaip mokytojas Juozas Karlavičius-Gardinas). Tad nekontroliuojami veiksmai galėjo pogrindžiui padaryti daug žalos.

Butrimiškių atvejis Dzūkijoje nebepasikartojo. Toliau buvo griežtinama bausmių skyrimo kontrolė, tikslinamas bausmių skyrimo reglamentavimas, dalinių tarpusavio veiksmų derinimas (kad nevykdytų jokių veiksmų ne savo kontroliuojamoje teritorijoje, be ten veikiančio būrio žinios). Tai leido A. Ramanauskui 1949 m. vasario mėn. Dainavos apygardos drausmės statutą padaryti pavyzdžiu visam Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiui. Buvo sukurtas 124 straipsnių LLKS teismų statuto projektas, kuriame numatoma ir liudininkų apklausa, kaltinamojo kvota („tardymo metu kaltinamąjį kankinti griežtai draudžiama"), teismo sprendimų protokolavimas („visais atvejais vykdomi sprendimai nuteistajam skelbiami"[422]). Taip, bausmės tebebuvo griežtos ir atitinkančios to meto realijas: „100 str. kas nusikalto pražudęs ar pasikėsinęs pražudyti bent vieną sąjūdžio narį, tas baudžiamas mirties bausme", „101 str. kas nusikalto įskundinėjęs gyventojus okupacinės valdžios organams, kai dėl jo įskundimo ne mažiau kaip 2 gyventojai buvo ar yra kalinami, ištremti arba atsidūrę nelegalioje padėtyje, tas baudžiamas mirties bausme"[423].

Drausmės ir tvarkos palaikymas partizaninės kovos sąlygomis nebuvo paprastas reikalas, tam reikėjo nuolatinio vadų dalyvavimo. Būtent kova su piktnaudžiavimu, savivaliavimu ir kerštu dominavimu pabrėžė partizaninės valdžios legitimumą. A. Ramanauskas paneigė ir KGB mitą apie „Varfolomiejaus naktis" („šiuo atveju nebuvo turėta omenyje teroristinės ar diversinės veiklos aktyvinimas, tuo tik buvo siekiama išskaidyti kariuomenės jėgas, kad išvengti nuostolių") ir patvirtino, kad pritarė vedamai diversinei veiklai ir buvo „mašinų sprogdinimo bei ryšio priemonių gadinimo šalininkas"[424]. Vanagas neslėpė vėliau sužinojęs apie Alovės ir Merkinės

[420] Dzūkų grupės Laikinieji partizanų drausmės nuostatai, ten pat, t. 15, l. 48.

[421] 1957 07 02 A. Suravičiaus ir A. Ramanausko akistatos protokolas, ten pat, t. 4, l. 79.

[422] LLKS teismų statutas, ten pat, t. 15, l. 28.

[423] Ten pat, l. 32.

[424] Ten pat, l. 293.

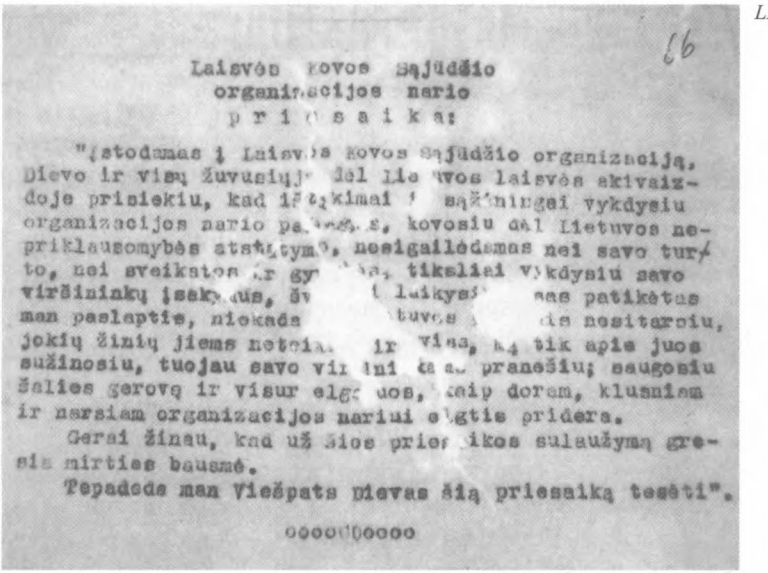

66

Laisvės Kovos Sąjūdžio
organizacijos nario
p r i e s a i k a:

"Įstodamas į Laisvės Kovos Sąjūdžio organizaciją, Dievo ir visų žuvusiųjų dėl Lietuvos laisvės akivaizdoje prisiekiu, kad iš[illegible]kimai [illegible] sąžiningai vykdysiu organizacijos nario pa[illegible], kovosiu dėl Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, nesigailėdamas nei savo turto, nei sveikatos ir gy[illegible], tikslai vykdysiu savo viršininkų įsak[illegible]us, šv[illegible] laikys[illegible] [illegible]as patikėtas man paslaptis, niekada [illegible]tuvos [illegible]is nesitarsiu, jokių žinių jiems neteik[illegible] ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau savo vir[illegible]ini[illegible] pranešiu; saugosiu šalies gerovę ir visur elg[illegible]uos, kaip doram, klusniam ir narsiam organizacijos nariui elgtis pridera.

Gerai žinau, kad už šios pries[illegible]ikos sulaužymą gresia mirties bausmė.

Tepadeda man Viešpats Dievas šią priesaiką tesėti".

oooo0oooo

LLKS nario priesaika

klubų sprogdinimus 1948 m. balandžio ir rugpjūčio mėn. (KGB kaip įmanydama slėpė informaciją, kad ten žuvo ir MGB darbuotojų bei kareivių), kad buvo aktyvus pogrindinės spaudos redaktorius ir straipsnių bei atsišaukimų autorius. Tai buvo išimtinai partizaninės kovos arsenalo priemonės. Iš esmės vos ne kiekvieną kaltinimo punktą paneigęs ir tik iš dalies patvirtinęs bei prisiėmęs savo kaip vado atsakomybę už kovos su okupantu bei okupacine valdžia teisėtumą, A. Ramanauskas negalėjo tikėtis, kad kaltinamoji išvada kaip nors pasikeis. Buvusių partizanų ir jo paties liudijimai buvo labai nepalankūs KGB, todėl jie buvo tiesiog... ignoruojami. Okupacinė valdžia Vanago nelaikė karo belaisviu. Greičiau jis buvo labai nepatogus tos valdžios nusikaltimų ir neteisėtumų liudininkas, su kuriuo siekta bet kokia kaina ir kuo skubiau susidoroti. Galiausiai prie daiktinių įkalčių, kurie įrodytų jo kaltę, buvo priskirti ne tik ginklai ir šoviniai, bet ir rašomoji mašinėlė, radijo imtuvas, dviratis ir... šachmatai[425].

[425] 1957 07 20 kaltinamoji išvada, ten pat, t. 2, l. 501.

PASKUTINĖ VANAGO „ŠACHMATŲ“ PARTIJA

„JIS Į MANE ŽIŪRĖJO IR TYLĖJO“ 1957 m. vasara KGB vadovams nebuvo paprasta. Net ir pateikus kaltinimus, kalėjime laikomo A. Ramanausko įtikinėjimas ir jo keltų sąlygų tenkinimas užtruko iki rudens. Jis nereikalavo ko nors ypatingo, aiškiai suprasdamas, ko iš jo nori kagėbistai. Jų rankose buvo įkalinta žmona ir kaime gyvenanti dukra. Nežinia, ar KGB kaltinimų fiasko pripažinimas B. Mažeikaitės byloje, kaltinimų jai pakeitimas ir nuosprendžio sušvelninimas buvo susijęs su A. Ramanausko iškeltomis sąlygomis. Jei ir ne, tai vis tiek KGB galėjo tai pateikti kaip savo nuopelną.

Rugsėjo pradžioje Auksutė Ramanauskaitė buvo nuvesta į vienintelį ir paskutinį pasimatymą su tėvu. Toks susitikimas nebuvo KGB taisyklė – tūkstančiai kalinių buvo kalinami ir teisiami nesudarant sąlygų jokiems pasimatymams su artimaisiais. Kadangi šis susitikimas vyko teismo išvakarėse ir KGB niekada nedemonstravo humanizmo, jei tik nebuvo priverčiama, tai atrodo kaip A. Ramanausko iškeltos sąlygos vykdymas. Pats Tardymo skyriaus viršininkas pplk. E. Kisminas rugsėjo 10 d. dviem valandoms, 11 d. – pusvalandžiui ir rugsėjo 13 d. pusantros valandos

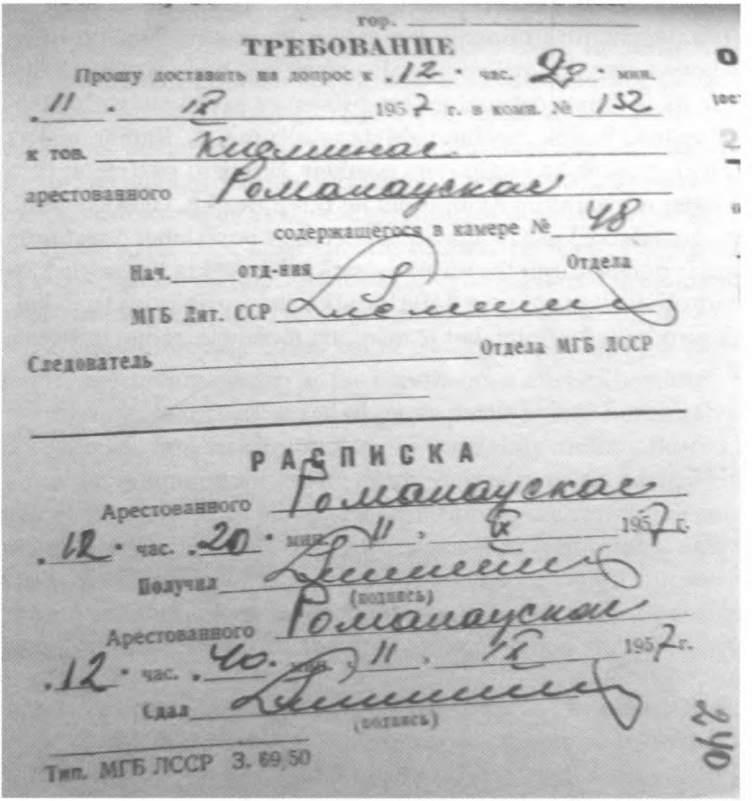

гор. _____

ТРЕБОВАНИЕ

Прошу доставить на допрос к 12 час. 20 мин.

11 12 1957 г. в комн. № 152

к тов. Кисминас

арестованного Романауская

содержащегося в камере № 48

Нач. _____ отд-ния _____ Отдела

МГБ Лит. ССР Кисминас

Следователь _____ Отдела МГБ ЛССР

РАСПИСКА

Арестованного Романауская

12 час. 20 мин. 11 IX 1957 г.

Получил Кисминас
(подпись)

Арестованного Романауская

12 час. 40 мин. 11 IX 1957 г.

Сдал Кисминас
(подпись)

Тип. МГБ ЛССР З. 69,50

240

Paskutinio pasimatymo su dukra laikas

jį kvietėsi į 132 kab. Be protokolų. Visai tikėtina, kad būtent rugsėjo 11 d. buvo tas paskutinis susitikimas su aštuonmete dukra. Po daugelio metų tik dukra ir tegalėjo apie tai papasakoti: „Aš, žinoma, nežinojau apie tuos jo kankinimus. Nežinojau tų dalykų. O kada buvo tas pasimatymas paskirtas, tai mes gyvenom Alytaus rajone, kaime, kur mamos tėviškė yra. Ir tas atvažiavimas į Vilnių man vaikui, to nemačiusiam, nemačius tokios aplinkos, tai buvo, žinoma, ir baisu, ir nemalonu. Bet aš žinojau, kad važiuosiu pasimatyti su tėveliu. Ir ta patalpa, kur mes visi buvome, kol mes ten priėjome, na, man kaip vaikui tai buvo svetimi tokie, šalti dalykai, <...> man buvo labai baisu. Tai buvo baisu. Ir paskui jau kai mane vedė tais koridoriais, aš tą prisimenu, nes svetimi, rūstūs žmones, viskas... Tada man kaip vaikui tai buvo labai baisu. O paskui, kai įvedė į tą kabinetą ir kai tėvelį įvedė... Tai, žinoma, man jie išnyko, kas buvo ta aplinka, ir aš mačiau tiktai emociją, turbūt tas liko... Na, ir mūsų tas pokalbis... Jis nenorėjo parodyti savo susijaudinimo ir nenorėjo, suprantama, – čia va irgi tas jo pedagogo jausmas, labai gilus... Jis norėjo mane matyti, norėjo mane apkabinti. Bet išvis tas pasimatymas truko labai neilgai. Nes labai brutaliai su juo pasielgė, jį nutraukė. Tai sunku prisiminti. <...> Ai, jis manęs paprastų dalykų klausė: ar mes mokėmės? Kaip dabar sekasi? Kaip tu gyveni, apie mokslą. Jisai labai žiūrėjo į mane ir daugiau tylėjo, ir tuos prižiūrėtojus tas nervino, nes vyksta toks tylus bendravimas, kaip sielų bendravimas. Ir juos tas irgi nervino, ir jie, aišku, atplėšė jį nuo manęs. Tai net po tiek metų man apie tai yra sunku kalbėti, nes viena aš prisimenu, viena aš galvoju, bet kad apie tai norėčiau kalbėti, tai... "[426]

A. Ramanauskas-Vanagas su dukra Auksute

Surengę pasimatymą su dukra, visą kitą laiką KGB tardytojai skyrė A. Ramanausko psichologiniam apdorojimui prieš teismo posėdį. Jiems labai rūpėjo, ką ir kaip paskutinis likęs pasipriešinimo sąjūdžio lyderis pasakys, net jei teismas numatytas neviešas. Dar liepos viduryje buvo surašę jam „medicininę pažymą", kurioje konstatavo: „pasirodė sveikas ir tinkamas fiziniam darbui"[427], vaizduodami A. Ramanauskui, jog jo gali laukti ir darbai lageryje.

O liepos 21 d. jis buvo parašęs pareiškimą KGB pirmininkui: „Prašau mane iškviesti pas save mano bylos reikalu." Ko norėjo ar tikėjosi pasiekti tokiu pareiškimu? „Pageidauju, kad pirm negu byla bus perduota prokurorui, kaltinamojoje medžiagoje

[426] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su A. Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

[427] 1957 07 17 medicininė pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 481.

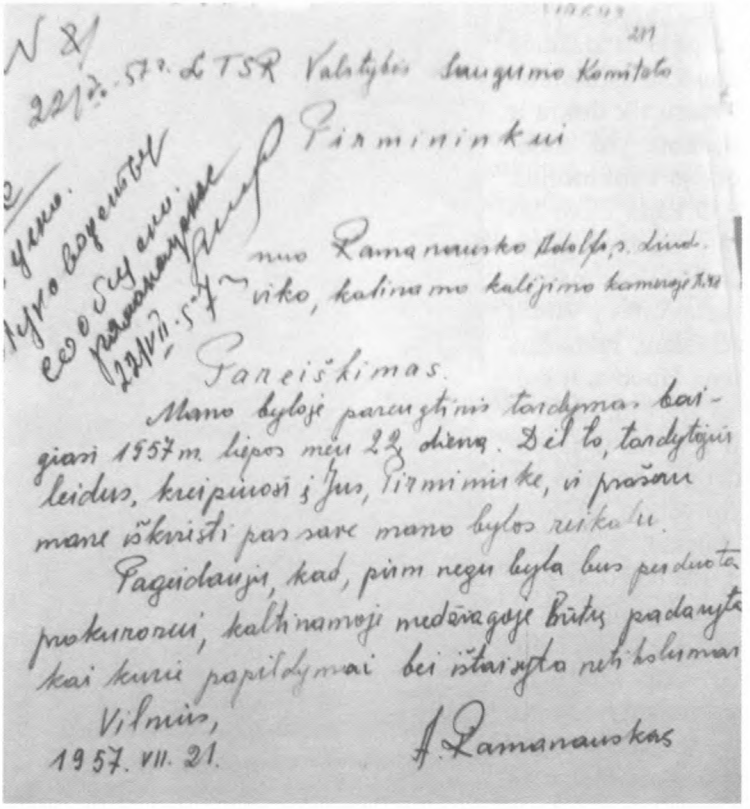

A. Ramanausko pareiškimo KGB pirmininkui fragmentas

būtų padaryta kai kurie papildymai bei ištaisyti netikslumai."[428] Išvakarėse baigęs susipažinimą su byla ir kaltinimu, pastabų turėjo daugiau negu pakankamai. Nors „netikslumai" ir „papildymai" KGB tardytojų nedomino, tačiau palikti bylos savieigai taip pat nesiruošė ir akivaizdžiai metė visas jėgas Ramanauskui įtikinti, visiškai ne atsitiktinai vėliau atvesdami dukrą.

1957 m. liepos 5 d. KGB tardytojas sudarė sąrašą asmenų, kuriuos tariamai tardymo metu nurodė Ramanauskas ir kurie „slėpė jį <...> ir teikė jam bei kitiems gaujos dalyviams visokeriopą paramą kovoje prieš tarybų valdžią". Iš tikrųjų, visi KGB jau buvo žinomi ir be Ramanausko parodymų, kitų vaidmenį jis patvirtino pagal žmonos parodymus (išgautus iš jos vos suradus dukrą) ir tik 4 ar 5 nurodė pats – daugiausia tuos, kurie teikė epizodinę paramą, saugodami kai kuriuos jo rankraščius. Nors net ir pagal tuo metu galiojusius ir taikomus sovietinius baudžiamuosius įstatymus tik vienam kitam iš jų galėjo grėsti simbolinė atsakomybė (jei būtų toks politinis signalas gautas iš Maskvos), tačiau KGB turėjo išspręsti savo agento A. Urbono priedangos legendos klausimą. Ir jam, kartu su visais kitais A. Ramanausko rėmėjais ir archyvų slėpėjais, taip pat buvo „atsisakyta" kelti bylą, nes „įvykdyti nusikaltimai yra mažareikšmiai ir dabartiniu metu jokios visuomeninės

[428] 1957 07 21 A. Ramanausko pareiškimas KGB pirmininkui, Kalinio asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, l. 211.

grėsmės nesudaro". Iš į šį sąrašą įrašytų 22 žmonių keturi surado arba nuomojo butą 1956 m. (Jonas Kilas, Ona Kilienė, Marijona Džiugelienė, Veronika Brazdonienė), vieno (karo mokyklos kursioko Petro Valio, vežusio žmoną gimdyti į Vilnių pas gydytoją) apskritai nerado, Julius Leščinskas ir Stasys Kuzmickas atsisakė pažinti A. Ramanauską akistatos metu. Ona Džerbutė, buvęs jo mokinys ir mokytojas Antanas Arbačauskas, Boleslovas Visockas ir Vaclovas Glavickas saugojo atskiras memuarų dalis[429]. Tarp jų išsiskyrė A. Urbonas – KGB agentas „Žinomas", paslėptas už realių rėmėjų nugarų (šioje kompanijoje buvo įveltas dar vienas KGB agentas, kuris atsisakė teikti informaciją ir apie B. Mažeikaitę-Ramanauskienę, ir apie A. Ramanauską). A. Urbonas savo slaptą gyvenimo pusę slėpė po įvairiais pasakojimais dar kelis dešimtmečius.

> Iš rašytojo Kazimiero Sajos pasakojimo: „Mudu su Antanu eidavom grybaut ir išsikalbėdavom apie daug ką. Aš užduodavau klausimus, ką kaimynai visi aplink apie jį kalbėjo. Kad jis yra baigęs paskutinės laidos laisvos Lietuvos karo mokyklą, tai tuo didžiavosi. Kai paklausiau, ar tiesa, kad jis vokiečių metais buvo Merkinės komendantūros vertėjas, tai jis irgi patvirtino, kad buvo. Sakau, tai kaip jūsų nesuėmė, žmonos broliai miškiniai, jūs dirbat vokiečių komendantūros vertėju... Sako, kad buvo suėmę, bet žmonėms aš tiek buvau pridaręs gero, kad jie susirašė, puolė manęs gelbėt ir ištraukė mane iš kalėjimo. O čia aš jau nepatikėjau, tiesiog nieko nesakiau, netikiu ir tiek."[430]

Kaip A. Urbonas reagavo į 1992 m. iškilusius faktus apie tai, kad išdavė A. Ramanauską-Vanagą, K. Saja taip pat prisiminė: „Jis pats mane užkalbino: „Tai ką, Kazimierai, išgirdęs, kas čia apie mane pliurpiama ir rašoma, turbūt nebenori su manim kalbėtis." Tada aš pasakiau, kad aš jums ne teisėjas, o Dievas tegu būna jums teisėjas. Pasakiau „Dievas" todėl, kad Agotėlė <...> skųsdavosi mums, ypač Gražinai, sako, atvažiuoja Urbonai, Urbonienę jau ištikęs insulto priepuolis, išlipa su ramentais, jau ji negrybauja, tai jie meldžiasi ir meldžiasi, balsu kalbėdami rožančių, ir man neduoda miegot. O ta Agotėlė pati tikinti ir lankanti bažnyčią ir skundėsi tuo, kad, matyt, Urbonas atgailavo. Atgailavo gal ir todėl, kad buvo žuvęs vienas jo sūnus, paskui ir antras, ir gal jie pajuto, kad likimas keršija už tą baisią išdavystę <...>. Sąjūdžio metais, kai jau buvo ta vėliava iškelta oficialiai, jis apsivilko leitenanto uniformą, ką ten buvo gavęs kokį laipsnį po karo mokyklos, ėjo viešai Kaune lyg niekur nieko, lyg niekas nieko nežinotų, kad čia Dušanskis aplojo jį, apšmeižė, suvertė kaltę, kad jis ten dalyvavo. Galbūt jis atgailavo ir vėliau, aš to negaliu niekaip patvirtinti, bet jie labai garsiai poteriaudavo naktimis, tai tiesa. Paskui mūsų keliai išsiskyrė. Aš net stebėjausi, kad yra tiek daug dokumentų, įrodančių, kad jis išdavė žmogų tokiom baisom kančiom, aš suprantu, kad galėjo žmogus ir keistis, norėt persimainyt, gal nebegalėjo, per daug buvo įklampintas."[431]

[429] 1957 07 05 nutarimas atsisakyti iškelti baudžiamąją bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 473–474.

[430] Vytauto V. Landsbergio interviu su Kazimieru Saja 2018 m. (V. V. Landsbergio asmeninis archyvas).

[431] Ten pat.

SLAPTAS TEISMAS. 1957 m. rugsėjo 3 d. įvyko LTSR Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos parengiamasis posėdis. Pirmininkaujant Aukščiausiojo Teismo pirmininko pavaduotojui V. Deksniui (kolegijos nariai Kulvinskas ir Burneikis), prokuroras Mockevičius (tas pats kaip ir B. Mažeikaitės byloje) išdėstė bylos medžiagą ir pareiškė, kad surinkta pakankamai įrodymų, ir A. Ramanausko veiksmus jis laiko teisingai kvalifikuotus pagal Rusijos SFSR Baudžiamojo kodekso 58 straipsnio 1a, 8, 9, 10 (I dalį), 11 dalį ir 72 str. I dalį. Buvo priimta nutartis, kad „tyrimas byloje pravestas pilnai ir tinkamai“[432]. Į teismą buvo pakviesti 33 liudininkai, iš kurių tik trečdalis asmeniškai pažinojo A. Ramanauską (kai pas juos slapstėsi ar jam teikė pagalbą, slėpdami jo rankraščius), o kiti – sovietiniai partiniai aktyvistai, stribai.

1957 m. rugsėjo 24 d. 9 val. ryto LSSR Aukščiausiojo Teismo pirmininko K. Didžiulio prašymu iš KGB vidaus kalėjimo A. Ramanauskas atvežamas į teismo pastatą Vrublevskio g. 6. Šį kartą parinktas kitas advokatas – Lietuvos SSR Advokatų kolegijos narys Ivanas Zaleckas (taip parašyta protokole, tačiau apie jį buvo rašoma ir kaip apie advokatą Joną Zaliecką). Rimčiausiose politinio pobūdžio baudžiamosiose bylose galėjo dalyvauti tik partinės sistemos atžvilgiu patikimi advokatai. Advokatų kolegijos prezidiumas, konsultuodamasis su KGB atstovais, atrinkdavo tuos advokatus, kurie galėjo turėti specialų leidimą (rus. допуск). Nutautėjęs mažaraštis (prieš karą Odesoje baigęs dvejų metų juridinius kursus), bet „Leniną matęs“ advokatas Ivanas Zaleckas atvyko iš Rusijos Jaroslavlio srities 1944 m. pabaigoje.

Ivanas Zaleckas (Jonas Zalieckas, 1896–1970), 1915 m. mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, 1917 m. Voroneže įstojo į Raudonąją gvardiją. 1919 m. mokėsi Maskvoje Sverdlovo centrinėje tarybinių ir partinių darbuotojų mokykloje, įstojo į bolševikų partiją. 1919–1920 m. tarnavo Raudonojoje armijoje. Vėliau dirbo sovietinėje Ukrainoje, Odesoje baigęs teisės kursus, buvo liaudies teisėju. 1940–1941 m. – Kauno apygardos teismo pirmininkas. 1943–1944 m. tarnavo Raudonojoje armijoje. 1944–1959 m. – advokatas Jaroslavlyje ir Vilniuje. Buvo Lietuvos SSR Advokatų kolegijos nariu.

J. Zaleckas (1970 m., fotografas Šeinas Isakas)

Teisingumo ministerijos advokatūros skyriaus vyresnioji revizorė (irgi atvykusi iš Rusijos) reguliariai apie kiekvieną advokatą rašomoje „lojalumo“ pažymoje vėliau rašė, kad „J. Zalieckas, kaip advokatas, yra absoliutus nulis, teisme ir tarp kolegų neturi jokio autoriteto, dėl bendrojo neraštingumo nesugeba susipažinti su byla ir negali atlikti advokato pareigų. Todėl netikslinga jį laikyti advokatų eilėse“. Tačiau advokatas I. Zaleckas nuo 1919 m. priklausė bolševikų partijai, praeityje buvo čekistas, jau 1941 m. buvo atsiųstas į Kauną dirbti apygardos teismo pirmininku, tai po karo

[432] 1957 09 03 Aukščiausiojo Teimo Baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos rengiamojo posėdžio nutartis, 1957 05 21, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 506.

atvykusiam į Vilnių būtent jam buvo suteikta galimybė vesti specialiąsias bylas[433]. Taigi šį kartą kas nors panašaus į Levitano manevrą tikrai negrėsė.

Į teismą, iškviesti slaptais, per KGB vietos pareigūnus perduotais kvietimais, atvyko 30 liudininkų. Teisminei kolegijai vėl pirmininkavo V. Deksnys. Būtent jį LSSR Aukščiausiojo Teismo pirmininkas K. Didžiulis buvo pasirinkęs savo pirmuoju pavaduotoju, kaip „teisingai vykdantį partijos politiką“ ir „turintį autoritetą partinėse struktūrose“[434], nors turėjusį tik „vidurinį teisinį išsilavinimą“. Taip pat jam buvo atleista, kad tariamu „pogrindinės kuopelės siuntimu“ 1937–1940 m. Rokiškio apskrityje buvo Lietuvos šaulių sąjungos nariu ir tuo metu „nepalaikė ryšių su partija“[435]. Tačiau prasidėjus okupacijai V. Deksnys uoliai vykdė partines užduotis ir per karą buvo pasitraukęs iš Lietuvos.

Vladas Deksnys (1912–?), statybininkas, nuo 1940 m. Rokiškio vlsč. Vykdomojo komiteto sekretorius. 1942–1944 m. tarnavo Raudonosios armijos 16-joje divizijoje. Nuo 1943 m. VKP (b) narys, bataliono partorgas (pirminės partinės organizacijos sekretorius). Baigė trijų mėnesių teisės kursus ir 1944–1946 m. dirbo Kauno apskr. liaudies teisėju. 1946–1950 m. buvo LSSR Aukščiausiojo Teismo narys ir neakivaizdžiai baigė Vilniaus teisės mokyklą. 1950–1953 m. Kauno srities teismo pirmininkas. 1953–1960 m. LSSR Aukščiausio Teismo pirmininko pavaduotojas. 1955 m. baigė Vilniaus universiteto teisės f-tą. Nuo 1960 m. – juridinės komisijos prie LSSR Ministrų Tarybos pirmininkas, LTSR teisingumo ministro pavaduotojas ir Advokatų kolegijos prezidiumo pirmininkas.

Kolegija iš V. Deksnio ir narių Olševskio ir Vaškelio, dalyvaujant prokurorui V. Galinaičiui (būsimam LSSR prokurorui), pradėjo LSSR Aukščiausiojo Teismo uždarą posėdį, vadovaudamasi Rusijos Sovietų Socialistinės Federacinės Respublikos baudžiamuoju ir procesiniais kodeksais. Liudytojai įspėjami dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą ir dėl atsakomybės už atsisakymą liudyti.

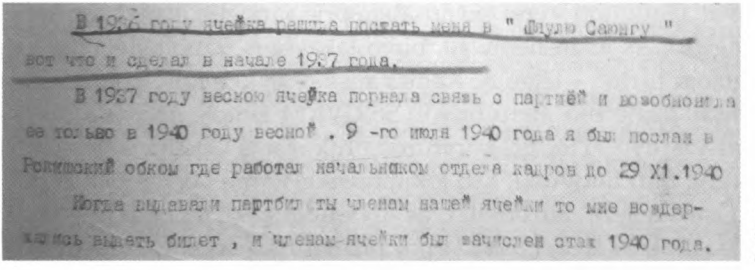
В 1936 году ячейка решила послать меня в " Шяулю Саюнгу "
вот что и сделал в начале 1937 года.
В 1937 году весною ячейка порвала связь с партией и возобновила
ее только в 1940 году весной . 9 -го июля 1940 года я был послан в
Рокишский обком где работал начальником отдела кадров до 29 XI.1940
Когда выдавали партбилеты членам нашей ячейки то мне воздер-
жались выдать билет , и членам ячейки был зачислен стаж 1940 года.

V. Deksnio prisipažinimas apie priklausymą Šaulių sąjungai

[433] Juozas Čivilis, Lietuvos advokatūra ir advokatai Lietuvoje, Lietuvos advokatūra, 2008, Nr. 4 (29), p. 13–14, http://www.abcpartners.lt/wp-content/uploads/publikacijos/Juozas_Civilis-Lietuvos-advokatura-ir-advokatai-Lietuvoje.pdf (J. Zaliecko asmens byla. Lietuvos advokatūra, ap. 3, b. 289).

[434] V. Deksnio 1953 m. charakteristikos, LYA, f. 1771, ap. 224, b. 22, l. 12–14.

[435] 1943 03 22 V. Deksnio autobiografija, ten pat, l. 16.

Prokuroras Viktoras Galinaitis

Viktoras Galinaitis (1911 m. lapkričio 16 d. Vilkaviškyje – 1982 m. rugpjūčio 11 d. Vilniuje), 1928–1940 m. dirbo techninį darbą Vilkaviškio taikos teisme. Įstojo į Kauno universiteto teisės fakultetą, o prasidėjus okupacijai buvo Vilkaviškio vykdomojo komiteto pirmininku, vėliau – prokuratūros tardytoju. Karui prasidėjus pasitraukęs į Rusiją tarnavo Raudonosios armijos 16-osios divizijos gretose. VKP (b) narys nuo 1943 m. 1945–1949 m. – Kauno miesto prokuroras. 1952 m. baigė Maskvos neakivaizdinį teisės institutą, dirbo LSSR prokuratūros įstaigose. 1951–1957 m. – Lietuvos SSR prokuroro pirmasis pavaduotojas. 1957–1969 m. – Lietuvos SSR prokuroras. 1958–1964 m. – LKP CK narys ir 1959–1971 m. – LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas. 1970–1974 m. – LSSR Aukščiausiojo Teismo narys. Nuo 1953 m. iki 1968 m. – Vilniaus universiteto dėstytojas. Parašė pjeses „Miko teismas" (1934), „Paklydėliai" (1934), „Tėvynė šaukia" (1938) ir kt.[436]

Čia įdomus dalykas – vasarą dar reikalavęs susitikimo su KGB pirmininku, rašęs apie visus liudijimus, A. Ramanauskas teigia, kad „papildymų ir prašymų neturiu"[437]. Ir paklaustas, ar prisipažįsta kaltu, atsako: „Kuo kaltinamas, suprantu, kaltu prisipažįstu dalinai." Šiame teisme, iš anksto parengusiame jam savo nuosprendį, jis papasakojo apie svarbius savo gyvenimo epizodus.

PIRMAS EPIZODAS: VOKIEČIŲ OKUPACIJA. Karo pirmą dieną vykdamas į Vilnių pamatė degant Leipalingio miestelį, apsisuko ir grįžo namo. Kitą dieną nuėjo į Druskininkus pasižiūrėti, kaip atrodo kurortas, nes niekad nebuvo buvęs. Kurorto valdybos pirmininkas daktaras Kviklys paprašė apsaugoti turtą nuo plėšimų. Dar abejojo, ar eiti padėti, tačiau užėjęs į ryšių skyrių išgirdo, kad jau sudaryta Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, ir tada sutiko surinkti būrį, kad apsaugotų kurorto bei parduotuvių turtą Lietuvai. Ginkluoti vyrai ėjo apsaugą prie sandėlių. Išplėštose krautuvėse užkaldavo langus. „Aš vadu nebuvau, buvo Jakavonis. Žmonėms mes nieko nedarėm, tik saugojom turtą", – teigė A. Ramanauskas (šį jo teiginį patvirtina ir archyviniai dokumentai, kurie tuo metu buvo LSSR VRM žinioje, tačiau KGB dėl jų nesikreipė). „Vienas Lietuvos TSR prokuratūros prokuroras Gasiliauskas Petras buvo būrininku ir jis gali būti liudytoju, kad jokių nusikalstamų veiksmų aš neatlikau", – dar sustiprina savo teiginį, nurodydamas sovietinei valdžiai patikimą liudininką. Kurorto valdyba mokėjo algą, tačiau liepos pirmomis dienomis „iš apsaugos pasitraukiau, nes pamačiau, kad vokiečiai vis tiek plėšia". Vokiečių okupacijos metais dirbo mokytoju Krivonių pradžios mokykloje, paskui Aukštadvario pradžios mokykloje, Merkinės gimnazijoje. Į Plechavičiaus rinktinę stoti atsisakė. Dėstė karinį parengimą mokytojų seminarijoje ir amatų mokykloje, apmokė naujokus, nes

[436] http://www.etnografija.vilkaviskis.lt/asmenybes/3014-galinaitis-viktoras (žr. 2018 09 10).

[437] 1957 09 24-25 LSSR Aukščiausiojo Teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 562.

buvo baigęs Karo mokyklos XV aspirantų laidą[438].

Prokuroro konspektai, kuriuos šis darė teismo metu, nors sunkiai įskaitomi, tačiau leidžia suprasti, kad į teismo protokolą daug kas nepateko: kad prašęs padėti apsaugoti turtą Kviklys „ir dabar dirba...", „turėjau tikslą apsaugoti turtą nepriklausomai Lietuvai", „po poros dienų aš atvykau (gal apie birželio 25 d. – *aut. past.*), buvo ginkluotų vyrų, kurie saugojo turtą", „apie pora savaičių vykdėme turto apsaugą, tą gali paliudyti gyd. Kvyklys", „aš buvau kaip ir vadovas turtui saugoti, bet nebuvau kuopos vadas", „kuopos nebuvo, buvo būrys"[439].

ANTRAS EPIZODAS: „LAIKIAU OKUPANTAIS" „Užėjus tarybinei valdžiai mane kartą buvo sulaikęs Alytaus saugumo viršininkas ir norėjo nei iš šio nei iš to sušaudyti, bet mano draugo žmona jį užkalbino ir aš pabėgau. Man tai padarė blogą įspūdį", – pasakojo apie savo pirmą susidūrimą su sovietiniais okupantais. „Rusų kariuomenės dalys sudegino Puvočių kaimą, sumetė į ugnį vaikus. Eidavau pro daugybę rūsių, kur buvo kalinami žmonės. Visa tai darė man labai blogą įspūdį"[440], – antrą susidūrimą su okupacine valdžia apibūdino A. Ramanauskas (prokuroras savo užrašuose pasižymėjo tai, kas nepateko į protokolą: „man gilų įspūdį padarė, kai vienas majoras norėjo mane nušauti"[441]).

„Karininkai, kurie gyveno pas mane, norėjo išprievartauti taip pat pas mane gyvenusias seminaristes. Kada ėmė į kariuomenę, mačiau varant suimtus naujokus ir galvojau, kokia yra nauda iš prievarta paimtų kareivių", – kitus įspūdžius pasakojo uždaro okupantų teismo dalyviams (ir vėl prokuroro užrašuose matyti šiek tiek daugiau: „gilų įspūdį padarė naujokų žudymas ir kaimų deginimas", „mano kambaryje buvo dvi seminaristės, kurias užpuolė pagėrę kariškiai"[442]). „Be to, mane išsišaukė kartą saugumas ir norėjo užverbuoti, aš prašiausi, kad mane paleistų, nes tokio darbo aš nesugebėsiąs dirbti, bet mane prigrasino ir aš sutikau", – neslėpė mėginimo jį paversti slaptu okupacinio saugumo agentu. Kovoje su okupantu yra geros visos priemonės, tarp jų ir melagingos informacijos teikimas, NKGB mėginimo verbuoti jis neslėpė ir nuo savo draugės, būsimos žmonos B. Mažeikaitės (minėjo ir po dešimtmečio rašytuose memuaruose „Partizanų gretose..."). Po savaitės sužinojo, kad jo draugas užverbuotas sekti jį[443]. Tačiau teisme dalyvavęs prokuroras palieka kiek kitokius užrašus apie tai, ką pasakė A. Ramanauskas: „Kartą iššaukė saugumas ir norėjo mane užverbuoti, bet aš nesutikau. Grasino. Iš pašaukimo pedagoginį darbą mylėjau."[444] Pagal teismo protokolą – „norėjo užverbuoti ir aš sutikau", pagal prokuroro įrašus – „norėjo mane užverbuoti, bet aš nesutikau". Ir tai ne vienintelis neatitikimas. Kadangi prokuroras darė rankraštinius užrašus sau asmeniškai ir,

[438] Ten pat, l. 564–565.

[439] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 274.

[440] 1957 09 24-25 LSSR Aukščiausiojo Teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 566.

[441] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 274.

[442] Ten pat.

[443] 1957 09 24-25 LSSR Aukščiausiojo Teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 566.

[444] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 274.

skirtingai nuo oficialaus teismo protokolo, jie atsidūrė A. Ramanausko slaptoje „sekamojoje byloje"[445], tai vertinčiau šį įrašą kaip tikslią A. Ramanausko kalbos citatą.

A. Ramanauskas taip užbaigė savo politinę kalbą: „Gyventojus trėmė į Sibirą, nors Dzūkų krašto žmonės buvo neturtingi. Aš ir pats esu kilęs iš neturtingos valstiečių šeimos ir galėjau mokytis tik dėl to, kad mane kaip gerai besimokantį atleisdavo nuo mokesčio už mokslą. Tos visos priežastys paveikė mane neigiamai ir aš pasitraukiau į pogrindį, kad kovočiau už Lietuvos nepriklausomybę, nes ir vokiečius, ir rusus laikiau vienodais okupantais. Laikiau, kad vedu teisingą kovą, o politinio jokio subrendimo neturėjau. Teoriškai aš pripažinau komunistų programą, tačiau žiaurios priemonės mane paveikė."[446] Prokuroras savo užrašuose parašo daugiau ir kiek kitaip negu protokole: „Įstodamas į pogrindį galvojau, kad kovoju už Nepriklausomybės atstatymą. Partijoms nepriklausiau. Politinio subrendimo neturėjau. Kai tarybų valdžia atėjo į Lietuvą, mane vadino komunistu..."[447] Toks aiškinimas, kad nežinojo, kaip okupantai pasireikš, buvo būdingas išgyvenusiems 1940–1941 m. okupaciją.

Taikydamas savo pasisakymą buvusiems tame uždarame posėdyje (trys teisėjai, prokuroras, advokatas, sekretorė, sargybiniai ir, greičiausiai, KGB darbuotojai), A. Ramanauskas siekė kalbėti jiems suprantama kalba, tačiau visai nesiekė patraukti jų į savo pusę tokiais savo akcentais kaip: „kovojo už Lietuvos nepriklausomybę", „laikė vienodais okupantais", „karininkai moksleivių prievartautojai" ar deginamas Puvočių kaimas – į ugnį metami vaikai. Jis kalbėjo protokolui.

TREČIAS EPIZODAS: „ANT ALTORIAUS BUVO GINKLAS IR TRISPALVĖ"

„Nuo 1945 m. balandžio 28 d. (kitur nurodoma 25 d.) tapo Klevo būrio kovotoju", „vadovauti būriui pradėjo nuo birželio vidurio", „žuvus D. Jėčiui-Ąžuoliui, 1947 m. spalio 23 d. buvo išrinktas Dainavos apygardos vadu ir buvo juo iki 1949 m. vasario, kol buvo paskirtas Pietų Lietuvos srities vadu", „1949 m. rudenį paskirtas LLKS gynybos pajėgų vadu", „1949 m. spalio 19 d. pagal dokumentus perėmė šį postą, o faktiškai pradėjo vadovauti nuo 1950 m." (1951 metus organizaciniu atžvilgiu galima laikyti žydėjimo laikotarpiu, nes tuo laiku buvo susijungusios visos trys sritys). Taip lakoniškai apibūdino asmeninę vadovavimo patirtį. Perskaitęs KGB suruoštą bylą, A. Ramanauskas paankstino ryšių su pogrindžiu nutrūkimo laiką – minėjo 1951 m. Tačiau tai nebuvo tikslu. Ryšio su sergančiu LLKS vadu J. Žemaičiu-Vytautu trūkumas vis tik nereiškė, kad buvo sustabdytas organizacinis pogrindžio darbas, spaudos leidyba.

A. Ramanauskas papasakojo svarbius epizodus, kurie buvo susiję su jam teiktais kaltinimais: 1945 m. karo lauko teismo sprendimu sušaudyti „istrebiteliai" (būtent šią sąvoką naudojo A. Ramanauskas) buvo susimokę jį nužudyti. O tas „istrebitelis", kuris atvedė kitus (kurių KGB taip ir nepasivargino nustatyti), buvo paleistas. Visų jų šeimos buvo ištremtos, kaip „banditų šeimos"[448].

---

[445] Ten pat.

[446] 1957 09 24-25 LSSR Aukščiausiojo Teismo posėdžio protokolas, t. 7, l. 564–567

[447] Rankraštiniai užrašai, A. Ramanausko sekamoji byla, LYA, f. K-6, ap. 3, l. 274.

[448] 1957 09 24-25 LSSR Aukščiausiojo Teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 569.

„Kadangi šienas buvo išdžiūvęs, o valstiečiai negalėjo vežti, nes turėjo eiti į susirinkimą, – pasakojo vienos akcijos motyvus A. Ramanauskas, – tai mūsų paprašė, kad mes sužlugdytume susirinkimą." „Apylinkės pirmininką pasiėmė (komjaunuoles paleido), nes apie jį buvo gauta įvairiausių žmonių skundų. Partizanas Tėvelis nušovė, kai norėjo bėgti, dar net nespėjus apklausti." „Merkinės miestelio puolimo išvakarėse, 1945 m. gruodžio 14 d. Šilų miške įvykus netikėtam susidūrimui su „istrebiteliais", vienas buvo paimtas gyvas ir paleidžiamas „prašė, kad mes peršautumėm jam kailinius <...> nes blogai, kad gyvas pasidavė."[449] Tokios gyvenimiškos istorijos rodė tikrą požiūrį į pasipriešinimo judėjimą – partizanai laikomi gynėjais nuo okupacinės valdžios ir jos kolaborantų, baudžiančiais tik esant būtinybei.

1945 m. gruodžio 15 d., „kad pakeltų gyventojams nuotaiką, Kazimieraitis įsakė užpulti miestelį <...>. Užpuolimas buvo daugiau propagandinio pobūdžio. Mitingą suruošėm gimnazijoj. *Liaudies gynėją* Brinzą nužudė Bevardis – Ivanauskas <...>. Tuo laiku, kai puolėm Merkinę, aš buvau rinktinės vadu"[450]. A. Ramanauskas ir uždarame teisme neslėpė, kad siekiant drausmės ir kovojant su nusikaltimais buvo sušaudyta ir partizanų: „Buvo ir daugiau sušaudytų už padarytas žmogžudystes", „už neteisingus nužudymus buvo karo lauko teismo nuteisiami". Karo lauko teismo nariu teigė buvęs kaip vadas, o du kartus buvo pirmininku. Dar kartą paneigė KGB mitą „apie taip vadinamą „Varfolomiejaus" (būtent taip buvo rašoma KGB dokumentuose, verstuose į lietuvių kalbą, – *aut. past.*) naktį nebuvo kalbos", o tik norėta išskaidyti kariuomenės jėgas, surengiant puolimus vienu metu skirtingose vietose. „Kada prasidėjo vežimai į Sibirą, kilo didelė kerštо aistra ir buvo norėta nužudyti Nemunaičio valsčiuje apie 8 šeimas. Studentas, vykdęs žudymus, vėliau buvo sušaudytas." „Raportų buvau surinkęs apie 500, – pasirėmė KGB įrašais kaltinime (nors kaip minėta, byloje įrašų surinkta du kartus mažiau), – bet kad būtų nužudyta apie 8000 žmonių, yra netiesa."[451]

„1948 m. balandžio 18 d. Merkinės miestelio klubą sprogdino civiliai gyventojai", „taip pat Alovės miestelyje miną įmetė civiliai gyventojai". A. Ramanauskas tvirtino, kad buvo ginkluotos kovos šalininkas: „Dėl mašinų sprogdinimo atskiro nutarimo nebuvo, bet kadangi vyko ginkluota kova, tai aš jos buvau šalininkas."[452] Čia reikia pasakyti, kad Dainavos apygardos ribose iki 1948 m. pabaigos buvo susprogdinti aštuoni sunkvežimiai ar šarvuoti automobiliai su kareiviais (tai KGB žinojo iš paties A. Ramanausko raporto J. Žemaičiui), tačiau byloje tokių dokumentų sąmoningai vengta.

„1949 m. vasario mėn. buvo susirinkimas, kurio metu iš „Bendro pasipriešinimo sąjungos" (Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdis – BDPS – *aut. past.*) buvo sudaryta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba ir išrinktas prezidiumas, reorganizuota buvo todėl, kad buvo kalbama, kad profesorius Juozas Markulis (MGB-KGB

[449] Ten pat, l. 570.

[450] Ten pat, l. 571.

[451] Ten pat, l. 574.

[452] Ten pat, l. 575.

agentas 1945–1954 m. – *aut. past.*) provokatorius"[453], – aiškino organizacines permainas A. Ramanauskas.

Prokurorą domino sąjūdžio kovotojų skaičius, tačiau A. Ramanauskas atsisakė jį įvardyti, tik papasakojo apie priesaiką Nemunaičio vienuolyne 1945 m. gegužės mėn.: „Vienuolių buvo apie tris ar penkis. Mūsų gal buvo 80–100 žmonių. Ant altoriaus buvo ginklas ir trispalvė vėliava." Dar kalbėjo apie „kovą prieš alkoholį, nes per jį daug blogybių buvo atsitikę"[454], bet pats apie save pasakė, kad nesąs abstinentas.

KETVIRTAS EPIZODAS: „SAVO KOVĄ LAIKIAU TEISINGA" Prokurorą labai domino vokiečiai tarp partizanų, tačiau teisme Vanagas prisiminė tik vokiečius Karlą ir Liudviką bei buvusį lenkų karininką Juozą. To tikrai neužtektų kaltinimui bendravus su Vokietija pagrįsti, tačiau kaltinimo autoriams tai nerūpėjo.

Teisėjo V. Deksnio paklaustas apie kovos vertinimą, A. Ramanauskas atsakė, kad „dėl savo vestos kovos galiu pasakyti tiek, kad per eilę metų aš ją laikiau teisinga. Tačiau mano įsitikinimai pradėjo svyruoti, *kada pamačiau vaisius*, kuriuos davė tarybinė valstybė, ir nuo 1951 metų nutraukiau kovą. *Dabar matau, kad ėjau klaidingu keliu*"[455]. Advokatas paklausė to paties, Ramanauskas papildė: „Buvau nusiteikęs prieš tarybų valdžią, nes priemonės, kurios buvo panaudojamos įgyvendinant kokias nors naujoves, buvo žiaurios, apie ką ne kartą ir tarybinė vyriausybė pasisakė smerkiamai ir vėliau tos klaidos buvo taisomos. Dabar įsitikinau, kad vedžiau neteisingą kovą."[456]

Kyla klausimas, ar prieš tai kalbėjęs apie vestos kovos teisingumą, okupaciją ir kovą dėl nepriklausomybės, galėjo uždarame teisme pripažinti „klaidingą kelią" ir „neteisingą kovą"? Teismo sekretorė į teismo posėdžio protokolą rašė tik dalį A. Ramanausko kalbos. Štai akivaizdus trumpinimo pavyzdys: „Apie chirurgą tik girdėjau. Knygos man buvo dovanotos. Vakarų Lietuvoje buvau Radviliškio apylinkėse, ten susitikau su Vytautu. Keliavau miškais. Kubilių Stasį nepažinau. Pažinau tik Kubilinską – poetą, kuris, būdamas *gaujos* dalyviu, parašė į pogrindžio laikraščius du eilėraščius."[457] Šešiose rankraštinėse eilutėse yra net penki sutrumpinti atsakymai į klausimus (klausimai net neįrašyti). Jei A. Ramanauskas nebūtų patyręs kankinimų, jo žmona nebūtų nuteista, o šantažui KGB nebūtų naudojusi dukros likimo, žodžius „kada pamačiau vaisius" ar „dabar matau" būtų galima palaikyti paprasta, elementaria gynyba. Dabar visa tai skamba per daug ironiškai. Taip, KGB darė viską, kad A. Ramanauskas teisme neprasitartų apie savo skausmingas patirtis 1956 m. Todėl apie 2–3 valandas trukusioje įvadinėje kalboje jis kalbėjo apie patirtį, vestos kovos motyvaciją, vykdytą teisingumą. Tik pasisakymo pabaigoje teismo pirmininkas ir advokatas savo klausimais pamėgino išgauti jiems reikalingus žodžius. Net ir

[453] Ten pat, l. 576.

[454] Ten pat, l. 577, 579.

[455] Ten pat, l. 579.

[456] Ten pat, l. 580.

[457] Teismo posėdžio protokolas, ten pat, l. 579.

esant pagrįstai prielaidai, kad A. Ramanausko atsakymas buvo daug išsamesnis ir protokole yra 2–3 kartus sutrumpintas, reikėtų pamatyti jo veido išraišką ir išgirsti intonaciją tariant visus tuos žodžius: „kada pamačiau vaisius", „dabar matau", „dabar įsitikinau". Kad komunistinė sistema slepia savo nusikaltimus ir likviduoja nepaklusniuosius, negailėdama ir jų artimųjų, per penkiolika metų jis turėjo progą įsitikinti. Taip pat ir savo asmeniniu gyvenimu.

Pagaliau, iš kalėjime skaitomos spaudos žinodamas, kokios politinės permainos vyksta Sovietų Sąjungoje, jis užsiminė, kad lygiai taip pat už taikytas žiaurias priemones turėtų atgailauti ir sovietinės struktūros, kurios savo veiksmus laikė „klaidomis". Tokios užuominos ir dvigubas prasmes slėpę A. Ramanausko pasisakymai rodė, kad okupantų teismo posėdyje jis nenorėjo būti tik stebėtoju. Žinodamas, kad uždarame posėdyje jo daugiau niekas negirdi ir tai neturės jokios įtakos nuosprendžiui, jis stenogramai aiškino, tikslino, neigė, demaskavo ir įrodinėjo. Gynė pasipriešinimo veiksmų teisėtumą ir okupantus vadino okupantais, o savo kovą – kova dėl Lietuvos nepriklausomybės. Ir nesvarbu, kad visa tai pasakė retrospektyviai apžvelgdamas savo gyvenimą.

PENKTAS EPIZODAS: VANAGAS IR LIUDININKAI. Pirmasis liudijo Petras Bruzga: „Priėmė žmona, o į žmonos reikalus aš nesikišu. Aš uždirbu 900 rublių per mėnesį. Žmona 600 rublių. Turiu du vaikus. Ramanauskas ateidavo pas tą moterį. Aš jau pastebėjau, kad jis ateina tik į galą. <...> Aš nežinojau kas jis." A. Ramanauskas jam suteikė pagalbą ir paaiškino, kad „apie savo veiklą kalbėti su juo neteko <...>. Kad kovojau prieš Tarybų valdžią, jis nežinojo <...>. Pas Bruzgą buvo palikta dalis drabužių ir dalis užrašų. Apie juos jam nieko nesakiau". Kitas liudininkas Vaclovas Jovaiša taip pat nieko nepasakė apie Vanagą: „Priėmiau po to, kai atvyko kelis kartus. Sakė, kad slapstosi nuo tarybinės valdžios. Priėmiau todėl, kad pagailėjau sergančios duktės."[458] Buvęs A. Ramanausko studentas Alytaus mokytojų seminarijoje Antanas Arbačiauskas: „Ramanauskas pasisakė esąs Vanagas ir prašė mane paslėpti tarp sienojų dokumentus. <...> Bijojau nepaklusti, kad neužmuštų." Tačiau ir čia gauna pagalbą iš Ramanausko: „Kad aš esu Vanagas, jam nesakiau."[459] Julius Leščinskas: „Labai bijojau jo, nes vokiečiai jau buvo sušaudę mano brolį, todėl aš jį ir priėmiau. Gyvenu, dar be to, tokioje nuošalioje vietoje prie miškų."[460] Vaclovas Glavickas: „Jis sakė, kad jeigu tų pundelių nelaikysiu, tai su manim susitvarkys", bet A. Ramanauskas pasakė, kad „dokumentus daviau palaikyti, tačiau negrasinau. Gal paėmė ir dėl to, kad bijojo, tačiau negrasinau"[461]. Stasė Bilinskienė: „Paprašė mane ir aš priėmiau. Grasinti man negrasino, bet davė suprasti, kad jei nepriimsiu, bus blogai. Aš viena miškuose gyvenu, tai sako „saugi vieta". <...> Rašydavo kartais mašinėle."[462] Jonas Bilinskas: „Atėjo vakare, paprašė pernakvoti, o ant rytojaus sako „pasidary-

[458] Ten pat, l. 583.

[459] Ten pat, l. 584.

[460] Ten pat, l. 583.

[461] Ten pat, l. 585.

[462] Ten pat, l. 589.

siu sau slėptuvę". <...> Sakė, kad jei kam pasakysi, tai nukentėsi, kaip kiti nukentėjo." Toliau klausimų niekas nebeturėjo – juk nežinojo, ar teks nukentėti nuo KGB už pogrindininko slapstymą, ar, tariamai, nuo pogrindžio už menamą atsisakymą slapstyti. Visi atsakymai atrodė, lyg būtų suderinti su Ramanausku iš anksto.

Feliksas Gavelis: „Kadangi norėjau gyventi, tai nepranešiau. Pas mane Ramanauskas negyveno. Kad jis Vanagas, nežinojau, sužinojau tik tardymo metu." Jonas Balinskas, pas kurį buvo slepiamas Vanago automatas: „Paėmė punduką ir liepė pasaugoti. Sako „partizanų daiktai". <...> Kad mažas dar buvau (devyniolikmetis – *aut. past.*), tai išsigandau ir priėmiau." Liudytoja Visockienė, pažinojusi Ramanauską dar prieš karą: „Pas mus negyveno, tik atnešė knygas. Tai buvo 1955 m. Knygų neskaitėm. Buvo padėtos kamaroje." Albinas Pranckevičius, pas kurį buvo surastas bidonas su dokumentais, patvirtino, jog „nepranešiau dėl to, kad jie griežtai prisakė niekam nesakyti". Jurgis Federavičius tvirtino tą patį. Pastarajam A. Ramanauskas pagelbėjo: „Kad nenorėjo priimti, neneigiu, tačiau negrasinau." Leonora Labanauskienė tik pasakė, kad „Ramanauskas pas mus slapstėsi su žmona ir vienu vyru. <...> Kad atėjo ginkluoti, tai ir laikiau". Edmundas Kochanskas papasakojo apie Ramanausko paliktą ir sudegintą albumą. Boleslovas Visockas, vienintelis Druskininkų epizodo pirmosiomis karo dienomis liudininkas, nieko nepatvirtino apie Ramanausko vadovavimą: „Atsirado koks tai vyras ir jis pradėjo mus kalbinti stoti į savisaugos dalinius. Koks buvo tas vyras, nepažįstu. Ramanauskas buvo irgi kartu. Ką jis dirbo, nežinau. Nešiojom baltus raiščius. Buvom dvi savaites ir saugojom sanatoriją. <...> Nešiojau baltą raištį su nusitrynusiom raidėm. Ramanauskas buvo mokytoju mūsų kaime. Teko jį matyti ir Druskininkuose. Jis buvo vyresnis."[463]

Kiti „liudininkai" buvo stribai, partorgai, milicininkai – su A. Ramanausku-Vanagu niekada nesusidūrę asmeniškai. Stribas Antanas Bieliauskas: „Vieną kartą išėjau ir išgirdau šūvius, sakau „vyrai, užpuolimas", mes nubėgom pažiūrėti, tai anoje pusėje Nemuno buvo užpuolimas. Per tą užpuolimą sužeidė Brinzą, o paskui jis mirė. Žinau iš pasakojimų. <...> Nei Vanago, nei Ramanausko nepažįstu." Į buvusio NKVD gaisrinės apsaugos viršininko Petro Grigo klausimą „Už ką nužudė tėvą?" A. Ramanauskas atsakė, kad Kazimieraičio įsakymą (apie karo lauko teismo nuosprendį – *aut. past.*) persiuntė vykdyti Butageidžiui. Marcinkonių valsčiaus partorgas Gabrys Pumprickas: „1946 m. važiavau iš apylinkės ir banditai mus apšaudė. Pasakojo, kad tai Vanago banda... Vanagas buvo garsus, kas toks Vanagas – nežinojau."[464] Mikas Gembickas: „Mano sūnų (Merkinės „liaudies gynėjų" (stribų) būrio narį – *aut. past.*) nužudė kaime 1945 m. gruodžio mėn., o ant rytojaus užpuolė banditai Merkinės miestelį." Merkinės stribas Mavrikij Žuk: „Paskui man pasakė, kad užmušė Gembicką."[465] Merkinės pašto viršininkas Boleslovas Šidlauskas paliudijo, kad palindo po stalu ir matė tik kojas[466]. Alovės stribas Vladas Fomičius, papasakojo girdėjęs, kad „pagavo šešis liaudies gynėjus: tris brolius Slavinskus, Maravinską, Rimkevičių ir Karpuškiną. Jie išejo lyg į mišką. Buvo girdėti, kad vienas iš jų pabėgo.

[463] Ten pat, l. 592, 595–598.

[464] Ten pat, l. 585, 587.

[465] Ten pat, l. 591

[466] Ten pat, l. 597.

<...> Jų giminės paskui buvo išvežti"[467]. Alovės stribas Leonas Turauskas tvirtino girdėjęs tokią istoriją. Jo kolega Andrius Zelenis taip pat sakė girdėjęs, kad nužudė Slavinskus, Piliauską, Pliaugą ir Samulevičių[468]. Dar vienas Alovės stribas Vincas Vitkauskas „patvirtino" šią istoriją, nors visi nurodė skirtingas pavardes.

Liudininkė Irena Danisevičienė ir 1945 m. buvusi komjaunuole partorgo duktė Stanislava Mizaraitė-Burnakienė (partizanų bunkeryje išbuvusi tris savaites) papasakojo apie kooperatyvo vedėjo Nikolskio sulaikymą ir išvarymą į mišką. Jai A. Ramanauskas priminė: „Liudytoja gali pasakyti, kad aš buvau prisaikdinęs Senį, kuriam ją pavedžiau saugoti, kad elgtųsi su ja gerai ir neskriaustų."[469]

Baigus liudininkų apklausą pasidaro akivaizdu – jokių papildomų įrodymų A. Ramanausko-Vanago kaltei patvirtinti negauta. Liudininkai patvirtino tik jo slapstymosi faktą, kad šeši Alovės stribai tikrai dingo be žinios, o Merkinė tikrai buvo užpulta ir ginkluotame susidūrime abi pusės patyrė aukų.

Tuomet A. Ramanauską klausimais apipylė prokuroras V. Galinaitis. Sekretorė į protokolą nerašė klausimų, tik atsakymų fragmentus:

1. 1941 m. dirbau Krivonių pradžios mokykloje. Jokioms partijoms nepriklausiau.
2. Į būrius stoti kvietė nepažįstamas vyras (1941 m. birželio 23 d. – *aut. past.*).
3. Nei Gasiliausko Antano Felikso, nei Gasiliauskaitės Marytės nepažinau.
4. Saugojom tik produktų ir drabužių sandėlius bei parduotuves.
5. Kiek žmonių buvo Šarūno rinktinėje, neprisimenu.
6. Koks gydytojas buvo užėjęs pas sužeistą *banditą*, neprisimenu. Tikrumoje tai buvo seselė. Jos pavardės neprisimenu. Ligoninė buvo užpulta atsitiktinai. Niekas mūsų neįsivedė.
7. Į Vakarus buvo pasiųsti laiškai. Juos siunčiau ne aš, o Kazimieraitis. Sąrašus aš padaviau Ažuoliui. Rimvydas buvo štabo narys, jis išbėgo į Lenkiją. Kas su juo nutiko, aš nežinau. Sąrašus sudarinėjau išvežtų, nuteistų, nužudytų (į Vakarus buvo mėginama persiųsti 1946–1948 m. komunistinio teroro aukų sąrašus – *aut. past.*).
8. Iš Alytaus kalėjimo pabėgo 40 žmonių ir jie atbėgo pas mus. Kas iš jų liko gyvas, nežinau.
9. Vokiečių kalbą žinau vidutiniškai, nes mokiausi gimnazijoje. Dėsčiau matematiką, pedagogiką.

[467] Ten pat, l. 591.

[468] Ten pat, l. 592.

[469] Ten pat, l. 595.

PASKUTINIS ŽODIS

„PER SAVO GYVENIMĄ NE KARTĄ ŽIŪRĖJAU MIRČIAI Į AKIS“ 1957 m. rugsėjo 24 d. LSSR Aukščiausiojo Teismo pirmos dienos posėdis nutraukiamas. Nors teismui buvo numatytos trys dienos, bet rugsėjo 25 d. 10 val. pratęsus posėdį, tą pačią dieną jis ir baigiamas. Inscenizuoti „šalių ginčai“ truko apie valandą. Nors nė vienas kviestas liudininkas nepatvirtino A. Ramanausko kaltės ir 2/3 jo net nebuvo matę ar sutikę, o Vanagas savo patikslinimuose ir polemikoje iš esmės atmetė jam primetamas kaltes, prokuroras perskaitė savo iš anksto parengtą kalbą: „Laikau, kad Ramanausko kaltė pilnai įrodyta jo paties parodymais, liudytojų parodymais, taip pat jo dienoraščiu, prijungtu prie bylos. Laikau, kad veiksmai pilnutinai atitinka kaltinime pateiktą kvalifikaciją ir prašau bausmę skirti pagal jam pateiktus straipsnius aukščiausiąją. Iš straipsnių sutapties skirti aukščiausią bausmę – sušaudymą.“[470] Advokatas I. Zaleckas pasisakė tik formaliai: „Prašau teismo atsižvelgti į tai, kad jis viską nuoširdžiai pripažino, į jo socialinę kilmę ir neskirti aukščiausios bausmės – sušaudymo.“ Polemizuoti su KGB dėl kaltinimų jis nė nesiruošė, savo „ginamojo“ pasisakymų taip pat neišgirdo. Kai buvo suteiktas paskutinis žodis A. Ramanauskui, jau buvo aišku, koks bus nuosprendis. Iki tol dar jis nebuvo minėjęs kankinimų. Žinia, sovietinėse bylose kalbėti apie kankinimus nebuvo priimta. Kraštutiniu atveju teisiamiesiems prokurorai tik pasiūlydavo rašyti skundus „dėl fizinio poveikio priemonių taikymo“. A. Ramanauskas-Vanagas turėjo pasirinkimą – kalbėti arba nekalbėti šiame okupacinės valdžios inscenizuotame teisme. Jis pasirinko kalbėti ir pasakyti (net ir sekretorei į protokolą įrašant kas antrą jo pasakytą sakinį) šioje paskutinėje dvikovoje su KGB.

Toliau pateikiu A. Ramanausko Paskutinio žodžio tekstą iš teismo protokolo, pažymėdamas vietas (/...../), kurios logiškai nepabaigtos, t. y. vietas, kur sekretorė praleido sakinį ar kelis (remdamasis analogija į prokuroro darytus užrašus spėčiau, kad kalbos tekstas buvo sutrumpintas mažiausiai trečdaliu):

„Aš stojau prieš Lietuvos TSR Aukščiausiąjį Teismą atvira širdimi, įsitikinęs, kad teismas tikrai yra nepriklausomas nuo visų pašalinių spaudimų. /...../

Vokiečių okupacijos metais nebuvau vokiečių pakaliku. /...../

Kilęs iš neturtingos šeimos, nekovojau už dvarininkų valdžios atstatymą Lietuvoje. /...../

Man vadovavo neteisingai mano suprastas Tėvynės meilės jausmas. Savo širdimi aš visada pritariau komunistinei teorijai, tačiau kada gyvenimo tikrovė parodė savo juodas puses, aš pradėjau kovą prieš Tarybinę santvarką. /...../

Netgi Tarybinė vyriausybė pripažino savo padarytas klaidas ir prileistus neteisėtumus. /...../

Nuo 1951 m. pasikeitė mano galvosena ir aš nutraukiau kovą. Reikia pasakyti, kad lūžis neįvyko staiga. Daug argumentų buvo už, daug ir prieš. Vėlesni mano nelegalaus gyvenimo metai patvirtino mano neteisingumą. Tačiau aš bijojau

[470] Ten pat, l. 601.

bausmės už padarytus nusikaltimus. Bijojau, kad būsiu fiziniai nukankintas, kaip Bajerčius ir Kazakevičius. Kada aš, būdamas pas žmonos gimines, radau Saugumo Komiteto laišką, tai man padarė nepaprastą įspūdį. Tačiau mane suklaidino tai, kad aš 6 mėnesius turiu laiko apsispręsti, ir maniau, kad nebūsiu paieškomas. /...../

Suėmimo metu nerodžiau jokio pasipriešinimo. Tardymo metu visą laiką maniau, kad mane kankins, todėl ir norėjau sau atimti gyvybę, tačiau kada mano gyvybė buvo išgelbėta, aš galutinai atsikračiau mintimi apie nukankinimą. /...../

Jeigu būčiau nenorėjęs stoti prieš teismą atvira širdimi, niekada nebūčiau parodęs archyvų, kurie tik apsunkino mano padėtį, nes jų buvimo vieta nebuvo žinoma net mano žmonai. Aš nutariau nieko neslėpti. /...../

Per savo gyvenimą ne kartą žiūrėjau mirčiai į akis ir todėl nebijočiau ir dabar pasakyti, kad mano vesta kova buvo šventa. Ne propaganda, o komunistinė tikrovė ir nuplėšta Vakarų imperialistų kaukė pakeitė mano nusistatymą. Aš pamačiau, kad tikras kelias yra tas, kuriuo žengia Tarybinė Lietuva. Apie tai aš ir išdėsčiau laiške, rašytame kaip atsakymas į saugumo komiteto laišką, kurio aš nespėjau išsiųsti. /...../

Adolfas ir Birutė Ramanauskai kartu su dukrele Auksute

Aš buvau suklaidintas tų griežtų priemonių, kuriomis buvo siekiama kilnių tikslų. /...../

Gailiuosi savo padarytų klaidų. Manau, kad likusiu savo gyvenimu jas išpirksiu, o būdų, kelių ir sugebėjimų atrasiu. Todėl kreipiuosi į Aukščiausiąjį Teismą su atvira širdimi ir prašau man bausmę švelninti, kad galėčiau prisikelti naujam gyvenimui. Be to, prašau leisti man paskaityti žmonos ir motinos laiškus /...../ "[471]

Nekartosiu to, kad KGB „teisminiuose" procesuose nesistengė stenografuoti visko ir rašydavo tik tai, kas turėjo atsidurti proceso byloje. Surašytame kaltinamojo Paskutiniame žodyje yra net dešimt loginių lūžių, kurie akivaizdžiai liudija kalbą buvus ilgesnę ir kad protokole ne viskas surašyta. Galima prisiminti A. Vyšinskio 1936–1938 m. procesus, kai kaltinamieji aukštindavo Staliną vien tik už pažadą, jog

[471] Ten pat, l. 601–604.

nelies jų šeimos narių (nors šių pažadų KGB taip pat nevykdė). 1956 m. rašyti kvietimai partizanams (ir Ramanauskui) pasiduoti („legalizuotis") taip pat tą patvirtino. Ką A. Ramanauskui pažadėjo prieš teismo procesą, ar jis pats iškėlė sąlygas? Susitikti su dukra? Kad žmoną greitai paleis? Kad dukros neatiduos į vaikų namus? Kokios psichologinės būsenos buvo kankintas žmogus, kuris dėl kraujo didelio netekimo buvo patyręs asteninę būseną ir kurį laiką palaikomas vaistais, migdomaisiais? Greičiausiai buvo žadama viskas, kad tik kaltinamasis neužsispirtų. Šiuo atveju, teismui net ir ignoravus (išgirdus, bet neįrašius į protokolą) dalį A. Ramanausko pasakytų minčių, galima spėti, jog jis tęsė savo dvikovą su KGB.

Kaip A. Ramanauskas plėtojo savo mintis, galima tik spėlioti. Tačiau būtent tai mums leidžia atidžiau pažvelgti į kalbos turinį ir išsiaiškinti, koks buvo tikrasis pasakytų žodžių kontekstas ir kas bei kodėl atsidūrė Paskutiniame žodyje. Pirmiausia, kalboje minimi net trys laiškai: parašytas, bet neišsiųstas atsakymas KGB; žmonos laiškas ir motinos laiškas. Nė vieno šių laiškų tekstų nėra prie bylos, nei apie žmonos ir motinos laiškų skaitymą, nei apie teisėjo leidimą ar draudimą tai daryti protokole net neužsimenama. Tai yra patys akivaizdžiausi Paskutinio žodžio trumpinimo įrodymai. Tačiau apie viską iš eilės.

Pirmu sakiniu A. Ramanauskas apeliuoja į Aukščiausiojo Teismo nepriklausomumą, tačiau kas pakeitė jo nuomonę – aiškus atsakymas neužrašytas. Mintis nutrūksta.

Kitais dviem sakiniais polemizuoja su kaltinimu, kad buvo vadinamas vos ne vokiečių pakaliku. Savo 1957 m. rugsėjo 24 d. pasisakyme A. Ramanauskas labiau plėtojo šią temą: kad Druskininkuose nebuvo apsaugos vadu, kad būrininku buvo net būsimasis sovietinis prokuroras ir kad pats pasitraukė iš apsaugos, dirbo mokytoju ir t. t. Kaip suprantantis komunistinės ideologijos postulatus, jis akcentuoja savo neturtingą kilmę ir pabrėžia LLKS keltus socialinius būsimos atkuriamos valstybės tikslus.

Toliau pasisako apie „gyvenimo tikrovės juodųjų pusių" sugriautą „pritarimą komunistinei teorijai" ir pradėtą kovą. Ir vėl sakinys nutrūksta, nors rugsėjo 24 d. kalboje jis prisiminė ir Puvočių kaimo deginimą, ir vaikų mėtymą į ugnį, suimtuosius rūsiuose ir prievartavimus, verbavimą ir grasinimą sušaudyti. Primindamas tų dienų aktualijas, jis save pristatė kaip kovojusį su sovietinės valdžios neteisėtumais.

Primindamas KGB pirmininko K. Liaudžio laišką, kurį perskaitė suėmimo išvakarėse, jis kalba apie 1951 m. nutrauktą kovą. Būtent tame laiške, skirtame suklaidinti ar išvilioti A. Ramanauską-Vanagą, ir buvo minima ši data. Jis neturėjo jokio tikslo ir noro detalizuoti savo veiklos po 1951 m., tad KGB pasiūlyta pasipriešinimo pabaigos data buvo visai priimtina ir pateisinanti tylėjimą apie pogrindinę veiklą 1952–1956 m.

Vėliau net du kartus paminėti kankinimai („bijojau, kad būsiu fiziniai nukankintas, kaip Bajerčius ir Kazakevičius, „tardymo metu visą laiką maniau, kad mane kankins, todėl ir norėjau sau atimti gyvybę") nebuvo atsitiktiniai. Dvikova su KGB, prasidėjusi žiauriu žalojimu iškart po suėmimo, iš esmės buvo baigta. KGB prieš teismą leido pasimatyti su dukra ne atsitiktinai. Šiuo susitikimu ir neprotokoluotu pokalbiu (šantažuojančiu ar grasinančiu arba priešingai – pažadu žmonai sušvelninti bausmę)

dėl žmonos ir dukros ateities galėjo būti pateisinamas Paskutiniame žodyje kankinimo pateikimas kaip bandymo žudytis. Retai buvo, kad teisiamasis minėtų kankinimų baimę, „norą atimti sau gyvybę". Dokumentas apie jo patirtus sužalojimus liko kitose KGB bylose. Tik akivaizdu, kad jo tardymą kuravę kankintojai iki paskutinės akimirkos stebėjo jo elgesį ir rūpinosi apsisaugoti net nuo teorinių kaltinimų.

Kaip patyręs realius ir baisius kankinimus, A. Ramanauskas-Vanagas turėjo teisę tuo pasinaudoti, kad pamėgintų pakeisti tai, kas dar kažkiek nuo jo priklausė. Bent sąlyginai. Su viltimi, kad tai palengvins žmonos bei dukros likimus. Kaip vieną iš įvykdytų mainų sąlygų jis primena savo archyvų slaptaviečių atskleidimą (kad tai buvo tik dalis slaptaviečių, žinojo tik jis vienas): „Niekada nebūčiau parodęs archyvų, kurie tik apsunkino mano padėtį, nes jų buvimo vieta nebuvo žinoma net mano žmonai." Plk. J. Sinicinas, po teismo posėdžio praėjus pusantro mėnesio, surastus dienoraščius ir memuarus įvertino kaip nereikšmingus, nes juose daugiausia atsispindi asmeniniai pergyvenimai, susitikimai, žygiai ir slapstymosi nuo kariuomenės ir sovietų valdžios organų sąlygos, taip pat santykiai su žmona Mažeikaite ir jos giminaičiais. Ir parašė išvadą: „Ramanausko dienoraščiai ir memuarai, apimantys 1946–1947 m. laikotarpį, nesudaro rimto operatyvinio intereso (rus. *серьезного оперативного интереса непредставляют*)."[472]

Paskutinio žodžio pabaigoje A. Ramanauskas pasako savo vieną svarbiausių frazių: „Per savo gyvenimą ne kartą žiūrėjau mirčiai į akis ir todėl nebijočiau ir dabar pasakyti, kad mano vesta kova buvo šventa." Tačiau kodėl toliau seka pastraipa apie „komunistinę tikrovę ir nuplėštą Vakarų imperialistų kaukę"? Jis pats paaiškina: „Apie tai aš ir išdėsčiau laiške, rašytame kaip atsakymą į saugumo komiteto laišką, kurio aš nespėjau išsiųsti." Taigi, iš atminties cituoja savo neišsiųstą laišką, kuriuo mėgino atsakyti į melagingus KGB pažadus. Neatmestina, kad tokia frazeologija anksčiau galėjo siekti susilpninti jo šeimos paieškas – atseit „susitaikęs" ir „nepavojingas". Matyt todėl ir apie savo kovą pasirinko kalbėti tariamąja nuosaka.

Pabaigoje A. Ramanauskas-Vanagas pasako, kad gailisi dėl savo padarytų klaidų ir suras būdų jas ištaisyti. Tik nepasako, dėl kokių klaidų gailisi. Kad nutraukė ginkluotą kovą? Kad į KGB rankas pateko šeima? Nežinia. Natūraliai, žmogiškai, žodžiu kreipiasi su dviem prašymais: „bausmę švelninti, kad galėčiau prisikelti naujam gyvenimui" ir „leisti man paskaityti žmonos ir motinos laiškus". Nei į pirmą, nei į antrą prašymą atsižvelgta nebuvo. Raštu malonės pareiškimo A. Ramanauskas nerašė – jį po visko parašė advokatas I. Zaleckas.

Rugsėjo 25 d. 15 val. perskaičius nuosprendį posėdis baigiamas. Nuosprendyje pažodžiui pakartota kaltinamoji išvada. Nei A. Ramanausko, nei liudininkų pasisakymai („nežinojo", „nematė", „nepažįsta", „nebuvo apsaugos kuopos vadu Druskininkuose" ir pan.), nei byloje esantys kaltinamajai išvadai prieštaraujantys dokumentai „kaltinamosios išvados – nuosprendžio" teksto nė kiek nepakeitė. Atsispindėjo pagrindinės Liaudžio ir Obukausko pažymos (žr. „KGB pirmininko pažyma dėl bylos")[473] idėjos: „Ypatingai dėmesį skyrė nacionalistinio pogrindžio

[472] 1957 11 15 KGB pirmininko pareigas einančio J. Sinicino raštas KGB 4-os valdybos virš. Pitovranovui, LYA, f. K-1, ap. 30, b. 330, l. 427.

[473] 1957 07 20 kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 7, l. 482–483, 489.

suvienijimui ir sustiprinimui ir turėjo užmezgę ryšius su imperialistinių valstybių žvalgybos agentais, kuriems teikė visakeriopą paramą žvalgybos informacijos apie liaudies ūkį ir karinę galią rinkime", „vien tik Ramanauskui prisiųstose ataskaitose iš jam pavaldžių gaujų nurodyta apie tai, kad gaujos dalyviai įvairiu laiku nužudė apie 500 tarybinių piliečių, o bendrai, kaip matyti iš prijungtų prie bylos dokumentų, pietų Lietuvoje, kur veikė jam pavaldžios gaujos, buvo nužudyta apie 8000 tarybinių piliečių – suaugusių ir vaikų"[474]. Nuosprendyje nedetalizuota, kokie tie „prie bylos prijungti dokumentai". Nuosprendžio pabaigoje dar prisiminti A. Ramanausko kaltės neprisipažinimai, bet vis tiek, ignoruojant visus parodymus, melagingai konstatuota: „Kaltė dėl ankščiau išdėstytų nusikaltimų yra įrodyta paties Ramanausko parodymais, liudytojų parodymais, Ramanausko rašytais „atsiminimais" ir prie bylos prijungta pogrindžio archyvine medžiaga."[475]

DINGĘS ADVOKATO PRAŠYMAS. 600 rublių už Ramanausko gynybą užsidirbęs ir iš jo turto turėjęs gauti savo honorarą advokatas I. Zaleckas (J. Zalieckis) 1957 m. spalio 1 d. parašė malonės pareiškimą (kas ten buvo parašyta – nežinia, nes prie bylos jis nepaliktas, tik pavadintas „malonės prašymas advokato Zaleckio"), kuris kartu su Aukščiausiojo Teismo pirmininko K. Didžiulio parengta slapta bylos anotacija pasiekė LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko Justo Paleckio kanceliariją. K. Didžiulis apibendrino: „Ramanauskas išdavė tėvynę, įvykdė teroristinius aktus ir diversinę veiklą, todėl mirties bausme jis nubaustas pagrįstai. Kadangi jis įvykdė eilę sunkių nusikaltimų, todėl, LTSR Aukščiausiojo Teismo nuomone, jo malonės pareiškimas yra atmestinas, o nuosprendis vykdytinas."[476]

Karolis Didžiulis (Grasmanis) (1894–1958), 1913 m. įstojo į latvių socialdemokratų partiją. LKP (b) narys nuo 1919 m. 1925 m. Maskvoje baigė Vakarų tautinių mažumų komunistinį universitetą. Buvo kalinamas už antivalstybinę veiklą. Prasidėjus okupacijai – Liaudies Seimo atstovas, 1940–1947 m. LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko J. Paleckio pavaduotojas. 1945 m. LKP (b) CK įgaliotinis Trakų ir Kretingos apskrityse tremtinių turtui konfiskuoti. 1947–1958 m. LTSR Aukščiausiojo Teismo pirmininkas.

Karolis Didžiulis

Nieko keisto, kad lapkričio 21 d. LSSR AT Prezidiumo kanceliarija neigiamą atsakymą į advokato parašytą malonės prašymą dėl nuosprendžio paskutiniajam LLKS vadui A. Ramanauskui-Vanagui parengė rusų kalba. Okupacinės struktūros slaptoje raštvedyboje naudojo tik rusų kalbą. Отклонить (liet. „atmesti") – pasirašo Justas

[474] 1957 09 25 nuosprendis A. Ramanauskui, ten pat, l. 615, 618.

[475] Ten pat, l. 621.

[476] 1957 10 01 Aukščiausiojo Teismo pirmininko K. Didžiulio pristatymas J. Paleckiui, ten pat, t. 7, l. 626.

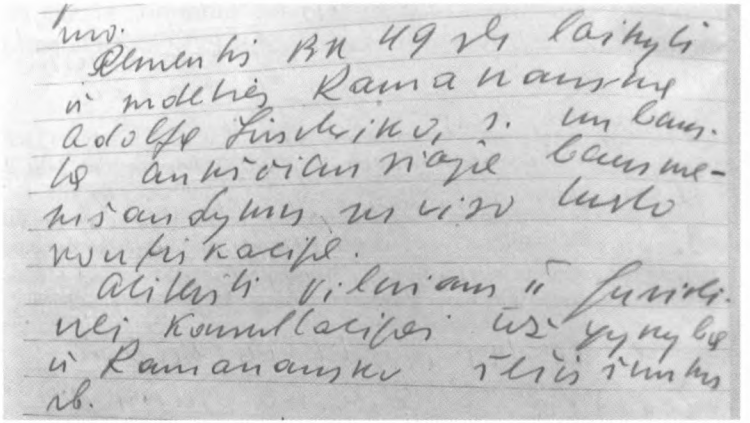

Nuosprendis A. Ramanauskui skirti mirties bausmę

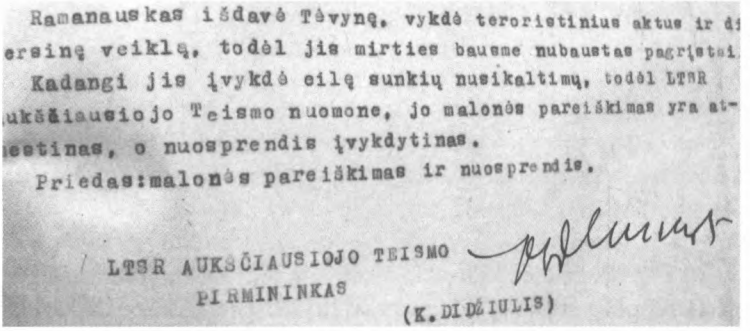

Ramanauskas išdavė Tėvynę, vykdė teroristinius aktus ir di
ersinę veiklą, todėl jis mirties bausme nubaustas pagrįstai.
Kadangi jis įvykdė eilę sunkių nusikaltimų, todėl LTSR
ukščiausiojo Teismo nuomone, jo malonės pareiškimas yra at-
eistinas, o nuosprendis įvykdytinas.
Priedas:malonės pareiškimas ir nuosprendis.

LTSR AUKŠČIAUSIOJO TEISMO
PIRMININKAS (K.DIDŽIULIS)

K. Didžiulio raštas J. Paleckiui apie mirties bausmės skyrimą

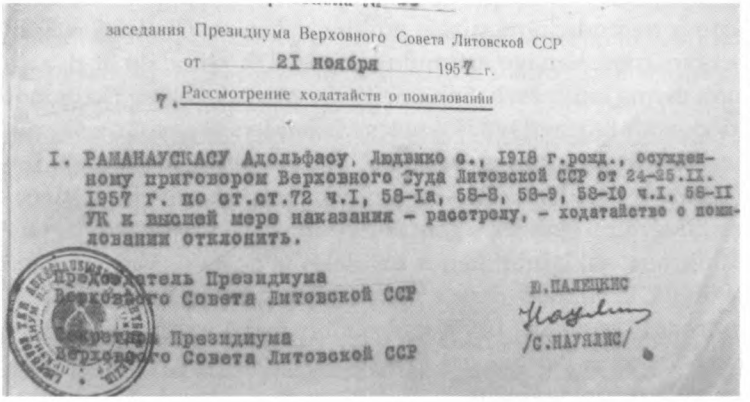

заседания Президиума Верховного Совета Литовской ССР
от 21 ноября 1957 г.
7. Рассмотрение ходатайств о помиловании

I. РАМАНАУСКАСУ Адольфасу, Людвико с., 1918 г.рожд., осужденному приговором Верховного Суда Литовской ССР от 24-25.II. 1957 г. по ст.ст.72 ч.I, 58-Ia, 58-8, 58-9, 58-10 ч.I, 58-II УК к высшей мере наказания - расстрелу, - ходатайство о помиловании отклонить.

Председатель Президиума Верховного Совета Литовской ССР Ю.ПАЛЕЦКИС

Секретарь Президиума Верховного Совета Литовской ССР /С.НАУЯЛИС/

J. Paleckio sekretoriaus S. Naujalio parengtas mirties bausmės A. Ramanauskui patvirtinimas

Paleckis ir LSSR AT Prezidiumo sekretorius S. Naujalis[477] (būtent jis, senas bolševikas ir pagarsėjęs nomenklatūrinis skundikas, atliko visą techninį darbą). Gal bijojo ir to, kad kas nors gali priminti, kad nedemaskavo „liaudies priešo" dar 1941 m. birželio trėmimų metu. Savo oficialioje biografijoje S. Naujalis buvo ištaisęs: iš tikrųjų pirmosios okupacijos metu dirbo ne „administraciniu darbuotoju", o Lazdijų apskr. NKGB skyriaus viršininku. O juk būtent čia 1941 m. pradžioje gyveno ir dirbo A. Ramanauskas, – jį S. Naujalis matė kaip priešą, kurio veiksmai prieštaravo jo

[477] 1957 11 21 LSSR AT prezidiumo posėdžio protokolo išrašas, ten pat, l. 629.

gyvenimo moto, įrašytam į autobiografiją: „1940 m., kuomet Raudonoji armija išvadavo Lietuvą iš smetoninio jungo <...>, buvau paskirtas VSLK (NKGB – *aut. past.*) Lazdijų skyriaus viršininku."[478]

Stasys Naujalis (1954 m., fotografas Fainas Šlioma)

Stasys Naujalis (1914–1995) SSKP narys nuo 1934 m. (t. y. antivalstybinei LKP priklausė dar iki okupacijos). 1940–1941 m. NKVD-NKGB darbuotojas, NKGB Lazdijų apskr. skyriaus viršininkas. 1948 m. baigė partinę mokyklą Vilniuje. 1944–1946 ir 1948–1951 m. Marijampolės, Švenčionių, Rokiškio ir Panevėžio miestų partijos komiteto sekretorius. 1951–1982 m. – LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius. Pasižymėjęs nomenklatūrinis skundikas, 1951 m. kelis advokatus apskundęs aukštesniajai partinei vadovybei ir MGB (kad advokatas Jurgis Alekna leido savo bute gyventi iš tremties pabėgusiai seseriai, o jų brolis ilgai gyveno Italijoje ir Vokietijoje).[479]

MIRTININKŲ KAMEROJE. Nuo pat 1956 m. lapkričio 10 d. kalėjęs vienutėje, A. Ramanauskas buvo atskirtas nuo kitų kalinių. Per visą kalinimo laiką turėjęs tik trumpą akistatą su savo žmona (kuri jokiuose dokumentuose neužfiksuota) ir susitikimą su dukra, jis iš artimųjų tegalėjo gauti siuntinius. Susirašinėti su žmona vykstant abiejų tardymui ir jam pasibaigus neleido. Vanago prašymai kalėjimo valdžiai buvo minimalūs: 1956 m. lapkričio 26 d. kreipėsi į kalėjimo viršininką („prašau Tamstos sutikimo leisti man išduoti vieną porą autkojų"[480]), o gruodžio 2 d. prašė pranešti broliui Albinui, kad „esu laikomas Valstybės saugumo organų vidaus kalėjime". KGB apsimetė, kad ieško adresato ir neranda, nors turėjo puikius ryšius su Chakasijos KGB skyriumi, kai reikėjo organizuoti Vanago artimųjų sekimą. Tik gruodžio 21 d. artimieji galėjo jam perduoti pirmą lauknešėlį. Šaltame KGB vidaus kalėjime iš žmonos sesers (kartais ji perduodavo ir ką gaudavo iš Anelės Mažeikienės) gavo marškinių, vilnones kojines ir megztinį, taip pat uogienės stiklainį, obuolių, cukraus, saldainių, sausainių, sūrio, lašinių ir dešros. Tie keli kilogramai maisto buvo visam mėnesiui. Kitas mažytis, vos kilogramo siuntinys gautas 1957 m. sausio 29 d.: lydytų taukų stiklainis, sviesto, cukraus, saldainių, kelios bandelės ir dešra[481]. Vasario mėn. leista perduoti du siuntinius, kovo mėn. du mažus siuntinius, balandžio mėn. – vėl siuntinys iš kaimo su dešra ir kotletais, rūkytais lašiniais ir džiovintais obuoliais. Siuntiniai jį pasiekdavo 1–2 kartus per mėnesį. Prieš teismą kas dvi savaites gaudavęs maisto, pirmą kartą sulaukė ir cigarečių.

Tačiau pasibaigus teismui ir atsidūrus mirtininkų kameroje, sąlygos gauti siuntinius pasikeitė. Tik vieną kartą, 1957 m. lapkričio 10 d., Vanagas kreipėsi į kalėjimo

[478] 1944 08 15 S. Naujalio autobiografija, LYA, f. 1771, ap. 264, b. 200, l. 6.

[479] Juozas Čivilis, Lietuvos advokatūra ir advokatai Lietuvoje, Lietuvos advokatūra, 2008, Nr. 4 (29), p. 16, http://www.abcpartners.lt/wp-content/uploads/publikacijos/Juozas_Civilis-Lietuvos-advokatura-ir-advokatai-Lietuvoje.pdf (žr. 2018 09 10).

[480] Kalinio A. Ramanausko asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, l. 62.

[481] Ten pat, l. 114.

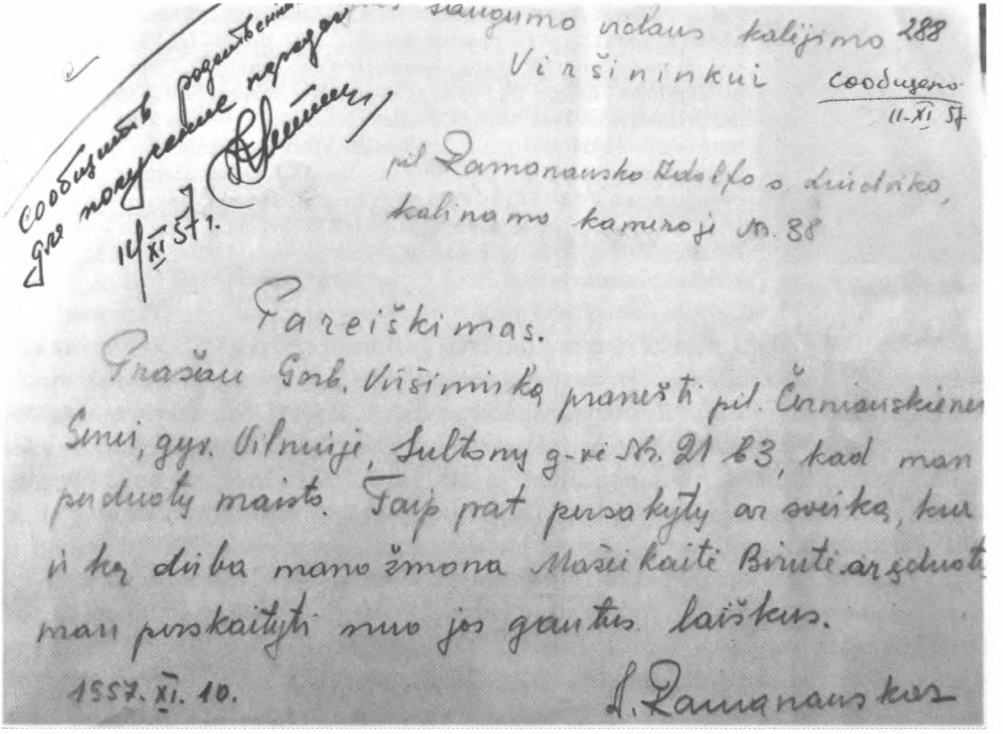
Viršininkui
Pareiškimas.
Prašau Gerb. Viršininką pranešti pil. Černiauskienei Senei, gyv. Vilniuje, Sultony g-vė Nr. 21 b3, kad man perduotų maisto. Taip pat pasakytų ar sveika, kur ir ką dirba mano žmona Mažeikaitė Birutė ar įduotų man paskaityti nuo jos gautus laiškus.
1957. XI. 10.
A. Ramanauskas

Paskutinis Ramanausko laiškelis

viršininką, kad perduotų prašymą žmonos seseriai atsiųsti maisto siuntinį ir „taip pat pasakytų, ar sveika, kur ir ką dirba mano žmona Mažeikaitė Birutė, ar įduotų man paskaityti nuo jos gautus laiškus“[482]. Lapkričio 12 d. gavo paskutinį maisto siuntinį iš artimųjų, tačiau laiškų taip ir nesulaukė. Tai buvo apgalvotas kreipimasis – būtent taip jis galėjo į laisvę perduoti žinią, kad dar yra gyvas. Kai siuntinius liovėsi priimti, artimieji suprato, kad Adolfo Ramanausko jau nebėra.

VANAGO NUŽUDYMAS. J. Paleckiui atmetus A. Ramanausko advokato parašytą malonės prašymą (kurio turinys taip ir lieka paslaptimi), jau po savaitės, 1957 m. lapkričio 29 d., numatyta įvykdyti mirties bausmę. Jo gamybos šachmatai, įrašyti į kaltę įrodančių daiktų sąrašą, sunaikinami, konfiskuoti ginklai patenka į KGB arsenalą.

Bet iki mirties bausmės vykdymo likus dviem trims savaitėms, A. Ramanauskas dar kartą žiauriai sumušamas (tai nustatė ekspertai, tirdami ekshumuotą kaukolę – rado joje apgijusių žaizdų žymes). Kodėl ir kokiomis aplinkybėmis tai vyko – žinių nėra. Etatinis budelis Vasilijus Podoroga ruošėsi egzekucijai. Iki tol jis buvo įvykdęs du mirties nuosprendžius: 1956 m. rugsėjo 7 d. Algirdui Jakučiui ir 1957 m. rugsėjo 27 d. Albinui Ivanauskui.

[482] A. Ramanausko 1957 07 10 prašymas, ten pat, l. 288.

Budelis Vasilijus Podoroga

Vasilij Jurkovič Podoroga, g. 1915 m. Ukrainos Sumų srities Gluchovo raj. Dubovičių km. Baigė tik pradinę mokyklą. 1937–1941 m. NKVD 236-ojo konvojinio pulko kareivis. 1941 m. sausio–birželio mėn. NKGB vidaus kalėjimo prižiūrėtojas Vilniuje. 1941–1944 m. Syzranės ir Rostovo NKGB vidaus kalėjimų prižiūrėtojas. 1944–1949 m. Vilniaus NKGB-MGB vidaus kalėjimo prižiūrėtojas. 1949–1954 m. – j. ltn., MGB-MVD vidaus kalėjimo Vilniuje budintis viršininko pavaduotojas. 1954–1959 m. – ltn., KGB vidaus kalėjimo viršininko pavaduotojas. 1959–1970 m. KGB tardymo izoliatoriaus viršininko pavaduotojas, kartu ir mirties bausmių vykdytojas. Jo sąskaitoje daugiau kaip 50 egzekucijų. 1978–1980 m. KGB ūkio skyriaus budintis. 1980–1987 m. KGB poliklinikos budintis.

Kas vyko 1957 m. lapkričio 29 d. (penktadienį), galima spręsti iš KGB Vidaus kalėjimo viršininko kpt. K. Petrausko rusų kalba surašytos pažymos: „Nuteistasis aukščiausiajai bausmei Adolfas Ramanauskas, Liudviko s., 1957.XI.29 išvyko pagal nuosprendį, o vilnonį kostiumą, kaip netinkamą naudojimui, sunaikinti."[483] Nuo žuvusio nurengtas kostiumas buvo sunaikintas. Tą naktį ir Lukiškių kalėjime buvo įvykdytos dvi mirties bausmės už plėšikavimą ir žmogžudystes – Antanui Grigaliūnui ir Antanui Launikoniui. Kaip tai susisiejo su A. Ramanausku, paaiškės po 60 metų.

Vanagas priešinosi iki paskutinio atodūsio. Jo kaukolėje šūvio padaryta sužalojimo vieta fiksuota apatinio žandikaulio kairėje pusėje (kartu šūvio smūgio jėga pažeidė pirmą ir antrą kaklo slankstelius)[484]. Teismo medicinos ekspertai, tirdami kaukolės apatinio žandikaulio sužalojimo mechanizmą, nustatė, kad buvo padarytas

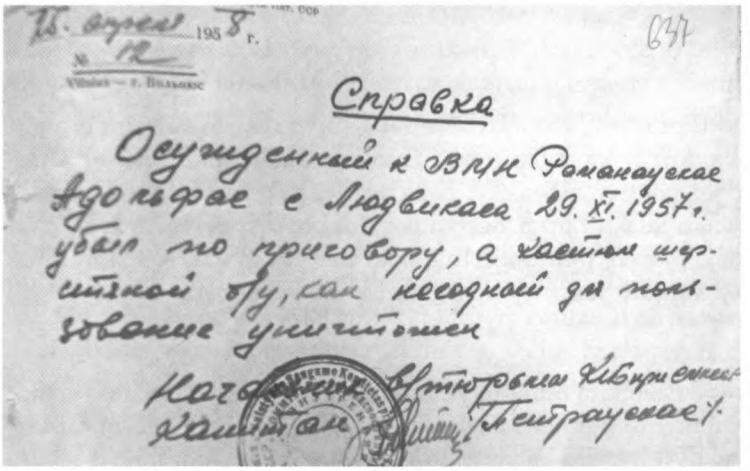

Справка

Осужденный к ВМН Романаускас Адольфас с Людвикаса 29. XI. 1957 г. убыл по приговору, а костюм шерстяной б/у, как негодный для пользования уничтожен

Mirties bausmės vykdymas

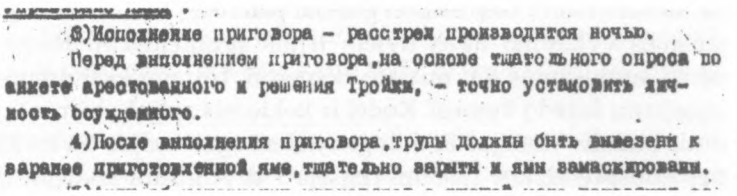

8)Исполнение приговора – расстрел производится ночью.

Перед выполнением приговора,на основе тщательного опроса по анкете арестованного и решения Тройки, – точно установить личность осужденного.

4)После выполнения приговора,трупы должны быть вывезены к заранее приготовленной яме,тщательно зарыты и ямы замаскированы.

Mirties bausmės vykdymo NKVD instrukcija (1937 m.)

[483] 1958 04 28 KGB Vidaus kalėjimo viršininko pažyma, ten pat, t. 7, l. 637.

[484] 2018 10 01 Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Biomedicinos mokslų institute atliktų Adolfo Ramanausko-Vanago palaikų atropologinių tyrimų išvados.

šautinis sužalojimas (apvalkalinė 9 mm skersmens kulka). Ekspertai spėja, kad arba budelis šovė jam į veidą stovėdamas priešais – šūvis pataikė iš kairės pusės pro žandikaulį. Vanagas buvo tik trečia V. Podorogos auka. Tai, matyt, taip pat reikšminga aplinkybė – vienintelis šūvis galėjo nebūti mirtinas. Teismo medicinos ekspertų išvada: „Šautinio sužalojimo šūvio kanalo projekcijoje yra gyvybiškai svarbios stambios kraujagyslės, kurių sužalojimas galėjo sukelti arterinį ir veninį kraujavimą. Nesustabdžius šio kraujavimo, kelių minučių bėgyje turėjo ištikti mirtis."[485] Ar ką spėjo pagalvoti ir kas paskutinį kartą šmėstelėjo jo galvoje, mes nesužinosime. Gal paskutinį kartą pamatyta dukra, kurios ateitimi rūpinosi iki pat okupantų teismo dienos: „Tai, be abejo, tėvelis, man mama taip buvo sakius, jisai labai norėjo nors vieno vaikelio. Taip ir atsitiko, kad ir mano vardas, kur Auksutė įrašyta... <...> Ir mama sakydavo, tai yra meilės, na, tikros meilės išraiška, jisai taip norėjo, ir krikšto dokumentuose taip įrašyta. Tai aš buvau meilės vaikas. O kad tas gyvenimas bus toks sunkus, tai jisai... kitoks būti negalėjo. Štai kaip tas gyvenimas klostėsi, likau aš gyva ir jeigu paimsime, paskaitysime tą dedikaciją, kur jisai man užrašo knygoje, tai jisai juk vis tiek tiki, kad tas jo vaikas išliks, užaugs ir gyvens nepriklausomoje Lietuvoje. Jeigu ten pažodžiui skaitytume tą dedikaciją, tai matyti tas tikėjimas, kad Lietuva bus laisva."[486]

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Pietų Lietuvos srities partizanų vadui, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos 1949 m. Vasario 16 d. deklaracijos signatarui, LLKS gynybos pajėgų vadui, partizanų generolui A. Ramanauskui-Vanagui (po mirties) 1997 m. gruodžio 22 d. suteiktas Kario savanorio statusas, 1998 m. sausio 26 d. – dimisijos brigados generolo laipsnis, taip pat įteisinti dar 1949 m. ir 1950 m. Lietuvos partizanų aukščiausiosios vadovybės suteikti apdovanojimai – 1-ojo ir 2-ojo laipsnio Laisvės Kovos Kryžiai su kardais. Lietuvos Respublikos Prezidento 1998 m. kovo 3 d. dekretu A. Ramanauskas-Vanagas (po mirties) apdovanotas Vyčio kryžiaus ordino Komandoro didžiuoju kryžiumi, o 1999 m. vasario 2 d. dekretu – Vyčio kryžiaus ordino Didžiuoju kryžiumi.

[485] 2018 10 01 Valstybinės teismo medicinos tarnybos Medicinos kriminalistikos laboratorijos specialisto išvada Nr. MK59/2018(01).

[486] Vytauto V. Landsbergio 2018 m. interviu su Auksute Ramanauskaite-Skokauskiene (žr. priedus).

A. RAMANAUSKO-VANAGO IR B. MAŽEIKAITĖS-RAMANAUSKIENĖS BENDROS GYVENAMOSIOS IR KOVOS VIETOS 1949–1956 METAIS

1. Bingeliai
2. Gečialaukis
3. Alytus
4. Olendranė
5. Mažiūnai
6. Jaunionys
7. Vyšniūnai
8. Paunksniai
9. Tyteliai
10. Rudžiai

Paskutinė A. Ramanausko-Vanago kelionė
1956 m. spalio pradžioje Tyteliai–Vilnius–Kaunas

1949 m. rugsėjis–1950 m. pavasaris – Prienų raj. (tuo metu Jiezno raj.) **Jaunionių** km. (neprivažiavus Vyšniūnų nuo Butrimonių pusės) pas Petrą Talačką-Tautmilį
1950 m. pavasaris–rugsėjis – bunkeryje po **Vyšniūnų** (Prienų raj., važiuojant iš Butrimonių į Želkūnus) pradžios mokykla pas mokyklos vedėją Anelę Butkevičiūtę-Konvaliją
1950 m. rugsėjis–spalis – Prienų raj. **Jaunionių** kaime pas P. Talačką-Tautmilį
1950 m. spalis–1952 m. balandis – Alytaus raj. (tuo metu Jiezno raj.) **Olendarnės** (dokumentuose minima kaip Alendarnia) kaime (tarp Eičiūnų ir Butrimonių) pas Vincą Labanauską
1952 m. balandis–1953 m. kovas – Alytaus raj. **Mažiūnų km.** (šiauriau Butrimonių) pas Julių Leščinską
1953 m. kovas–rugsėjis – bunkeryje Varėnos raj. **Bingelių** kaime (į pietryčius nuo Varėnos) pas Joną Bilinską
1953 m. rugsėjo pabaiga–1954 m. rugpjūčio pabaiga – Varėnos raj. **Bingelių** kaime pas Stasę Bilinskienę
1954 m. rugsėjis–1955 m. gegužė – Alytaus raj. **Gečialaukio** kaime (nuo Alytaus aplinkkelio į pietus link Merkinės, pirmas posūkis į vakarus link Balninkų) pas Vaclovą Jovaišą
1955 m. gegužė–1956 m. gegužė – **Alytuje, Dzūkų g. 3**, pas Petrą Bruzgą
1955 m. gegužę vienai dienai visi apsistojo **Rudžių kaime** (į šiaurę nuo Kamajų) pas Marijoną Džiugelienę
1956 m. gegužė–rugsėjis – Rokiškio raj. **Paunksnių** kaime (piečiau Kamajų, į šiaurės rytus nuo Duokiškio) pas Oną Kilienę
1956 m. rugsėjo mėn. gyveno Rokiškio raj. **Tytelių** km. (piečiau Kamajų, į šiaurę nuo Duokiškio) pas Brazdonienę. Spalio mėn. išvažiavo po įvairius miestus, o dukra su senele A. Mažeikiene nuo rugpjūčio pabaigos – **Rudžių** kaime (į šiaurę nuo Kamajų) pas M. Džiugelienę

RAMANAUSKO KANKINIMO BYLA: BUDELIS SU ŽIRKLĖMIS

PANEIGTA KGB VERSIJA. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir perėmus savo žinion KGB archyvus, vienas po kito pradėjo kilti šios sovietinės teroro struktūros padaryti nusikaltimai. Žurnalas „Laisvės kovų archyvas" pirmasis paskelbė dokumentus apie partizanų vado A. Ramanausko sulaikymą ir kankinimą. Ši istorija nuskambėjo gana plačiai. Ir Atkuriamojo Seimo deputato Balio Gajausko iniciatyva komisija KGB veiklai Lietuvoje ištirti 1992 m. liepos 30 d. kreipėsi į Generalinę prokuratūrą, prašydama ištirti Lietuvos partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago kankinimą ir sužalojimą KGB vidaus kalėjimo patalpose. Tų pačių metų rugsėjo 16 d. byla buvo iškelta[487]. Tada niekas negalėjo pagalvoti, kad tai bus viena ilgiausiai užtruksiančių bylų – net 25 metus. Tyrimo metu mirė ir liudininkai, ir kaltinamieji. Prokuratūra bylą stabdė ne vieną kartą, o kitos valstybės neteikė teisinės pagalbos, greičiau priešingai – Rusija savo informacinėmis-dezinformacinėmis atakomis pradėjo lietuvių nacionalinio pasipriešinimo istorijos falsifikavimo kampaniją.

Dar prieš pradedant tyrimą buvo įvertinti A. Ramanausko byloje buvę dokumentai su liudijimais apie jo sužalojimą. Teismo ekspertizės ir psichiatrijos centro Vilniaus skyriaus viršininkas Jonas Paliulis apie tai parašė: „Būdamas psichiškai ir nerviškai sveikas nurodytomis sąlygomis ir priemonėmis pats save taip sužaloti – išplėšti iš kapšelio sėklides su sėkliniais viršeliais ir padaryti keletą durtinių žaizdų akyje – Ramanauskas negalėjo. Nes tokie, ypač lytinių organų, sužalojimai yra be galo skausmingi ir sveikam žmogui, juntančiam skausmą, sava ranka vinies ar kito daikto pagalba išplėšti iš kapšelio sėklides praktiškai neįmanoma dėl skausminio šoko ir sąmonės netekimo, juo labiau prieš tai ar po to daugybiniai sužalojant akį. Savižudybei buvo visa eilė kitų įprastų, daug mažiau skausmingų ir patikimesnių būdų <...>. Be to, konkrečioje situacijoje tai būtų absurdiški, alogiški ir beprasmiai paties savęs žalojimai."[488] Valstybinių nusikaltimų tyrimo grupės tardytojui R. Stankevičiui to užteko, kad būtų pradėta byla ir jau po trijų savaičių būtų skirta dar viena, šį kartą oficiali, teismo medicininė ekspertizė „kūno sužalojimų sunkumo laipsniui ir jų padarymo mechanizmui nustatyti".

Teismo medicinos ekspertas gydytojas Jonas Paliulis tuo metu turėjo devyniolikos metų teismo medicinos eksperto patirtį (nuo 1973 m.). Nežinau, ar J. Paliulis žinojo savo buvusio vadovo prof. Juozo Markulio slepiamą biografijos pusę apie slaptą bendravimą su KGB, taip pat ir teismo medicinos srityje. Ekspertas KGB dokumentus (pirmiausia, slaptą A. Ramanausko „ligos istorijos" Nr. 462 aprašymą) vertino labai atsargiai, su didelėmis išlygomis, tačiau išvada buvo dviprasmiška: „Žaizdos akies vokuose buvo durtinės ir jų padarymo nurodytų matmenų ištiesintu

[487] Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14, Stanislovui Drėlingui), t. 1, l. 1–2.

[488] 1992 09 11 raštas Nr. 336 atsakant į Generalinės prokuratūros 1992 08 18 raštą, ten pat, l. 57.

kabliuku galimybės atmesti negalima; trauminis ausies būgnelio plyšimas taip pat galėjo būti padarytas tuo pačiu ar panašiu daiktu <...>; piršte žaizda – pjautinė ir galėjo būti padaryta aštriabriauniu ar ašmenis turinčiu pjaunančiu daiktu; kapšelis ir jo turinys greičiausiai sužalotas plėšiant, panaudojus smailumą ar palyginti aštrią briauną turintį daiktą."[489] Eksperto nuomone, su mirties pavojumi tokie kūno sužalojimai susiję per jų komplikacijas, o tiesiogiai ir betarpiškai mirties nesukelia, ir „tai bent vidurinį išsilavinimą turintiems asmenims yra suprantama. Todėl tokie veiksmai, jeigu juos iš tikro būtų atlikęs A. Ramanauskas, negali būti paaiškinti siekimu nusižudyti". Ekspertas J. Paliulis vis tik padarė išvadą, kuri turėjo sutrikdyti prokurorus: „Visi šie sužalojimai yra skausmingi, ypač skausmingas kapšelio ir jo turinio sužalojimas, todėl normaliai skausmą jaučiantis normalios psichinės būsenos žmogus per trumpą laiką tokių sužalojimų pats sau pasidaryti negali. Tačiau nežinant tuometinės Adolfo Ramanausko psichinės ir emocinės būklės (duomenų apie tai ekspertizei pateiktoje medžiagoje nėra), pilnai atmesti savęs sužalojimo galimybės negalima."[490] Nepraėjus nė pusmečiui buvo paskirta kita, kompleksinė teismo medicininė-fizikinė techninė ekspertizė. Tuo metu dar nebuvo galima žinoti, kad bus surasta A. Ramanausko slapto palaidojimo vieta ir palaikai padės atsakyti į daugelį klausimų.

Ypatingai svarbių bylų tardytojas G. Katilius norėjo atsakymų į du klausimus: ar 8,5 cm ilgio ir 2,5 mm skersmens variniu kabliuku įmanoma padaryti sužalojimus, kokie buvo padaryti A. Ramanauskui, ir ar tokius kūno sužalojimus jis galėjo pasidaryti pats sau? Medicinos kriminalistikos laboratorijos vedėjas dr. Algirdas Zakaras, dirbęs ekspertinį darbą nuo 1960 metų, pats atliko ekspertizę, dalykiškai ir kritiškai įvertino visus KGB aprašymus. Pirmiausia „varinį ištiesintą kabliuką" įvertino kaip „varinio laido, nenusmailintais ir negaląstais galais, gabalą". Ekspertui į akis krito skirtingas tų pačių sužalojimų aprašymas ligos istorijoje ir ją lydinčiame akte. Ligos istorijoje nėra surašyta pooperacinė diagnozė, o akte ši diagnozė įrašoma: „trauminis šokas, plačios mašnelės žaizdos."[491] Ligos istorijoje nebuvo užpildyta ir galutinės diagnozės grafa (šio istorinio tyrimo metu paaiškėjo, kad KGB visaip skubino ir A. Ramanauską išsivežė tardyti gydytojams taip ir neužpildžius visų dokumentų). Tad ekspertas tiksliausiu aprašymu pavadino tą, kuris A. Ramanauską operavusio chirurgo buvo darytas iš karto po operacijos. Iš šio aprašymo aišku, kad mašnelė sužalota iš abiejų pusių (rus. *кожа машонки разрезана с обеих сторон*) aštriu daiktu, susidarant odos lopams ir dideliam odos trūkumui (rus. *неровными лоскутами с большим дефектом справа*). Tik šeštą A. Ramanausko gydymo dieną buvo konstatuotas ir trauminis ausies būgnelio sužalojimas.

Vertindamas sužalojimų visumą, ekspertas A. Zakaras nustatė, kad akies voko sužalojimai padaryti daiktu ar įrankiu, kuriuo galima tik durti, „todėl dešiniosios akies viršutinio voko sužalojimas variniu kabliuku yra įmanomas". Ausies sužalojimas galėjo būti padarytas tiek praduriant ausį vielos gabalu, tiek ir smūgiu per ausį. O štai daugybiniai pilvo nubrozdinimai ligos istorijoje nebuvo detalizuoti, „šie

[489] 1993 01 15 Teismo medicinos ekspertizės aktas Nr. 6311, ten pat, l. 61.

[490] Ten pat.

[491] Teismo medicinos ekspertizės aktas, 1993 07 06 Nr. 134/93, ten pat, l. 109–110.

sužalojimai padaryti platesnį buką paviršių turinčiais daiktais ar įrankiais. Todėl reikia daryti išvadą, kad pilvo odos nubrozdinimai buvo padaryti ne „ištiesintu variniu kabliuku"[492].

Ekspertizės metu biomanekenui variniu laidu mėginta padaryti panašius sužalojimus. Tačiau išaiškėjo esminės detalės: žalojant varine viela nesusidarė odos plėšimų. Eksperto nuomone, įrankiai buvo skirtingų konstrukcinių savybių. Chirurgas sužalojimus aprašė kaip „perpjovimus nelygiais lopais, su dideliu defektu dešinėje pusėje" (t. y. su dideliu odos trūkumu). Šis įrašas leido daryti išvadą, kad „sužalojimai buvo padaryti aštriu būdu – pjaunant ar kerpant". Ekspertinės praktikos duomenimis, odos trūkumo susidarymas, „lopų" susiformavimas būdingas kirpimui žirklėmis.

Ir šį kartą patvirtinta, kad tokius sužalojimus pasidaryti įstengtų tik asmuo, kuris nejaučia skausmo. O A. Ramanauskas skausmą juto, apie ką liudijo sužalojimų sukeltas sunkus trauminis šokas: į ligoninę pristatytas be sąmonės, arterinis kraujospūdis 60/40, liemens, apatinių galūnių raumenys kartas nuo karto trūkčiojo. Eksperto A. Zakaro nuomone, „darant sužalojimus pačiam sau, ypatingas fizinis skausmas paralyžiuotų veiksmus, atimtų jėgas, neleistų šių veiksmų realizuoti iki galo. Todėl laikau, kad A. Ramanauskas sužalojimų visumos pats sau pasidaryti negalėjo"[493]. Taip iš esmės buvo paneigta KGB brukta „mėginimo įvykdyti savižudybę" versija. Jei variniu kabliuku buvo galima padaryti durtinius akies ir ausies sužalojimus, tai nebuvo įmanoma padaryti kairės plaštakos trečio piršto pjautinės žaizdos su sausgyslės sužalojimu, pilvo odos daugybinių nubrozdinimų ir pjautinių mašnelės sužalojimų.

DUŠANSKIO BYLOS KELIAIS. A. Ramanausko kankinimo ir sužalojimo tyrimas keliavo iš rankų į rankas ir nuolat buvo stabdomas. Tačiau nors atrodė, kad tyrimas einasi vangiai, būtent per pirmuosius metus buvo atliktos reikalingos ekspertizės ir surasti bei apklausti dar gyvi buvę liudininkai. 1996 m. balandžio 24 d. baudžiamoji byla buvo perimta Generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus prokuroro S. Stulginskio, tačiau jis po metų tyrimą sustabdė. 1996 m. birželio 20 d. buvo pradėta byla KGB pareigūnui Nachmanui Dušanskiui (g. 1919 m.) dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą (konkrečiai – dėl kankinimų bei žudynių Rainių miške 1941 m.). N. Dušanskio bylą perėmė prokuroras U. Vyčinas.

Nustačius N. Dušanskio gyvenamąją vietą Izraelyje, Haifos mieste, 1999 m. balandžio 20 d. pirmą kartą buvo kreiptasi į Izraelio teisingumo ministeriją su teisinės pagalbos prašymu apklausti įtariamąjį ir paimti jo rašysenos bei parašų pavyzdžius lyginamajam tyrimui. Antrą kartą kreiptasi tų pačių metų rugsėjo 17 d. Nesulaukus atsakymo iš Izraelio, byla 1999 m. spalio 4 d. buvo sustabdyta iki bus gauta reikšmingos medžiagos. Rygoje įsikūrusios Izraelio ambasados Baltijos šalims laikinoji vadovė Ronit Ben Dor 2000 m. vasario 29 d. atsiuntė atsakymą. Izraelio Valstybės prokuratūros prie Teisingumo ministerijos Tarptautinių reikalų skyriaus direktorė Irit

[492] Ten pat, l. 110.

[493] Ten pat, l. 111.

Kohn parašė, kad atsisakoma pildyti teisinės pagalbos prašymą, nes daugiau kaip dvidešimčiai aukšto rango Lietuvos SSR KGB ar NKVD pareigūnų nėra iškeltos baudžiamosios bylos, nors jie yra labiau susiję su akcijomis, kurios minimos Lietuvos prašyme, todėl tokia situacija vertinama kaip Nachmano Dušanskio diskriminacija. Gavusi tokį atsakymą, Generalinė prokuratūra beveik dvejiems metams bylą padėjo į lentyną. Izraelio atstovai buvo teisūs – nebuvo pradėta byla dar gyvam esančiam N. Dušanskio viršininkui Leonardui Martavičiui, budeliui Vasilijui Podorogai bei kitiems su A. Ramanausko kankinimu ir nužudymu susijusiems asmenims.

Daugiau kaip ketverius metus netirta byla vėl buvo atnaujinta 2001 m. rugsėjo 21 d. ir sujungta su N. Dušanskio baudžiamąja byla. Tik tuomet pradėti ieškoti kiti KGB darbuotojai, kurie galėjo dalyvauti vykdant šiuos nusikaltimus. Sujungta byla atsidūrė to paties prokuroro U. Vyčino, kuris ją buvo sustabdęs, rankose. 1940–1971 m. NKVD-MVD-NKGB-MGB-KGB dirbusiam N. Dušanskiui, kaip teroro akcijų prieš rezistencijos dalyvius ir civilius gyventojus dalyviui, kaltinimai buvo perkvalifikuoti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 18 str. 6 dalį, 71 str. 1–2 dalis ir 334 straipsnį. Teismas už akių paskyrė N. Dušanskiui kardomąjį kalinimą – suėmimą. 2001 m. spalio 29 d. antrą kartą buvo kreiptasi su teisinės pagalbos prašymu į Izraelio teisingumo ministeriją. Tik šį kartą prašyta jį išduoti Lietuvos Respublikai. Jokio atsakymo iš Izraelio negauta net septynerius metus. N. Dušanskio epizodas buvo padėtas į lentyną.

Iš spaudos sužinojus apie Nachmano Dušanskio mirtį, 2008 m. kovo 4 d. kreiptasi į Izraelio teisingumo ministeriją dėl informacijos – patvirtinimo, ar N. Dušanskis tikrai yra miręs. Dvejus metus jokio atsakymo nebuvo gauta[494]. 2012 m. visas tyrimas dėl KGB pplk. N. Dušanskio nusikaltimų (dėl trėmimų iš Telšių rajono) buvo išskaidytas į atskiras bylas: dėl keturių žydų tautybės asmenų – Volpertų šeimos (šeimos galva Geršonas Volpertas kalėjo Rešotų lageryje iki 1945 m., o jo žmona Chaja ir dukros Gunda bei Mira buvo tremtyje Komijoje ir grįžusios į Lietuvą emigravo į Izraelį), dėl lietuvių tautybės keturių asmenų Vilkų šeimos (Antanas Vilkas įkalintas Rešotų lageryje mirė 1943 m., jo žmona Elena mirė Komijoje, Syktyvkare 1942 m., o vaikai tik po ilgų metų sugrįžo į Lietuvą), dėl mokytojo Juozo Mažučio (mirė Rešotų lageryje 1943 m., o jo penkių asmenų šeima tik 1958 m. grįžo į Lietuvą), dėl mokytojo Antano Glibausko (jo trijų asmenų šeima ištremta į Komiją), dėl mokytojo Pranciškaus Kunciaus (mirė Rešotų lageryje 1942 m., vienų metų duktė mirė tremtyje Komijoje tais pačiais metais, o žmona 1956 m. sugrįžo į Lietuvą). Taip pat į atskirą bylą išskirtas tyrimas, vestas dėl N. Dušanskio genocido veiksmų partizanų V. Subačiaus ir J. Stravinsko atžvilgiu 1951 m. Veisiejų rajono Gerdašių kaime, dėl tarptautinės teisės draudžiamųjų veiksmų partizanų A. Slučkos ir J. Railaitės bei civilių gyventojų Juozo Jovaišos, Leonoros Jovaišienės, Bronės Jovaišaitės atžvilgiu 1949 m. spalio 28 d. Anykščių rajono Butkiškių kaime (Jovaišų šeima buvo deportuota 1950 m. kovo 22 d. Ypatingojo pasitarimo prie SSRS MGB sprendimu). Taip sukarpius bylą į atskirus epizodus, ikiteisminis tyrimas dėl genocido veiksmų prieš A. Ramanauską ir jo žmoną buvo vedamas kitų įtariamųjų (Drėlingo, Šimkaus,

[494] Lietuvos generalinės prokuratūros 2010 09 21 nutarimas atskirti ikiteisminį tyrimą, ten pat, l. 109–113.

Raslano) atžvilgiu. 2012 m. liepos 4 d. pranešta apie įtarimus Stanislovui Drėlingui, kitų įtariamųjų – Stasio Šimkaus ir Petro Raslano – buvimo vieta vis dar nebuvo nustatyta. Tolesnis bylos tyrimas 2013 m. pavestas Kauno apskrities Vyriausiajam policijos komisariatui[495].

Paraleliai 1998 m. lapkričio 17 d. buvo pradėta baudžiamoji byla Antanui Urbonui (1917–2005 m.), kuris kaip KGB agentas „Žinomas" prisidėjo prie Adolfo Ramanausko-Vanago ir jo žmonos Birutės Mažeikaitės suėmimo. Bet Kauno apygardos prokurorė Dana Rutkauskaitė 2001 m. gegužės 21 d. bylą nutraukė, „nesant A. Urbono veiksmuose nusikaltimų sudėties". Po pusantrų metų Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų vyriausiojo prokuroro pavaduotojas Liudvikas Sabutis panaikino prokurorės nutarimą kaip nepagrįstą ir baudžiamoji byla 2003 m. sausio 28 d. atsidūrė Generalinės prokuratūros rankose. Deja, ikiteisminis tyrimas dėl A. Urbono nusikalstamos veiklos po dvejų metų vėl buvo nutrauktas. Įtariamasis mirė. Bylos medžiaga prijungta prie A. Ramanausko suėmimo, kankinimo bei nužudymo tyrimo. Per ilgą tyrimo laiką buvo nustatyti visi, dalyvavusieji LLKS gynybos pajėgų vado suėmimo operacijoje, nustatyti net tą dieną budėję KGB vidaus kalėjimo prižiūrėtojai. Kai kuriuos iš jų spėta apklausti dar 1992–1996 m., tačiau netrukus liudininkai vienas po kito pradėjo mirti...

2010 m. tyrimas vėl buvo atnaujintas. Buvo nustatyti du Kauno gyventojai, prisidėję prie A. Ramanausko sulaikymo operacijos. Tai Jadvyga Kuprėnienė (Stabeikaitė) (g. 1935) ir Ilja Vorobjovas (g. 1933) – 1956 m. jie buvo Kauno miesto KGB valdybos 7-ojo poskyrio (vykdančio išorinį sekimą ir stebėjimą) pareigūnai. Visai jauni (21–23 metų), jie buvo paskirti stebėti A. Urbono namą, imituodami susitikusius „jaunuolį ir mergaitę". Būtent jie radijo stotelėmis „Kazbek BK" ir sutartiniais šviesos signalais perdavė informaciją apie iš namo išėjusius Ramanauskus. Už atliktą darbą 1956 m. gruodžio 7 d. abu KGB sekliai buvo paskatinti 1000 rublių premijomis, o 2010 m. liepos 1–14 d. jiems buvo pareikšti įtarimai pagal Baudžiamojo kodekso 99 str. ir 24 str. 6 dalį. Buvo užvesta atskira byla ir perduota tirti Kauno prokuratūrai. Tačiau pagrindinė A. Ramanausko kankinimo ir nužudymo byla 2010 m. spalio 1 d. eilinį kartą buvo sustabdyta, nes, prokuroro nuomone, visi reikiami proceso veiksmai atlikti ir išnaudotos visos galimybės nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, tačiau toks asmuo taip ir nebuvo nustatytas. Teisine kalba tai reiškė, kad Lietuvoje tarp gyvųjų nesurastas A. Ramanausko kankinimu įtariamas asmuo. Tačiau įtariamųjų buvo...

DUOBĖ NAŠLAIČIŲ KAPINĖSE

A. Ramanausko-Vanago baudžiamoji byla 1957 m. gruodžio 4 d. pateko į KGB archyvą (22 tomai – 7375 lapai). Nors jo atsiminimų rankraščiai buvo įvertinti kaip netinkami operatyviniam panaudojimui, tačiau jau 1960–1961 m. KGB darbuotojai nufotografavo ir mikrofilmavo A. Ramanausko baudžiamojoje byloje saugotų

[495] Kauno apygardos prokuratūros 2014 05 21 nutarimas atskirti ikiteisminius tyrimus, ten pat, l. 1–2.

A. Ramanausko palaikų užkasimo vieta Našlaičių kapinėse

atsiminimų pirmos dalies juodraščius, perrašė antros dalies tekstą. Visa tai turėjo būti panaudota Partijos istorijos instituto prie LKP CK ir Lietuvos SSR mokslų akademijos Istorijos instituto archyviniams dokumentams skelbti redakcijos leidiniuose „Faktai kaltina", „Vanagai iš anapus" ir panašiuose, kuriuose buvo grubiai falsifikuojama rezistencijos istorija.

Kai A. Ramanauskas buvo ištardytas, nuteistas ir slapta nužudytas, o palaikai paslėpti, vienas po kito iš LSSR KGB dingo ir jo kankinimo liudininkai: kpt. N. Šabaldinas 1958 m. vasario 17 d. buvo išsiųstas tarnauti į Kazachijos SSR KGB; abu Ramanauskus tardęs V. Bašinskas 1958 m. gegužės 10 d. dėl ligos buvo atleistas iš tarnybos KGB, o po penkerių metų apskritai išbrauktas iš sąrašų kaip netinkamas karinei tarnybai; KGB pirmininko K. Liaudžio nurodymu partizanų vado paieškai betarpiškai vadovavęs pirmasis pavaduotojas J. Sinicinas 1959 m. rugsėjo 5 d. pervestas į SSRS KGB kadrų rezervą ir 1961 m. atleistas „dėl ligos"; plk. L. Martavičius taip pat 1959 m. rugsėjo mėn. dėl etatų mažinimo pervestas į rezervą ir po poros

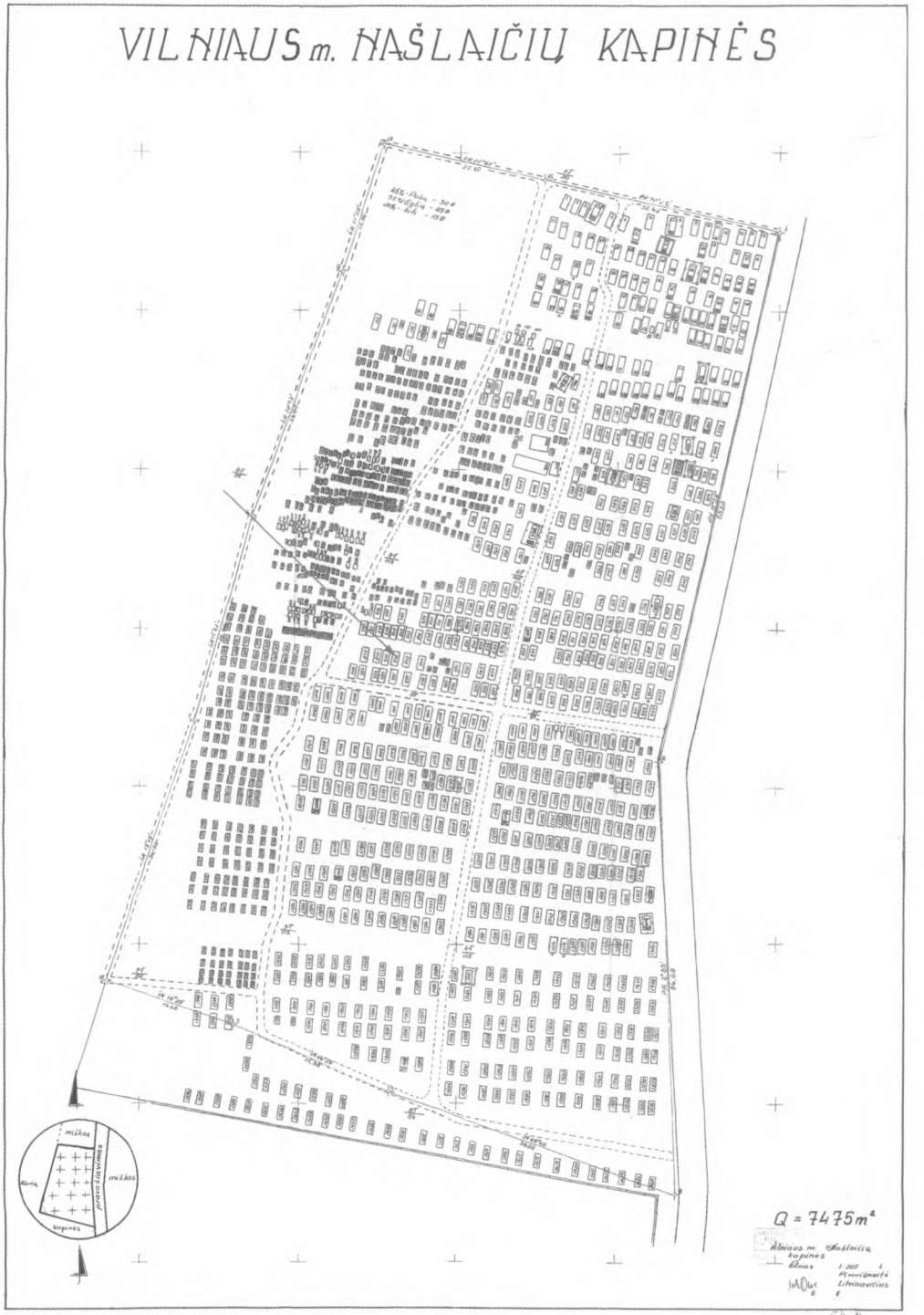

A. Ramanausko palaikų užkasimo vieta Našlaičių kapinėse

mėnesių visai atleistas; 1959 m. į rezervą pervestas ir G. Blochas, tačiau į tarnybą KGB sugrąžintas, 1961 m. gruodžio pabaigoje mirė. A. Ramanausko tardytojas ir tardymo vadovas A. Čelnokovas mirė 1979 m. (kitur rašoma, kad 1962 m.); kovą su pogrindžiu ir A. Ramanausko paieška organizavusiai KGB valdybai vadovavęs plk. J. Obukauskas buvo išleistas į pensiją ir 1965 m., dirbdamas gamtos apsaugos inspekcijoje, Kretingos rajone medžioklės metu nukrito nuo medžioklės bokštelio ir žuvo. Pasidomėjome ir kitų veikusiųjų asmenų likimais: Tardymo skyriaus viršininkas E. Kisminas 1985 m. mirė nuo infarkto; Vilniuje sau ramiai gyvenę KGB vidaus kalėjimo prižiūrėtojai F. Trač ir F. Štuvbejnyj mirė atitinkamai 1994 ir 1997 m.; ilgiausiai KGB struktūroje (iki 1971 m.) ir globoje išbuvęs N. Dušanskis 1989 m. pasislėpė Izraelyje; P. Raslanas pabėgo į Rusiją 1990 m. rugpjūčio 23 d.[496] Neišvengiamai mažėjo liudininkų, ką nors žinančių apie A. Ramanausko kalinimą ir nužudymą.

Partizanų vado palaikų paieškos ilgą laiką buvo nesėkmingos. 2008 m. Generalinė prokuratūra rinko duomenis apie 1957 m. lapkričio 29 d. vykdytos mirties bausmės liudininkus, nes tebebuvo atliekamas ikiteisminis tyrimas (pradėtas 1996 m. birželio 20 d.) dėl N. Dušanskio veiklos, susijusios su padarytais nusikaltimais žmoniškumui, ir apie tuos KGB darbuotojus, kurie pasirašė mirties bausmės vykdymo aktą ir turėjo dalyvauti ją vykdant. Pačioje A. Ramanausko byloje mirties bausmės akto originalo jau nebebuvo. Šį aktą pasirašė LSSR prokuroro pavaduotojas Baklaninas, LSSR KGB Įskaitos-archyvinio skyriaus viršininkas A. Mylnikovas, LSSR KGB Vidaus kalėjimo viršininkas K. Petrauskas ir KGB tardymo izoliatoriaus viršininko padėjėjas V. Podoroga. Kazys Petrauskas (1924–1988) trečdalį amžiaus išbuvo KGB kalėjimo viršininku (nuo 1954 m. balandžio 7 d. iki 1987 m. gegužės 4 d.), o Vilniuje tuo laiku gyvenusi jo duktė, sulaukusi skambučio iš Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, atsakė, kad šeimoje nei apie tėvo darbinę veiklą, nei apie Vanagą jokių kalbų nebuvo.

Mirties bausme nubaustų palaikų slėpimas Sovietų Sąjungoje turėjo gilias tradicijas, susiformavusias dar 1930–1937 m. Ne tik slėpimas, bet ir sąmoningas naikinimas. Štai pagal 1952 m. vasario 19 d. LSSR MGB „A" skyriaus viršininko pplk. P. Grišino raštą MGB gen. mjr. A. Gercovskiui (jis pats buvo 1953 m. spalio 3 d. suimtas ir 1955 m. nuteistas 10 metų laisvės atėmimo bausme), mirties bausme nubaustų ir nužudytų žmonių kapavietės turėjo būti sunaikintos cheminėmis priemonėmis. KGB archyvų tvarkytojas ir Lietuvoje nužudytų rezistencijos dalyvių kapų prižiūrėtojas (turėjęs informacijos apie slaptus palaidojimus) Aleksejus Mylnikovas nuo 1954 iki 1970 m. toliau tvarkė šiuos reikalus, vadovaudamas archyviniam skyriui, ir prižiūrėjo, kad slėptos mirtininkų palaikų vietos neiškiltų viešumon.

Vidaus kalėjimo budintis viršininko padėjėjas, iš Ukrainos kilęs Vasilijus Podoroga iki 1970 m. dirbo KGB tardymo izoliatoriaus viršininko padėjėju ir tuo pačiu metu buvo pagrindinis budelis. Vėliau jį buvo galima sutikti kaip KGB garažų sargą ir poliklinikos budėtoją (1978–1987), tačiau apie 1990 m. jo pėdsakai išnyksta. Sklido kalbos, kad jis išvyko ar net buvo išvežtas į Ukrainą. Teko kreiptis į Ukrainos tarnybas, deja, 2018 m. vasarą Podorogos pėdsakų taip ir nebuvo surasta.

[496] Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-81-317/2015 (Nr. 20-9-00479-14, Stanislovui Drėlingui), t. 4, l. 190.

Atrasta Vanago užkasimo vieta – sušaudytų kriminalinių nusikaltėlių palaikai viršuje

Adolfas Ramanauskas-Vanagas

Ieškant galimų slaptų palaidojimo vietų, Vilniuje ir greta miesto buvo atlikta apie 20 žvalgybinių tyrimų. Kapinių planai, laidojimo knygos niekuo negali padėti, kol nėra kokių nors orientyrų. Ir štai 2015 m. istorikas Darius Indrišionis rado Vidaus reikalų ministerijos bylą su 1956–1969 m. kriminalinių nusikaltėlių mirties nuosprendžiais ir dokumentais, kuriuose rašyta, kad Vilniaus Našlaičių kapinėse buvo užkasti mirties bausme nuteisti kriminaliniai nusikaltėliai. Taip atsirado versija apie galbūt kartu palaidotus ir politinius kalinius. Sugretinus duomenis paaiškėjo, kad tą pačią 1957 m. lapkričio 29 d., kaip ir A. Ramanauskas-Vanagas, Lukiškių kalėjime buvo sušaudyti du kriminaliniai nusikaltėliai. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istorikas Dalius Žygelis papasakojo, kad kapinėse jau net kauburėlių nesimato, jos nuo 1973 m. smarkiai apleistos. 2016 m. atsirado liudininkė, kurios senelis palaidotas Našlaičių kapinėse. Ji nurodė ir beveik tikslią vietą, informaciją, kurią buvo gavusi iš buvusio tų kapinių duobkasio, kuris užkasė jos senelį, savo buvusį kaimyną. Duobkasys, gavęs signalą iš KGB ar VRM, dieną

paruošdavo kapus, iškasdavo duobes, o atvykęs naktį kūnus sumesdavo į duobes ir užkasdavo. Buvo rastas ir to duobkasio sūnus, paauglystėje padėdavęs tėvui kasti duobes. Tai buvo antras orientyras ir, tikrinant šią versiją, Našlaičių kapinėse 2017 m. rasti pirmieji sušaudytų žmonių palaikai. Archeologas Gintautas Vėlius papasakojo, kad ypač padėjo 1962 m. kapinių inventorizacijos planas, leidęs susieti dokumentus su geografine aplinka ir nustatyti neidentifikuotų kapų vietas. Archeologiniai tyrimai parodė, kad politinių kalinių palaikai buvo slepiami įterpiant juos tarp kitų kapų. Paaiškėjo, kad Našlaičių kapinėse laidoti ne tik negyvi gimę kūdikiai, įvairiose ligoninėse mirę ar neturintys artimųjų bei neatpažinti asmenys, benamiai, bet ir 1956–1969 m. sušaudytų žmonių palaikai. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro atliktų tyrimų duomenimis, per tą laikotarpį Vilniuje mirties bausmė įvykdyta 205 asmenims, iš kurių beveik trečdaliui egzekucijos atliktos LTSR KGB vidaus kalėjime (kiti nuteisti už kriminalinius nusikaltimus ir sušaudyti Lukiškių kalėjime).

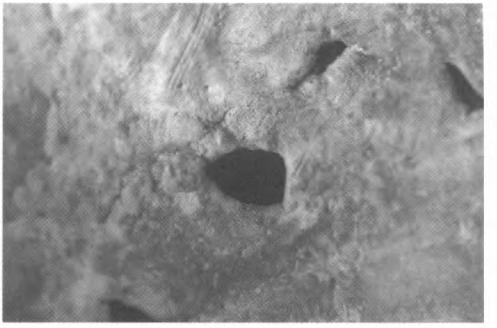

Sužalojimai Vanago kaukolėje

Pagaliau 2018 m. birželio 1 d. pavyko nustatyti vietą, kur galėjo būti paslėpti A. Ramanausko-Vanago palaikai. Kasinėjant rasti palaikai buvo vežami į Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos katedrą, kur detaliai tiriami ir aprašomi, o po to tolesniam identifikavimui keliaudavo į Teismo medicinos tarnybą, kurios specialistai lygino palaikus su A. Ramanausko-Vanago nuotraukomis iš KGB bylos. Kapavietėje Nr. 27 buvo rasti trys kūnai ir pagal Teismo medicinos tarnybos tyrimus vieni palaikai buvo panašūs į A. Ramanausko-Vanago. Įvertinus kaukolės formą, ją gretinant su partizano rentgenograma, sulyginus dantų būklę, viskas sutapo idealiai. DNR tyrimai šias prielaidas taip pat patvirtino[497]. Kiti du kūnai, kurie buvo užmesti ant viršaus, buvo tą pačią dieną sušaudytų kriminalinių nusikaltėlių.

Peržiūrėję cheminių medžiagų nesunaikintų palaikų fragmentus (išlikimas siekė 80 proc.), rentgenogramas ir kompiuterinės tomografijos vaizdus, VU Medicinos fakulteto ekspertai tiksliai nustatė ir sužalojimus, kuriuos buvo patyręs A. Ramanauskas-Vanagas: trijų krūtinės slankstelių kompresiniai lūžiai ir dešiniojo stipinkaulio tipinės vietos lūžis (senos traumos, matyt, patirtos kritus nuo arklio ar kitomis aplinkybėmis), bet šonkaulių krūtinkauliniai galai smarkiai apnykę ir nustatyti, ar šiose dalyse buvo lūžių, jau buvo neįmanoma. Lūžių ar panašių pažeidimų šonkaulių nugarinėse dalyse nenustatyta. Kaukolės kaktikaulio kairėje pusėje matoma kaulo reakcija, kuri atitinka ir išorinius pakitimus (nesugijusios kraujosruvos žymės). Tokie pakitimai gali būti traumos padarinys (epidūrinė hematoma), nors kaulo lūžių požymių nematyti. Sužalojimas buku objektu sukeltas 2–4 savaitės iki mirties. Akiduobės dešinėje pusėje pasinaudojant fiksuoti penki

[497] Antanavičius Ugnius, tyrėjai papasakojo, kaip pavyko rasti A. Ramanausko-Vanago palaikus: padėjo moteris, kurios senelį palaidojo greta, ir KGB duobkasio sūnus, 2018 06 08, https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/tyrejai-pasakoja-kaip-pavyko-rasti-ir-identifikuoti-a-ramanausko-vanago-palaikus-ziurekite-tiesiogiai-56-983704?copied (žr. 2018 09 10).

skyliniai sužalojimai – labai aiškiai matėsi, jog tai sugijusios durtinės žaizdos (du sužalojimai buvo 4x3 mm, kiti – 4x2 mm, 3x2 mm ir 5x1 mm dydžių), patirtų kankinimų žymės... Ekspertų nuomone, „sužalojimo įrankis – aštrus, duriančių savybių įrankis“[498]. Tai buvo paskutinės ekspertizės, kurios visiškai patvirtino istorinių tyrimų išvadas dėl A. Ramanausko-Vanago 1956 m. spalio 12 d. patirtų kankinimų.

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. Vasario 16-sios deklaracijos signataras, LLKS gynybos pajėgų vadas, LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pirmasis pavaduotojas Adolfas Ramanauskas-Vanagas 2018 m. spalio 6 d. iškilmingai palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse, valstybės vadovų panteone. Vos už 200 metrų nuo buvusios slaptos kapavietės...

[498] Autoriaus pokalbis su VU Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros dr. Justina Kozakaite; 2018 10 01 Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Biomedicinos mokslų institute atliktų Adolfo Ramanausko-Vanago palaikų atropologinių tyrimų išvados.

IŠVADOS

1. Ištyrus trumpiausią A. Ramanausko biografijos epizodą (1941 m. birželio 22 d.–liepos 10 d.) paaiškėjo, kad Druskininkuose birželio 23 ar 24 d. jis buvo priimtas į vietinį apsaugos būrį (iš viso buvo du būriai po 18–20 žmonių, kurie sudarė ats. ltn. Jakavonio vadovaujamą kuopą). Jo vadovaujamas būrys kurorte saugojo valstybinį turtą, nevykdė jokių suėmimų ar kitokių represijų. Tyrimo metu nerasta jokių įrodymų, kad A. Ramanauskas būtų kokiu nors būdu talkinęs vokiečių okupantams ar priklausęs būriui ilgiau negu dvi savaites. Dėl nevaldomos padėties, vokiečių kareiviams tebeplėšiant paliktus sandėlius, A. Ramanauskas iki 1941 m. liepos 7 d. šių pareigų atsisakė. Šiuos faktus patvirtina archyviniai dokumentai.

2. Alytaus NKGB darbuotojai 1945 m. pradžioje A. Ramanauską slapta sulaikė ir Alytaus NKGB viršininko pavaduotojas, valstybės saugumo kapitonas Platovas užpildė verbavimo dokumentus „kompromituojančios informacijos pagrindu". Tai tik paspartino jau anksčiau apgalvotą pasitraukimą į ginkluoto pogrindžio gretas. Išvengęs suėmimo ir NKGB agentūrinių pinklių, A. Ramanauskas tapo Vanagu ir vėliau neslėpė šio verbavimo epizodo nuo draugų ir artimųjų, minėjo po dešimtmečio rašytuose memuaruose „Partizanų gretose..." LSSR Aukščiausiojo Teismo dokumentuose užfiksuota tik dalis jo parodymų, neįrašant į protokolą to, ką tuomet kalbėjo Vanagas: „Kartą iššaukė saugumas, ir norėjo mane užverbuoti, bet aš nesutikau. Grasino."

3. 1945 m. balandžio mėn. pabaigoje pasitraukęs į ginkluoto pasipriešinimo gretas A. Ramanauskas-Vanagas prisidėjo prie to, kad partizanų daliniai virstų koviniais vienetais, kurie laikosi drausmės statuto, organizacinių ir operatyvinių nurodymų. Taip buvo galima išvengti nuostolių dėl prastesnio apmokymo ar išdavysčių. Jis stengėsi užtikrinti tikslų drausmės nuostatų taikymą kovojant su šnipais, o sužinojęs apie įtartinas aplinkybes vykdant karo lauko teismų nuosprendžius, reikalavo liudijimus apie nusikaltimus pagrįsti ir taikyti bausmes tik konkrečiam okupanto naudai veikiančiam asmeniui. Už partizanų padarytus nusikaltimus Vanagas bausdavo griežtai ir siekė vadų atsakomybės už jų pavaldinių padarytus drausmės bei statuto pažeidimus.

4. 1947 m. rugsėjo 24–25 d. vykusiame Dainavos apygardos vadų sąskrydyje A. Ramanauskas-Vanagas buvo išrinktas Dainavos apygardos vadu ir iš karto pareikalavo, kad būtų vengiama civilių aukų. Karo lauko teismo nuosprendžio skyrimo procedūra buvo padaryta sudėtingesnė, neleidžianti vienasmeniškų sprendimų. Tačiau savo šeimai padėti jis negalėjo: į Sibirą buvo ištremtas tėvas Liudas Ramanauskas, jaunesnis brolis Albinas ir sesuo Aldona.

5. Kuklus ir principingas vadas tapo pogrindinės spaudos leidybos organizatoriumi. Vanagas pats rašė straipsnius, piešė karikatūras, spausdino: 1945 m. Merkio bataliono laikraštį „Trečias skambutis", 1946–1947 m. Merkio rinktinės laikraštį „Mylėk Tėvynę", 1947–1949 m. Dainavos apygardos laikraštį „Laisvės varpas", 1949–1950 m. Pietų Lietuvos srities laikraštį „Partizanas" ir kitus.

6. 1948 m. rudenį išrinktas Pietų Lietuvos (vėliau pavadintos Nemuno vardu) partizanų srities vadu, lapkričio mėn. kartu su Tauro apygardos vadu iškeliavo į Žemaitiją tartis su kitų apygardų vadais dėl bendros vadovybės sukūrimo. Susitikę 1949 m. vasario 2–22 d. jie įsteigė Lietuvos laisvės kovos sąjūdį. Vanagas tapo LLKS Tarybos prezidiumo pirmininku išrinkto J. Žemaičio-Vytauto pirmuoju pavaduotoju. 1949 m. vasario 16 d. pasirašęs Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos deklaraciją, diskusijose dėl turinio pasisakė už nepriklausomos bei demokratinės, socialiai atsakingos Lietuvos valstybės atkūrimą pagal 1922 m. konstituciją.

7. 1949 m. balandžio mėn. Vanagas sugrįžo į Dainavos apygardą ir ėmėsi kovos su alkoholio vartojimu: buvo atspausdinti specialūs pasižadėjimai, kuriuos pasirašydami partizanai įsipareigodavo negerti degtinės. Be to, į sąjūdį buvo priimami tik tie, kurie iš karto tai pasižadėdavo. 1949 m. antrą pusmetį buvo pasiekta, kad 80 proc. Dainavos apygardos partizanų nebevartojo alkoholio. Tai kėlė sąjūdžio autoritetą, nes gyventojai labiau pasitikėjo jų vedama kova prieš vagis ir plėšikus, kurie kartais prisidengdavo partizanų vardu.

8. Vadovavimą Pietų Lietuvos sričiai Vanagas pradėjo, kai Dainavos ir Tauro apygardose buvo apie 500 ginkluotų kovotojų. 1949 m. rudenį LLKS prezidiumo pirmininko jis buvo paskirtas LLKS gynybos pajėgų vadu, suteikiant jam partizanų pulkininko leitenanto laipsnį. 1950 m. pradžioje perimdamas šias pareigas, Tauro ir Dainavos apygardose dar turėjo apie 250 aktyvių ginkluotų partizanų. 1952 m. sausio 30 d. dėl ligos iš LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pareigų pasitraukė J. Žemaitis-Vytautas ir pasiūlė į jo vietą išrinkti pirmąjį pavaduotoją Vanagą. Tačiau, silpstant ir trūkinėjant tarpusavio ryšiams, formalus pareigų perėmimas neįvyko. Nuo 1953 m. vasaros A. Ramanauskas-Vanagas liko aukščiausiu LLKS pareigūnu.

9. MGB, vėliau, KGB siekė suimti arba sunaikinti Vanagą: vykdė slaptus rėmėjų suėmimus, kankino („aktyvus tardymas") ir žudė paimtus į nelaisvę partizanus, naudojo agentus smogikus, specialius preparatus (psichotropinius preparatus, migdomuosius, kapsules su dujomis...), užmaskuotas specialias minas (spausdinimo mašinėles, „ryšininkų" perduodamus paketus...), verbavo agentus ir stengėsi juos infiltruoti į pasipriešinimo gretas. Tačiau informaciją apie A. Ramanausko ir jo žmonos buvimo vietas gaudavo tik apytikslią ir dažnai pavėluotą.

10. 1951 m. MGB pasisekė pietų Lietuvoje nužudyti daugiau kaip šimtą partizanų ir suimti kelis šimtus ryšininkų bei rėmėjų. Tai sudavė stiprų smūgių, po kurio pasipriešinimas jau nebeatgavo buvusios jėgos. Tačiau vyriausiojo LLKS gynybos pajėgų vado ir pirmojo LLKS prezidiumo pirmininko pavaduotojo A. Ramanausko surasti saugumui nepavyko.

11. 1951 m. pabaigoje partizanų vadai dar palaikė fragmentiškus tarpusavio ryšius, tačiau tai darėsi vis pavojingiau dėl infiltruotų MGB agentų ir jų perimtų ryšio kanalų bei sukurtų fiktyvių štabų. Nuo 1952 m. vidurio žemesnės Pietų Lietuvos srities struktūros (nuo apygardų iki rinktinių štabų) su retomis išimtimis jau buvo kontroliuojamos partizanais apsimetusių MGB agentų. Kiekvienas Vanago kontaktas su šiais struktūriniais dariniais grėsė išsišifravimu. 1953 m. pradžioje jis dingo iš MGB kontroliuojamų netikrų štabų akiračio.

12. Tik 1955 m. pavasarį KGB pavyko sužinoti dalį Vanago įpročių, naudojamus netikrus vaiko vardus, gyvenimo būdo ypatybes ir apie jo rašomą prisiminimų knygą. Palaipsniui sužinojo, kur ir pas ką Vanagas su šeima slapstėsi iki 1956 m. pavasario.

13. A. Urbonas – agentas „Žinomas", MGB padedamas, 1952–1953 m. Kauno pakraštyje specialiai priviliojimui pasistatė namą ir kelerius metus laukė Vanago apsilankymo. Prieš atvykdamas į Kauną, 1956 m. spalio pirmomis dienomis A. Ramanauskas lankėsi Vilniuje, tikslinosi būsimos nakvynės vietos saugumą ir buvusio pažįstamo gyvenimo aplinkybes.

14. 1956 m. spalio 12 d. 8 val. 20–35 min. A. Ramanauskas su žmona buvo sulaikyti. KGB tikėjosi sužinoti A. Ramanausko ryšius su užsieniu, rasti slaptaraščius ir šifrą, nustatyti jo paskutinius adresus ir surasti slaptavietes. Į KGB vidaus kalėjimą kpt. N. Šabaldinas atvedė A. Ramanauską 13 val. ir, padarius bylai būtiną asmens fotografiją, vėl išvedė – slaptam tardymui. 15 val. sužalotą, aptvarstytą masyviais raiščiais kalinį į kamerą sugrąžino du KGB darbuotojai – N. Šabaldinas ir G. Blochas. 16 val. 30 min. A. Ramanauskas be sąmonės atvežtas į Lukiškių kalėjimo ligoninę.

15. KGB pirmininko pareigas ėjęs plk. J. Sinicinas, KGB pirmininko pavaduotojas plk. L. Martavičius ir jų pavaldinys mjr. N. Dušanskis iki 1954 m. buvo atsakingi ne tik už agentų smogikų naudojimą, bet ir už „aktyvių tardymo metodų" (t. y. kankinimų) sankcionavimą. Apie A. Ramanausko bandymą „pasidaryti lytinių organų sužalojimus su tikslu nusižudyti" savo pavaldiniui pirmas papasakojo N. Dušanskis. Be to, jis užsiminė, kad L. Martavičius gąsdino A. Ramanauską galimais kankinimais. Kadangi J. Sinicinas pats lydėjo A. Ramanauską, galima pagrįstai kelti versiją,

jog kankinimai vyko pirmiausia su jo žinia ir dalyvavimu. Vykdytojais galėjo būti N. Dušanskis ir jo pavaldiniai Gilelis Blochas ir Nikolajus Šabaldinas.

16. Po slapto tardymo L. Martavičius specialiu slaptu ryšiu nedelsdamas informavo SSRS KGB 4-os valdybos viršininką F. Charitonovą: „Adresų, kur gyveno, kol kas nesako." KGB domino ne šiaip adresai, o vietos, kur slepiami dokumentai, archyvai, rankraščiai, ginklai. Kankintojai nesuvokė, kad pirmiausia A. Ramanauskas slėpė dukros gyvenamąją vietą.

17. A. Ramanauską išvežus į ligoninę, prasidėjo kankinimų slėpimo istorija. KGB vadovybei reikėjo greitai surinkti visų jį mačiusių prižiūrėtojų paaiškinimus. Bandymo nusižudyti versija turėjo likti vienintele. Pirmiausia šis gandas buvo platinamas pačiuose KGB rūmuose – jį savo bendradarbiams su visomis išgalvotomis detalėmis pasakojo ir N. Dušanskis, ir L. Martavičius. Apie kitus kūno sužalojimus – perpjautas pirštо sausgysles, sumušimus ant pilvo, ausies sužeidimą – išvis nutylėta. 1992 m. Generalinėje prokuratūroje apklausiant dar gyvus šiuos vidaus kalėjimo prižiūrėtojus nebuvo užčiuopti svarbūs prieštaravimai jų parodymuose ir KGB dokumentuose (pvz., nesutampantis nurodomas laikas).

18. 1957 m. lapkričio 10 d. A. Ramanauskas buvo išvežtas į KGB vidaus kalėjimą tardyti, nors tik prieš kelias dienas su kitų pagalba pradėjęs judėti, asteninės būsenos, ne iki galo užgijusių žaizdų bei galvos skausmų kamuojamas, viena ausimi blogai girdintis ir viena akimi nebematantis.

19. Ir A. Ramanauskas, ir tardoma jo žmona B. Mažeikaitė slėpė savo dukters (ir ją globojusios A. Mažeikienės) gyvenamąją vietą. Nuo spalio 17 d. iki lapkričio 26 d. B. Mažeikaitė tardoma išvis tylėjo. Sužinojusi apie suimtą dukrą su vyru, A. Mažeikienė iš jų paskutinės gyvenamosios vietos Rokiškio raj. išsinešė (sunaikino ar paslėpė) slaptaraščio indelį ir antspaudus.

20. A. Ramanauską tardė KGB Tardymo skyriaus poskyrio viršininkas pulkininkas A. Čelnokovas ir V. Bašinskas. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro specialistas 2018 m. nustatė, kad 1956 m. spalio 12 ir lapkričio 16 d. parašai bei vienas A. Ramanausko vardu parašytas pakvitavimas apie gautus daiktus buvo suklastoti.

21. Gyjančių žaizdų ir galvos skausmų kamuojamas, vos judantis ar visai nepaeinantis partizanų vadas buvo tardomas gana intensyviai. Tačiau nepaisydamas prastos sveikatos jis aiškiai nurodė savo motyvaciją, kodėl įsitraukė į pasipriešinimo

gretas: „Norėdamas kovoti prieš Tarybų Sąjungą, kadangi laikiau Lietuvos prisijungimą prie Sąjungos kaip okupaciją...“

22. Kai kurie tardymai (ar epizodai) nebuvo protokoluojami. Rasta, kad buvęs 16-osios divizijos artileristas, KGB Tardymo skyriaus darbuotojas kpt. Ivanas Mikšys kelis kartus (lapkričio 22–27 d.) buvo susitikęs su A. Ramanausku. Liko neaišku – kodėl?

23. A. Ramanauskas, kaip Dainavos apygardos ir Pietų Lietuvos srities vadas ir kaip LLKS gynybos pajėgų vadas, ragino kaupti partizanų archyvus ir pats juos slėpė. Pirmuosiuose asmeniniuose užrašuose įamžino 1945–1947 m. kovų patirtį. KGB tapo žinomos keturios slaptavietės su memuarais. Rankraščio „Partizanų gretose...“ pirmoji dalis 1954 m. vasarą buvo paslėpta šalia S. Bilinskienės sodybos. 1955 m. pavasarį atsiminimų antrą ir trečią dalis Vanagas perdavė Puvočių kaimo gyventojui V. Glavickui, o kitą antros dalies egzempliorių rudenį paliko A. Arbačiauskui. Trečios dalies rankraštis buvo Veisiejų rajono Krivonių kaime pas B. Visocką. Iš viso Alytaus, Jiezno, Varėnos ir Veisiejų rajonuose KGB surado 8 slaptavietes, kur paimta archyvų, asmeninių dienoraščių, trys memuarų tomai, rašomoji mašinėlė, radijas ir automatas su šaudmenimis.

24. 1957 m. sausio 21 d. A. Ramanauskas parašė laišką „LTSR Saugumo Komiteto pirmininkui“. Laiškas atrodytų kontraversiškas, tačiau vienas sakinys išduoda jo parašymo motyvą: „Pradine garantija būtų mano gyvybė ir, susitarus, mano šeimos likimas.“ Rašydamas ne itin išprususiems, ideologizuotiems KGB viršininkams suprantama kalba, A. Ramanauskas tiesiog zondavo savo kankintojų poziciją, vildamasis laimėti savo šeimai ateitį; šioje neakivaizdžioje diskusijoje taikė į prasidėjusią „atšilimo“ politiką, pasireiškusią oficialiu Stalino „asmens kulto“ ir dalies teroro pasmerkimu; tikėjosi išsiaiškinti KGB nusiteikimą jo šeimos bei rėmėjų atžvilgiu, jei jau pasikeitė sovietinio teroro vykdymo praktika. A. Ramanausko apeliavimas į „besikeičiančią“ sovietinę vidaus padėtį susijęs su noru padėti KGB akiratyje atsidūrusiems buvusiems pagalbininkams (po kelių mėnesių KGB iš tikrųjų atsisakė jiems kelti kokias nors bylas). A. Ramanauskas pasinaudojo ir tuo, kad KGB nežinojo visų rėmėjų ir pagalbininkų, kartu įtvirtino tardytojų tikėjimą, kad visos memuarų ir archyvų saugojimo vietos jų jau išaiškintos. Tik po 30 metų tapo žinoma, kad Vanagas sugebėjo nuslėpti paskutinę savo rankraščių saugojimo vietą – Punioje pas Juozą Lisauską.

25. Meistriškai manipuliuodamas sovietiniu žodynu ir kagėbistų pomėgiu girdėti tai, ko realiai nėra, A. Ramanauskas iš dalies pasiekė savo. Kalinimo režimas nepasikeitė, bet tardymai buvo nutraukti mėnesiui. Pavyko suklaidinti – 1957 m. vasario

mėn. tardymo planuose jau nebuvo numatyta ieškoti memuarų ir archyvų slaptaviečių. Kovo mėnesį žmonos byla buvo atskirta iš bendros bylos, teisme jai iškelti kaltinimai subliuško ir buvo pakeisti švelnesniais. Liepos mėnesį oficialiai atsisakyta rėmėjų ir pagalbininkų baudžiamojo persekiojimo. Galbūt visiems šiems pokyčiams buvo ir kitos priežastys, tačiau KGB vidaus kalėjimo vienutėje kalinamas Vanagas darė viską, kas buvo jo galioje, kad palengvintų kitų žmonių ir savo šeimos likimą.

26. Suradę Ramanauskų dukrą ir pralaužę 40 dienų B. Mažeikaitės tylą, KGB tardytojai per mėnesį intensyvių tardymų iš jos sugebėjo išgauti tik vietų, kuriose ji gyveno, dirbo, slapstėsi, pavadinimus. Visi Ramanauskų rėmėjai dar iki 1953 m. pavasario buvo arba nužudyti, arba suimti ir įkalinti Gulago lageriuose. O apie savo vyrą ji kalbėjo: „nežinau", „nemačiau", „nesidomėjau", „išeidavau ir nesiklausydavau" ir pan. Nesant daugiau liudininkų, tokia dar gerokai iki suėmimo aptarta jų laikysena pasiteisino. A. Ramanauskas kategoriškai neigė bet kokius KGB kaltinimus žmonai (nors ji iš tikrųjų priklausė pogrindinei organizacijai ir turėjo slapyvardį Vanda).

27. 1957 m. gegužės 8 d. LSSR Aukščiausiajame Teisme teisiant B. Mažeikaitę nė vienas iš liudininkų nepatvirtino jai inkriminuojamų nusikaltimų. Advokatas Ovsėjus Levitanas pasiūlė kaltinimą perkvalifikuoti ir skirti švelniausią bausmę. KGB pusę metų kurti kaltinimai subyrėjo.

28. Iki 1957 m. liepos KGB taip ir nepavyko įrodyti, kad A. Ramanauskas tiesiogiai vadovavo bent vienam „teroristiniam aktui". Todėl byla buvo papildyta KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio ir 4-os valdybos viršininko pplk. J. Obukausko pasirašyta pažyma „Apie buržuazinio-nacionalistinio pogrindžio bei jo ginkluotųjų gaujų kilmę ir veiklą Lietuvos TSR", kuri tapo kaltinamojo akto pagrindu (apie Vanago vadovaujamų dalinių tariamai nužudytus 8000 žmonių).

29. Susipažindamas su tokiais kaltinimais A. Ramanauskas pateikė savo paaiškinimus, tačiau bylos eigoje tai niekaip neatsispindėjo – skambėjo tik jam surašyti kaltinimai. Iš KGB skyrių apskritai nebuvo gauta jokių dokumentų ar medžiagos, kuri patvirtintų kokias nors A. Ramanausko kaltes. Į bylą buvo susegti įvairiausi mirties liudijimai ar pažymos apie žuvusius nuo partizanų rankos („nustatyta" be jokių tyrimų), tačiau net ir juos visus suskaičiavus tebuvo apie 300 pavardžių: apie 70 okupantų kareivių ir saugumiečių, stribų ir milicininkų, ginkluotų partinių ir sovietinių aktyvistų bei 230, iš kurių mirties aktų neaišku, ar tai buvo ginkluoti civiliai (atviri okupacinės valdžios šalininkai), ar pasipriešinimo dalyvių išdavystėmis ir šnipinėjimu įtarti okupantų talkininkai. Tame skaičiuje atsirado Merkio rinktinės ir kitų Dzūkijoje veikusių junginių karo lauko teismų dokumentai su mirties

bausmės nuosprendžiais beveik 140 asmenų (dalis pavardžių sutapo su KGB iš apylinkių surinktomis pavardėmis). Nei 8000, nei 500 tariamai partizanų „nužudytų civilių" skaičiams pagrįsti KGB neturėjo jokių realių duomenų.

35. Drausmės ir tvarkos palaikymas partizaninės kovos sąlygomis nebuvo paprastas reikalas, tam reikėjo nuolatinio vadų dalyvavimo. Būtent kova su piktnaudžiavimu, savivaliavimu ir kerštu dominavimu pabrėžė partizaninės valdžios legitimumą. Vos ne kiekvieną kaltinimo punktą paneigęs ar patvirtinęs tik iš dalies, A. Ramanauskas vis tiek negalėjo tikėtis, kad kaltinamoji išvada bus pakeista. Okupacinė valdžia Vanago nelaikė karo belaisviu. Jis buvo labai nepatogus tos valdžios nusikaltimų ir neteisėtumų liudininkas, su kuriuo siekta bet kokia kaina ir kuo skubiau susidoroti.

36. A. Ramanausko pareiškime KGB pirmininkui suformuluotas pageidavimas, „kad pirm negu byla bus perduoda prokurorui, kaltinamojoje medžiagoje būtų padaryta kai kurie papildymai bei ištaisyti netikslumai", buvo ignoruojamas. Tačiau vis tik buvo organizuotas A. Ramanausko paskutinis susitikimas su aštuonmete dukra (spėjama, kad 1957 m. rugsėjo 11 d.). Visą kitą laiką KGB tardytojai skyrė jo psichologiniam apdorojimui prieš teismo posėdį. Jiems labai rūpėjo, ką ir kaip paskutinis likęs pasipriešinimo sąjūdžio lyderis pasakys, net jei teismas numatytas neviešas.

37. Į 1957 m. rugsėjo 24–25 d. vykusį teismą buvo pakviesti 33 liudininkai, iš kurių tik trečdalis asmeniškai pažinojo A. Ramanauską, o kiti – sovietiniai partiniai aktyvistai, stribai. Teismo sekretorė į posėdžio protokolą rašė tik dalį jo sakytų žodžių. KGB darė viską, kad A. Ramanauskas teisme neprasitartų apie 1956 m. vykdytus kankinimus. Iš kalėjime skaitomos spaudos žinodamas apie politines permainas Sovietų Sąjungoje, jis užsiminė, kad lygiai taip pat už taikytas žiaurias priemones turėtų atgailauti ir sovietinės struktūros. Tokios užuominos ir dvigubas prasmes slėpę A. Ramanausko pasisakymai rodo, kad jis nenorėjo būti tik stebėtoju. Net ir žinodamas, kad uždarame okupantų teismo posėdyje jo daugiau niekas negirdi ir tai neturės jokios įtakos nuosprendžiui, jis aiškino, tikslino, neigė, demaskavo ir įrodinėjo. Gynė pasipriešinimo veiksmų teisėtumą ir okupantus vadino okupantais, o savo kovą – kova dėl Lietuvos nepriklausomybės.

38. Paskutinio žodžio pabaigoje A. Ramanauskas pasakė savo vieną svarbiausių frazių: „Per savo gyvenimą ne kartą žiūrėjau mirčiai į akis ir todėl nebijočiau ir dabar pasakyti, kad mano vesta kova buvo šventa."

39. Nuosprendžio pabaigoje, ignoruojant visus parodymus, melagingai konstatuota: „Kaltė dėl ankščiau išdėstytų nusikaltimų yra įrodyta paties Ramanausko parodymais, liudytojų parodymais, Ramanausko rašytais „atsiminimais" ir prie bylos prijungta pogrindžio archyvine medžiaga." Nuteisto mirties bausme A. Ramanausko advokato I. Zalecko pasirašytas malonės prašymas iš bylos dingo.

40. 1957 m. lapkričio 29 d. mirties bausmė įvykdyta. KGB budeliui Vasilijui Podorogai tai buvo tik trečioji egzekucija. Tą naktį dvi mirties bausmės buvo įvykdytos ir Lukiškių kalėjime (už žmogžudystes – Antanui Grigaliūnui ir Antanui Launikoniui). Kriminalinius ir politinius kalinius užkasti vienoje duobėje buvo dalis KGB maskavimo metodikos – visi trys sušaudyti kaliniai 2018 m. buvo atrasti vienoje duobėje Vilniaus Našlaičių kapinėse. Ekspertai, tirdami ekshumuotą Vanago kaukolę, nustatė, kad jis buvo dar kartą žiauriai sumuštas (rastos apgijusių žaizdų žymės) ir greičiausiai buvo nušautas ne įprastai – į pakaušį, o iš priekio, iš kairės pusės pro žandikaulį, ir trumpą laiką dar galėjo būti gyvas.

41. Lietuvos generalinės prokuratūros prašymu 1992–1993 m. buvo atliktos teismo medicinos ekspertizės, siekiant įvertinti KGB dokumentuose nurodytas aplinkybes apie A. Ramanausko „bandymą nusižudyti". Medicinos kriminalistikos laboratorijoje nustatyta, kad kankinimo įrankiai buvo skirtingų konstrukcinių savybių ir sužalojimai padaryti aštriu būdu – pjaunant ar kerpant (žirklėmis), o ne lango kabliuku, kaip teigė KGB. Bandant tokius sužalojimus atlikti pačiam sau, ypatingas fizinis skausmas paralyžiuotų veiksmus, atimtų jėgas. Ekspertų nuomone, A. Ramanauskas sužalojimų visumos pats sau pasidaryti negalėjo.

42. A. Ramanausko kankinimo ir sužalojimo tyrimas, pradėtas 1992 m., nuolat buvo stabdomas. Nustačius N. Dušanskio gyvenamąją vietą Izraelyje, 1999 m. pirmą kartą buvo kreiptasi su teisinės pagalbos prašymu apklausti įtariamąjį. 2000 m. Izraelio prokuratūra atmetė prašymą kaip diskriminacinį, nes kitiems aukšto rango Lietuvos SSR KGB ar NKVD pareigūnams baudžiamosios bylos nebuvo iškeltos. Izraelio atstovai buvo teisūs – nebuvo pradėtos bylos dar gyvam esančiam N. Dušanskio viršininkui L. Martavičiui, budeliui V. Podorogai bei kitiems su Vanago kankinimu ir nužudymu susijusiems asmenims.

43. Daugiau kaip ketverius metus netirta byla vėl buvo atnaujinta 2001 m. – tuomet pradėti ieškoti kiti KGB darbuotojai, kurie galėjo dalyvauti vykdant nusikaltimus. Antrą kartą kreiptasi į Izraelio teisingumo ministeriją su prašymu išduoti N. Dušanskį Lietuvos Respublikai, bet atsakymo negauta septynerius metus, iki jo mirties. Suskaidžius bylą į atskirus epizodus, ikiteisminis tyrimas dėl nusikalstamų veiksmų prieš A. Ramanauską ir jo žmoną buvo vedamas kitų įtariamųjų atžvilgiu.

44. Pagrindinė A. Ramanausko kankinimo ir nužudymo byla 2010 m. spalio 1 d. eilinį kartą buvo sustabdyta, nes „visi reikiami proceso veiksmai atlikti ir išnaudotos visos galimybės nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, tačiau toks asmuo taip ir nebuvo nustatytas".

45. Tik 2018 m. pavyko nustatyti vietą, kur galėjo būti paslėpti A. Ramanausko-Vanago palaikai. Vilniaus Našlaičių kapinėse, kapavietėje Nr. 27, buvo rasti trys kūnai: du kūnai, užmesti ant viršaus, buvo sušaudytų kriminalinių nusikaltėlių, o pačioje apačioje – A. Ramanausko. Kaukolėje rastos kelios savaitės iki mirties patirtos traumos-sumušimo nesugijusios žymės, akiduobės dešinėje pusėje fiksuoti penki skyliniai sužalojimai – labai aiškiai matomos sugijusios durtinės žaizdos – 1956 m. spalio 12 d. kankinimų žymės.

46. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. Vasario 16-sios deklaracijos signataras, LLKS gynybos pajėgų vadas, LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pirmasis pavaduotojas Adolfas Ramanauskas-Vanagas 2018 m. spalio 6 d. iškilmingai palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse, valstybės vadovų panteone. Vos už 200 metrų nuo buvusios slaptos kapavietės.

ADOLFAS RAMANAUSKAS-VANAGAS

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. Vasario 16-sios deklaracijos signataras, LLKS gynybos pajėgų vadas, LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pirmasis pavaduotojas, aukščiausias LLKS pareigūnas iki 1956 m.

Adolfas Ramanauskas gimė 1918 m. kovo 6 d. New Britain mieste, JAV. Būdamas trejų metų su tėvais grįžo į Lietuvą.

1936 m. A. Ramanauskas baigė Lazdijų „Žiburio" gimnaziją, 1937 m. – Seinų valstybinės gimnazijos 8 klasę ir išvyko studijuoti į Klaipėdos valstybinį pedagoginį institutą. 1939 m. šis institutas buvo perkeltas į Panevėžį, todėl 1939 m. A. Ramanauskas baigė jau Panevėžio valstybinį Pedagoginį institutą. 1940 m. jis baigė Kauno karo mokyklos XV aspirantų laidą.

1942–1945 m. A. Ramanauskas dėstė Alytaus mokytojų seminarijoje.

1945 m. balandžio 25 d. nusprendė nebūti pasyviu sovietinės okupacijos stebėtoju ir tapo partizanu, Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės gynėju.

Laisvės kovotojo kelią A. Ramanauskas pradėjo Nemunaičio apylinkėse veikusiame partizanų būryje ir jau pirmą dieną buvo išrinktas jo vadu. Pasirinko Vanago slapyvardį. Būdamas puikus organizatorius, A. Ramanauskas-Vanagas suvienijo Merkinės ir Alovės valsčiuje išsibarsčiusius partizanų būrius į 140 vyrų kuopą ir jai vadovavo. 1945 m. rudenį ji tapo Dzūkų grupės dalimi. Vėliau ta kuopa buvo performuota į batalioną, o A. Ramanauskas-Vanagas paskirtas jo vadu.

1945 m. A. Ramanauskas-Vanagas paskirtas Merkio rinktinės vadu.

1946 m. balandžio 23 d. A. Ramanauskas-Vanagas paskirtas Dainavos apygardos vado pirmuoju pavaduotoju.

1947 m. rugsėjo 24–25 d. per surengtus slaptus rinkimus Dainavos apygardos vadų sąskrydyje išrinktas šios apygardos partizanų vadu.

Būdamas darbštus ir principingas, A. Ramanauskas-Vanagas rodė gerą pavyzdį kitiems kovotojams, buvo tikras idealistas. Jo veikloje atsispindėjo ir pedagogo, ir karininko savybės. Jis gerai suprato, kad, norint tautos sąmonėje išlaikyti valstybingumo atkūrimo siekius, šalia ginkluoto pasipriešinimo reikalinga ir idėjinė politinė kova. A. Ramanauskas-Vanagas daug dėmesio skyrė pogrindžio spaudai – organizavo leidybą, redagavo ir pats rašė straipsnius įvairiems partizanų laikraščiams: „Trečias skambutis", „Mylėk Tėvynę", „Laisvės Varpas", „Svobodnoje slovo" (skirtas okupacinės kariuomenės kariams), „Partizanas" , „Miško Brolis".

1948 m. A. Ramanauskas-Vanagas išrinktas Pietų Lietuvos partizanų srities vadu.

Atlikęs ilgą ir pavojingą kelionę pėsčiomis iš Dzūkijos į Radviliškio rajoną, 1949 m. vasario 2–22 d. A. Ramanauskas-Vanagas dalyvavo visos Lietuvos vyriausiųjų partizanų vadų suvažiavime, kur buvo įkurtas Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis (LLKS) ir sudaryta vyriausioji partizanų vadovybė – vienintelė teisėta valdžia sovietų okupuotoje Lietuvoje. Suvažiavimas A. Ramanauską-Vanagą patvirtino Pietų Lietuvos srities partizanų vadu.

Adolfas Ramanauskas-Vanagas

A. Ramanauskas-Vanagas yra 1949 m. vasario 16 d. LLKS Tarybos priimtos Deklaracijos signataras.

1949 m. LLKS suvažiavimo metu A. Ramanauskui-Vanagui suteiktas laisvės kovotojų partizanų majoro laipsnis.

1949 m. lapkričio 3 d. LLKS prezidiumo pirmininko aktu Nr. 17 A. Ramanauskas-Vanagas patvirtintas LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pirmuoju pavaduotoju.

1949 m. rudenį, suteikus partizanų pulkininko leitenanto laipsnį, A. Ramanauskas-Vanagas paskirtas LLKS gynybos pajėgų vadu.

1951 m., tuo metu sunkiai sergančiam Lietuvos vyriausiajam partizanų vadui Jonui Žemaičiui-Vytautui pasiūlius, kaip pirmasis jo pavaduotojas, turėjo eiti LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pareigas. Nutrūkus ryšiams ir okupantams 1953 m. suėmus J. Žemaitį, jis liko aukščiausiu LLKS pareigūnu, net okupantų vadintas partizanų generolu.

1946 m. balandžio 9 d. A. Ramanauskas-Vanagas už organizacinį darbą pasipriešinimo sąjūdyje apdovanotas Uolumo juostele, už vadovavimą puolant Merkinę – Narsumo juostele. 1949 m. už narsumą ir nuopelnus LLKS apdovanotas 2-ojo laipsnio Laisvės Kovos Kryžiumi su kardais. 1950 m. LLKS Tarybos prezidiumas už drąsą, pasiaukojimą, sumanų vadovavimą ir organizacinio darbo nuopelnus A. Ramanauską-Vanagą apdovanojo 1-os ir 2-os rūšies 1-ojo laipsnio Laisvės Kovos Kryžiais.

1945 m. spalio 7 d. A. Ramanauskas-Vanagas susituokė su Birute Mažeikaite. 1948 m. jiems gimė dukra. B. Mažeikaitė-Ramanauskienė buvo Dainavos apygardos partizanė. Ji Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu yra apdovanota Vyčio Kryžiaus ordinu (po mirties).

Pasibaigus ginkluotai partizaninei laisvės kovai, A. Ramanauskas-Vanagas toliau tęsė ideologinę kovą: aprašė okupantų nusikaltimus lietuvių tautai, net 1955 m., būdamas LLKS gynybos pajėgų vadu, rengė pažymėjimus, kuriuos tvirtino antspaudu bei parašu ir įteikdavo aktyviausiems partizanų rėmėjams.

A. Ramanauskas-Vanagas parašė trijų dalių atsiminimus „Partizanų gretose...“ Tai Dainavos apygardos, Pietų Lietuvos srities laisvės kovų istorija. Jų rašymas tuo metu liudija apie nepalaužiamą A. Ramanausko-Vanago tikėjimą, kad ateityje Lietuva vis tiek bus laisva ir tikroji laisvės kovų istorija bus reikalinga. Šiuos atsiminimus jis slėpė pas patikimus žmones įvairiose pietų Lietuvos vietose, tikėdamasis, kad dalis jų vis tiek išliks. 1991 m. A. Ramanausko-Vanago atsiminimai pirmą kartą išleisti knyga „Daugel krito sūnų...“

Visą laisvės kovų laikotarpį MGB, vėliau KGB įnirtingai ieškojo partizanų vado A. Ramanausko-Vanago ir partizanės jo žmonos. Jų paieškai vadovavo aukščiausi LTSR saugumo sistemos pareigūnai. Suimti Ramanauskus KGB pavyko tik po 11 jo partizaninės kovos metų, 1956 m. spalio 12 d. Kaune. Jau pirmąją dieną jis buvo nuvežtas į Vilniaus KGB kalėjimą ir sadistiškai kankinamas. Kankinimai ir tardymai truko visus metus.

1957 m. rugsėjo 25 d. LSSR Aukščiausiasis Teismas partizanų vadą nuteisė mirti. 1957 m. lapkričio 29 d. A. Ramanauskas-Vanagas buvo sušaudytas. Kur KGB budeliai užkasė palaikus, nebuvo žinoma.

2018 m. birželio 1 d. Adolfo Ramanausko Vanago palaikai Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus universiteto darbuotojų buvo rasti Našlaičių kapinėse, Vilniuje.

2018 m. spalio 6 d. Adolfo Ramanausko Vanago palaikai iškilmingai palaidojami Vilniaus Antakalnio kapinėse, valstybės vadovų panteone.

ATMINIMO ĮAMŽINIMAS

1997 m. gruodžio 22 d. A. Ramanauskui-Vanagui suteiktas Kario savanorio statusas.

Pagal A. Ramanausko-Vanago laisvės kovų metų apdovanojimus, vadovaujantis Lietuvos Respublikos įstatymais, 1998 m. kovo 6 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu apdovanotas Vyčio Kryžiaus 2-ojo laipsnio ordinu (po mirties), 1999 m. vasario 1 d. – Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu (po mirties). 1998 m. sausio 26 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu A. Ramanauskui-Vanagui patvirtintas brigados generolo laipsnis.

Atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę, 1991 m., Kaune Adolfo Ramanausko-Vanago vardu pavadinta gatvė.

1994 m. Alytaus gimnazijai suteiktas Adolfo Ramanausko-Vanago vardas.

1996 m. Alytaus memoriale žuvusiems už Lietuvos laisvę Dainavos apygardos partizanams atminti įrengtas Adolfo Ramanausko-Vanago kenotafas.

1996 m. Lazdijuose, dvejuose gimnazijos, kurioje mokėsi A. Ramanauskas, pastatuose atidengtos atminimo lentos.

1998 m. Alytuje A. Ramanausko-Vanago vardo gimnazijoje atidengta atminimo lenta.

Merkinėje Kryžių kalnelio memorialo erdvėje pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais pastatytas vardinis kryžius ir paminklas (skulptorius Albertas Belevičius).

1998 m. nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas Stanislovas Kuzma sukūrė A. Ramanausko-Vanago bronzinį biustą jo vardo gimnazijai Alytuje.

1999 m. Lietuvos kariuomenės Nemenčinės kovinio rengimo centrui suteiktas generolo Adolfo Ramanausko vardas.

2006 m. Lietuvos kariuomenės generolo Adolfo Ramanausko kovinio rengimo centro teritorijoje atidengtas paminklas Vanagui (skulptorius Tadas Gutauskas).

2007 m. A. Ramanauskui suteiktas Lazdijų rajono Garbės piliečio vardas, Alytaus miesto Garbės piliečio vardas, 2018 m. – Alytaus rajono Garbės piliečio vardas.

2010 m. Lietuvos Respublikos Seimas papildė Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų įstatymą, suteikdamas Lietuvos nepriklausomybės signataro statusą aštuoniems Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusiems partizanų vadams, tarp jų ir Adolfui Ramanauskui.

2010 m. gruodžio 20 d. Vilniaus pedagoginiame universitete atidaryta Adolfo Ramanausko-Vanago vardo auditorija, prie įėjimo atidengtas bareljefas (skulptorius Vaclovas Krūtinis).

2012 m. Kaune, A. Ramanausko-Vanago ir B. Mažeikaitės-Ramanauskienės suėmimo vietoje – Kampo ir Kalniečių g. sankirtoje – atidengtas bei pašventintas

paminklas ir atminimo žymuo. 2018 m. šioje vietoje esantis skveras pavadintas Adolfo Ramanausko-Vanago vardu.

2016 m. Lazdijų miesto centrinė aikštė pavadinta Adolfo Ramanausko-Vanago vardu, 2017 m. čia atidengtas paminklas (skulptorius Jonas Jogėla).

2017 m. A. Ramanausko-Vanago atminimas įamžintas Kauno Aukštųjų Šančių karių kapinėse.

2018 m A. Ramanausko-Vanago tėviškės namo vieta, esanti Lazdijų rajone, ir suėmimo vieta Kaune įrašytos į Kultūros vertybių registrą.

2018 metus Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė Adolfo Ramanausko-Vanago metais.

PRIEDAI

DAINAVOS APYGARDOS 1946 M. GRUODŽIO MĖN. PARTIZANINIŲ VEIKSMŲ APŽVALGA[499]

L. R.
D. P. A.
Merkio Rinktinės Vadui
ŠTABAS.
157 Nr.
S.

1946 metų gruodžio mėnesio bėgyje Dainavos partizanų Apygardos erdvėje atliktų partizaninių veiksmų trumpa apžvalga.

1. Gruodžio mėnesio 3 d. partizanų Karo Lauko Teismo sprendimu sunaikintas išdavikas Matulionis Jonas, gyv. Mardosų kaime Balbieriškio v., išdavęs part. Katiną ir Kalaviją.
2. Gruodžio mėnesio 4 d. apie 300 rusų krėtė Burbonių mišką, esantį Varėnos valsčiuje, bet nieko nerado.
3. Gruodžio mėnesio 7 d. Mockų kaime, Balbieriškio valsčiaus, raudonieji nušovė besislapstantį pil. Petukauską St., kilusį iš Balbieriškio miestelio.
4. Gruodžio mėnesio 7 į 8 d. naktį sulaikyta grįžtanti iš Marijampolės šnipė Pangonytė Bronė, gyv. Gudeliuose ir dirbanti NKVD, ištardžius sunaikinta. Žuvus part. Uraganui minėtoji šnipė išėmė – išlupo jam auksinius dantis.
5. Gruodžio mėnesio 8 d. sunaikintas pagautas po langais bešnipinėjantis pil. Naikelis Vytautas Šventaragio kaime, Igliškėlių valsč. Ten tuo metu buvo užėjęs partizanas, vykdydamas jam pavestą uždavinį.
6. Gruodžio mėnesio 10 d. naktį apie 30 NKVD bei istrebitelių apsupo 3 partizanus: Pakštą, Mislinčių ir Gandrą, užėjusius pas ūkin. Balyną Adomą, gyv. Strielčių kaime, Alytaus valsč. Po trumpų kautynių apsuptiesiems laimingai pavyko be nuostolių prasiveržti. Raudonųjų pusėje trys nukauti ir vienas sunkiai sužeistas, bevežant į Alytų mirė.
7. Gruodžio mėnesio 13 d. išdavimo dėlei Gudelių kaime, Miroslavo valsč. pas pil. Žilinską NKVD rado slėptuvę, kurioje tuo metu buvo du partizanai: Jokeris ir Lakūnas, kur abudu ir žuvo.
8. Gruodžio mėnesio 14 d. į Daugus atvažiavusi dešimtyje sunkvežimių kariuomenė plėšė turtą iš vietos gyventojų, išdraskydami net ir bičių namelius. Apie 20

[499] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 128–128 atv.

asmenų buvo suėmę, bet tą pačią dieną paleido su sąlyga, kad laike 5 dienų ką nors praneš apie partizanus. Ūkininkės Golšteinienės visą turtą konfiskavo.

9. Gruodžio mėnesio 15 d. P. K. L. Teismo sprendimu sunaikintas šnipas Šuliauskas Antanas, gyv. Radžinių kaime.
10. Gruodžio mėnesio 23 d. Dudzinskui Baliui, gyv. Pavarėnio k., išdavus, NKVD surado slėptuvėje pas pil. Sabaitį, gyv. Mikalavo kaime, 4 partizanus: Lordą, Vytenį, Raktą ir Nykštaitį. Įvykusių kautynių metu, kurios tęsėsi 5 valandas, visi partizanai, pritrūkę šaudmenų, nusižudė. Iš raudonųjų pusės 1 Leitėnantas sužeistas[500]. Į raudonųjų rankas pateko partizanų turėti ginklai: 3 kulkosvaidžiai, 1 automatinis šautuvas, 1 šautuvas, 4 pistoletai ir rašomoji mašinėlė. Išdavikas Dudzinskas Bolius[501] P. K. L. Teismo sprendimu 1946-XII-30 dieną sunaikintas. Sabaičių šeimą NKVD suėmė.
11. Gruodžio mėnesio 24–25 dienomis ir naktimis 3 grupelės po 15–18 asmenų Butrimonių NKVD bei istrebitelių darė kratas Būdos, Čižiūnų, Skraičionių kaimuose. Kratų metu keletą asmenų suėmė ir sumušė.
12. Gruodžio mėnesio 26 d. naktį 1 valandą Talkotiškių kaime buvo netikėtai užklupti partizanai: Pergamentas, Žilvitis ir Linas. Partizanai Pergamentas ir Žilvitis žuvo, part. Linui pavyko laimingai išsigelbėti.
13. Gruodžio mėnesio 29 d. naktį part. Alksnis užėjo pas pil. Luižį Miką, gyv. Staniavos kaime, Alytaus valsč., kur ir liko dienavoti. Pil. Luižys anksti ryte kur tai išjojo. Apie 12 valandą dieną atvyko NKVD ir, įėję į kambarį, pareikalavo part. Alksnį ląsti iš slėptuvės, kuri buvo kambaryje po grindimis. Šiam nelendant NKVD apšaudė slėptuvę tokiu būdu nukaudami part. Alksnį. Manoma, kad išdavystę įvykdė Luižys.
14. Kai kuriose Onuškio valsč. vietovėse rusai, nežinia, kuriuo tikslu, pradėjo kleimuoti vietos gyventojų kiaules ir raguočius.
15. NKVD klasta. Rusų NKVD dalinėlis, padedant vietos išdavikams, tikslui įsigyti vietos gyventojų, o per juos ir partizanų, pasitikėjimą, pasivadino save „Žaliojo Velnio grupės partizanais" ir net keliose vietose suvaidino rusų bei istrebitelių nuginklavimą. Per vietos gyventojus bei partizanų giminaičius dėjo pastangas sueiti su partizanais į kontaktą, kas jiems galų gale ir pavyko. Pil. Karuža, gyv. Gudakiemio kaime, pasidavęs NKVD apgaulei, nunešė tariamų „Žaliojo Velnio partizanų" raštelį, kviečiantį Onuškio partizanų dalinio vadą Siaubą susitikimui. Šis, nieko pikto neįtardamas, su kitais trimis savo draugais: Lietumi, Aušra ir Gražuoliu, 1946-IX-2 d. nuvyko į skirtą susitikimą Grendavės kaime pas pil. Blažonį. Čia netikėtai NKVD užklupti, po trumpo pasipriešinimo, nukovę du rusu, visi keturi žuvo. Kad užmaskuoti apgaulę, rusai šūviais į galvas iššaudė visą pil. Blažonies šeimą, susidedančią iš penkių asmenų. Nukauti tariamojo „Žaliojo Velnio du partizanai" rytojaus dieną NKVD buvo iškilmingai palaidoti.

Pastaba: Raudoniesiems ryšio linijas išdarkius, iš kažikurių dalinių žinios negautos.

---

[500] Sužeistas – prirašyta ranka.

[501] Bolius, prieš tai rašyta „Balius".

KAZIMIERAIČIO RINKTINĖS PRANEŠIMAS RINKTINĖS VADUI APIE PARTIZANINĮ JUDĖJIMĄ 1947 M. SPALIO–LAPKRIČIO MĖN.[502]

LP
Part. Kazimieraičio Rinktinė
III Grupė
NR...

Rinktinės Vadui

Siunčiu Tamstai partizaninio judėjimo žinias už š. m. spalio mėn. 1 d. ir lapkričio mėn. 30 d.

X. 10 d. I Būrio partizanai: Vanagas, Trenksmas, Vijūnas ir Dainius, eidami tarnybos reikalais Jokėnų km, užėjo ant pasalų. Per kautynes žuvo part. Trenksmas. Nukautas 1 rusų leitenantas, o antras sužeistas.
X. 13. Part. Alksnis, Narcizas, Aras, Giedrius, Audra ir Žvaigždė, būdami Eišiškių valsčiuje pas ūkininką kambaryje, buvo apsupti rusų. Kautynių metu sužeistas Giedrius į koją.
X. 13–15. Apie 30 NKVD-istų pasalavo Razumnos km, Varėnos valsč.
X. 17. Vydenių km. buvo 19 rusų.
X. 19. Part. Šviturys, Jazminas, Balandis, Briedis ir Narcizas, vykdami tarnybiniais reikalais, Paūžuolės km. užėjo ant pasalų. Kautynių metu žuvo partizanai Švyturys ir Jazminas. Rusams atiteko ir žuvusiųjų ginklai: BRNO firmos kulkosvaidis, rusiškas automatinis pistoletas ir 2 naganai. Nukauti 3 rusai.
X. 16–15. Perlojos km. lankėsi 15–20 rusų.
X. 19. Moliadugnio km. buvo 20 rusų.
X. 20. Kaledonių km. lankėsi 15 istrebitelių duoklių reikalu.
X. 16. Krivilių, Senkonių, Petriškių km. lankėsi istrebiteliai duoklių reikalu.
X. 12. Sarapyniškių km. 20–25 rusai laikė pasalas.
X. 21–22 naktį apie 100 rusų nuo Perlojos nuėjo link Marcinkonių.
X. 23. Perlojos km. buvo apie 20 rusų.
X. 25. Perlojos km. buvo apie 15 rusų.
Nuo Merkinės link Varėnos pravažiavo 5 sunkvežimiai kariuomenės.
X. 15. Perlojos km. partizanų buvo sulaikyti 3 persirengę NKVD pareigūnai, kurie buvo pas ūkininką ištardyti ir miške sušaudyti. Ryte ūkininkas, nuėjęs apkasti, rado tik du. Vienas sužeistas pabėgo. Anksti rytą atvyko 15 rusų, kurie norėjo minimą ūkininką suimti. Duktė, kuri buvo sužeista, pabėgo.

[502] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 175–176.

X. 19–24 Barčių miškuose stovyklavo 2 mašinos rusų.
X. 20 nuo Eišiškių į Varėną II atvažiavo 4 mašinos rusų.
X.9. I Būrio PKLT sprendimu likviduotas bolševikinis šnipas Tamulevičius Jonas, gyv. Gaidžių km. Eišiškių vlsč.
XI. 6. Apie 70 rusų Jokenų apylinkėje darė kratas pas gyventojus.
XI. 8. Į Palkabalių, Barčių ir Grišoniškių km. atvažiavo 2 mašinos rusų.
XI. 9. Pavarėnio apylinkėje buvo apie 400 rusų, kurie krėtė Pamusių Geidukonių miškus.
XI. 14. Apie 40 rusų lankėsi Bagočių km.
XI. 17. 1 mašina rusų buvo Kaniavos km.
Mergaežerio km. buvo istrebiteliai duoklių reikalu.
XI. 18. Jasauskų km. apie 18 rusų laikė pasalas.
XI 526. Perlojos km. surengtose vestuvėse pasalavo rusai.
XI. 26. Dainavos km. sulaikytas ir likviduotas rusas kapitonas.
XI. 6. Spalio revoliucijos šventės proga part. Vyto vadovaujamas II būrys ir I būrio II skyrius (21 partizanas) puolė Varėną II. Puolimo metu, įmetus į kambarį granatą, buvo nukauti 2 rusų leitenantai ir aršus komunistas Verseckas. Kitame rajone skyrininkas Genys, vykdydamas uždavinius, sudegino NKGB pareigūnų gyvenamą butą, paimdamas jame rusišką automatą ir civilių bei kariškių drabužių.
XI. 2 į 3 d. naktį pil. Tamulevičius Rokas, gyv. Grišoniškių km., užmušė ryšininką Uosį, gyv. Dainavos km. Kitą dieną rusų padedamas nukankino Kaziukonį Gervazą, gyv. Grišoniškių km. Atlikęs šį žmogžudžio darbą išsikėlė į Varėnos mst. Ryšininkas Uosis buvo rusų gaudomas ir tam, kas jį užmuš ir pagaus buvo paskirta 10000 Rb.
XI. 11. Papiškių km. Valkininkų valsč. likviduotas komunistinis šnipas.
XI. 5. Druckūnų km. Varėnos valsč. 15 istrebitelių ėmė iš žmonių maistą.
XI. 6. Pabaronės km. Varėnos valsč. 20 NKVDistų darė pasalas.
XI. 7. Gubiškių km. ir Pikiškių km., Varėnos valsč., 15 rusų darė pas gyventojus kratas.
XI.11. Gojaus ir Ryliškių km. apie 15 rusų darė pasalas.
XI.16. Martinavos ir Gojaus km. Varėnos valsč. apie 30 Daugų mst. istrebitelių darė kratas ir areštavo 3 gyventojus.
XI. 27 Raumnos km. Varėnos valsč. apie 30 NKVD-istų darė pasalas.
XI.29. Vydenių km. Varėnos valsč. 10 NKVD-istų apsupo part. Balį, Kleboną, Vyturį ir Putiną. Kautynių metu buvo nukautas rusų leitenantas ir sunkiai sužeistas 1 rusų kareivis, kuris vėliau mirė. Paimtas 1 automatinis pistoletas. Partizanai nuostolių neturėjo.
XI. 15. Bobriškių km. Varėnos valsč. likviduotas buvęs istrebitelis Jeciunskas Juozas, buvęs aršus šnipas.
X. 20. Apie 300 NKVD-istų siautėjo Samuniškių apylinkėje ir netikėtai užklupo part. Karvelį, Žalgirį, Strazdą ir Špoką, bekasant bunkerį. Kautynių metu žuvo part. Karvelis ir Žalgiris, sunkiai sužeistas Strazdas ir lengvai Špokas, kuriems pavyko pasitraukti. Priešui į rankas atiteko šie ginklai: 3 automatiniai šautuvai, 1 šautuvas ir 2 9 mm pistoletai.

LLKS
Dainavos Apygarda
49.09.05.
Nr. 6/

142

Dainavos Apygardos erdvėje vykusių P judėjimo ir priešo veiksmų trumpa apžvalga nuo 1949.VI.1 iki 1949.VII.1.

Partizano Kazimieraičio Rinktinė

1 d. Miškus, esančius tarp Grūto ir Ratnyčios km., Druskininkų valsč., krėtė 30 MVD-istų.
Grūto, Kermošijos ir Latažerio apylinkių miškus (Druskininkų valsč.) krėtė 30 MVD-istų.
2 d. Smetoniškių km., Onuškio valsč., 20 MVD-istų darė pasalas.
3 d. Gruožnykų, Gruožnykėlių ir Gudakiemio km., Onuškio valsč., 62 MVD-istai darė kratas.
Junčėnų miške, Daugų valsč., apie 200 MVD-istų darė kratas. Taip pat darė kratas ir pas pamiškės gyventojus.
4 d. Melnytėlės, Užukalnių ir Čižiūnų km., Daugų valsč., 40 MVD-istų darė pasalas.
Gruožnykų km., Onuškio valsč., 22 MVD-istai darė pasalas.
Prie Latažerio ir Kermošijos km., Druskininkų valsč., 30 MVD-istų nakties metu pasalavo, o dieną krėtė aplinkinius miškus.
Plentais Lyda - Gardinas ir Vilnius - Varėna buvo didelis mašinų judėjimas. Mašinos buvo dengtos.
4-7 d.d. Dainavos, Juočių ir Ramonų km., Varėnos valsč., apie 200 MVD-istų krėtė miškus ir darė kratas pas gyventojus.
5 d. Mieliūnų km., Daugų valsč., istrebiteliai ir aktyvas "nubuožino" keturis ūkininkus: Katlauską Joną, Petravičienę Domicelę, Jerusevičių Petrą ir Truncę Zigmą.
Melnytėlės km., Daugų valsč., likviduotas rusų tautybės MVD agentas.
Vieciūnų km., Druskininkų valsč., 15 MVD-istų, kapinėse, ieškojo žuvusių partizanų lavonų. Buvo atkasę du kapus, bet rado civilių gyventojų lavonus.
6 d. Skabeikių ir Vaikantonių km., Daugų valsč., 28 MVD-istai ir 2 istrebiteliai naktį pasalavo, o dieną krėtė du gyventojus.
6-10 d.d. Balaganų miške, Butrimonių valsč., 30 MVD-istų darė kratas.
8 d. Puvočių ir Kašėtų km., Marcinkonių valsč., 40 MVD-istų krėtė aplinkinius miškus.
Žilinų km., Onuškio valsč., 60 MVD-istų darė kratas.
9 MVD-istai, vadovaujami leitenanto Mičiuškino, Subartonių km., Raitininkų valsč., prisigėrę samagono nuėjo į Kaminciškių km. ir išprievartavo moterį (Lukaševičienę).
9-10 d.d. Vergakiemio ir Pakliukio km., Onuškio valsč., 36 MVD-istai pasalavo ir darė kratas pas gyventojus, ieškodami P slėptuvių.
10 d. Rudnios ir Šunupio km., Marcinkonių valsč., 40 MVD-istų lankėsi P persekiojimo tikslu.
Vėžionių km., Daugų valsč., 28 MVD-istai darė pasalas.
Varėnos gelž. stotyje, iš traukinio atvežė 13 tankų, kurie nuvažiavo plentu link Alytaus.
Pocelonių km., Alovės valsč., apie 20 MVD-istų darė kratas pas gyventojus.
10-14 d.d. Puvočių ir Kašėtų km., Marcinkonių valsč., pamiškėse dienomis ir naktimis pasalavo 20 MVD-istų.
11 d. Giraitės km., Varėnos valsč., nakties metu, pasalavo 25 MVD-istai.
Gudakiemio km., Onuškio valsč., pasalavo 28 MVD-istai.
Lelionių km., Alovės valsč., 18 istrebitelių konfiskavo gyvulius iš trijų ūkininkų.
11-12 d.d. Dainavos ir Ulbinų km., Varėnos valsč., pasalavo 20 MVD-istų.
12 d. Miguišionių km., Onuškio valsč., vykdami tarnybiniais reikalais Geležinio Vilko Tv GrV Tigras ir P kandidatas Dekanys, užėjo ant pasalaujančių apie 18 MVD-istų. Susišaudymo metu abi pusės nuostolių neturėjo.

Dainavos apygardoje 1949 m. birželio mėn. P judėjimo ir priešo veiksmų trumpa apžvalga. 1 lapas

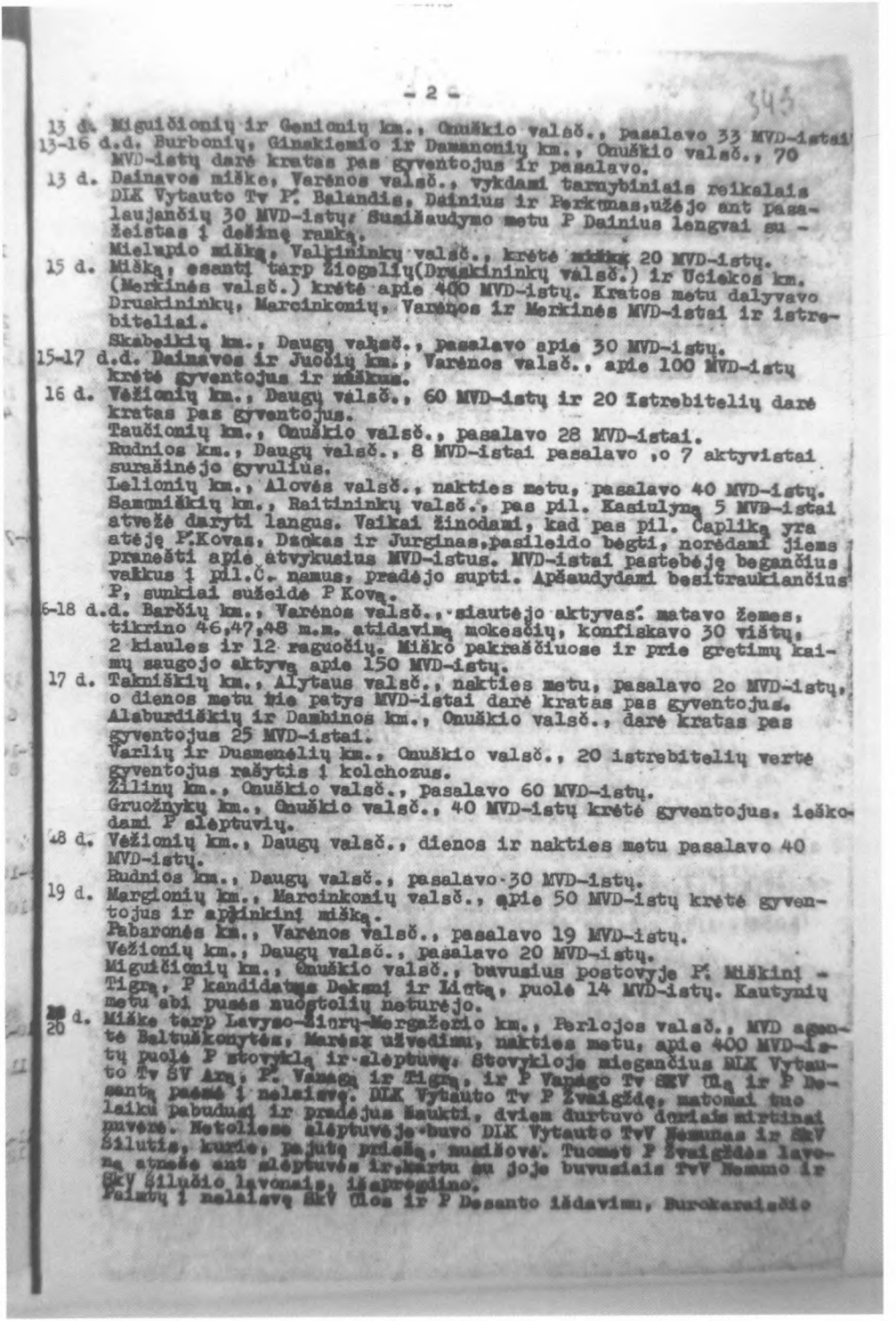

- 2 -

13 d. Miguičionių ir Genionių km., Onuškio valsč., pasalavo 33 MVD-istai
13-16 d.d. Burbonių, Ginskiemio ir Damanonių km., Onuškio valsč., 70 MVD-istų darė kratas pas gyventojus ir pasalavo.
13 d. Dainavos miške, Varėnos valsč., vykdami tarnybiniais reikalais DLK Vytauto Tv P. Balandis, Dainius ir Perkūnas,užėjo ant pasalaujančių 30 MVD-istų. Susišaudymo metu P Dainius lengvai su - žeistas į dešinę ranką.
Mielupio mišką, Valkininkų valsč., krėtė mišką 20 MVD-istų.
15 d. Mišką, esantį tarp žiogelių(Druskininkų valsč.) ir Ucriekos km. (Merkinės valsč.) krėtė apie 400 MVD-istų. Kratos metu dalyvavo Druskininkų, Marcinkonių, Varėnos ir Merkinės MVD-istai ir istrebitelial.
Skabeikių km., Daugų valsč., pasalavo apie 30 MVD-istų.
15-17 d.d. Dainavos ir Juočių km., Varėnos valsč., apie 100 MVD-istų krėtė gyventojus ir miškus.
16 d. Vėžionių km., Daugų valsč., 60 MVD-istų ir 20 istrebitelių darė kratas pas gyventojus.
Taučionių km., Onuškio valsč., pasalavo 28 MVD-istai.
Rudnios km., Daugų valsč., 8 MVD-istai pasalavo ,o 7 aktyvistai surašinėjo gyvulius.
Lelionių km., Alovės valsč., nakties metu, pasalavo 40 MVD-istų.
Sammiškių km., Raitininkų valsč., pas pil. Kasiulynę 5 MVB-istai atvežė daryti langus. Vaikai žinodami, kad pas pil. Čapliką yra atėję P.Kovas, Dackas ir Jurginas,pasileido bėgti, norėdami jiems pranešti apie atvykusius MVD-istus. MVD-istai pastebėję begančius vaikus į pil.č. namus, pradėjo supti. Apšaudydami besitraukiančius P, sunkiai sužeidė P Kovą.
16-18 d.d. Barčių km., Varėnos valsč., siautėjo aktyvas. matavo žemes, tikrino 46,47,48 m.m. atidavimą mokesčių, konfiskavo 30 vištų, 2 kiaules ir 12 raguočių. Miško pakraščiuose ir prie gretimų kaimų saugojo aktyvą apie 150 MVD-istų.
17 d. Takniškių km., Alytaus valsč., nakties metu, pasalavo 20 MVD-istų, o dienos metu tie patys MVD-istai darė kratas pas gyventojus.
Alaburdiškių ir Dambinos km., Onuškio valsč., darė kratas pas gyventojus 25 MVD-istai.
Varlių ir Dusmenėlių km., Onuškio valsč., 20 istrebitelių vertė gyventojus rašytis į kolchozus.
Žilinų km., Onuškio valsč., pasalavo 60 MVD-istų.
Gruožnykų km., Onuškio valsč., 40 MVD-istų krėtė gyventojus, ieškodami P slėptuvių.
18 d. Vėžionių km., Daugų valsč., dienos ir nakties metu pasalavo 40 MVD-istų.
Rudnios km., Daugų valsč., pasalavo 30 MVD-istų.
19 d. Margionių km., Marcinkonių valsč., apie 50 MVD-istų krėtė gyventojus ir apžiūrinėjo mišką.
Pabaronės km., Varėnos valsč., pasalavo 19 MVD-istų.
Vėžionių km., Daugų valsč., pasalavo 20 MVD-istų.
Miguičionių km., Onuškio valsč., buvusius postovyje P. Miškinį - Tigrą, P kandidatus Dekmį ir Lietą, puolė 14 MVD-istų. Kautynių metu abi pusės nuostolių neturėjo.
20 d. Miške tarp Lavyso-Žiurų-Mergažerio km., Perlojos valsč., MVD agentė Baltuškonytės, Marės užvedimu, nakties metu, apie 400 MVD-istų puolė P stovyklą ir slėptuvę. Stovykloje miegančius DLK Vytauto Tv ŠV Arą, P. Vanagą ir Tigrą, ir P Vanago Tv ŠKV Ūlą ir P Desantą pasmė į nelaisvę. DLK Vytauto Tv P Žvaigždę, matomai tuo laiku pabudusį ir pradėjus šaukti, dviem durtuvo dūriais mirtinai pavėrė. Netoliese slėptuvėje buvo DLK Vytauto TvV Nemunas ir ŠkV Šilutis, kurie, pajutę priešą, nusišovė. Tuomet P Žvaigždės lavoną atnešė ant slėptuvės ir,kartu su joje buvusiais TvV Nemuno ir ŠkV Šilučio lavonais, išaprogdino.
Paimtų į nelaisvę ŠkV Ūlos ir P Desanto išdavimu, Burokaraisčio

X. 15. Masališkių km. 20 rusų darė pasalas.
XI. 8. Montviliškių km. apie 50 rusų netikėtai apsupo bunkerį, kuriame žuvo I grupės Vadas Jūrininkas, II būrio Vadas Linas ir skyr. Šturmas. Priešui į rankas atiteko: 1 aut. šautuvas, 2 desant. aut. pistolet., 1 vok. kulkosvaidis ir 3 pistoletai. Kautynių metu nukauti 2 rusai ir 3 sužeisti. Ryšium su šiuo įvykiu apie 20 rusų pasalavo Masališkių seniūnijoje.
XI. 15. apie 15 istrebitelių Gudakiemio km. ardė išvežto ūkininko trobesius.
XI. 21. Subartonių ir Ilgininkų km. apie 25 rusai darė pas viet. gyventojus kratas.
XI. 22. Apie 300 rusų darė kratas Subartonių miške ir Ilgininkų km., ir Subartonių km.
XI. 23–27. Subartonių km. apie 20 istrebitelių iškraustė į Merkinę istrebitelio Juknevičiaus šeimą.
XI. 14. Apie 20 NKVD-istų pasalavo Perlojos apylinkėse.
XI.18. Perlojos mst. įsteigtas valsčius su apsauga 20 rusų, kurie naktimis siautėja po apylinkę daugiausia plėšimo tikslais.
XI. 21. Apie 20 rusų Nedzingės ir Kucakiemio km. darė kratas ir plėšė gyventojus.
XI. 29. Vadėnų km. rusai ardė pil. Šibailos trobesius.

Rugys
Grupės Vadas

A. RAMANAUSKO-VANAGO AUTORINIAI TEKSTAI POGRINDŽIO SPAUDOJE

„TREČIAS SKAMBUTIS“ NR. 1, 1945 09 25[503]

Leidžia M. Rinktinės Štabo Spaudos ir Propagandos Skyrius

Tikrasis komunizmo veidas

Nors raudoniesiems tiesa ir nemaloni, bet jie dažnai yra tiesiog priversti panie_i[504] mažosios lietuvių tautos didvyrišką kovą už savo egzistenciją ir už Nepriklausomybę.

Dabartinė tarybinė Lietuvos valdžia raudonosios armijos ir falsifikuotais – suklastotais rinkimais pasodinta viršūnėse pilte pila didžiausią padėką savo tėvui, vadui, mokytojui mylimiausios ir brangiausios generalisimui Stalinui, partijai. Tą didžiausią mūsų tautai tragedijos dieną jie vadina džiaugsmo diena. Džiaugsminga

Iš kairės: Rugys, Ramanauskas-Vanagas, Žaibas, Vanagas, Šarūnas

[503] Data sunkiai įžiūrima; LYA, f. K -1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 76–77. Šio ir toliau esančių straipsnių autorystė nustatyta pagal 1950 03 10 Vanago parengtas Dainavos apygardos išleistų spaudos leidinių bibliografines žinias, ten pat, t. 16, l. 25–39.

[504] Čia ir toliau brūkšniu žymimos vietos, kurių nepavyko perskaityti.

diena buvo tik tiems, kurie pardavė savo sąžinę, tėvynę, surišo savo likimą su raudonojo komunizmo likimu. Kaip jiems nebus linksma diena, jei jiems, nemėgstantiems darbo *rytojus* davė progos per brolių ir sesių kraują įkopti į aukščiausias valdžios viršūnes. Davė galimybę puskarininkiui nešioti generolo vardą, pv. politrukui Macijauskui, slaugei tapti „gydytoja", meisteriui – „inžinierius", sargui – „direktorius", o kriminaliniam nusikaltėliui „valdžios pareigūnu – teisingumo atstovu". Šiems žodžiams patvirtinti toli faktų jieškoti netenka. Džiaugsminga diena jiems dėl to „garbinimo" J. Stalino, partijos ir iš jų sudarytos vyriausybės, už tad, kad parsiduoda, gauna teisę artimiausius vienu savo žodžiu pražudyti ir paskirti išvežimui.

Tad kaip gali džiaugtis lietuvių tauta, nuo tos „džiaugsmingos" tik išgamoms dienos krašte nenustoja plūdęs kraujas ir ašaros, visur tebesigirdi artimųjų kankinimo ir pagalbos šauksmai. Kaip visoje šalyje iš perpildytų kalėjimų ir rūsių duobių žemėje girdisi skundo balsai, kai __t__ Sibiro plotuose tremiami žilaplaukiai seneliai ir motinos, paaukoję save ir savo sūnus ant tėvynės aukuro ir nepabūgę, kaip daugelis kad padarė, kad ir baisiausių ir žiauriausių pavart___ prie___.

Netektų ir minėti, nes visiems yra aišku, kad padėkos laišką kruvina__ Stalinine lietuvių tauta savo vardu, bet saujelė (LBCK) nariai, istrebiteliai svetimtaučių diriguojami. Parašyti tautos vardu laišką yra labai lengva, bet priversti jį pasirašyti yra gana sunku. Partija, pagal dr. Bartašiūno žodžius, *būdavo* bejėgė tautai sutrukdyti savo *jausmus*, tai yra pareikšti tylų protestą vieningai nesirašant, griebėsi savo mėgiamiausio metodo – teroro-prievartos. Negelbėjo nei mitingai, nei susirinkimai, į kuriuos privalomai turėjo visi eiti. Bet visa tai raudoniesiems baigėsi nesėkmingai, nes, kaip žinia, į susirinkimus nueidavo vien moterys, kurios lengvai išsisukdavo, nepasirašydavo ir dar taip sukvailindavo jau ir šiaip kvailus istrebitelius – bendrai išgamas, kad tie kaip _____ _____ _____ _audavo iš kur atėję, nors iš to savo vadų turėdavo įsakymą sugrįžti tik su pilnu parašais lapu.

Taigi negelbėjo ginkluotų istrebitelių važinėjimai po kaimus, __si pagal pavienis šaukimas valsčiaus įstaigon. Lietuvių tauta tvirtai laikėsi savo nusistatymo, nes jokio dėkingumo Stalinui nejautė ir nejaučia. Ir pagaliau jei iš tikrųjų iš trijų milijonų tautos buvo surinkti 100 000 balsų, – parašų galima be abejonės sakyti, kad tas darbas jiems visiškai nepasisekė, ir kad tie parašai yra daugumoj svetimtaučių ir tų pačių šimtais kartų pasirašiusių, *išprievartauti* parašai. Šiandien ne vienas jau *jaučiasi sąžinės graužiami*, kad dėl išgamos istrebitelio pagrasinimo ginklu pasirašė.

Nors lietuvių tautai – lietuviams tokie žygiai yra labai skaudūs, bet *tavo* padaryta klaida tebūna skaudi pamoka ateičiai, kuomet parašo davimas mūsų _____ tėvynės ateitį nulems šimtmečiams.

Rinkimams artinantis tegul visagalis Dievas mūsų ___ yse įžiebta nemari tėvynės meilė, pagaliau laisvės pasiilgę aiškiai šimtamečiai ąžuolai, sesių lietuvaičių gėlės, suteikia kiekvienam lietuviui drąsos nepabūgti kruvinojo istrebitelio ir NKVD pareigūno šautuvo ir savo balsu vieną kartą ant visados visam pasauliu *parodyti*, kad lietuvių tauta nėra supuvusi. Kad lygiai kaip šiuo metu visos demokratinės pasaulio valstybės nekenčia komunizmo ir yra tikrai vertos gyventi nepriklausomu gyvenimu.

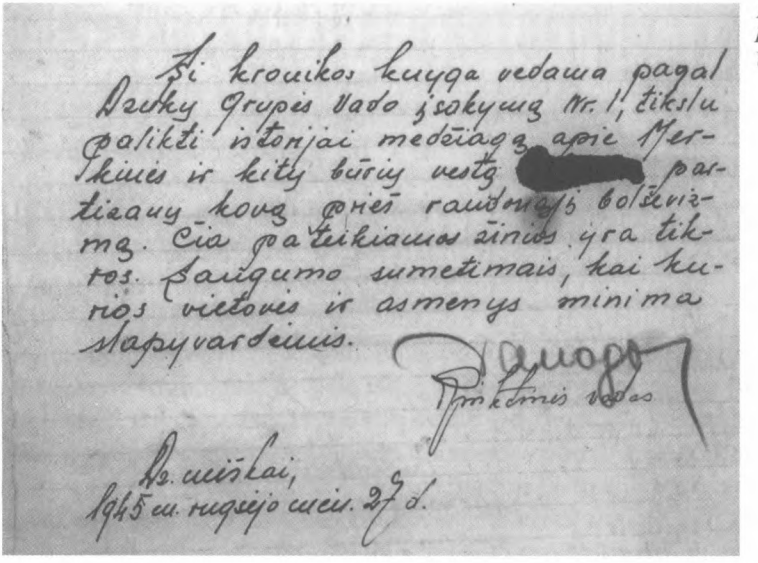
Ši kronikos knyga vedama pagal
Dzūkų Grupės Vado įsakymą Nr. 1, tikslu
palikti istorijai medžiagą apie Merkinės ir
kitų būrių vestą [redacted] partizanų
kovą prieš raudonąjį bolševizmą. Čia pateikiamos žinios yra tikros. Saugumo sumetimais, kai kurios vietovės ir asmenys minima slapyvardėmis.

Merkinės Vadas

Asmeniškai,
1945 m. rugsėjo mėn. 27 d.

1945 m. rugsėjo 27 d. Kronikos knyga (apie Vanago būrio veiklą)

Ši kronikos knyga vedama pagal Dzūkų grupės Vado įsakymą Nr. 1, tikslu palikti istorijai medžiagą apie Merkinės ir kitų būrių vestą partizanų kovą prieš raudonąjį bolševizmą. Čia pateikiamos žinios yra tikros. Saugumo sumetimais, kai kurios vietovės minima slapyvardėmis[505].

Rinktinės Vadas
Asmeniškai
1945 rugsėjo mėn. 27 d.

ORGANIZUOTO PASIPRIEŠINIMO PRIEŠ KRUVINĄJĮ BOLŠEVIZMĄ PRADŽIA

Tik užėjus bolševikams ir prasidėjus kruvinam terorui, kaimų vyrai subruzdo. Buvo stengiamasi įvairiais būdais įsigyti ginklus. Tai buvo daroma pavieniai ir organizuotai, pav.: nueidavo pas komunistą ir jį nuginkluodavo. Kaimuose buvo jaučiamas nusistatymas vengti prievarta brukamos karinės prievolės ir pasilikti savo krašte. Pavienių asmenų slapstymasis miškuose, perėjo į pirmas, mažas būriavimosi formas. Buvo stengiamasi apsiginkluoti ir mėginta vaduoti suimtuosius ir priešintis milicijos naikinamajam darbui kaime. Organizuotumas sparčiai augo ir jau 1944 m. rugsėjo mėn. 15 d., laikoma partizanų būrių, veikusių Alovės–Merkinės valsčių ribose, įsisteigimo data.

Vieno iš tų būrių, veikusių Alovės–Merkinės valsč. ribose, pirmas organizuotas žygis atliktas 1944 m. rugsėjo mėn. 15 d. Jame dalyvavo 12 organizuotų partizanų, vadovavo Krajauskas Antanas. Žygyje dalyvavo Krajauskas Antanas, Lengvenis, Studentas, Vaitkus, Tarzanas, Ūselis, Genys, Putinas, Jockus, Gabrys,

[505] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3.

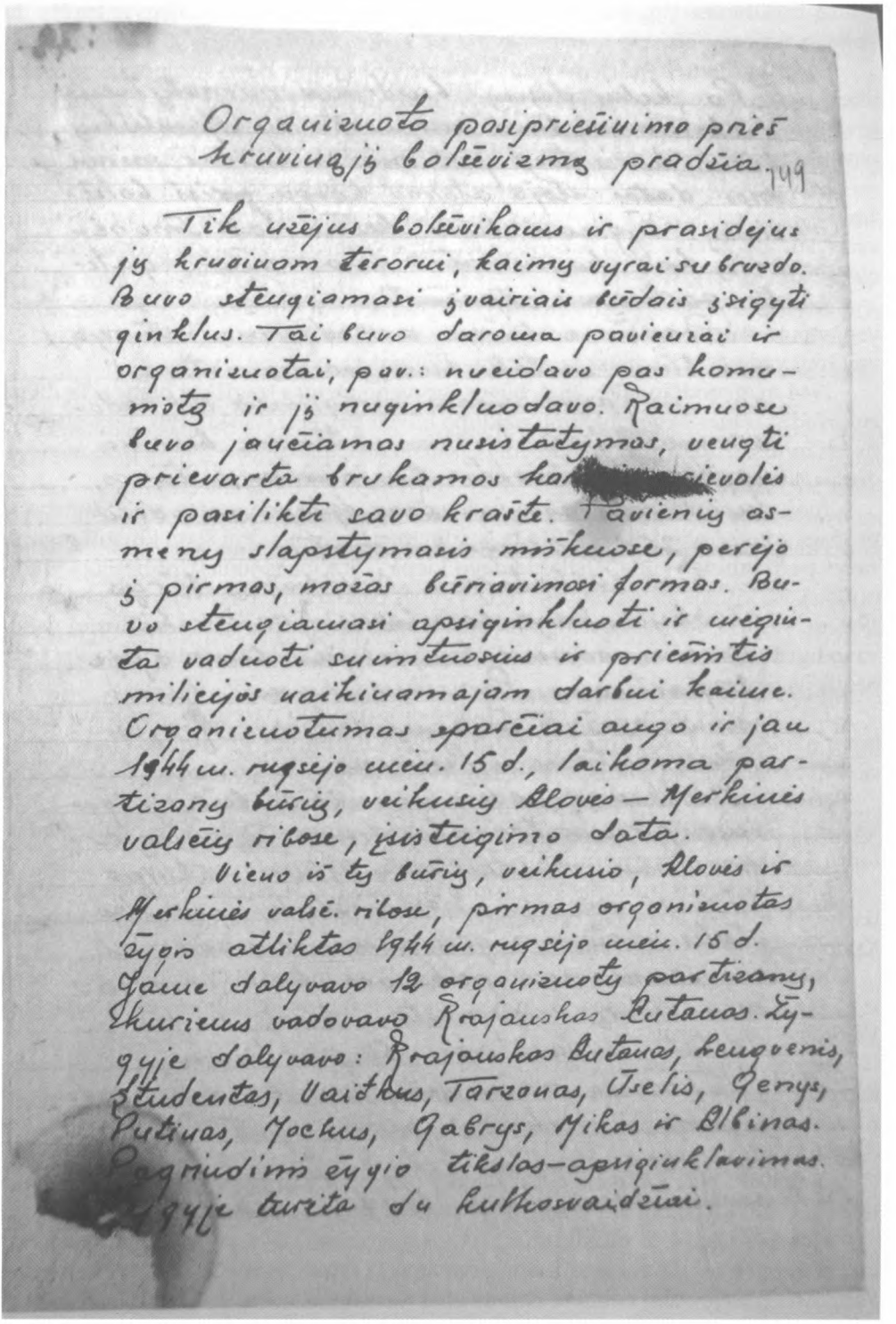

Organiznoto pasipriešinimo prieš
kruviną jį bolševizmą pradžia. 749

Tik užėjus bolševikams ir prasidėjus
jų kruvinam terorui, kaimų vyrai su bruzdo.
Buvo stengiamasi įvairiais būdais įsigyti
ginklus. Tai buvo daroma pavieniai ir
organiznotai, pav.: nuoidavo pas komu-
nistą ir jį nuginkluodavo. Kaimuose
buvo jaučiamas nusistatymas, vengti
prievarta brukamos ka[illegible]ievolės
ir pasilikti savo krašte. Pavienių as-
menų slapstymasis miškuose, perėjo
į pirmas, mažas būriavimosi formas. Bu-
vo stengiamasi apsiginkluoti ir mėgin-
ta vadnoti suimtuosius ir priešintis
milicijos naikinamajam darbui kaime.
Organiznotumas sparčiai ango ir jau
1944 m. rugsėjo mėn. 15 d., laikoma par-
tizanų būrių, veikusių Kloves – Merkinės
valsčių ribose, įsisteigimo data.

Vieno iš tų būrių, veikusio, Kloves ir
Merkinės valsč. ribose, pirmas organiznotas
žygis atliktas 1944 m. rugsėjo mėn. 15 d.
Jame dalyvavo 12 organiznotų partizanų,
kuriems vadovavo Krajauskas Butanas. Ży-
gyje dalyvavo: Krajauskas Butanas, Lengvenis,
Studentas, Vaitkus, Tarzonas, Uselis, Genys,
Putinas, Jochus, Gabrys, Mikas ir Albinas.
Pagrindinis žygio tikslas – apsiginklavimas.
Žygyje turėta du kulkosvaidžiai.

1945 m. rugsėjo 27 d. Vanago rankraštis apie pasipriešinimo sąjūdžio pradžią

Mikas ir Albinas. Pagrindinis žygio tikslas – apsiginklavimas. Žygyje turėta du kulkosvaidžiai.

Po kelių dienų bendriems numatytiems veiksmams buvo susijungta su Masališkių būriu, kuris taip pat anksčiau minimos datos stojo atviron kovon prieš bolševizmą. Žygiuose buvo keičiamasi žmonėmis, kad komunistai kuo mažiau galėtų partizanus atpažinti.

Pradžioje būrys pavadinimo neturėjo, nes būrio sastate buvo įvairių vietovių žmonės. Pasireikšdavo varžymasis dėl vadovavimo. Vėliau laisvu sutarimu būriui vadovauti išrinktas Krajauskas Antanas, kuris vadovavo ligi savo 1944 m. gruodžio mėn. 25 d., karžygiškos mirties.

Tuo laikotarpiu Masališkių būrys atsiskyrė kaip savistovus. Krajausko vadovaujamame būryje jau buvo apie 20 partizanų. Pirmam skyriui, kuris susidėjo iš 9 žmonių, vadovavo Krajauskas, antram – Putinas.

1944 m. gruodžio mėn. 25 d. būrys išgyveno pirmas tragiškas dienas. Tą dieną enkavedistai masišku siautėjimu užklupo būrį ir privertė išsiskirstyti. Teko slapstytis mažomis grupelėmis ir pavieniui iki sausio mėn. pabaigos. Apie vasario mėn. vidurį susispiesta į būrį, kurio sastatą sudarė apie 50 partizanų.

Tenka paminėti, kad bendrai vadovavimo ir veikimo gaires, ypač sugebėjęs propagandos srityje, jau nuo 1944 m. spalio mėn., kaip bendrai šiam kraštui organizavęs partizaninę veiklą, atsilankydavo Liepa – Stačiokas Jonas, (profesijoj – dailininkas). Šis kilnios sielos, tėvynei ligi gyvybės paaukojimo pasišventęs žmogus nuo 1945 m. vasario mėnesio tiesioginiai būriui vadovavo. Minimas vadas būriui vadovavo ligi 1945 m. kovo mėn. 30 d. Minima data yra jo tragiškas žuvimas, arba bent neaiškus likimas.

1945 m. kovo mėn. 28 d., einant laikinai būrio vado pareigas Gruodžiui, būrys buvo užpiltas enkavedistų ir po keturių dienų išsiskirstė. Praslinkus pusei mėnesio būrys vėl pradėjo telktis. Visą balandžio mėnesį būrys gyveno sustabdęs veiklą.

Nuo 1945 m. balandžio mėn. 28 d. būrui vadovauti buvo pakviestas j. leit. Vanagas. Sudaryta sekanti vadovybė: paskirtas būrininku Putinas, būrio vado adjutantu – Daktaras, būrio aprūpinimo viršininku – Jūrininkas.

J. leit. Vanagui pradėjus vadovauti, būrį sudarė 34 žmonės. Pradėjus tvarkytis, būrys sparčiai augo. Netrukus buvo performuotas į du būrius. Sudaryta kuopa. Kuopai vadovavo j. leit. Vanagas. Antro būrio vadu paskirtas Jockus.

1945 m. gegužės mėn. 7 d. likviduojant komunistus Balkasodžio km., buvo si___tas būrininkas Putinas. Po minėto įvykio įsakymo keliu būrio vadu paskirtas Vaitkus.

Buvo stengiamasi sutelkti visus artimesnėj erdvėj veikusius partizanų būrelius centralizuoton vadovybėn ir pereiti centrinėn Lietuvos partizanų vadovybės žinion. Apie gegužės mėn. 20 d. įsijungta Alytaus Rinktinės žinion. Tuo laiku būrį sudarė apie 80 žmonių.

Birželio mėn. 2 d. buvo priimta bendra priesaika. Priesaiką priėmė apie 140 partizanų, kurių tarpe buvo ir iš toliau atvykusieji partizanų daliniai.

Birželio mėn. 4 d. buvo pulta Merkinės istrebiteliai, kurie vyko į Galintakos km. plėšimo tikslu. Kautynių metu žuvo apie 12 istrebitelių iš buvusių 20 asmenų. Partizanų pusėje aukų nebuvo. Paimta apie 8 šautuvai.

Birželio mėnesį būrys jau buvo išvystęs stiprią ir planingą veiklą, kuri paliesdavo Alovės ir Merkinės valsčių ribas. Minimoj erdvėj pasireiškė planingas partizanų veikimas.

1945 m. birželio mėn. 13 d. rytą įvyko kautynės Varčios miške. Mišką apsupę puolė apie 1000 enkavedistų bei jiems talkininkavusių istrebitelių. Kautynėse dalyvavo: Merkinės, Nedzingės ir Masališkių būriai, viso apie 130 partizanų. Kautynėse žuvo 10 partizanų. Be to, enkavedistams teko daug įvairaus turto, kaip ginklai, vežimai, maistas, drabužiai ir kt. Nepatvirtintais duomenimis, žuvo 174 enkavedistai bei jų tarpe istrebiteliai.

Po tokio masiško puolimo būrys buvo privertas išsiskirstyti arba persikelti į kitus miškus, toliau nuo kautynių vietos. Dalis, kuriems sąlygos leido slapstytis prie namų, išsiskirstė, likusieji persikėlė į kitus miškus.

Birželio mėn. 22 d. būrys grįžo į tuos Varčios miškus ir vėl buvo užpultas skaitlingų enkavedistų gaujų. Minėtą dieną žuvo 12 partizanų.

Kadangi enkavedistų siautėjimas persimetė ir į kitas vietas, – partizanų veikla liko suparaližiuota ir buvo prieita ligi pavienio slapstymosi. Aprimus siautėjimui imtasi organizuoti. Patyrus skaudžius nuostolius, silpnesnieji valia vyrai užsiregistravo. Tame skaičiuje yra daugiausiai tokių, kurie kovojo ne iš idėjos, bet partizanų sąskaiton norėjo sukurti sau gražesnę ateitį ar, priešingai, teršdami partizanų vardą – pasiplėšti.

1945 m. rugpjūčio mėn. 1 d. pereita Dz. gr. št. žinion drauge su šiam Merkinės centriniam būriui priklausančiais Barzdylos, Goliaus, Strazdo, Gaigalo, Dzūko ir Karvelio būriais.

Nuo rugpjūčio mėn. 10 d. prasidėjo naujasis enkavedistų siautėjimas. Dauguma vyrų, pabūgusių žiauriausių enkavedistų naudojamų priemonių, pav.: šeimų išvežimas, kankinimas, užsiregistravo, tačiau ginklų neatidavė. Atsirado tik vienas kitas nunešęs ginklą.

Dabar pasiliko tik pasišventusieji karžygiškai tęsti garbingą partizanų kovą prieš kruvinąjį bolševizmą. Jie tiki kovos šventumu ir Dievo Apvaizdos padedami netrukus matyti laisvą, demokratinę, Nepriklausomą Lietuvą.

Vanagas
Rinktinės Vadas

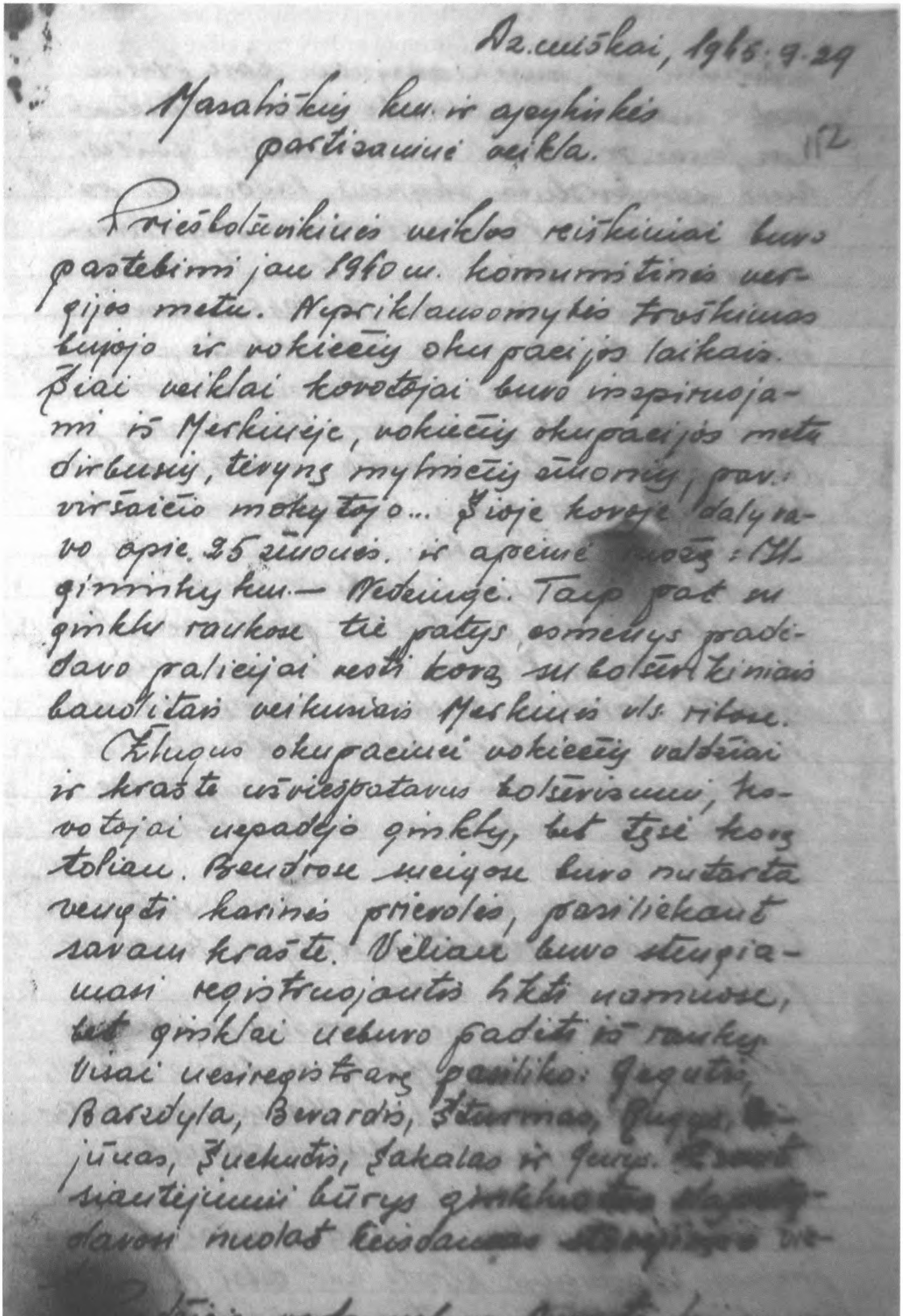

Dz.ciuškai, 1945.9.29

Masališkių km. ir apylinkės partizaninė veikla. 152

Priešbolševikinės veiklos reiškiniai buvo pastebimi jau 1940 m. komunistinės vergijos metu. Nepriklausomybės troškimas buvojo ir vokiečių okupacijos laikais. Šiai veiklai kovotojai buvo inspiruojami iš Merkinėje, vokiečių okupacijos metu dirbusių, tėvynę mylinčių žmonių, pav.: viršaičio mokytojo... Šioje kovoje dalyvavo apie 25 žmones, ir apėmė visą: Ilgininkų km. — Nedzingė. Taip pat su ginklu rankose tie patys asmenys padėdavo policijai vesti kovą su bolševikiniais banditais veikimais Merkinės vls. ribose.

Žlugus okupacinei vokiečių valdžiai ir krašte užviešpatavus bolševizmui, kovotojai nepadėjo ginklų, bet tęsė kovą toliau. Bendrose sueigose buvo nutarta vengti karinės prievolės, pasilikti savam krašte. Vėliau buvo stengiamasi registruojantis likti namuose, bet ginklai nebuvo padėti iš rankų. Visai nesiregistravę pasiliko: Gegutis, Barzdyla, Bevardis, Štormas, Rugys, [illegible] jūrininkas, Žiedutis, Sakalas ir [illegible]. [illegible] siuntėjimui būrys [illegible] davosi nuolat keisdamas [illegible]

[illegible] vado nebuvo. [illegible]

1945 rugsėjo 29 d. Kronikos knygos fragmentas (apie Vanago būrio veiklą)

Asmeniškai, 1945.9.29
MASALIŠKIŲ KM. IR APYLINKĖS PARTIZANŲ VEIKLA

Priešbolševikinės veiklos reiškiniai buvo pastebimi jau 1940 m. komunistinės vergijos metu. Nepriklausomybės troškimas bujojo ir vokiečių okupacijos laikais. Šiai veiklai kovotojai buvo inspiruojami iš Merkinėje vokiečių okupacijos metu dirbusių, tėvynę mylinčių žmonių, pav.: viršaičio, mokytojo... Šioje kovoje dalyvavo apie 25 žmonės ir apėmė ruožą Ilgininkų km.–Nedzingė. Taip pat su ginklu rankose tie patys asmenys padėdavo policijai vesti kovą su bolševikiniais banditais, veikusiais Merkinės valsč. ribose.

Žlugus okupacinei vokiečių valdžiai ir krašte užviešpatavus bolševizmui, kovotojai nepadėjo ginklų, bet tęsė kovą toliau. Bendrose sueigose buvo nutarta vengti karinės prievolės, pasiliekant savam krašte. Vėliau buvo stengiamasi registruojantis likti namuose, bet ginklai nebuvo padėti iš rankų. Visai nesiregistravę pasiliko: Gegutis, Barzdyla, Bevardis, Šturmas, Rugys, Bijūnas, Šnekutis, Sakalas ir Genys. Esant siautėjimui būrys ginkluotas slapstydavosi, nuolat keisdamas stovėjimo vietą.

Pradžioje vado nebuvo. Gyventa laisvu susitarimu ir susiklausymu. Apie 1944 m. spalio mėn., būrį aplankė Liepa – Stačiokas Jonas ir nurodė organizacijos gaires. Buvo susiskirstyta skyriais. Vadovauti pavesta Gegučiui. Pirmo skyriaus skyrininku paskirstas Barzdyla, antro – Šnekutis. Gegutis būriui vadovavo iki 1945 m. sausio mėn. 10 d. Minėtą dieną enkavedistai nušovė jo žmoną kaipo partizanų šalininkę ir giminaitį partizaną Ivanauską Julių. Sąryšy su tuo Gegutis pasitraukė iš būrio vado pareigų. Būrys paliko be aukštesnės vadovybės.

1945 m. kovo mėn. 9 d. buvo pulti enkavedistai, lydėję areštuotą partizaną Rugį ir antrą iš Rybišių km. Žygyje dalyvavo Gegutis, Barzdyla, Šnekutis, Bijūnas, Karvelis ir Vasaris. Suimtieji buvo išvaduoti. Iš lydėjusių suimtuosius 10 žmonių buvo nukauti 9. Partizanai aukų neturėjo. Paimti 8 ginklai.

Nuo 1945 m. kovo mėn., laisvu sutarimu, būrio vadu išrinktas Barzdyla, kuris ir pasiliko šio būrio vadu.

1945 birželio mėn. pradžioje būrys perėjo pagrindinio Merkinės būrio žinion, kuriam vadovavo j. leit. Vanagas. Barzdylai vadovaujant buvo priimta priesaika.

Dabar būrys laikosi organizuotai ir jam priklauso 23 asmenys. Atrodo, kad dabar priklausantieji šiam būriui partizanai turės pakankamai jėgų ir pasišventimo ištverti iki kovos galo.

Vanagas

„MYLĖK TĖVYNĘ“ NR. 5, 1946 M. GRUODŽIO MĖN. 15 D.[506]

MAN LINKSMA

Neištekėjusiam part. Tėveliui, „mirus“ jo pirmam sūnui, part. Uselio skyrius reiškia užuojautą.

Nepatvirtintų gandų agentūra skelbia, kad Bn__, Vadas P. spalio revoliucijos šventes proga pasakė kalbą savo daliniams. Kalbos pradžioje smarkiai puolė kitų batalionų „neveiklumą“ ir pasidžiaugė kovų žygiais tų skyrių, prie kurių pats ir Būrio Vadas S gyvena. Kalbos pabaigoj pabrėžė, kad tie skyriai per trumpą vasaros ir rudens laikotarpį sunaikino virš dviejų batalionų NKVD-istų, neįskaitant masėmis sunaikintų istrebitelių.

Vėtros skyriuje jau antra savaitė vyksta ginčai, nagrinėjant išsireiškimą: ar žirniai patobulinti ar ištobulėję. Prašo partizanus pasisakyti savo nuomonę šiuo klausimu.

„MYLĖK TĖVYNĘ“ NR. 3 (8), 1947 M. KOVO MĖN. 15 D.[507]

Istrebitelio veidas

1. Ką reiškia ir kas nešioja šį vardą?

Reikia manyti, kad patys istrebiteliai dėl savo siauraprotiškumo ir aklumo nėra gerai išsinagrinėję šio pavadinimo. Tas, kuris laiku apie tai pagalvojo, pasibiaurėjo vien šio vardo ir metė šalin tautos išdaviko pareigas. Tauta jam dovanojo ir arklas, jo tvirtos rankos valdomas, vėl gražiai verčia dirvono vagą.

Tėvynę mylintis lietuvis ištaria šį vardą su pasišlykštėjimu, nes labai gerai žino, kad šį biaurų vardą nešioja tik rusas, totorius ir girtuoklis, vagis, žmogžudys, bedievis, tautos išgama lietuvis. Tik tas, kuris pamiršo, kad ant šventos Lietuvos žemelės užaugo, mito ir minta šventos Lietuvos žemelės duona. Tik tas, kuris paniekino, kas kuris paniekino, kas amžiais lietuviui buvo miela, brangu ir šventa. Tas, kuris tesugeba pasirašyti ir už „JUDO“ grašį, ar „naminės“ butelį, visuomet parduos savo brolį ir tėvą.

2. Kokios istrebitelio pareigos?

Medžiotojas, eidamas medžioti, vedasi šunį. NKVD-istai eidami žudyti Lietuvos Partizanų – lietuvių patriotų, vedasi šuns vietoje istrebitelį. Skirtumas tik tame, kad istrebitelis eina visuomet nepriėdęs. Visa kita pilnai atitinka šuns pareigas. Kraugerys rusas nežinotų kelių ir takų, jeigu jais nevestų šuo istrebitelis. Pavergėjai nežinotų, ką suimti, šaudyti, tremti Sibiran, jeigu ne JUODŠIUS istrebitelis. NKVD-istai mažiau kankintų nekaltus lietuvius, jeigu ne kankintojas – čekistas istrebitelis,

[506] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 255 atv.

[507] Mylėk tėvynę (Dainavos apygardos Merkio rinktinės laikraštis), 1947 03 15, Nr. 3 (8), LYA, f. K-1, A. Ramanausko byla Nr. 44618/3, t. 18, l. 256. Publikuota: Partizanai apie pasaulį, politiką ir save, V., 1998, p. 281–283.

valstiečiui nebereikėtų atiduoti svetimšaliui paskutinę karvę, pieno lašą, paskutinį javo grūdą, jeigu ne ruso padlaižys istrebitelis.

3. Koks istrebitelio aprūpinimas?

Istrebitelis algos negauna, uniformos neturi. Kam visa tai rusas turi duoti iš savęs, jeigu istrebitelis pakankamai prisiplėšia eidamas šuns pareigas. Vagia, plėšia pavergėjas, bet istrebitelis ir jį pralenkia. Nėra ūkio, kur istrebiteliui užėjus šeimininkas ko nors nepasigestų. Istrebitelis partizano ieško kiekvienoje lentynoj, stalčiuje, dėžutėse. Ar beliko Lietuvoje ūkis, kuriame istrebitelis nebūtų daręs kratos. Ar beliko lietuvis, kurio jis nebūtų nuskriaudęs.

4. Kaip istrebitelį vertina?

a. Rusas jį laiko šuns vietoje, kurio nebereikia nei šerti, nei mokyti. Girtuokliauja drauge, bet prisigėrusį apmuša, apspardo ir išmeta lauk. Neretas rusas stebisi istrebitelio žiaurumu.

b. Lietuvis istrebitelį laiko paskutine tautos atmata, brolžudžiu, čekistu, plėšiku, bedieviu, savo krašto niokotoju. Tepasiklauso istrebitelis, ką dainuoja artojėliai, mergužėlės, piemenėliai:

Žudyt tautą laukiniams padėjo
Lietuvos išgamos slibinai... ir t. t.

Tai partizaninės dainos. Ir kiek jų! Kas jas sukūrė? Ar jos prievarta dainuojamos? Kodėl istrebitelis jų labiau nekenčia, kaip velnias kryžiaus. Dantis sukandęs lietuvis kenčia, nes jau netoli laikas, kada istrebitelis ant savo nugaros pajus, kaip lietuvis jį „myli" ir „gerbia".

5. Kokia ateitis?

Istrebiteliui likimo nepavydi nė šuo. Viena aišku: Lietuvos žalias miškas nepašykštės sausų šakų, o kad taip bus, garantuoja Lietuvos Partizanas.

6. Kokia išeitis?

Teko patirti, kad kai kurie istrebiteliai jau „pabudo" iš „miego" ir susiprato ne tuo keliu nuėję, bet galvoja, kad grįžti jau per vėlu.

Taip. Grįžimas yra vėlus, bet dar nepervėlus. Skirtumas yra tame, kad dabartinis sugrįžimas yra sunkesnis negu anksčiau, bet jis dar yra galimas.

Istrebitelis, kuris nori grįžti į garbingą gyvenimą, privalo:

a. Įvykdyti uždavinį, kurį gaus iš partizanų Vadų.

b. Jeigu uždaviniui gauti susitikimas su partizanais yra neįmanomas, tuomet istrebitelis, pasitraukdamas iš pareigų, privalo sunaikinti parsidavusius svetimšaliams savo vadus, arba kitus žymesniuosius tautos išgamas.

Tai įvykdęs istrebitelis galės:

a. Pasitraukęs iš pareigų slapstytis netrukdomas iš partizanų puses.

b. Iš partizanų Vadovybes jam gali būti išduotas atitinkamas pažymėjimas.

c. Ypatingais atvejais jis gali būti priimtas į partizanų eiles.

d. Toks asmuo gali pasilikti ir toliau istrebitelio pareigose, jeigu jis pilnutinai atlikinės uždavinius, kuriuos gaus iš partizanų puses.

e. Visa kita laisvė ir neliečiamybė iš partizanų pusės garantuojama.

Istrebiteliai, kurie šia galimybe nepasinaudos, kiekvienai progai pasitaikius ar kovos trimitui pasigirdus, bus ir tolimiausiuose užkampiuose surasti ir, neatsižvelgiant į jokius pasiaiškinimus, be jokio pasigailėjimo sunaikinti.

Siūlau partizanams supažindinti istrebitelius, panaudojant jų gimines, su šia vienintele išsigelbėjimui pasinaudoti galima priemone.

Vanagas

DIDVYRIŲ KELIAIS

Tragiškai žuvus nuo NKVD-istų kulipkų partizanų Vadui Snaiperiui ir partizanams: Savanoriui, Sakalui ir Murinui, jų tėveliams, broliams, sesutėms ir artimiesiems, nuoširdžiausią užuojautą reiškia
N Dalinio Partizanai
VII

Ištrauka iš N Dalinio partizanų pareigūno Merkio Rinktinės Vadui 1945 m. gruodžio mėn. 12 dienos raporto:

.....

„Jau pradedant š. m. gruodžio mėn. 1 diena buvo juntamas Kaibučių ir Purplių kaimuose NKVD-istų siautėjimas. Gruodžio mėn. 4 dieną apie 11 val. dvylika NKVD-istų ir keturi istrebiteliai pasirodė ir Mardasavo kaime. Jie, darydami kratas, traukė Povočių kaimo link.

Tuo metu Mardasavo kaime buvo Geležinio Vilko Rinktines Vadas Šernas, būrio Vadas Jurginas ir partizanai: Vedėjas ir Kardys. Jie pastebėjo NKVD-istus ir ėmė trauktis Merkio upes link. Iki upės buvo 100 m.

Jurginas, Kardys ir Vedėjas traukėsi paupiu aukštyn, norėdami pasiekti netoli buvusią seklesnę vietą, kur lengvai būtų galėję persikelti į antrą upės krantą ir atsipalaiduoti nuo NKVD-istų persekiojimo.

Paskutinysis iš besitraukiančių buvo Šernas. 50 metrų atstume nuo upės NKVD-istai jį pastebėjo, apšaudė ir trimis kulipkomis sunkiai sužeidė į koją žemiau kelio.

Jurginas ir Vedėjas, išgirdęs sužeistojo Vado pagalbos šauksmą, metėsi atgal ir bandė Šerną gelbėti. Jurginas užsikėlė Šerną ant pečių, Vedėjas prilaikė sužeistojo kojas ir, prisidengdami krūmokšniais, pasileido upės link, smarkiai NKVD-istų apšaudomi.

Prasidėjo žūtbūtinė kova, kuri tęsėsi virš valandos laiko. Patirta, kad Kardys veikė labai trumpai. Atrodo, kad Kardys buvo sužeistas kautynių pradžioje. Pas jį rastas „septintukas" su vienu šoviniu apkaboje ir įšovimas į smilkinį rodė, kad jis, nenorėdamas gyvas priešui pasiduoti, nusišovė.

Kautynėms įpusėjus, nustojo kovingumo ir Vedėjas. Kulkosvaidžio kulipkų serija, kliudžiusi į pusiaujį, kovotoją mirtinai pakirto.

Sužeistasis Šernas dar metė granatą į upės krante pasislėpusius NKVD-istus.

Paliko kovingas tik Jurginas. Jis nuo pat kautynių pradžios kovėsi labai energingai ir savo automatinio šautuvo serijomis priversdavo NKVD-istus trauktis ir slėptis krūmuose.

Šaudmenys baigėsi ir padėtis buvo beviltiška. Tačiau Jurginas nenustojo pusiausvyros, pagriebęs dalį ginklų ir turėtą kiekį spaudos, įmetė į upę. Išpildęs draugų prašymą sutrumpinti kančias, kurias jiems sudarė jų mirtinos žaizdos, pabėgėjo keletą metrų ir sušuko:

– Žuvo mano mylimi draugai, žuvo švogeris, žūstu ir aš.

Tai ištaręs, nusišovė.

Atrodo, kad Jurginas šaudamasis metėsi į Merkį, bet NKVD-isto šuns buvo ištrauktas.

.....

Redakcijos pastaba: G. V. Rinktinės Šernas, būrio Vadas Jurginas ir partizanai: Vedėjas ir Kardys A. Apygardos Partizanų Vadovybės apdovanoti partizanų narsumo juostelėmis.

MAN LINKSMA

Užsienio žinios

Nepatvirtintų žinių agentūra praneša, kai dvasios ubagų tėvas Stalinas š. m. pradžioje į LTSR paleido kelias dešimtis tūkstančių partiečių, kuriems „Stalino rojuje" begyvenat pilvai prie nugarų pridžiuvo.

Išlydėdamas pirmą jų ešeloną Kremliaus stotyje Stalinas pasakė ilgą politinę kalbą, kurią baigė šiais žodžiais:

– Nenusiminkite, kad išlydime jus su kiaurais maišais. Gerai darote, kad išeiginius drabužius paliekate Maskvoje, tačiau gerai saugokite tai, ką užančiuose visi išsivežate. Prisiplėškite ir grįžkite į kolchozus vasaroti, kur vėl laisvai toliau galėsite badauti.

Š. m. kovo mėn. 15 d minimi partiečiai per Marcinkonių „načialniką" Janiną pasiuntė Stalinui sekančio turinio telegramą:

„Lietuvoje plėšikaujame pelningai. Įsteigėm „Juodos Katės" organizaciją, kuri turi nemažesnį pasisekimą, kaip ir Maskvoje. Mums padeda NKVD-istai ir vietos istrebiteliai. Mus visi gerbia ir net „amerikonais" vadina.

Tuoj nuleis sniegą ir, atrodo, mes greičiausiai nusipirksime „šifkartes" ir povandeniniais laivais nuplauksime pas Abraomą, kur tikimės ir jus, generalisime, netrukus sulaukti."

Vidaus žinios

Šilų agentūros žiniomis, Banaitis jau šeši mėnesiai laiko uoliai ruošiasi aprašyti savo išgyvenimus kalėjime. Spaudos atstovams pareiškė, kad šis darbas esąs bemaž sunkesnis už atomo suskaldymą, ir turįs vilčių šiomis dienomis darbą „užraukti" drauge su Plienu.

Politiniai sluoksniai praneša, kad apriliaus 1 d. įvyksta „šilinių" ir „ukrainos" panelių bendra konferencija. Joje bus svarstomi patys opiausieji klausimai. Pažymima, kad panelės ruošiasi priimti rezoliuciją ir ją pasiųsti partizanų vadovybei, kurioje reikalaus:

Partizanai, stovi iš kairės: Girinis, nežinomas, Bevardžio brolis, Bevardis; guli pirmas iš kairės Genys

1. Visus gandrus, kaipo nešančius vien nelaimes ir nesusipratimus, skaityti lygios vertės su istrebiteliais.

2. Įsakyti visiems partizanams visą apriliaus mėnesį uoliai rengti pasalas, ypač prie klėčių, ir sugautus gandrus be jokio pasigailėjimo sunaikinti.

3. Prižiūrėti šio svarbaus uždavinio atlikimą pavesti tik labiausiai nuo gandro nežmoniškumo nukentėjusiam partizanui, kurio slapyvardę panelės paskelbs.

Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro komitetas savo organe „Tiesa" paskelbė, kad vykdant stalininio penkmečio planą 1946 metais pagaminta: 2 t raugusio pieno, 10 patefonų, 5 dviratinės mašinos, kuriomis Kauno miesto šaligatviais sėkmingai mokosi važinėti Bertašiūnas ir kiti partijos nariai, ir padidintas ožkų prieauglis.

16-osios lietuvių divizijos kariai, kurie NKVD-istų priežiūroje buvo pasiųsti į rinkimines apylinkes, karštai dėkoja partizanams už tai, kad jiems teko bent vieną kartą būti sotiems, nes surinktas proklamacijas ir karikatūras „Trojos arklys" sėkmingai išmainydavo su ūkininkais į maisto produktus.

„MYLĖK TĖVYNĘ“ NR. 5 (10), 1947 M. BIRŽELIO MĖN. 30 D.[508]

Ištrauka iš Įsakymo rinktinei, 1947 birželio mėn. 5 d.

P. L. P. Vado a. a. pulk. Kazimieraičio didvyriškos mirties metinių sukakties proga, didvyriui pagerbti, visoje Merkio Rinktinės partizanų erdvėje gyvenantiems partizanams, nuo š. m. birželio mėn. 15 d. iki birželio mėn. 30 d. imanai, skelbiu gedulo dienas.

Partizanai, šių dienų laikotarpy, gedulo ženklan, ant partizano asmens ženklo, skersai tautinės spalvos, užsisiuva 10 mm pločio juodos spalvos kaspinėlį.

DIDVYRIŲ KELIAIS

VIII

Pučia vėjalis. Medžių lapai virpa. Miškas ošia, šlama. Ir kai pradedi įsiklausyti, miškas daug ką byloja.

Slėpiningai ošdamas, nuostabias pasakas sekdamas, šiurpuliais kūną nupurto, o kartais šelsdamas, galvą linguodamas, apie didžias kovas pasakoja.

O miškas pasakoja....

Tai buvo prieš metus, bet, rodos, dar tik vakar. Lietuvos miškuose ir laukuose masėmis enkavedistai siautėjo. Kiekvienas kelelis ir takelis buvo išvaikščioti, kiekvienas tankumynėlis ir krūmelis išlandžioti. Vienok enkavedistai mažai ką laimėjo. Ir šį kartą nieko nelaimėję, rinkosi į vieną vietų išsinešdinimui.

Žaliamiškyje, ant kalnelio, sėdėjo Vadas ir jo adjutantas. Vadas rašė. Jis buvo susirūpinęs, nes enkavedistų siautėjimas stabdė partizaninį judėjimą. Retkarčiais savo ryžtingomis ir giliomis akimis apsižvalgydavo aplink ir vėl rašė.

Saulė žemyn slinko labai pamažu. Aplinkui dar vis girdėjosi mašinų dūzgimas, o medžių viršūnėmis ėjo kažkoks šiurpulingas šlamėjimas.

Kažkas krūmuose sutraškėjo. Vadas pakėlė galvą. Klausėsi. Traškėjimas artėjo. Vadas, kuris visuomet šaltai sutikdavo didžiausius pavojus, ir dabar laikėsi ramiai. Įsidėjo bloknotą į kišenę. Išsitraukė FN-ą.

– Kas čia gali būti? Partizanai? Ne. Čia kas nors kita!

Traškėjimas vis artėjo. Staiga prasiskyrė šakos ir pasirodė enkavedistai: vienas, du, trys...

Laisvūnas pasitraukė laimingai. Vadas paliko vienas. Jis pasiryžo žūtbūtinei kovai. Pasigirdo šūvis ir pirmasis enkavedistas krito, po antrojo – antrasis. Trečias enkavedistas suskubo mesti granatą, kuri Vadą mirtinai sužeidė. Viskas vyko žaibo greitumu...

Vadas mirė bevežamas į miestelį...

Baigė pasakojimą miškas ir atsiduso. Susiūbavo, sulingavo medžiai ir vėl šiurpu nukratė kūną...

Žuvo Kazimieraitis... Ir kas negirdėjo jo vardo, kas nežino jo darbų? Kazimieraičio vardas amžiais skambės lietuvių lūpose, o darbai bus įrašyti Lietuvos Nepriklausomybės darbų istorijoje.

[508] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 173–175.

Tebūna Didžiajam Vadui amžina garbė, o Jo žūtbūtinė kova su enkavedistais pavyzdžiu visiems partizanams, kaip reikia aukotis už tėvynę.

MAN LINKSMA

Tasso paneigimas

=Reakcinių sluoksnių oficialiame komunikate skelbiama, kad po paruošiamųjų darbų, kurie truko bemaž ištisus metus, šiomis dienomis pradės partizaninį darbą šie partizanai: Kovas, Žilvitis, Vi__, Vaidila ir Aitvaras.

Be to, tvirtinama, kad prieš pradedant darbą, Aitvaras savo slapyvardę greičiausiai pakeis į slapyvardę Bevardis. V.

Tassas įgaliotas pranešti, kad ši žinia nuo pradžios iki galo pramanyta.

Vidaus žinios

Anglų spauda praneša, kad Vyto komunikatiniuose raportuose jau kuris laikas neminima apie daug kartų žadėtą „MYLĖK TĖVYNĘ" redakcijai pristatyti stebuklingąją spaustuviną mašiną. V.

= LKP /b/ C Komitetas skelbia, kad Siaubas, pasitaręs su Baime ir Strioku, 30-tųjų spalio revoliucijos metinių sukakties proga galutinai įsipareigojo „dar šiais metais" grąžinti Merkio Rinktinės nuosavybę – rotatorių. V.

= „MYLĖK TĖVYNĘ" redakcija gavo laiškus, kuriuos prisiuntė: „Žmonijos Gerovei ir Taikai Palaikyti", „Karo Veteranų", „Pažangiųjų Demokratų" ir kitų partizanų „Komitetų" atstovai. Juose karštai dėkojama Linui už sąskrydžio metu parašytus receptus „virškinimo įrengimams remontuoti".

Laiškuose pranešama, kad „virškinimo įrengimai", panaudojant soclenktynes, jau suremontuoti ir prašoma pasiūlyti Linui, kad jis kuo skubiausiai pateiktų naujus receptus, kuo tuos „atremontuotos salės", iki komunistai nupenės bekonus, turi būti užpildytos.

Pabaigoje pabrėžiama, kad „Ukraina" dar galinti ir palaukti, bet „Šilai" prašo, kad šis klausimas būtų kuo greičiausiai išrištas. V.

Užsienio žinios

= Ką tik gautoje telegramoje vienas užsienio valstybės atstovas – Dzūkas – praneša, kad jis praėjusio sąskrydžio metu, netikėtai prisnūdus, pamiršo pranešti paskutinę „nepatvirtintų gandų" agentūros paskelbtą žinią apie tai, kad k a r a s turėjo prasidėti š. m. birželio mėn. 30 d. bet drg. Stalinas dar Trumeno a t s i p r a š ė dviem savaitėm laiko. V.

= Papildomai pranešama, kad iš praėjusios Maskvos konferencijos Bevinas ir Maršalas grįžo be dokumentų ir pinigų, nes Maskvos geležinkelio stotyje, grojant: „Partija Lenina, partija Stalina..." bolševikų organizacijos „Čiornaja Kot" nariai išpjovė jiems kišenes. V.

„LAISVĖS VARPAS“ NR. 1/10, 1947.X.20[509]

Spalio revoliucijos 30-osios metinės

1917 m. spalio mėnesį komunistų partijai vadovaujant Rusijoje buvo įvykdyta Revoliucija, kurios baisios pasekmės jau trisdešimt metų lydi ne tik Rusiją, bet ir kai kurias kitas pasaulio šalis.

Tuometinė Rusijos liaudis buvo neapsišvietusi, dvarininkų išnaudojama ir užguita. Ji troško laisvės, nuosavos žemės, sau ir ateities kartoms geresnių gyvenimo sąlygų.

Komunistų partija, prisidengusi kilnaus šūkio skraiste: „Laisvė, lygybė, brolybė – štai mūsų devizas tiktai“, lengvai patraukė liaudies mases savo pusėn ir nuvedė ją revoliucijos keliu. Liaudis jai patikėjo, bet jau ir revoliucijos laikotarpy pradėjo reikštis tikrasis bolševizmo veidas. Komunistų /b/ partija, vadovaudamosi posakiu: „Tikslas pateisina priemones“, apgaulės ir smurto keliu panoro paimti visą valdžią į savo rankas. Pirmaisiais porevoliuciniais metais Stalinas, pasinaudodamas tarpusaviu komunistų nesutarimu, galutinai užėmė valdžią, tapdamas bolševikiniu diktatoriumi.

Dabar, trisdešimties metų sukakties proga, galima, bent trumpai, peržvelgti visa tai, ką Tarybų Sąjunga, komunistų /b/ partijai diktuojant, per tiek metų yra pasiekusi.

Teisingi mūsų patarlės žodžiai: „Tušti indai garsiai skamba“. Lygiai taip pat atsitiko ir su komunistų partija. Jos pradžioj mesti skambūs šūkiai išsivystė į iki šiol negirdėtą žodinę melo propagandą, o darbai nuėjo savo keliu.

Ir štai po trisdešimties tokio gyvenimo metų gavosi nepaprastai baisūs rezultatai.

Liaudis, kuri, komunistų /b/ partijai vadovaujant, tikėjosi žengti gyveniman po laisvės, lygybės, brolybės vėliava, liko skaudžiai apvilta. Šie pagrindiniai žmoniškumo teisių principai tepaliko tik Stalino konstitucijos puslapiuose dar bolševikiniam „rojuj“ nepagyvenusioms pasaulio tautoms akis apdumti. Praktiškame gyvenime komunistų /b/ partija laisvės, lygybės, brolybės principus įgyvendino taip:

Neribota laisve tesinaudoja komunistų /b/ partijos nariai, kurie besąlygiškai ir aklai vykdo visus Kremliaus valdovų diktatūrinius įsakymus. Visa kita 16-kos respublikų liaudis, nepriklausanti partijai, palikta baisioje beteisėje vergijoje. Visos liaudies vardu dabar kalba tik ta pati bolševikų partija. Ji liaudies laisvės minčių pasireiškimą užgniaužia NKVD ir MGB masių ginklais. ___[510], jos vardu rašinėja Stalinui įvairiausius sveikinimo raportus, vykdomųjų komitetų pirmininkų diriguojamas soclenktynes ir t. t.

Lygybės principas įgyvendintas ta prasme, kad NKVD ir MGB žiauriausių priemonių pagalba pjudomi asmenys prieš asmenis ir, po bjaurios šnipinėjimo skraistės pavidalu, verčiami vieni kitus įskundinėti.

Derlingiausių žemių pasaulyje gyventojai Tarybų Sąjungoje, komunistų /b/ partijai vadovaujant, per trisdešimt metų laikotarpį priėjo prie to, kad parazitų, bado ir skurdo verčiami, be žemėlapių ir kompasų susirado smurtu ir apgaule pavergtą

[509] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 4-4 atv.

[510] Neįskaitomas trumpas žodis.

Lietuvą, kurios spalio revoliucijos šeimininkai dar nevisiškai suskubo nualinti. Šie kolhozinkai, masiniai elgetaudami, kartoja vieną ir tą pačią „tėvo" Stalino įkvėptą „maldelę":

Rusijoj nieks neužderėjo.
Nes laukus mažai užsėjo;
Ir kaitra didelė buvo,
Kur nesėta – ten išdžiūvo..."

Partijos dai ___ toj šeimos, dar nuo 19 ___ etų, neužmiršdamos sočiai pavalgius ir apsirengus praleistų dienų Lietuvoje, vėl užplūdo ją. Išbadėjusios Maskvoje akys vėl sužiuro į mus.

Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad visi šie komunistų /b/ partijos vedami Tarybų Sąjungoje pragaištingi darbai skelbiami kaip didžiausias masių savarankiškumo ir džiaugsmo pasireiškimas, norint atsidėkoti drg. Stalinui už suteiktą laimę būti „rojiško" gyvenimo dalininkais spalio revoliucijos trisdešimtųjų metinių proga.

Spalio revoliucijos vaisiai privedė prie to, kad politinis pasaulio horizontas, tarsi derindamasis su rudens metų laiku, smarkiai ir grūmojančiai apsiniaukė.

Artėjantį bolševizmui galą Kremliaus valdovai puikiai nujaučia. Jie meistriška melo propaganda tebesistengia ir toliau dumti pasauliui akis, nes bauginasi dėl savo Sąjungoj vidujinio supuvimo, kurioje tik kruvinu teroru teįstengia kol kas palaikyti vos pakenčiamą rimtį.

Štai, kad jau ir Lietuvos partizanus Kremliaus pataikūnai nebevadina lietuviškai – vokiškaisiais nacionalistais, bet turinčius reikalą su stovykla, kuriai vadovauja JAV ir kurios tikslas, anot jų, „sužlugdyti demokratiją" ir viešpatauti pasaulyje.

Spalio revoliucijos vadeivos, neturėdami kelio atgal, kaskart vis labiau remiami prie sienos. Jie pradeda baidytis savo šešėlio, kas jau atsispindi ir atgaivinto 1947 m. spalio mėn. „Kominterno" deklaracijoje, kurioje raginami komunistai nusiraminti ir per daug neįsibauginti.

Jau priartėjo tas laikas, kada kiekvienam protaujančiam žmogui darosi visiškai aišku, kad bolševizmo egzistavimas, paremtas barbariška diktatūra, yra trumpalaikis, nes pasaulio tautos, JAV vadovaujant, baigia rengtis žygiui, kad amžiams pašalintų „raudonąjį slogutį" ir pilna krūtine atsikvėptų laisvu gyvenimu.

.....

Bolševikinis bankrotas

Seniau laikraščių redaktoriai, norėdami prajuokinti savo skaitytojus, paskutiniuose puslapiuose talpindavo skiltis: „Mirga – Marga", „Pabiros", „Adomėno nuotykiai" ir t. t.

Nūdieninėj „Tiesoj" panašius dalykus randame vedamuosiuose straipsniuose, kurie savo turiniu neretai pralenkia „Adomėną". Juos skaitant ryškiai matosi visas bolševikų nekultūringumas, tamsumas ir kvailumas. Čia jie save nusipiešia juokingesniais negu anuo metu Kudirkos aprašyti Krugloduravai, Vziatkovičiai ir t. t. Tuo metu akli įsakymų vykdytojai, vykdydami spaudos draudimą Lietuvoje – „gaudyti popierių", nugabeno savo viršininkui visą „tupyklą", nes jos sienas rado aplipinėtas spausdintu popieriumi.

Nūdieninės valdžios „gudragalviai" panašiai elgiasi. Štai neseniai radę Vilniaus mieste ant laikraščių parduotuvės-kiosko sienų prilipintus partizanų atsišaukimus, visą parduotuvę, apraišioję, nugabeno į NKGB įstaigą.

Taip vadinamos kovos prieš „keliaklupsčiavimą užsieniui" rezultatus randame „Tiesos", 1947 m. spalio mėn. 8–10 dienų straipsniuose, kuriuose piešiama, kaip klasikinis liaudies priešas Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijos lektorius Kondratas už tai, kad aiškindamas studentams paminėjo aukštos kokybės užsieninius traktorius, neišgirdamas tarybinių, tos pačios Akademijos lektorius Ruokis už tai, kad aiškindamas užsieniečių atliktus dirvožemio tyrinėjimo darbus[511] Lietuvoje, nepaminėjo kažkur toj srity dirbusio ruso Dukačiajavo[512], arba valstybinės filharmonijos choro meno vadovas už tai, kad nepriiminėjo į chorą komunistų ir t. t.

„Komjaunimo Tiesos" 1947 m. spalio mėn. 14 dienos straipsnyje „Politinis aklumas" puolamas Respublikinis Pedagoginis Kabinetas už tai, kad jis, anot jų, persisunkęs auklėjamąja spiaudizmo dvasia ir dar iki šiol nekirto smūgio Jokanto[513] parašytai „Lotynų kalbos vadovėlio I-II daliai".

Iš tikrųjų ar nedidžiulis nusižengimas nepaminėti tarybinių traktorių, kurių pagalba valsčiaus aktyvas gali pats išsikulti javus, jeigu ūkininkas neatiduoda valstybei duoklių. Ir kaip gi kur nors nepriimti komunisto. Juk komunistas tai asmuo, kuris gali būti bet kuo – daktaru, inžinieriumi, artistu, choristu, direktoriumi ir t. t. Nesvarbu išmintis ir sugebėjimai – svarbu politinis nusistatymas. Ir kaip nekovoti su tokiu vadovėliu, jeigu jame yra išsireiškimai: „Melskis ir dirbk", „Dievas yra viso pasaulio Sutvėrėjas", „Tarnas giria teisingą šeimininką" ir t. t.

– Visi šie baisumai turi būti sutriuškinti aktyvioj kovoj, – baigia 1947 m. spalio mėn. 8 dienos „Tiesos" vedamasis.

„LAISVĖS VARPAS" NR. 2/11, 1947.XI.20[514]

Aktyvas nulemia

Taip pavadintas „Tiesos" Nr. 258, 1947.XI.1 d. vedamasis. Tai „aktyvas", kuris švelniai pagal „Tiesos" Nr. 230, 1947.IX.20 d. tariant, „yra partijos visuomeninės nuomonės reiškėjas ir netarpiškas partijų nutarimo vykdytojas".

Ir iš tikrųjų, komunistų /b/ partijai „aktyvas" mūsų krašte tiek būtinas ir tiek turi reikšmės, kiek žmogui oras. Norint susidaryti pilnutinį vaizdą apie tai, ką reiškia pasakymas „aktyvas nulemia", reikia peržvelgti bent kelis charakteringesnius gyvenimo reiškinius, kurie įvyko komunistų /b/ partijai šeimininkaujant Lietuvoje.

Antrasis bolševikinio maro užplūdimas pasireiškia tuo, kad buvo paskelbtas įsakymas jaunuomenei sušaukti į kariuomenę – į frontą. Šis įsakymas nebuvo

[511] Originale parašyta su klaida: „radbus".

[512] Dokučiajev Vasilij Vasiljevič (1846–1903) – rusų geologas, dirvotyrininkas.

[513] Kazimieras Jokantas (1880–1942 m., rugpjūčio 25 d. sušaudytas Sverdlovske), Lietuvos valstybės veikėjas, pedagogas.

[514] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 6, 7-7 atv; taip pat publikuota: Partizanai apie pasaulį, politiką ir save, V., 1998, p. 279–281; Nenugalėtoji Lietuva, t. 3, p. 195–198.

pildomas, nes Lietuvos jaunimas vieningai ir ryžtingai atsisakė eiti kovoti už raudonąjį tironą – mūsų krašto pavergėją. Tuo metu pirmą kartą pasireiškė „aktyvas – partijos netarpiškas nutarimų vykdytojas". Jis nulėmė ir padarė tai, kad mes visi savo akimis matėme baisias jaunuolių medžiokles kaimuose, kulkosvaidžių vamzdžių apsaugoje varomus jų būrius valsčių ir apskričių miestų gatvėmis, kenčiančius šaltį ir badą šimtuose, spygliuota viela aptvertuose, žemės rūsiuose (kaip pavyzdžiu galima paminėti vieną iš daugelio žemėje rūsių Alytaus mieste, Basanavičiaus prospekte, kurį patys budeliai – „aktyvas", parengė ir po laimingesnės medžioklės jame sugrūsdavo iki 100 asmenų). Pagaliau tik iš vieno kito, turėjusio laimę pabėgti ar grįžti iš fronto ar stovyklų, sužinojome apie tai, kaip tas jaunimas tik to paties „aktyvo" nulėmimo dėka buvo varomas į pirmąsias fronto linijas ir žuvo arba spygliuota viela aptvertose koncentracijos stovyklose kentėjo ar mirė nuo šalčio, ligų ir bado.

Ir komunistų /b/ partija visa tai pavadino kaip „jaunimo didžiulį patriotizmo pasireiškimą didžiajame tėvynės kare".

Ubagų tėvui Stalinui mūsų tautos parsidavėliai: Sniečkus, Gedvilas ir Lietuvos TSR Paruošų Įgaliotinis Andrejevas, š/m. spalio mėn. 10 d. raportavo, kad Lietuvos TSR prieš laiką įvykdė valstybinį grūdų paruošų planą 100,3 % ir grūdų pristatymas tebevyksta. Ir kas čia, jei ne „aktyvas" nulėmė. Jis ginkluotomis gaujomis kiekvieną dieną šėldamas kaimuose, už ūkininko neįstengtą atiduoti iki pilnos prievolės normos bent vieną kilogramą, išvedė iš tvarto paskutinę karvę ar kiaulę. Tai jis masiniai privertė kruvinai raudonomis nuo ūkininkų ašarų gurguolėmis gabenti paskutinį grūdą į niekuomet nepripildomą „tarybinio rojaus" aruodą.

Ir visa tai komunistų /b/ partija pavadino, kaip „aukščiausią valstiečių padėką Stalinui už suteiktą rojišką gyvenimą".

Mes labai gerai prisimename valstybinės paskolos rinkimą. Ir kas iš ūkininkų būtų skolinęs savo budeliams, jeigu ir čia „aktyvas" nebūtų nulėmęs. Tai jis siusdamas gaudė ūkininkus laukuose, kelyje ir privertė pasirašyti pasižadėjimo sąraše. Kruvinu prakaitu uždirbtą červoncą ūkininkas palydėjo tarsi bedugnėn.

Ir apie tai komunistų /b/ partija paskelbė kaip „valstiečių vykdytą paskolą su didžiausiu dvasiniu pakilimu ir entuziazmu".

Mes niekuomet neužmiršim bolševikų pravestų rinkimų Lietuvoje, kuriuos mūsų tauta vieningai suboikotavo. Ir kas, jei ne „aktyvas" nulėmė rinkimus, prikimšdamas rinkimines urnas balsavimo biuletenių. Tai jis pats ir kitus privertė pasirašyti po suklastotais rinkiminiais protokolais.

Ir visa tai komunistų /b/ partija pavadino kaip „gyventojų pademonstravimą savo begalinės meilės ir atsidavimą tarybų valdžiai, komunistų partijai ir demokratiškiausios pasaulyje konstitucijos kūrėjui – draugui Stalinui".

1948 m. sausio mėn. 18 d. įvyks rinkimai į vietines tarybas. Tai ketvirtoji rinkiminė komedija, kurias Kremliaus valdovams diriguojant ir aktyvui „paremiant", tautos išgamos praves. Įvyks ketvirtasis brutalus pasityčiojimas iš pagrindinių žmoniškumo teisių tikslu ir toliau dumti pasauliui akis. Lietuviai nebodami raudonojo teroro, rizikuodami savo asmenine laisve ir net gyvybe, vieningai praeituosius rinkimus suboikotavo – suboikotuos ir pastaruosius. Šis nepaprastas lietuvių tautos ryžtingumas ateityje turės didžiulės reikšmės Nepriklausomybės atžvilgiu, o šiuo metu dar glaudžiau suburs visas jėgas pasipriešinti bet kokioms Lietuvių tautai

pragaištingoms bolševikų užmačioms. Ir štai, kaip tik todėl partija „Tiesos" vedamajame šaukte šaukia, kad „reikia daryti visa, kad tik būtų užtikrinta pilna komunistų pergalė. Ir kad pagrindinis šioje kompanijoje klausimas yra aktyvo klausimas, nes jis nulems pačių rinkimų pasisekimą".

Visi be jokios išimties Tarybų Lietuvos laikraščiai, švietimas, menas ir kūryba užtempti ant grynai bolševikinio kurpalio. Jokia laisva mintis, jeigu ji nėra persunkta bolševizmo dvasia, negali būti pareikšta. Visi ir viskas privalo semtis išmintį tik iš Maskvos KP /b/ Komiteto nutarimų. Vargas tam, kas, kad ir nejučiomis, bent kiek kryptelia nuo generalinės generalisimo linijos. Ir čia „aktyvas nulemia". Tai jis – „partijos minčių reiškėjas", visos mūsų tautos vardu galvoja, kalba, sveikina ir raportuoja generalisimui. Tai jis, tas partijos nepamainomas ramstis, kovoja, anot jų, prieš „keliaklupsčiavimą užsieniui, auklėjamąją /spiaudizmo/ dvasią, reakciją, buožes, lietuviškuosius nacionalistus, kurie turi su JAV stovykla ryšį, dvasiškiją, beidėjiškumą ir visa eilė kitais terminais pavadintus tariamus partijos priešus.

Pagaliau, kalbant apie patį bolševikinį valdžios aparatą mūsų krašte, tenka pažymėti, kad jis tik to paties „aktyvo" dėka išsilaiko. Tik „aktyvo" lydimi raudonieji pareigūnai vos pakenčiamai saugiai jaučiasi vykdami į apskrities mietus ir pan. Sunku būtų nusakyti, kokią plačią sąvoką turi išsireiškimas „aktyvas nulemia". Bendrai tariant, „aktyvas nulemia" – reiškia visą dvasinį, moralinį ir materialinį mūsų tautos pasireiškimą. Ir tik todėl partija šiam betarpiniam „įsakymų vykdytojui" suteikė beribę teisę savivaliauti ir nebūti atsakomingam už jo kruvinuosius ir mūsų kraštui pražūtingus darbus. Komunistų /b/ partijai nesvarbu, kad mūsų liaudis baisiai kenčia. Jos tikslas, kaip galima prailginti savo viešpatavimą, maskuojant savo juodųjų darbų vaisius nuo demokratinio pasaulio akių. Tik todėl ji skelbia, kad bolševizmas negali nė vienos pėdos pasitraukti atgal.

Lietuvos partizanų ir visuomenės nenuilstamomis pastangomis jau demaskuojami ir pateikiami konkretūs faktai ten, kur baigiamas rengti naujasis Niurnbergas tiems, kurie dar šiuo metu tebesėdi teisėjų tarpe. Istorinė patirtis rodo, kad pražūtingų darbų vykdytojai užsitraukia Dangaus kerštо. Todėl mes dar kartą kviečiame tikruosius tėvynės sūnus ir dukras budriai sekti ir visa registruoti, o ypatingai įvyksiančių rinkimų eigą ir duomenis, kad dokumentinė medžiaga kuo platesne ir tikslesne apimtimi būtų galima įteikti tiems, kuriems ji yra nepaprastai reikalinga.

Vidaus žinios

Vėlinių vakarą visa tikinčioji Lietuvos visuomenė suplaukė į kapus pasimelsti už mirusius.

Redakcija yra gavusi visą eilę pranešimų apie tai, kaip taurieji Lietuvos sūnūs ir sesės lietuvaitės papuošė kritusių nuo azijatiškųjų barbarų ir mūsų tautos išgamų rankų partizanų kapus. Daugelyje vietų buvo papuošti ir tų partizanų kapai, kuriuos azijatai tikėjosi visiškai užmaskavę nuo žmonių akių. Prie kai kurių valsčių miestelių esančias partizanų užkasimo vietas saugojo NKVD-istai ir istrebiteliai, neleisdami žmonėms prie jų prisiartinti. Papuoštus kapus išdraskė, o uždegtas ant jų žvakutes išspardė. Buvo padaryta areštų.

„LAISVĖS VARPAS“ NR. 3/12, 1947.XII.20[515]

Sveikinimai Kalėdų ir Naujųjų metų proga

Šv. Kalėdų ir Naujųjų Metų proga sveikinu Partizanus ir Jų Vadus, visus tauriuosius Dainavos krašto brolius ir seses lietuvius tiesioginiai ir netiesioginiai nenuilstamai dalyvaujančius didvyriškai vedamoje kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo iš barbariškojo maskoliaus jungo.

Linkiu, kad 1948-ji Metai šuoliais didėjančio politinio įtempimo akivaizdoje atneštų Laisvę mūsų brangiai Tėvynei ir sulaukti Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo dienos.

Dainavos Partizanų Apygardos Vadas

Vidaus žinios

Pavergėjai, jausdami artėjančius giltinės žingsnius, visomis pajėgomis stengiasi slopinti savo priešus viduje partizanus ir jaunuomenę, kuri kovos trimitui pasigirdus, jau ne 1947 metų metodu palydės bolševikus iš Lietuvos. Baigiama rengtis, o kai kuriose apskrityse jau šaukiami jaunuoliai į kariuomenę ir vežami tiesiog į Rusijos gilumą.

Jaunuoliai, būkite atsargūs ir pasiruošę, kad ši pragaištinga priešo užmačia neužkluptų netikėtai.

Politiniai įvykiai Prancūzijoje ir Italijoje

Po komunistų pašalinimo iš Prancūzijos vyriausybės sudėties Maskva nesnaudė, bet dėjo visas pastangas grąžinti komunistus į vyriausybę ir padaryti ją nuo savęs priklausomą. Tuo tikslu per bolševikinius agentus jai pavyko sukelti vidujinį neramumą, privedusį prie visuotinio streiko ir sabotažo veiksmų Prancūzijoje. Tuo pat metu Maskva paragino Italijos komunistų partiją išleisti atsišaukimą į gyventojus su raginimu ir Italijoj paskelbti visuotiną streiką. Neramumų metu, propagandos tikslu, Sov. Sąjunga pasiūlė 300 000 kviečių Prancūzijai.

Stebėdamas šiuos įvykius JAV laikraštis savo vedamajame „SSRS strategija Prancūzijoje“, pareiškė, jog Prancūzijoje komunistams diriguoja Maskva. Neramumai Prancūzijoje ir Italijoje yra naujai pradėjusio veikti kominterno išdava. – Tai kova prieš Maršalo planą, – pažymėjo „Niujork Herald Tribiun“, – tačiau komunistai turi būti atsargūs, nes jei jo nenugalės, tada Maršalo planas juos nugalės. Žymus amerikiečių rašytojas Lipman[516] ta proga pareiškė, jog raudonosios armijos buvimas Europoje yra kaip tik reikalingas tam, kad padrąsintų Prancūzijos ir Italijos komunistus. Gi JAV vyriausybė pareiškė, jog tuo atveju, jeigu Prancūzijoje ir Italijoje vyriausybes sudarytų komunistai, JAV tuojau nutrauktų joms paskolas.

Prancūzijoje susidarė neprasta padėtis. Kad komunistai Prancūzijoje yra nepopuliarūs, matosi iš to, kad Prancūzijos Tautinis Susirinkimas, balsų dauguma,

[515] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 8 -8 atv., 9.

[516] Walter Lippmann (1889–1974) – rašytojas, žurnalistas, politikos komentatorius, vienas pirmųjų nagrinėjęs šaltojo karo koncepciją. 1958 ir 1962 m. gavo Pulitzerio premiją.

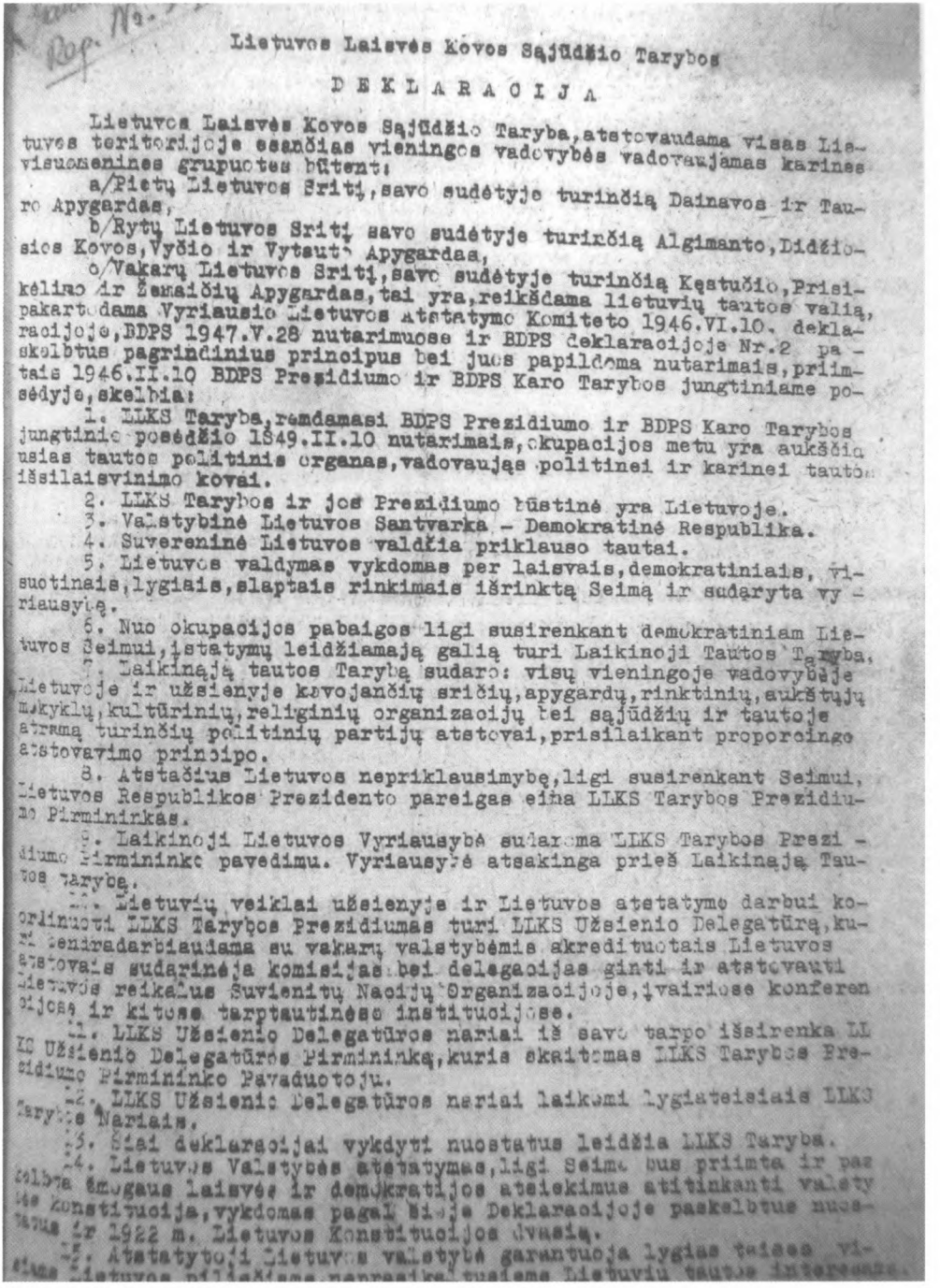

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos

DEKLARACIJA

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines grupuotes būtent:

a/ Pietų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro Apygardas,

b/ Rytų Lietuvos Sritį savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto Apygardas,

c/ Vakarų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Kęstučio, Prisikėlimo ir Žemaičių Apygardas, tai yra, reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausio Lietuvos Atstatymo Komiteto 1946.VI.10. deklaracijoje, BDPS 1947.V.28 nutarimuose ir BDPS deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildoma nutarimais, priimtais 1946.II.10 BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje, skelbia:

1. LLKS Taryba, remdamasi BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtinio posėdžio 1949.II.10 nutarimais, okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaująs politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai.

2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.

3. Valstybinė Lietuvos Santvarka - Demokratinė Respublika.

4. Suverenine Lietuvos valdžia priklauso tautai.

5. Lietuvos valdymas vykdomas per laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudaryta vyriausybę.

6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji Tautos Taryba.

7. Laikinąją tautos Tarybą sudaro: visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių, aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo.

8. Atstačius Lietuvos nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.

9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą.

10. Lietuvių veiklai užsienyje ir Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri bendradarbiaudama su vakarų valstybėmis akredituotais Lietuvos atstovais sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Suvienytų Nacijų Organizacijoje, įvairiose konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.

11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirenka LL XC Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko Pavaduotoju.

12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos Nariais.

13. Šiai deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.

14. Lietuvos Valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir paskelbta šmogaus laisvės ir demokratijos atsiekimus atitinkanti valstybės Konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią.

15. Atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės.

1949 m. LLKS Vasario 16-osios deklaracija

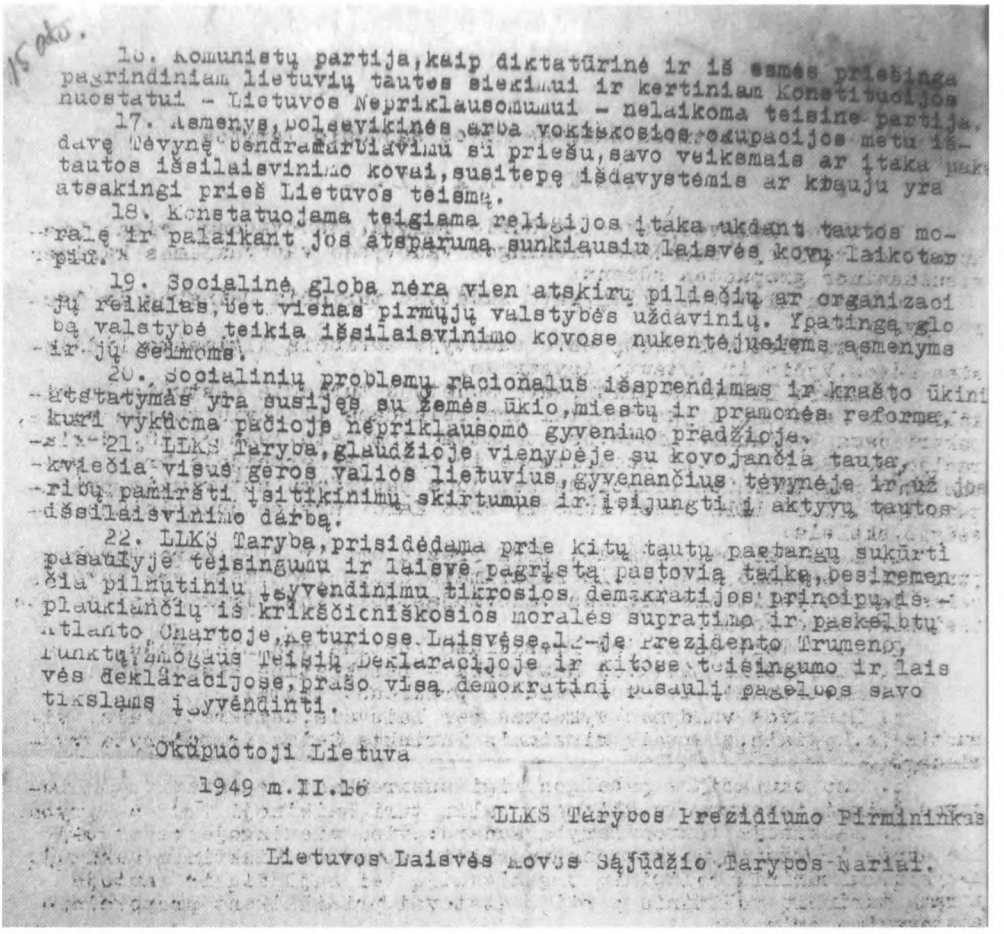

15 ato.

16. Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertiniam Konstitucijos nuostatui - Lietuvos Nepriklausomumui - nelaikoma teisine partija.

17. Asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimu su priešu, savo veiksmais ar įtaka pakę tautos išsilaisvinimo kovai, susitepę išdavystėmis ar kraujų yra atsakingi prieš Lietuvos teismą.

18. Konstatuojama teigiama religijos įtaka ukdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu.

19. Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių. Ypatingą globą valstybė teikia išsilaisvinimo kovose nukentėjusiems asmenyms ir jų šeimoms.

20. Socialinių problemų racionalus išsprendimas ir krašto ūkini atstatymas yra susijęs su žemės ūkio, miestų ir pramonės reforma, kuri vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

21. LLKS Taryba, glaudžioje vienybėje su kovojančia tauta, kviečia visus geros valios lietuvius, gyvenančius tėvynėje ir už jos ribų pamiršti įsitikinimų skirtumus ir įsijungti į aktyvų tautos išsilaisvinimo darbą.

22. LLKS Taryba, prisidėdama prie kitų tautų pastangų sukūrti pasaulyje teisingumu ir laisvė pagrįstą pastovią taiką, besiremenčia pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto Chartoje, keturiose Laisvėse, 12-je Prezidento Trumeno, Funktų Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės deklaracijose, prašo visą demokratinį pasaulį pagelbos savo tikslams įgyvendinti.

Okupuotoji Lietuva

1949 m. II.16

LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Nariai.

1949 m. LLKS Vasario 16-osios deklaracijos 2 lapas

priėmė įstatymą, pagal kurį suteikė vyriausybei teisę panaudoti kariuomenę prieš streikuojančius. Vyriausybė uždarė repatriacijos lagerį Buregare dėl to, kad ten buvusieji Sov. Sąjungos piliečiai prisidėjo prie streiko plėtimo ir sabotažo veiksmų. Buvo suimta ir ištremta 26 Sov. Sąjungos piliečiai. Už sabotažo veiksmus suimta 1000 asmenų ir priimtas įstatymas už tokius nusikaltimus bausti nuo 6 mėn. iki 10 metų kalėjimo. Paaiškėjus neramumų kurstytojams ir panaudojus atitinkamas priemones, visuotinas streikas Prancūzijoje baigėsi. Italijoje Darbo Rūmai taip pat nutraukė visuotiną streiką. De Gasperis[517] sudarė naują vyriausybę, į kurią komunistai neįėjo. Tuo būdu Sov. Sąjungos siekiai sudužo. Dėl to ji atsisakė pasiųsti Prancūzijai pažadėtus kviečius ir pasiuntė jai jau keturias notas ryšium su jos piliečių suėmimu. „Niujork Herald Tribiun" visa tai pavadino kaip Sov. Sąjungos kerštą Prancūzijai. – Komunistų pralaimėjimas yra didelis laimėjimas visam pasaulyje, – pareiškė JAV

[517] Alcide Amedeo Francesco De Gasperi (1881–1954) – Italijos politikas, ministras pirmininkas 1945–1953 m.

apžvalgininkas Lipman. JAV apsaugos Europą nuo komunistinės diktatūros ir komunizmas Vakarų Europoje jau atgyveno savo dienas – baigia JAV laikraščiai.

„LAISVĖS VARPAS" NR. 4/13, 1948.I.25[518]

Vidaus žinios

1948.I.10 per Lietuvą praūžė bolševikinio teroro banga, skirta balsavimų „garbei". Rinkimai į visuotines tarybas tapo eiline smurto ir prievartos diena. Visi rinkiminiai punktai buvo perpildyti kariuomene ir vietiniu „aktyvu", kurie lakstė po kaimus, gaudydami deputatus, atiminėdami dokumentus, areštuodami, grąsydami ginklu ir išvežimu į Sibirą. Veltui prisiplakėliai, svetimtaučiai ir įvairūs perėjūnai stengėsi smurtu priversti mūsų tautą balsuoti. Dainavos krašto lietuvis atkakliau negu bet kada pasipriešino smurtui ir apgaulei. „Aktyvas" pats sugrūdęs balsus į urnas ir suklastojęs deputatų ir komisijų narių parašus, įnirtęs grįžo pranešti, kad liaudis „išimtinio dvasinio pakilimo sąlygomis" atidavė balsus už tautos tarnus Staliną, Beriją, Leizerį – Moisevičių Kaganovičių[519] ir kit. Suklastotai pravestų balsavimų duomenys teberenkami visame krašte.

„PARTIZANAS" 1949.VII.1 PIETŲ LIETUVOS SRITIES ORGANAS NR. 1[520]

LLKS TARYBAI IR JOS PREZIDIUMUI

Pietų Lietuvos Srities Vadovybė, įgaliota TAURO Apygardos Vadų sąskrydžio, įvykusio 1949 m. ____mėn. ____.d. d., DAINAVOS Apygardos Vadų sąskrydžio, įvykusio 1949 m. ____mėn. ____d. d., visų Pietų Lietuvos Srities laisvės kovotojų partizanų ir jų vadų vardu, suprasdama tikrai tautą atstovaujančios kovai dėl laisvės instancijos sudarymo reikšmę ir įvertindama sunkumus ir neįkainojamą darbų, tą instanciją sudarant, reiškia karštą ir brolišką pareigą ir linki sėkmės ir ištvermės vadovauti Laisvė Kovai iki pergalės.

Mintis, kad šiai žūtbūtinei kovai vadovauja žmonės, kurie visas savo žmogiškas dvasios ir kūno jėgas atiduoda laisvės ir nepriklausomybės reikalui, mus stiprina ir skatina dar didesniems žygiams, kuriuose pilnai atsispindėtų tas pasitikėjimas, kurį mes jaučiame LLKS Tarybai ir jos Prezidiumui.

Okupuotoji Lietuva

1949 m. birželio mėn. 5 d. Pietų Lietuvos Srities Vadovybė

---

[518] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 18, l. 144.

[519] Kaganovič Lazar Mojsejevič (1893–1991) – VKP (b) CK politinio biuro narys 1930–1957 m.

[520] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 130–131.

Pietų Lietuvos Srities Laisvės Kovotojai Partizanai ir Vadai

Nenuilstamai vedama išsilaisvinimo kova yra jau pareikalavusi daug brangių gyvybių iš mūsų tautos – laisvės kovotojų partizanų tarpo. Peržvelgę kovos gretas, pasigendama daugelio artimiausių kovos brolių. Jie krito nelygioje, bet garbingoje ir šventoje kovoje, ar tai tampant laimėtojais kautynių lauke, ar tai ginantis iki paskutinio šūvio ir pačiam sau nutraukiant gyvybės siūlą, kad tik nepatektų priešui į rankas.

Pietų Lietuvos Srities laisvės kovotojams partizanams ypač daug aukų teko sudėti ant Tėvynės laisvės aukuro 1949 metų žiemą. Partizanų Vyriausios Vadovybės 1949 m. gegužės mėn. rašte tarp kitko minima, kad bolševikai, norėdami suduoti tautai bei sąjūdžiui iš karto kuo didesnį smūgį, prieš įvykdydami gyventojų trėmimą, sukaupė visas jiems įmanomas pastangas partizanams ir ypatingai jų vadovybėms naikinti. Tuo būdu š. m. kovo mėn. pradžioje įvairiose Lietuvos vietose šnipai – provokatoriai, nesiskaitydami net su savęs išryškinimu, įvykdė pačius didžiausius jiems prieinamus judošiškus darbus.

Iš antros pusės nežiūrint žūtbūtinėje kovoje patirtų partizanų skaudžių nuostolių, 1949 m. vasario mėn. vyko laisvės kovotojų partizanų Vyriausiosios Vadovybės, Pietų, Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių – Dainavos, Tauro, Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio, Vytauto, Kęstučio, Prisikėlimo ir Žemaičių, apygardų vadų bei jų atstovų sąskrydis, kurio metu įvyko pilnutinis, vieningas, tvirtas, realus ir galutinis kovojančių dėl laisvės organizacinių vienetų susibūrimas po viena kovos vėliava bei padaryti principiniai nutarimai.

Šiame mūsų sąjūdžiui istoriniame sąskrydyje man teko garbė atstovauti Pietų Lietuvos sritį, o po to taip pat asmeniškai dalyvauti Tauro ir Dainavos apygardų vadų sąskrydžiuose, kurių metu sąskrydžių dalyvius supažindinau su LLKS Tarybos padarytais nutarimais ir kt.

Šiandien LLKS T. nutarimai iš vadų lūpų jau pasiekė visus partizanus. Pasiektas laimėjimas organizaciniu atžvilgiu, ir visi kiti LLKS Tarybos padarytieji nutarimai

Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės partizanai prie simbolinio kapo 1948 m. Iš kairės stovi: Marytė Budėnaitė-Eglė, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Antanina Lukšytė-Milda, Sofija Budėnaitė-Ramunė, Adolfas Ramanauskas-Vanagas ir Pranutė Korkutytė-Akacija

visų be išimties Laisvės kovotojų partizanų bei jų vadų buvo sutikti su džiaugsmu ir nuoširdžiu pritarimu.

Šiuo metu dauguma mūsų tautiečių tiesiog mirksta alkoholyje, neretai manydami tuo būdu bent laikinai paskandinti raudonojo teroro jiems suteiktas kančias. Tuo pat metu Pietų Lietuvos Srities laisvės kovotojai partizanai, kurie taip pat daug vargsta ir kenčia, jau nuo seniau, o ypač dabar, sekdami LLKS Tarybos parodytu pavyzdžiu, tiesiog ištisomis rinktinėmis savanoriškai įsipareigoja, iki tęsis laisvės kova, visiškai atsisakyti nuo degtinės ir kitų stipriųjų alkoholinių gėrimų. Dabar vis rečiau, o reikia tikėti, kad ateityje visiškai nebesusidursime su tokiais nesklandumais ar išsišokimais iš partizanų pusės, kurie ypač anksčiau pasitaikydavo.

Visa tai rodo, kad sudėtosios mūsų kovos brolių aukos nenuėjo veltui, kad kovojanti Lietuva iki pat kruvinosios kovos galo vykdys žuvusiųjų laisvės kovotojų partizanų paliktąjį testamentą – atstatyti Nepriklausomą Lietuvą.

Aš asmeniškai linkiu visiems laisvės kovotojams partizanams ir jų vadams su tokia pat neišsenkama energija ir pasišventimu <...>, o artimiausiu laiku pilnutinai įgyvendinti visus LLKS Tarybos nutarimus ir pasistengti, kad ir ateityje laisvės kovotojo partizano vardas skambėtų po visą kraštą ir ateities kartoms būtų pavyzdžiu, kaip lietuvis mylėjo savo kraštą – geriau savo galvą padėjo, bet azijatui nevergavo.

Lai Aukščiausiojo palaima lydi mūsų žingsnius.

Pietų Lietuvos Srities vadas

„PARTIZANAS" 1949.VIII.1 PIETŲ LIETUVOS SRITIES ORGANAS NR. 2[521]

Liepos mėnesį suėjo treji metai nuo to laiko, kai mes esame netekę visų mūsų mylimo Vado a. a. Kazimieraičio. Jis krito nelygioje, bet garbingoje kovoje.

Šis aukšto laipsnio karininkas duotą priesaiką ištesėjo ir Lietuvai atidavė ne tik visas jėgas ir žinias, įgytas krašto ir užsienio aukštosiose karo mokyklose, bet ir savo brangiausią turtą – gyvybę.

Brangusis Vade, Tavo nemari kovos dvasia tebėra mūsų tarpe. Su Tavo vardu lūpose šiandien mes stovime nepajudinami tvirti šventoje laisvės kovoje.

Tebūnie Tau lengva Lietuvos žemelė, kurią savo krauju aplaistei.

Pietų Lietuvos Srities Vadas

oooOooo

Lietuvi, Tu labai gerai žinai ir supranti, kokią sunkią išsilaisvinimo kovos naštą, vargus ir nepriteklius kenčia laisvės kovotojai partizanai. Nežiūrint to, kad okupantas visomis jau įmanomomis pastangomis stengiasi sužlugdyti lietuvių tautos išsilaisvinimo siekiantį kovos sąjūdį, į kovos gretas kritusių brolių vietoje nuolat įsijungia nauji kovotojai, kurie, nugalėdami mirtį, aukojasi laisvės reikalui.

Gyventojai laisvės kovotojams partizanams teikia ne vien materialinę, bet ir moralinę paramą. Moralinė parama suteikiam jau ir tuo, kad partizanai junta, kai

[521] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 151.

pakeltais jausmais gyventojai, nekreipdami dėmesio į pavojų, laukia partizanų apsilankymo, kaip įmanydami juos myli ir su ašaromis akyse išleidžią į kelią, linkėdami Dievo palaimos ir sėkmės.

Jau nuo seno lietuvių tautoje yra įsivyravęs paprotys svečią vaišinti degtine. Taip daugumas gyventojų ypač anksčiau stengdavosi „ant greitųjų" pavaišinti ir partizanus. Gi lietuvis vaišinti ir vaišintis mėgsta. Šito pasekmėje ne vieną kartą yra buvę taip, kaip aukščiau LLKS Tarybos nutarime minima. Jeigu alkoholis gana skaudžius padarinius atneša žmonėms civiliajame gyvenime, tai laisvės kovotojams jis yra tolygus patiems sau ant kaklo neriamai kilpai.

Nuo pat pirmųjų partizaninio judėjimo dienų yra kovojama su alkoholizmu. Greta organizacinių laimėjimų aiškiai buvo juntama žymi pažanga ir šiame kovos su alkoholizmu bare. Iš partizano yra reikalaujama visais atžvilgiais didžiausio pasiaukojimo ir išsižadėjimų bet kokių asmeniškų malonumų. Šiandien mūsų gretose jau yra 95% kovotojų, savanoriškai įsipareigojusių, iki tęsis laisvės kova, susilaikyti kad ir nuo mažiausio kiekio stipriųjų alkoholinių gėrimų. Gi į partizanų eiles Pietų Lietuvos Srityje tebus priimami tik tokie asmenys, kurie be kitų įsipareigojimų pasižadės visiškai susilaikyti nuo alkoholio vartojimo.

Šiuo metu, kai daugelis tautiečių mirksta alkoholyje, šis apsisprendimo tesėjimas yra valios bandymas. Todėl, lietuvi, šia proga kreipiamės ir į tave. Suprask reikalo svarbumą, nestatyk butelio ant stalo, neversk priimti šios rūšies vaišių. Savo meilei ir prisirišimui prie laisvės kovotojų įrodyti lengvai rasi kitokių būdų.

Pietų Lietuvos Srities Vadas

„PARTIZANAS" 1949.XII.15 PIETŲ LIETUVOS SRITIES ORGANAS NR. 4[522]

Vidaus žinios

Laisvės kovotojai partizanai pareigūnai, vykdydami vadovybės įsakymus, laikas nuo laiko turi prasiveržti pro „plieninę uždangą" su slaptais uždaviniais į Vakarus. Apie vienos tokios grupės didvyrišką prasiveržimą į Vakarus plačiai buvo rašoma užsienyje, pvz. „Lithuanian Bulletin" /Publischat by the Lithuanian Amerikan Concil. New Jersy. Leidžiamas Lietuvos konsulato Amerikoje/, „Minties" septyniuose numeriuose ir kituose laikraščiuose.

1949 m. gegužės mėn. 1 d. 01 val. tos grupės dalis ir tam tikras skaičius asmenų iš užsienio išsikėlė Lietuvos pajūryje, išsikėlusių tarpe buvo latvių ir estų, vykusių su tokiais pat uždaviniais į savo tėvynę. Dalis išsikėlusiųjų, ypač kurie pirmą kartą vyko iš užsienio ir praktiškai nepažino partizanų gyvenimo, po kelių dienų susitiko su specialiai paruošta provokatorių grupe, kuriai vadovavo nepriklausomybės metais buvęs plk. Chodakauskas /Smetonienės brolis/, ir suklaidinti pateko į rankas priešui. Iš lietuvių tarpo pateko į priešo rankas tik du. Vienas iš jų – J. Deksnys-Prapuolenis-Hektoras. Tuo būdu priešui pateko dalis svarbių dokumentų, radijo siųstuvų – priimtuvų, pinigų ir kt.

[522] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 207.

Be to, 1949 m. rugsėjo mėn. priešui pavyko klastingai, šnipui išdavus vieną partizanų gyvenvietę, nukauti taip pat vieną iš užsienio grįžusį partizaną, kuris vykdydamas uždavinius, atsitiktinai joje buvo apsistojęs.

Kadangi šiuo metu yra patirta, kad priešas, pasinaudodamas paimta medžiaga ir asmenimis, bando atlikti provokacinio pobūdžio veiksmus, mes įspėjame visuomenę būti atsargia. Šie skaudūs įvykiai tepamoko tiek partizanus, tiek visuomenę griežčiau laikyti paslaptį, visomis įmanomomis priemonėmis padėti tiek šalyje, tiek užsienyje demaskuoti priešo provokacinius sumanymus, kad nepakenktume tiems, kurie toliau vykdo tos rūšies svarbius uždavinius.

Brangioji Sese – Lietuvaite!

Šaltoji žiema jau čia pat. Ji laisvės kovotojams partizanams atneš daug vargo. Sesut, Tu kruopščia savo rankų darbo dovanėle gali palengvinti kovotojams nugalėti sunkius žiemos žygius, kuriuos jiems teks atlikti, vykdant _ evos uždavinius.

Megztukas, šalikėlis, kojinės ar pirštinės tebūna ta dovanėle. Nelauk, kol jie tavęs paprašys, bet iš anksto paruošk ir Tave aplankantiems pati įteik. Už tai Tau bus nuoširdus – partizaniškas ačiū.

„PARTIZANAS“ 1950.I.15 PIETŲ LIETUVOS SRITIES ORGANAS NR. 1/5[523]

Lietuvių kova dėl laisvės užsienyje

Kiek vedamos kovos slaptumas ir sąlygos leidžia, norime skaitytojus supažindinti su užsienyje lietuvių vedama kova dėl laisvės. Čia labai sutrumpintai dedame dalį medžiagos, kurią mums pateikė sąjūdžio įgaliotinis – partizanas, grįžęs iš anapus „plieninės uždangos“ ir dalyvavęs išsikėlime 1949 m. gegužės mėn. 1 d. mūsų pajūryje.

Iš veiksnių, užsienyje kovojančių dėl demokratinės Lietuvos atstatymo, pažymėtini yra šie: Bendro Demokratinio pasipriešinimo Sąjūdžio Delegatūra, Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas /VLIK'as/ ir Vyriausias Lietuvos Atstatymo komitetas /VLAK'as/.

Nors šie veiksniai turį bendrą tikslą, nuveikė daug nemažos reikšmės darbų, tačiau nevisuomet gerai sugyvendavo tarpusavio santykiuose ir pasitaikydavo rietenų net spaudos puslapiuose. Dažniausiai kiekvienas rėmėsi tuo, kad atstovauja krašte kovojančią tautą, norėjo būti vyriausiuoju ir kad kiti jam paklustų. Visa tai iš vienos pusės skatino neatsilikti, daugiau nuveikti, bet iš antros pusės nukentėdavo autoritetas ar pasitikėjimas. Čia taip pat tenka pažymėti priešo ardomąją veiklą, kurią jis išvystydavo per provokatorius. Vienok turėjimas vieno bendro aukščiausiojo tikslo niekuomet neužkirto kelio siekti sutarimo, kurio visi troško, o ypač Lietuvoje kovojantieji partizanai.

Šia proga trumpai paminėsime vieną iš charakteringiausių susitarimų, kuris įvyko Baden Badene 1948 m. liepos mėn. 7–9 dienomis. Tame pasitarime buvo atstovaujami visi anksčiau išvardintieji veiksniai. Jame taip pat dalyvavo nuvykęs iš

[523] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 107, 110, 125.

Lietuvos vienas iš sąjūdžio įgaliotinių ir Lietuvos pogrindžio atstovas užsieniui. Suderinus principinius pareiškimus, buvo prieita prie konkretaus susitarimo, kurio viena teksto dalis skamba taip:

1 Lietuvos valstybės išsilaisvinimo kovai vadovauja: a/ krašte – ten susikūręs krašto kovą apjungiąs organas, b/ užsienyje – Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas /VLIK'as / ir jo Vykdomoji Taryba /VT/, kuri esamose sąlygose vykdo Lietuvos valstybės valdžios funkcijas.

2 VLIK'ui sudarant egzilinę vyriausybę, iš principo stengiamasi susižinoti su krašte kovą apjungiančiu organu. Tačiau esant reikalui skubiai sudaryti egzilinę vyriausybę ir sąlygoms neleidžiant laiku susižinoti su kraštu, VLIK'as ją sudaro ir ji krašte kovą apjungiančio organo pripažįstama. Krašte kovą apjungiančiam organui visokiu atveju rezervuojama teisė būti atstovaujamam egzilinėje vyriausybėje.

3 Ryšį tarp krašto kovai vadovaujančio organo ir VLIK'o bei Vykdomosios Tarybos palaiko krašto kovai vadovaujančio organo patikėtas Lietuvos pogrindžio atstovas užsieniui. Jis atlieka ir kitas minėto organo jam pavestas funkcijas.

5[524] Šis susitarimas reikalingas Lietuvos laisvinimo kovai krašte vadovaujančio organo ir VLIK'o patvirtinimo. Užsienyje jis vykdomas nuo jo pasirašymo dienos.

Pažymėtina, kad VLIK'as savo 1948 m. liepos mėn. 14 d. posėdyje vienbalsiai patvirtino tą susitarimą.

VLIK'o nuveikti darbai dideli ir jų čia dėl vietos stokos neįmanoma išvardinti. Galima paminėti, kad įvairių valstybių vadovybėms ir kitoms įstaigoms Lietuvos laisvinimo reikalu vien iki 1947 metų svarbesnių notų, memorandumų, premorijų ir kitų raštų buvo įteikta 174. Štai 1949 m. lapkričio mėn. 2 d. per daugumą Vakarų radijo stočių įvairiomis kalbomis buvo pranešta žinia, kad Lietuvos pasiuntinys JAV Žadeikis[525] įteikė VLIK'o vardu Suvienytų Nacijų Organizacijos sekretoriui Triugvo Li memorandumą[526], kuriame pabrėžė, kad Sov. Sąjunga siekia biologiškai sunaikinti Lietuvių tautą ir ruošia sąlygas Lietuvą kolonizuoti. Žadeikis pareiškė, kad visiems faktams patvirtinti galįs pristatyti vardinius sąrašus /Su tremtinių sąrašais, partizanų, sąjūdžio dalyvių ir bičiulių pagalba sudarytais, nauja partizanų pareigūnų grupė vadovybei įsakius 1949 m. pavasarį vėl prasiveržė į užsienį/.

Kiek plačiau paaiškinsime apie Vyriausią Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą /VLIK'ą/, kuris, bolševikams baigiant okupuoti Lietuvą, savo būstinę perkėlė į užsienį. Vokietijai kapituliavus ir Vakarų sąjungininkams išlaisvinus Vokietijoje kalintus VLIK'o narius, suorganizuotas VLIK'as buvo beveik toje pat asmeninėje sudėtyje, koks jis buvo paskutiniuoju metu Lietuvoje. Amerikiečiams atėjus, VLIK'as išplėtė didžiausią savo laisvinamąją akciją. Pirmasis VLIK'o kovos etapas – apginti Lietuvą nuo pripažinimo *de jure* Maskvai – pavyko laimingai. Dabar vyksta antras kovos etapas – dėl Lietuvos egzilinės vyriausybės pripažinimo. Savo tikslus VLIK'as formuluoja šitaip: VLIK'as vadovauja darbui ir kovai dėl Lietuvos išlaisvinimo, dėl

[524] Tokia numeracija tekste (praleidžiant 4).

[525] Povilas Žadeikis (1887–1957) – Lietuvos diplomatas, politikas, savanoris. 1935 m. paskirtas Lietuvos Respublikos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Vašingtone ir šiose pareigose dirbo iki mirties.

[526] Triugvė Li (Norvegija) – Jungtinių tautų organizacijos generalinis sekretorius 1946–1952 m.

suvereninio valstybės organų atstatymo, dėl demokratinės santvarkos grąžinimo ir dėl krašto ir tautos nuo komunizmo ir kitų griaunamųjų veiksnių apgynimo. VLIK'as siekia: 1/ pagal politinių įvykių raidą panaudoti kiekvieną tinkamą progą žygiams Lietuvos išlaisvinimo reikalui kelti sprendžiamuosiuose politikos centruose; 2/ panaudoti spaudą ir kitas propagandines priemones demokratinio pasaulio sąžinei pažadinti ir demokratinių valstybių visuomenės opinijai palenkti mūsų siekiams; 3/ ruoštis Taikos Konferencijai, tikslui tam renkant, studijuojant ir paruošiant medžiagą klausimams, kurie taikos konferencijoje galėtų kilti, Lietuvos reikalą svarstant; 4/ leisti Lietuvos reikalu būtiną literatūrą; 5/ dėl labai reikšmingos pagalbos, kurią Lietuvos išlaisvinimo kovoje teikia Amerikos lietuviai, palaikyti su jais glaudžius ryšius, tiek dalyvaujant spaudoje, tiek turimais Amerikoje VLIK'o atstovais; 6/ palaikyti gyvą kontaktą su diplomatiniais Lietuvos Atstovais bendrai veiklai suaktyvinti ir jai gerinti; 7/ megzti ir palaikyti ryšius su Lietuva; 8/ ruoštis išsilaisvinusios Lietuvos atstatymo darbams ir 9/ rūpintis lietuvių tremtinių Vokietijoje ir kituose kraštuose reikalais.

Savo darbui atlikti VLIK'as buvo sudaręs įvairias komisijas: politinę, valstybės santvarkos, Lietuvos sienų nustatymo, teisių, peticijų, švietimo, karo nuostoliams apskaičiuoti, ūkininkavimo ir technikinio atstatymo, emigracijos sąlygoms tirti ir kontrolės.

VLIK'o atstovų ir Lietuvos diplomatinių misijų šefų konferencija, kuri pirmą kartą įvyko jau 1946 metų vasarą, sudarė bendrą vykdomąjį organą – Vykdomąją Tarybą /VT/. VLIK'as kontroliuoja Vykdomosios tarybos /VT/ darbą ir nustato jos politikos liniją /atseit VLIK'as su VT santykiauja kaip, pvz., seimas su vyriausybe, konkrečiai santykius nustatydamas pagal 1922 metų Lietuvos konstitucijos dvasią/.

VLIK'o santykiai su Lietuvos atstovais yra darnūs ir glaudūs: visi iki vieno svarbesnieji Lietuvai laisvinti žygiai, atlikti tarptautinėje arenoje, buvo aptariami su Lietuvos pasiuntiniais. Vieningas veikimas reiškiasi labai efektyviai. Pažymėtina, kad Lietuvos atstovybės, esančios Londone, Vašingtone, Vatikane, Montevideo, pilnai naudojasi nepriklausomos valstybės diplomatinės atstovybės padėtimi.

Baigiant tenka pažymėti, kad Baden Badeno susitarime dalyvavęs Lietuvos pogrindžio atstovas J. Deksnys-Prapuolenis-Hektoras 1949 m. išsikeliant pajūryje, provokatoriaus plk. Chodakausko-Radvilos suklaidintas, pateko priešui į rankas. Su juo patekusią dokumentinę medžiagą MVD, tautos išgamoms padedant, kai kuriose vietose, tiek ryšių su užsieniu reikale, bando panaudoti provokacijos tikslui.

Lietuvių tauta turi budriai sekti demaskuoti priešo provokacijas, o kiekvieno lietuvio pareiga dar uoliau prisidėti prie Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio ir savo kova darbu pridėti dalį to, kas šalia ginklo, kad ir lėtais, bet tvirtais žingsniais artina Lietuvos išlaisvinimo klausimo sprendimą tarptautinėje arenoje.

VYTAUTO V. LANDSBERGIO 2018 M. INTERVIU SU AUKSUTE RAMANAUSKAITE-SKOKAUSKIENE

Vytautas V. Landsbergis: Labai daug norisi iš Jūsų, Aukse, išgirsti, tad jeigu šiandien visko nespėsim išklaust, tai galbūt pradėkim nuo... charakterio. Skaitant atsiminimus susidaro tokio logiško, gerai organizuoto ir emocijas kontroliuojančio žmogaus įspūdis... Bet tai sakau nepažinojusio žmogaus akimis. O ką Jūs galėtumėt papildyt arba paneigt, koks charakteris buvo Jūsų tėvelio?

Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė: Iš tikrųjų jo charakteris buvo nuostabus. Nors sąlygos buvo ypatingai blogos, sunkios, bet kai aš buvau vaikas ir mes slapstėmės, arba tuo metu, kai jis buvo aktyvioj kovoj ir mus aplankydavo, kur slapstėmės su močiute, jis labai mokėjo bendrauti su manim. Jisai nebuvo niūrus, susirūpinęs ištisai ar kad kažkaip parodytų, kad jį kažkas slegia. Jisai mokėjo taip labai žmogiškai bendrauti ir mokėjo vaiko psichologiją pažinti. Matydavau, kaip bendrauja su mama, ir manau, kad jo charakteris... Tikrai taip, partizanas – galima pagalvoti, kad rūstumo ir santūrumo labai didelio, bet iš tikrųjų tai buvo labai žmogiškas, šiltas žmogus ir, sakyčiau, netgi mielas. Na man, aišku, brangus ir mielas.

V. V. L.: Man įdomu vaiko prisiminimas – juk lieka kažkokie įspūdžiai (kad ir jų ne taip daug buvo, kaip galėjo būti), ar tai pasakos, ar dainos, ar kokie pasikalbėjimai apie gyvenimą, apie partizanavimą... Ką vis tik pamenat iš judviejų bendravimo?

A. R. S.: Man kaip vaikui yra įstrigę tokie dalykai, kad jisai buvo labai žodžio besilaikantis žmogus. Netgi bendraudamas su vaiku, sakysim, jeigu kažką pažadėjo... Kada buvo tas mūsų gyvenimas toksai – ir slapstėmės, ir reikėjo laikytis tylos, kad aplinka neatkreiptų į mus dėmesio, tai jis labai gražiai mokėjo tą perduoti vaikui... Reikėdavo atsigulti ir pagulėti, ir užmigdyti jį, kad užimtum tą laiką – juk nebuvo žaidimo, nebuvo kiemo, nebuvo išėjimo su draugais pažaisti... Tai prisimenu, kai ateidavo tos ilgos dienos, – tiesiog sakydavo: „Na, jau dabar galbūt tavo tas režimas gali būt kitoks, kai slapstėmės, jau tu galėsi nemiegoti dieną." Aš prisimenu, jis man taip pasakė ir, kai mane paguldė, norėjau pasakyti: „Gi man buvo pažadėta, kad nuo tos dienos man nereiks gultis dieną." Ir jisai sako: „Ne... tavo dabar tas laikas toksai." „Ne, – sakau. – Aš turiu pasakyti vieną dalyką, ką jūs man pažadėjot, tėveli." Tada jisai sako: „Jeigu aš kažką pažadėjau ir pamiršau, tai tu būtinai man primink." Ir kai aš jam pasakiau, sakė: „Taip, tada tu kelkis, bet tiktai elkis tyliai, kuo nors užsiimk kitu... Bet jeigu mes taip sutarėm, tada taip ir turi būti." Čia toksai labai vaikiškas ir smulkus dalykas, bet tai jo tokį charakterį rodo, kad, na, disciplinuotumas derinasi ir su žmogiška tokia atjauta vaiko, kad ir jo pasauly yra kažkokių tokių dalykų, kur jisai nori laikytis to, ką jam pasakė, ir jis tą labai supranta. Tai čia tokia labai menka ir maža smulkmena, bet visumoj tai iš tikrųjų jisai toks buvo, ir kalbėdavo, ir pasakodavo man.

Na, jis buvo mano pirmasis mokytojas, išmokė ir raides, ir rašyti, ir skaityti... Tai tokį ir prisimenu... Kai tėvus suėmė, tai man buvo aštuoni metai. Kai tėvelį sušaudė, devyni jau buvo... Taip kad mano atminty labai giliai įstrigę vaizdai to laikmečio mano vaikystės. Juk mano aplinkoj nebuvo labai daug žmonių. Paskutiniu metu kai slapstėmės, tai buvo aplinka siaura – tik tie žmonės, mūsų globėjai, ir mes, tad viskas labai ryškiai liko atminty įstrigę... Ir tai buvo – ar pas vienus žmones, ar pas kitus, kuriuos aš žinau, bet jau čia reiktų daug pasakoti... Tiesiog aš įvairiose slapstymosi vietose turėdavau kitus vardus – ir Zita, ir Marytė, ir Onutė, todėl kad jeigu kažkokia ypatinga situacija ar kas nors netikėtai užeitų, pavyzdžiui, KGB kokie siųsti žmonės, – tai tapdavau tų žmonių giminaite, pas juos, reiškia, gyvenanti ir tuo vardu vadindavausi. Ir manęs tas, žinau, nešokiruodavo, nes aš žinodavau, kad taip turi būti... Ir buvau pripratus prie tų vardų. Su kai kuriais žmonėm mes susitikom jau kitu laiku, kada mama grįžo iš lagerio, mes lankėmės, bendravom, ir jie manęs negalėjo kitaip vadinti, bet būtent tuo kitu vardu. Tai tuo laiku jau man atrodė – va, vardas mano yra kitoks. O kai slapstydavomės, buvo būtent taip, ir aš prie to buvau pripratusi, nereikėjo man skaityti specialių, didelių pamokymų ar paskaitų, tiesiog gyvenimo būdas toks, mūsų aplinka tokia, ir aš žinojau, kad mano tėvai gyvena teisingą gyvenimą, ir tie visi globėjai – taip pat, ir kad kažkada bus kitaip... Tuo metu buvo taip ir reikėjo laikytis tokios tvarkos... Buvo sąlygos kitąkart labai sunkios, bet ir mano tėvai buvo dėkingi, ir aš taip pat turėjau būti toj terpėj tokia, kad nesudarytume sunkumų šeimininkams, kažkokių, kaip vaikui, jokių paišdykavimų... Tiesiog to nebuvo.

V. V. L.: O sakykit dar man – daugiau pedagogine prasme – kaip reikia vaikui keturių-penkių-šešių metų pasakyti, kokia yra Lietuvos politinė situacija ir kodėl jis turi taip ar kitaip elgtis, ko nekalbėti... Ar atsimenat, kaip tėvelis – ar kaip su suaugusiu žmogum bendraudavo, ar atrasdavo vaikui tinkamas formas?

A. R. S.: Atrasdavo, žinoma, vaikui tinkamas formas: kad tai yra blogi žmonės, kad yra jie mūsų kraštui darantys bloga ir kad anksčiau Lietuva buvo kitokia, o dabar mes turim atstatyti tą tvarką, kokia buvo, kad Lietuva būtų savarankiška... Bet tai buvo vaiko kalba ir vaikui suprantami dalykai – blogis, gėris. Gal dabar galima visa tai išversti plačiau, bet tada, kai man buvo, sakysim, keturi metai, ėjo ties ta riba. Jau vėliau, kada ėjo mano amžius didyn ir mano samprata didėjo, tai žinoma, aš tą priėmiau visai kitaip.

V. V. L.: Užsiminėte prieš tai, kad globėjai vadindavo Jus kitu vardu, jei užeitų kas nors priešiškai nusiteikęs. Ar tokių situacijų atsitiko, ar buvo?

A. R. S.: Galbūt nebūtinai kažkokia situacija, kad priešiškai... bet gali užeiti koks tolimas kaimynas (tada žmonės gyveno tolimiau vienas nuo kito). Jisai gal ir neišduos, bet kad nebūtų bereikalingų abejonių. Pasakydavo to giminaičio vardą, kas čia atvažiavę, nes tie kaimynai labai artimai nebendraudavo kiekvieną dieną – kiekvienas turėjo savo gyvenimą, savo darbus, bet tiesiog buvo pasiruošta tokiam atvejui,

kad jeigu netikėtas žmogus – ar iš gretimo kaimo, ar iš kažkur, tai kad nekiltų kokių įtarimų. Nes šiaip jau kaime visi vieni kitus žinojo ir svetimas žmogus iš karto natūraliai galėjo sukelti klausimą: iš kur čia atsirado tas žmogus. Tėvai kažkaip nuteikdavo. Sakysim, aš dieną nelabai galėdavau būti lauke – buvau slepiama, bet vakare, jeigu išleisdavo į kiemą, tai būdavo toks paskatinimas, kad aš pati turiu stebėti aplinką ir jeigu pamatysiu ką nors, tai turiu jiems pasakyti. Bet tai nebuvo kažkokia griežta forma reikalaujama, tiesiog tai mūsų atsargumas, ir aš žinau, kad jeigu ką pamatydavau, tai ateidavau ir pasakydavau. Tada būdavau paskatinama geru žodžiu – kad esu pastabi, kad taip ir reikia. Toks pagiriamasis žodis vaikui... Aš žinau – man būdavo labai malonu, kai jie mane pagirdavo, ir kažkaip tą natūraliai mokėjo pasakyti vaikui, kad to reikia, to akylumo, to atidumo, kad nekiltų kokių negerų pasekmių. Tikrai tą mokėjo perduoti be jokių griežtų reikalavimų, be jokio kategoriškumo – būtent švelniai, gražiai. Ir tai buvo aplinkos padiktuotos sąlygos, kurias priėmiau labai natūraliai.

V. V. L.: Kada ir kaip suvokėt, kad Jūsų tėvelis yra partizanų vadas, kad nuo jo priklauso labai daug dalykų okupuotoje Lietuvoje? Ar matydavot partizanų būrius, ar matydavot jį vado pozicijoje, ar Jums buvo tik ta tėvo pusė labiau rodoma?

A. R. S.: Žinoma, kad man galbūt labiau buvo rodoma tėvo pusė, todėl kad buvo toks laikas, kad iš tikrųjų negalėjau su jais būti... Kai aš gimiau, taip buvo nutarta, kad mano močiutė, mamos mama, ir senelis – jie mane užsirašys kaip savo vaiką. Aš gimiau Vilniuje, mano tėvelio vienas karo mokyklos draugas buvo gydytojas ir pagelbėjo... Tėvelis tuo laiku išėjo į Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio steigiamąjį susirinkimą, jo nebuvo tuo metu, kai aš gimiau, bet jisai su savo draugu buvo visa tai apkalbėję, aptaręs, kaip mama svetima pavarde papuola į ligoninę. Ir tai buvo didelė istorija su didele tokia baime, nes su kiekvienu durų atsidarymu mamai atrodydavo, kad galbūt jau ateina būtent jos... Nes įtarimų visokių gali kilti, ir buvo toks paskliděs ligoninėj (prisimenu, mums pasakojo) gandas, kad atėjo milicija, o ką tai reiškia milicija – tai gali būti ir saugumas – KGB, ir tiktai paskui paaiškėjo, kad ten kriminalinis kažkoks dalykas, bet, žinoma, mamai tada buvo daug nerimo... Aš gimiau ligoninėj, – dėkui būsimam mano krikšto tėveliui, mano tėvelio draugui... Buvo nutarta, kad mano močiutė, senelis mane ne įsivaikina, bet tiesiog užsirašo kaip savo vaiką. Jie tada grįžo į Alytaus rajoną, kur buvo mano mamos tėviškė, mane parvežė ir taip padarė. Bet KGB kažką įtarė ir ieškodavo, buvo pasalos – labai partizanų ieškojo mamos tėviškėj, apklausė ir kaimynus, ar čia tikrai jų, reiškia, mano močiutės ir senelio, ta mergaitė. Na, kaimynai paliudijo, sako: „Nu, taip, čia jinai vaikšto tais ilgais sijonais." Bet įtarimas liko didelis ir buvo tokia situacija, kai jau nebebuvo ką daryti, ir močiutė su manim išbėgo, tiesiog pabėgo pas partizanus. Nuo to laiko prasidėjo slapstymasis – galima sakyti, nuo pat mano gimimo. Ir daugiausiai, kada būdavo ginkluota partizaninė kova, tėvai būdavo kažkur kitur – ar kitam kaime ar už kažkiek atstumo, – o aš su močiute kitoj vietoj, pas kitus globėjus. Bet jie, aišku, palaikydavo ryšį, ir močiutė atliko ne tik kad mano globėjos ir slaugytojos pareigas, bet ir žinias perduodavo partizanams, kas kaip kur darosi, kokia padėtis,

kokia reikalinga pagalba, kaimo žmonės ką padeda... Tai tokiam ryšyje buvom. Bet tuo laiku, kai aš buvau dar visai maža, žinoma, aš nemačiau ir nesupratau, kad mano tėvelis yra partizanų vadas, – aš į jį tada žiūrėjau kaip į mano tėvelį. Kai jisai ateidavo ir mes bendraudavom. O ta samprata paskui jau, vėliau atėjo. Tai buvo toks gan atskiras gyvenimas. Kartu mes pradėjom gyventi tik paskutiniais metais, kada susidarė tokios galimybės. Daugiausiai gyvenom pietų Lietuvoj įvairiose vietose, ir įvairių ten situacijų būdavo. O paskutiniais metais, jau 1956-aisiais, persikėlėm į visai kitą Lietuvos kraštą – tai buvo Kamajų miestelis, bet taip pat sąsajos su pietų Lietuva, kadangi čia mūsų globėjai, Lietuvos patriotai, tokie Valatkai nuo Punios, yra labai daug padėję partizanams – ne tik mano tėveliui. Jų dukra buvo nutekėjusi į tą kraštą, būtent į Kamajus, Rokiškio rajoną. Jie taip visi sutarė rasti išeitį. Aš pati su močiute tada gyvenau... Paskui mes su tėvais gyvenom Alytuj – pačiam miestelyje, slapstėmės tenai... Ir tada jie sutarė visi, kad vis tik saugumas mus jau tiek apsupęs, tas žiedas KGB taip susiaurėjęs, kad reiktų į kitą Lietuvos dalį persikelti. Va atsidaro tokia galimybė, jie susitarė, kaip viskas būtų, kur mes važiuotume... Nu, aišku, tai labai sudėtinga, nes tiktai nakties metu tas persikėlimas, dviračiais, bet mes persikėlėm – ir tėvai, ir mano močiutė, ir bandėm įsikurti tada ten. Įsikūrėm irgi pas skirtingus žmones – jie nuomavo butą, paskui išvažiavo į Klaipėdą, paskui kitam kaime, kur Džiugelienė gyveno, – aš labai puikiai jau atsimenu, nes tėvelis, vertindamas mokslą, galvodamas, kad va, dukra... Ką jisai mane išmokė, tai to, žinoma, mažai, bet Lietuva vis tiek bus laisva kada nors (aš žinau, man mama irgi kalbėdavo, kad jie nesulauks tos Lietuvos), ir tėvas galvojo apie mane: kad reikia kažkaip daryti, kad ji eitų į oficialią mokyklą, ir nesvarbu, kad ne savo dokumentais, bet reikia tuo pasirūpinti. Ir jisai pasirūpino. Būtent iš pietų Lietuvos, iš tų žmonių šeimos, vienos mergaitės dokumentais pasinaudojo ir aš tada pradėjau eiti Kamajuose į pirmą klasę. Tiktai kad tas mano mokslas truko labai neilgai, nes rugsėjis, o spalio dvyliktą jau jie buvo sulaikyti... Dar tada galvojo, prieš žiemą... Vis tiek turėjom atskirai gyventi – mes vienam kaime, maždaug už dvylikos kilometrų, jie kitam kaime, kad būtų saugiau, nes tie namai nebuvo dideli ir sąlygos labai sunkios, bet žmonės buvo labai patriotiškai nusiteikę ir jie sutiko mus globoti. Jie tada dar turėjo reikalų, dar buvo ir atskirų partizanų. Tėvelis turėjo reikalų ir tada išsiruošė į kelionę... Žinau, mama pasakodavo, toks buvo tas ruduo – lietingas, šaltas, bet vis tiek reikia tuos reikalus tvarkyti, važiuoti į Kauną, į Vilnių. Ir jie išsiruošė į tą kelionę ir... Ir mano mokslas tada baigėsi tame krašte, tėvus areštavo ir aš grįžau į mamos tėviškę, kur močiutės namai buvo nuniokoti, išdraskyti. Tada prasidėjo kitas gyvenimo etapas...

Alytaus rajone yra toks mažas miestelis Ūdrija, ten aš pradėjau eiti į mokyklą, bet tada jau ėjau savo pavarde, jau buvau Ramanauskaitė, o kad būčiau Ramanauskaitė – kad tapčiau Ramanauskaite – irgi reikėjo praeiti tam tikras procedūras. Tėvelio nebuvo, mamos nebuvo – tiesiog buvo tokia komisija Prienuose sudaryta (aš prisimenu, mane močiutė ten vežė) – sėdėjo ten keli KGB darbuotojai, vienas gydytojas ir nieks ten labai neklausė, nei kiek man tų metų, nei kaip jie... Pasižiūrėjo iš akies, užrašė tą datą apytikriai, kada gimus. Na ir likau su tais dokumentais, ir taip visą sovietmetį buvau su ta netikra savo gyvenimo – gimimo data ir su vieta – tiesiog užrašė, kad gimiau Prienuose, nors gimiau Vilniuje... Na, taip ir baigiau

mokyklą, taip įstojau į institutą. Labai sunkiai įstojau, nes tada buvo toks laikas, kad reikėjo pildyti anketas visokias, ir tai buvo duomenys – kaip dabar prisimenu, nes buvo labai taip... akistata su savim, nes reikėjo parašyti, ar teistų nėra: ar teistų šeimoje nėra, o sekantis klausimas – ar giminėje nėra. Tai pas mane turbūt nebuvo neteistų. Šeimoj tai, reiškia, tėvai, o toliau – mamos seserys, ir tada iš karto klausimai eina: koks straipsnis? Ir iš karto matosi, kad tai politiniai dalykai... Tai va tada buvo... arba išvis išeinu, nepildau tos anketos, arba parašau, kad nėra. Ir aš tada parašiau, kad nėra... Tą vieną žodį. Ir tada, aišku, buvo srautas dokumentų ir tuo metu niekas nepatikrino. Aš egzaminus išlaikiau gerai ir įstojau, bet nereiškia, kad tuo viskas baigėsi, nes kai pradėjau mokytis, tai, aišku, buvo žinoma, kieno esu dukra. Kai buvau studentė, mama jau buvo grįžusi iš lagerio... Ir tas pats Dušanskis ateidavo terorizuot mamos – ir į jos darbovietę, ir visur... Su visokiais pasiūlymais, kad jeigu tu pasigailėtum savo pasirinkimo, jeigu tu pasakytum, kad tu tada buvai jauna ir tiesiog paklausei savo būsimo vyro ir nesupratai, kad čia taip yra, tiesiog apgailestauk tą laiką ir pasmerk savo pasirinkimą, savo vyrą. Tai mama, žinoma, pasakydavo: jūs man skyrėt bausmę, aš ją atlikau ir dabar jau turbūt man neturit kažkokių priekaištų dėl mano veiklos. Tai, žinoma, tas veikdavo iki sekančio karto ir tie grasinimai, tie terorizavimai nesibaigdavo. Tai buvo taip pat mamos nervų gadinimas, sveikatos... Bet toks gyvenimas buvo tada...

V. V. L.: Klausimas turbūt toks netiesioginis, bet man dabar įdomu apie Dušanskį ir jo motyvus. Kas tai galėjo būti per tipas ir koks buvo reikalas išreikalauti apgailestavimo? Motyvacija šito mamos terorizavimo – ar asmeninė, ar kerštas ir kažkokia neapykanta, noras palaužti, ar jis norėjo dar padaryti kažkokių propagandinių dalykų ar dar kažko, ar tiesiog nebuvo pabaigęs misijos savo. Kaip Jums atrodo?

A. R. S.: Man mama pasakojo, kad jisai kalbėdavo, kad mes išmesim tavo dukrą iš instituto, nes tokių žmonių dukrai ne vieta institute, bet yra ir kitas pasirinkimas: mes padarysim laidą, tu pakalbėsi užsienio lietuviams ir, žinoma, pasmerksi tą savo pasirinkimą, na tarsi, kaip sakiau, iš jaunumo ir nepatyrimo tai padarei. Ir kaip bus gražu. Tu esi pedagogė, tu dirbsi institute ir tavo dukra mokysis institute. O kitu atveju tu negalėtum dirbti, nes tu gadintum tu jaunų žmonių ideologiją, tau reikia pasikeisti ir tu gali pasikeisti, tada tau būtų geros sąlygos. Tai kažkoks toks turbūt, nežinau, norėjimas tą žmogų dar kartą pažeminti, kad jisai štai taptų tokiu... kaip pasakyti, išdavusiu savo įsitikinimus, išdavusiu savo pasirinkimą. Ir jam būdavo didelis pyktis, kada mama nesutikdavo. Kažkaip vis tiek ją gąsdindavo, kad čia taip nesibaigs: mes tave visą laiką sekam ir mes tave bet kada vėl galime pasodinti. Nu bet mama buvo... ji buvo tvirto charakterio žmogus. Kai prisimenu, galvoju, kad tokia buvo neverkianti, neverkšlenanti, neapgailestaujanti dėl to, ką pasirinko. Ji kažkaip turėjo, dabar gal keistai skambės, bet tokį pasididžiavimą, kad jie tokie buvo. Nes tai buvo jų pasirinkimas ir visa giminė nukentėjusi, bet jie visi išlaikė tokį orumą, be jokio gailėjimosi, kad jiems teko tokia baisi dalia. Nes mano senelį... be jokio teismo jį suėmė. Močiutė pabėgo su manimi, o jisai liko tuose namuose, bet vis tiek, kadangi jie laukdavo, nes žinojo, kad čia lankosi parti-

zanai, gali būti palaikomi ryšiai, na, žodžiu, buvo apsupti namai ir tas momentas, kai senelį areštavo, ta apgultis turbūt tęsėsi visą naktį ir dieną... Kažkaip gyvuliai buvo, ir jie buvo ilgą laiką nešerti, pradėjo bliauti, ir senelis paprašė, kad leistų pašerti tuos gyvulius, nes tie kareiviai dar nesiruošė išeiti. Ir jam leido, nors tą pasalą tęsė. Jam leido pašerti gyvulius, o senelis – jau buvo pradžia žiemos, su kailinukais, įsispyręs į batus, – įėjo į tvartą pašerti gyvulius ir žiūrėjo, kaip tie kareiviai stebi tuos gyvulius, ir vienu metu nutaikė progą, numetė savo kailinukus ir tik ant kojinių pasileido į mišką. Ir pabėgo, nes tas miškas toli nuo tėviškės, buvo ir šūviai, ir viskas, bet tą dieną jo nepagavo. Jisai pagalvojo, kad bus pamanę, jog jis išvis pasitraukė pas partizanus, tame miške praleido dar vieną naktį, vieną dieną ir paskui, galvojo, pasiims, kas būtiniausia, ir jau iš tikro pasitrauks pas partizanus. O ten vis tik pasalos nesibaigė – jį sužeidė ir suėmė, ir paskui išlaikė dvejus metus be teismo, su kankinimais didžiausiais, ir kadangi jisai neprisipažino, tai taip jam surašė byloje: kad jisai darė nusikaltimą, kai bendravo su partizanais, kad jiems padėjo, kad jisai buvo apiforminęs mane savo dukra ir kad tada dar buvo pilno proto, o dabar jam atseit pasireiškė silpnaprotystė. Jam psichiatro visokias komisijas sudarė paskui ir galiausiai Kazanėje išgabeno į ligoninę-beprotnamį, kur jisai ir mirė. Tai va, visa giminė... Viena mamos sesuo buvo teista, gavusi 25 metus, kita buvo nepilnametė, jai 10 metų priteisė, irgi be teismo viena sėdėjo du metus – suformuluotos buvo bylos. Su visomis apklausomis ir su visais procesais, kurie ten buvo. Žiaurūs.

Bet visa giminė kažkaip laikėsi tos nuomonės, to tokio nusistatymo, kad jie nesigaili to, ką darė. Kad jie tai darė dėl Lietuvos, dėl Lietuvos laisvės, nepriklausomybės. Ir prisimenu, vienas pažįstamas (aš tą girdėjau) sako: bet tai jūs juk nukentėjote, ar tikrai vertėjo? Ir tada močiutė taip sako, ji jau tokiam amžiuje: nu kad vaikeli, tu tai nieko nesupranti? Mes gi dėl Lietuvos visa tai darėm, dėl laisvos Lietuvos. Tu matai, kaip ji atsakė. Mano amžiną atilsį močiutė. Visi buvo nusiteikę tai kovai ir kaip patys partizanai žinojo, kad kitą dieną gali būti išmesti ant grindinio, taip ir visa šeima žinojo, kad gali visko būti. Vienas mamos brolis, Gediminas, partizanaut išėjęs žuvo pačiom pirmom dienom. Kitą brolį, Albiną, per kratas taip pergąsdino vaiką, kad jisai prarado balsą, ir paskui likusį gyvenimą kalbėdavo tiktais pašnibždom. Suprasdavo artimieji, bet pasekmė to tardymo, to išgąsdinimo buvo siaubinga. Tai taip jau buvo, taip jau teko.

Ir kai mes sugrįžome į tuos namus nuniokotus, tiesiogine ta žodžio prasme nebuvo ką valgyti. Nebuvo ką apsirengti. Bet močiutė buvo labai darbšti, ir ta aplinka, tie kaimo žmonės – visi buvo neturtingi, ir kažkoks tas supratimas... Nes juk beveik kas antroj šeimoj, aplinkui tai kas kiekvienoj... Ir aš, vaikas būdama, irgi žinodavau: ten tas partizanuose žuvo, ten tas, o tas ir tas sėdi kalėjime. Tokios buvo istorijos, kiekvieno skausmingos, baisios, todėl jie vieni kitus atjautė, ir supratimas toks buvo aplinkinių kaimynų – jie žinojo ir gerbė ir mano senelius, ir tėvus. Tai buvo sunku, bet per tą praėjome.

V. V. L.: Dar apie tėvelį. Ar jis turėjo kokių nors savo priežodžių, kažkokių savo „jumoravimų". Jeigu mes filme norėtume atkurti ir kažkoks aktorius bandytų, kokias galėtumėte į pagalbą jam pasiūlyti charakteristikas arba sceneles, kuriose jisai

ryškiai atsiskleistų? Žinau, kad jis gerą humoro jausmą turėjo, – tą matėm ir iš jo dienraščio, iš teatriškų smulkmenų, ir Tigras pasakojo, ir taip toliau. O kas Jums įstrigę?

A. R. S.: Na man kaip vaikui... Aš tiktai žinau, kad jo niekada nemačiau niūraus veido. Jisai visą laiką kažkaip tai švelniai geras, su šypsena. Jeigu mama, sakysim, tvirta ir gali griežtesnį žodį pasakyt, tai jisai tą savo reikalavimą ar kažkokį paliepimą mokėdavo perduoti kažkaip taip labai, labai minkštai. Tai va šitas jo bruožas man išlikęs ir aš tą prisimenu.

V. V. L.: O jeigu filmo pagrindinė linija arba labai svarbi linija būtų meilės linija. Ar Jūs galite mums atskleisti, ką žinote iš mamos? Čia, aišku, asmeniniai dalykai, bet kiek galite atskleisti, perpasakoti... Kaip jie apsisprendė kurt šeimą? Ar jie nusprendė turėti vaiką, ta prasme – ar tai tyčia atsitikęs dalykas? Nuo pat susipažinimo, kiek galite kalbėti...

A. R. S.: Na, mano mama buvo labai graži mergaitė. Jinai studentė mokytojų seminarijoje, o tėvelis... Tada jie, aišku, dar nebuvo mano tėvai – buvo vienas mokytojas, kita mokytojų seminarijos moksleivė, tėvelis gražus, jaunas mokytojas. Ir aš žinau, kiek man teko kalbėtis su mamytės drauge ir kita mokine, kuri ten mokėsi seminarijoje, tai sakydavo, nu vat jisai turbūt pasirinko pačią gražiausią seminarijoje mergaitę. Kažkaip jie pasikalbėdavo ir jų, kaip jaunų žmonių, sutapo požiūriai ir tas polinkis pedagogikai, nes mamytė irgi labai svajojo būti mokytoja. Močiutė pasakojo, kad jie pritarė su seneliu, nes jie buvo tiesiog pasiskirstę (buvo daugiau vaikų, mamytė augo aštuonių vaikų šeimoj), – vienus leisti į mokslą, kitus neleisti, ką prie ūkio ar į amatą, kas kam daugiau linkęs, tai mamytė daugiau į tą pedagoginį. O tėvelis irgi, kiek žinau, kiek iš jo visų dokumentų ir kalbų matyti, kad pedagogika buvo jo svajonė. Ir jis rašė pats, svajojo, kad tas mokytojo darbas bus su juo iki gyvenimo pabaigos. Jisai labai mėgo tą darbą. Tačiau, deja, kai atėjo sovietinė okupacija, tėvynei tokia nelaimė, negalėjo likti abejingu stebėtoju, ir jie abudu tą aptarė, o tie bendri pokalbiai, bendri pasikalbėjimai peraugo į gilesnius jausmus. Ir jie nutarė, prieš išeinant į partizano kelią, abu nutarė, kad reikia susižieduoti. Ir ne taip kad pasižadėti vienas kitam, bet su religinėmis apeigomis. Alytuje jie nuėjo pas kunigą Šliumpą (jo pavardė). Tėvelis tuo kunigu pasitikėjo, ir jie tiesiog pasakė, kad nori susižieduoti, su tokiomis ir tokiomis apeigomis, nes jie pasirenka tokį kelią. Ir mama taip pat po kiek laiko prisijungs prie jo, o dabar, kadangi paskutinis egzaminas, ji dar liks. Mama pasakojo, kad jie ir kunigas ilgai kalbėjosi. Nes kunigas juos bandė atkalbėti, esą partizanų kelias ir tas kovos kelio pasirinkimas laisvas yra nepaprastas ir atneš labai daug gyvenimo pavojų, šeimyniniu atžvilgiu tai nebus lengva. Tėvelis net yra užrašęs, kad po ilgo pokalbio kunigas liko įsitikinęs, kad mes tvirtai apsisprendę. Ir tos sužadėtuvės įvyko, ir mamytė dar turėjo pasilikti. Jie aptarė visus atvejus, kaip turėjo būti, jeigu, sakysim, kažkokie netikėtumai, jeigu jisai išėjęs, o ją taip pat pradeda sekti. Na... ten yra užduočių, kur ji turėjo atlikti vėlesniam gyvenime.

Bet viskas susiklostė labai greitai kitaip, nes mamytę irgi išdavė, buvo įtarimų. Jinai nuomavo kambarėlį pas tokią siuvėją, ta siuvėja turėjo daug klienčių, ateidavo daug žmonių, ir, matyt, viena jos klientė... Vieną sykį grįžusi iš seminarijos gavo kvietimą ateiti į paštą. Ta prasme, gauna siuntinį registruotą. Ir mama labai nustebo, šeimininkei padavė – jinai niekada negaudavo jokių siuntinių, o čia registruotas siuntinys. Ta siuvėja buvo rusė, ištekėjus už lietuvio, jinai turbūt pažinojo toje srityje žmonių... Ir ji pasakė, kad jeigu jūs tik gavote tokį lapelį, tai jūs tik bėkit greičiau neatsisukdama. Ne į namų pusę, nes reiškia – jus areštuos. Ji kažkaip tokias žinias turėjo. O kadangi mama žinojo, kokia čia padėtis ir kokie jos reikalai, tai jinai, žinoma, tą ir padarė – išbėgo į miško pusę ir pas pažįstamus žmones apsistojo. Jų sūnus buvo partizanas, jisai slapstėsi nuo kariuomenės, ryšių turėjo, naktį pareidavo nakvoti. Ir tada dieną jisai susitiko su Ramanausku, pasakė, kad čia yra tokia padėtis, Birutė yra atėjusi ir kad jau jai nebuvo kitos išeities. Ir jie susitiko. Paskui, jau vėliau, aptarė, kaip viskas bus. Ir mama išėjo pas juos. Tada dar nebuvo bunkerio, būdavo tos tokios dideliais būriais stovyklavietės. O jie buvo žmonės tikintys, religingi, tėvelis netgi yra aprašęs, kad matė, kaip mamai yra nepatogu ten būti, nes tai yra vyrų grupė, kuri kovoje dalyvauja. O ji atskirai yra. Ten buvo kelios moterys – tokia seselė Anelė iš Alytaus, dar pora moterų. Bet tai buvo labai sudėtinga situacija, ir mama man yra apie tai pasakojus. Paskui jai labai padėjo kunigas Zigmas Neciunskas, kuris juos ir sutuokė. Bet tuo metu jisai tiesiog pakvietė ją, per patikimus žmones, kad jinai ateitų į kleboniją, ir ji pas jį kažkurį laiką pabuvo, pas tą kunigą Zigmą Neciunską.

Tai yra Nedzingė Alytaus rajone, ir kunigas Zigmas Neciunskas juos sutuokė. Tai buvo neįprastos tokios tuoktuvės. Vyko nakties metu, bažnyčioje, tai reiškia – su visomis religinėmis apeigomis, partizanai liudininkai. Kunigas netgi padarė kuklią vakarienę ir pakvietė visus partizanus. Jie visi sėdėjo, pasakojosi, parašė linkėjimus gražiausius. Jauniesiems ir Lietuvai, kad sulauktų visi Lietuvos laisvos, svarbiausia, kad Lietuva būtų laisva. Jų tai kovai prašė Dievo palaimos, kad laimintų tą dvasios kovą ir kad Lietuva būtų laisva. Ir mama sakė, kad sudėjo visus tuos palinkėjimus į stiklinį butelį, užliejo smala ir jie buvo užkasti. Klebonija, gėlių klombas ir prie tų gėlių tie buteliai buvo užkasti su visais palinkėjimais. Mama kai grįžo iš lagerio, mes važiavome į Nedzingę, ieškojome. Bet jau toje klebonijoje per sovietmečio laikotarpį ten buvo ir sandėliai grūdų, ir kažkokios trąšos laikomos, ta klebonija nunykus, viskas pasikeitę, krūmai sužėlę. Pagaliau jeigu ten arta būtų kažkas, tai jeigu būtų buvę metaliniam inde, galbūt... Tai gal ir ne tokie svarbūs dokumentai, bet mamai tai buvo svarbūs iš širdies dokumentai, nes tai buvo jų kaip liudijimai. Tai va kaip jie susituokė. Na, nepavyko rasti. Liko tik mamos gražūs pasakojimai apie tai, liko tiktai svajonėse, prisiminimuose – ir sužieduotuvės, ir tos vedybinės apeigos.

Prasidėjo jau tada visai kitoks gyvenimas. Pilnas to partizaninio laikotarpio pavojų. Dar mama bandė kažkaip gyventi... Taip jau buvo nutarta, kad jinai bus ryšininkė. Ir ji ten kaimuose dirbo mokytoja. Keliose vietose jai kunigas padėjo įsidarbinti. Bet tai trukdavo neilgai, nes ji vis tiek negalėdavo važiuoti į jokius pasitarimus, bijodavo susitikti kažką iš mokytojų seminarijos, kur kiti tą patį kursą baigę

mokytojai gali atvažiuoti. Juk iš karto supras, kad jinai čia, šituose kraštuose, ir tai bus pavojinga ne tik jiems, bet ir partizanams. Na ir po kurio laiko jau jinai pasitraukė visiškai ir davė priesaiką. Ir tada tapo partizane. Bet iki to laiko irgi jau buvo įvairių nuotykių. Norint apie tai kalbėti, reiktų į jos užrašus pažiūrėti dar kartą... Kuriozišku ten yra situacijų, kaip jinai, sakysime, vienoje vietoje įsidarbina ir jai reikia prisiregistruoti. O ten kunigas kitas kaip tik buvo perkeltas dirbti ir jam taip pat reikėjo prisiregistruoti. Ir jam reikia nunešti pasą, ir jai reikia nunešti pasą. Ji paėmė to kunigo pasą ir sako, nieko čia blogo, argi man sunku nešant savo paimti ir jo nunešti dokumentą. Ir kaip ją sulaiko, nes ten tik pėsčiomis galima nueiti, pasiekti tą centrą miestelio. Ją sulaiko stribai, ir kareivių mašinos ten stovi, ir atima tuos pasus, sako, tu partizanam neši tuos pasus. Žodžiu, tos situacijos dabar taip nepapasakosiu labai detaliai... Jos įtemptos visokios. Ir paskui kai reikia pasiimti, ją šeimininkė lydi, nes pasako, kad ten vyksta tardymai naktimis ir tu ten negali eiti, tu iš ten negrįši. Nors tada jos dar neįtarė, kad ji čia Ramanausko žmona ar kaip. Bet dėjosi tokie dalykai, kad buvo baisu...

V. V. L.: O dabar sakykit, Jūsų atkeliavimas į šį pasaulį, kokiose nuotaikose jisai atsitiko? Ar tai buvo tėvų sąmoningas apsisprendimas, juk žinojo, kad jei vaikas bus, tai labai komplikuotai augs – bunkeriuose ar kažkaip.

A. R. S.: Tai, be abejo, tėvelis, man mama taip buvo sakius, jisai labai norėjo nors vieno vaikelio. Taip ir atsitiko, kad ir mano vardas, kur Auksutė įrašyta... Kai aš tuos metus atsistačiau ir viską, galvojau – jau reikia įsirašyti Aukse. Bet negalėjau pakeisti to vardo, nes man tėvas parinko tą vardą, mano tėvelis tą davė – Auksutę. Ir mama sakydavo, tai yra meilės, na, tikros meilės išraiška, jisai taip norėjo, ir krikšto dokumentuose taip įrašyta. Tai aš buvau meilės vaikas. O kad tas gyvenimas bus toks sunkus, tai jisai... kitoks būti negalėjo. Štai kaip tas gyvenimas klostėsi, likau aš gyva ir jeigu paimsime, paskaitysime tą dedikaciją, kur jisai man užrašo knygoje, tai jisai juk vis tiek tiki, kad tas jo vaikas išliks, užaugs ir gyvens nepriklausomoje Lietuvoje. Jeigu ten pažodžiui skaitytume tą dedikaciją, tai matyti tas tikėjimas, kad Lietuva bus laisva. Ir aišku, iš mamos tas žinojimas, kad jie labai bijojo, kad manęs nepaimtų mažos visai dar. Tiksliau, kad jų nepaimtų. Nes visa ta paieška, ji kaip su partizano vaiku – turbūt mes buvome tik masalas, kaip tėvus suimti. Bet jeigu tave paimtų, ir tu esi visai mažas, tai tu gali visai nežinoti, už ką, koks jų buvo gyvenimas, kam jie paskyrė tą savo gyvenimą, kad kovai už Lietuvos laisvę, už nepriklausomybę. Gali tave išvežti į vaikų namus, ir tu nemokėsi nė savo kalbos, nieko nežinosi, pasityčiojimai... Gali iš tavęs daryti tą pionierių ir tokį va... Tai, žinoma, kad tos mintys visokios buvo, ir jie dėl to labai nerimavo, bet gyvenimas taip susiklostė, kad aš išlikau, ir kai juos areštavo, kai juos suėmė, tai man buvo jau aštuoni metai. Tėvelį kai sušaudė, mama lageryje, tai man devyni metai. Taip kad aš jau buvau pakankamai didelė ir viską prisimenu, ir tą jų perduotą gyvenimo vertės supratimą. Na, neturėjo jie jokių turtų, bet turbūt ir labai turtingas žmogus negalėtų man perduoti to, ką jie man perdavė. Užtat aš visą laiką su tokia šviesa apie juos prisimenu. Apie juos kalbant aš visą laiką jaučiau – ir tą šilumą, ir tą šviesą iš

jų einančią. Nes tas jų tikėjimas buvo nepalaužiamas, kad už Lietuvą reikia kovoti, kad už laisvę reikia kovoti.

V. V. L.: Ar galėtumėte dabar šiek tiek apie tą skaudžiausią tėvelio laikotarpį pakalbėti? Yra Jūsų paskutinis pasimatymas aprašytas gražiai. Ar Jūs žinojote, ką su tėveliu darė, ar buvo tiktai vėliau sužinota, kad buvo kankinta stipriai? Ar turėjote nuojautą, žodžiu, – apie tą laiką, kai jisai buvo suimtas. Ir paskui iki Jūsų paskutinio pasimatymo, ar galite papasakoti?

A. R. S.: Aš, žinoma, nežinojau apie tuos jo kankinimus. Nežinojau tų dalykų. O kada buvo tas pasimatymas paskirtas, tai mes gyvenom Alytaus rajone, kaime, kur mamos tėviškė yra. Ir tas atvažiavimas į Vilnių man vaikui, to nemačiusiam, nemačius tokios aplinkos, tai buvo, žinoma, ir baisu, ir nemalonu. Bet aš žinojau, kad važiuosiu pasimatyti su tėveliu. Ir ta patalpa, kur mes visi buvome, kol mes ten priėjome, na, man kaip vaikui tai buvo svetimi tokie, šalti dalykai, kurie man, jeigu taip pasakius tiesmukiškai, man buvo labai baisu. Tai buvo baisu. Ir paskui jau kai mane vedė tais koridoriais, aš tą prisimenu, nes svetimi, rūstūs žmones, viskas... Tada man kaip vaikui tai buvo labai baisu. O paskui, kai įvedė į tą kabinetą ir kai tėvelį įvedė... Tai, žinoma, man jie išnyko, kas buvo ta aplinka, ir aš mačiau tiktai emociją, turbūt tas liko... Na, ir mūsų tas pokalbis... Jis nenorėjo parodyti savo susijaudinimo ir nenorėjo, suprantama, – čia va irgi tas jo pedagogo jausmas, labai gilus... Jis norėjo mane matyti, norėjo mane apkabinti. Bet išvis tas pasimatymas truko labai neilgai. Nes labai brutaliai su juo pasielgė, jį nutraukė. Tai sunku prisiminti.

V. V. L.: O ką jisai sakė? Ar atsimenate, koks buvo jūsų pokalbis?

A. R. S.: Ai, jis manęs paprastų dalykų klausė: ar mes mokėmės? Kaip dabar sekasi? Kaip tu gyveni, apie mokslą. Jisai labai žiūrėjo į mane ir daugiau tylėjo, ir tuos prižiūrėtojus tas nervino, nes vyksta toks tylus bendravimas, kaip sielų bendravimas. Ir juos tas irgi nervino, ir jie, aišku, atplėšė jį nuo manęs. Tai net po tiek metų man apie tai yra sunku kalbėti, nes viena aš prisimenu, viena aš galvoju, bet kad apie tai norėčiau kalbėti, tai... Tai kažkaip taip liko manyje.

V. V. L.: O dabar dėl mamytės, dėl tos šeimos, kur išliko. Kaip ten ji, kur buvo lageriuose, kiek metų ir kada grįžo? Kaip jūs susitikot?

A. R. S.: Na, ją išvežė. Jinai beveik aštuonis mėnesius buvo vienutėje. Čia irgi buvo elgiamasi labai žiauriai. Tos visos apklausos, visi tardymai. Dabar neseniai pakėliau visus tuos dokumentus ir prisiminiau mamos pasakojimą. Prisiminiau, kaip jinai pasakojo, kaip ją ten mušdavo. Taip dabar kai pasižiūrėjau, nežinau, ar ji pati skaitė tuos dokumentus, ar ne.. Aš esu atsišvietus iš bylos. Jinai ten vos nenumirė, ją daužė į sieną su galva, jos galvą daužė į sieną ir prasimušė kraujas, ir jinai ten gulėjo ant grindų, nebuvo nei gydytojo, nei nieko, buvo išeiginės dienos. Bet ji kažkaip atsigavo, ir paskui, kai jai pakvietė gydytoją, tai ta gydytoja pasakė, kad gerai, kad

prasimušė kraujas, nes kitaip būtų vidinis kraujavimas ir tu nebūtum sulaukus šios dienos... O ją sumušė dėl to, kad ji vaikščiojo po kamerą ir pažiūrėjo pro langelį. Nes tas langelis palubėse, grotuotas, viršuje, ir ji žvilgtelėjo, sako, nieko nemačius tiek laiko, gal kokias pėdas žmonių einant pamatysiu. Va kažkaip taip pagalvojo tuo metu ir ją pradėjo daužyti. Ir aš dabar skaičiau tuos rusiškus kagėbistų surašytus popierius, kad jie atėjo ir jinai juos užpuolė. Viena moteris, o jie atėjo keturi, ir ji juos beveik sumušė. Kad jinai pasiėmė kėdę, taburetę, mosikavo apie galvą, kur ten nei kedės, nei taburetės kameroj nebūdavo, viena ta *kojka*, kur atsigult būdavo leista. Ir ten tokios nesąmonės surašytos, jei kas nors paimtų skaityti tuos popierius... Pasakyta, kad jinai, nu ten rusiškai, išsivertus supranti, kad jinai keikėsi mojuodama taburete. Tai aš pagalvojau, aš mamos negirdėjau niekada keikiantis, net neįsivaizduoju, kaip tai galėtų būti. Tai dabar kažkas paskaitytų, galėtų pagalvoti, va kokia agresyvi buvo moteris. Reiškia, užpuolė keturis vyrus, beveik sumušė juos, paskui pati paslydo ir trenkėsi galva į sieną ir todėl ją užsigavo. Užtai ten tas kraujas, atseit ne jie ją sumušė. Tai čia va kiek tos teisybės yra KGB dokumentuose. Kur visai, atrodo, kam čia reikėtų tokias nesąmones rašyt. Bet kiekvienas poelgis dar, reiškia, turėjo... Kaip mano tėvas tikėjo Lietuva laisva, tai jie gal tikėjo, kad jiems reikės atsakyti už visa tai, už savo nusikaltimus, todėl reikėjo tokius dalykus pagrįsti, klastoti dokumentus ir rašyti tokias nesąmones. Bet vis tiek, yra jų parašai, yra pavardės, kad, reiškia, juos puolė.

Na, o po to mamą nuteisė ir išvežė kaip politinę kalinę. Ir adresas buvo toksai, kur ten žinoma tiktai *stancija*, ir ta buvo toliau. O mama, prisimenu, kaip pasakojo, kai ją ten vežė, kokia sunki kelionė buvo. Buvo ji labai nusilpus, tų tardymų iškankinta, ten ir miegoti neleisdavo, ir visokius būdus naudodavo. Ten kažkaip kai ją vežė, kitos buvo kriminalinės, o jos tiktai dvi – iš Pušaloto viena moteris, yra mamos užrašyta pavardė. Jinai buvo visai silpna ir kai jie nuvažiavo iki Maskvos, mama prisimena: atėjo gydytoja ir paklausė, ar jūs čia sveikos, ar kaip, ir tos kriminalinės kaip puolė – jos, matyt, žinodavo, kad reikia turėti nusiskundimų, tada kažkokių gausi ar lengvatų, ar vaistų... O jinai buvo tiek silpna, kad tik stovėjo kampe ir niekuo nesiskundė, ir gydytoja pastebėjo. Tai mama sako, matai, ne tautybė svarbu, bet koks tai žmogus. Jinai pamatė, priėjo ir sako: turbūt labai blogai jaučiatės. Tai mama sakė: taip. Na ir jinai sako, aš jus apžiūrėsiu. Ir paguldė mamą dvi savaites į ligoninę Maskvoje. Ir davė jai vaistus, davė kažkokį gydymą, man mama kažkaip taip prisimindavo ją. Paskui kai reikėjo išvažiuoti, ta gydytoja sako: niekada nepatikėsiu, kad jūs esate blogas žmogus. Ir jinai jai binto, kažkokių vaistų *pundelį* supakavo. Tai mama kažkaip ją minėdavo, sako, juk ji buvo rusė, bet jinai buvo žmogus, ji kažkaip suprato, kad aš nesu nusikaltėlė, kad aš nepadariau nusikaltimų jokių, kad nieko blogo nepadariau. Dar mama pasakojo, kai ji į Ufą važiavo, ir buvo Maskvoje jaunimo festivalis. Ir tada stojo traukiniai mėnesiui laiko. Juos patalpino į kažkokias kalėjimo patalpas. O mama buvo visai sveikatos neturinti... Bet buvo toksai periodas, kai reikėjo išlaukti, buvo labai silpna ir labai trūko sveikatos, bet kažkaip tas laikas praėjo.

Paskui, kai jau atvežė į lagerį, kur jinai politinė kalinė buvo, sako, buvo naktis... Barakuose vietos nebuvo, tik palapinė, ir ten suvežtos kitų tautybių politinės

kalinės. Jas apnakvydino toje palapinėje, ir jos išvargusios, aišku, sukrito ant žemės, o paskui pabudo, kad jau guli baloje. Na, reiškia, toje palapinėje nieko nebuvo paklota ant žemės, ir vanduo vanduo... Kitą dieną, mama pasakojo, matau, kad yra bokšteliai, kad netoli yra barakai, sužinojau, kad yra kaimelis, kur gyvena visi prižiūrėtojai ir keletas vietinių gyventojų, nedaug labai. Ir prasidėjo tie visi darbai. Darbai buvo sunkūs, mamai teko dirbti karvidėse, kur naktį reikdavo išmesti mėšlą iš karvidžių, nes paskui ateidavo melžti melžėjos karvių, ir tai reikėdavo jai viską paruošt vienai. Kartą ranka lūžo, ir, aišku, niekas jos negydė, tai ir liko ta ranka su defektu, sugijo pati. Na, ir dirbo dirbo...

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A. G. – „Aguona“ 50
Abakumov Viktor 37
Ablaževičius 147
Aitvaras 238
Akromaitė Onutė 130
Albinas 228
Aleksandravičienė Marė (žr. Mažeikaitė-Ramanauskienė Birutė) 85, 146, 147
Aleksandravičienė Marija 85
Ambroziūnaitė J. 13
Andrejevas 242
Anikejev Anatolij Fiodorovič 63
Antanavičius Domas 59, 61, 63, 64, 68
Antanavičius Ugnius 201
Anušauskas Vaclovas-Klajūnas 46
Arbačiauskas Antanas 106, 113, 177, 207
Arbačiauskas Pranas (žr. Ramanauskas Adolfas) 60, 66
Augustauskas Juozas 41
„Aušra“ 48
B. Riva – „Logan“ 50
B. A. – „Vilija“ 48
Bajerčius Konstantinas 22, 41, 129, 154, 181, 182
Bajerčius Vladas 19
Baklaninas 199
Balčiūnas-Balutis 109
Balinskas Jonas 107, 156, 178
Balys 156
Baliukevičius Kostas–Rainys-Tylius 39, 44, 130, 131, 136, 137, 140
Baliukevičius Lionginas-Dzūkas (Baliukevičius Leonas) 33, 36, 39, 44, 85, 112, 113, 129, 156, 248
Baliukonis Juozas-Aris 44
Bartašiūnas Juozas 36
Bartaška Vincas-Vaidotas 34
Bartkus Petras-Žadgaila 111, 112
Bartuševičius Kostas-Žilvitis 134
Barzdyla 229, 231
Bašinskas Vytautas 86, 91, 105, 115, 124, 137, 139, 144–147, 157, 197, 206
Baublys Adomas 128
Bazarpova A. F. 125
Ben Dor Ronit 194
Benetas 132
Berija Lavrentij 72, 245
„Beržas“ 46, 132
Bevardis 29, 104, 112, 132, 175, 231, 236, 238
Bialer Seweryn 58
Bieliauskaitė Regina 41, 127
Bieliauskas Antanas 178
Bieliūnas 39
Bijūnas 231
Bilinskas Jonas 48, 50, 51, 57, 58, 104, 107, 134, 141, 143, 147, 149, 177, 191
Bilinskas Juozas 48, 135
Bilinskas Vaclovas 48, 50
Bilinskienė Stasė (Stefa) 48, 104, 105, 106, 115, 134, 135, 143, 147, 149, 191, 206
Biliūnas Albinas-Kabelis-„Variag“ 43
Binkelienė (Bingelienė?) 60
Blagodarov Dmitrij Sergejevič 138
Blochas Gilelis 68, 70–74, 75, 78, 85, 199, 205, 206
Bogdzevičius 92
Borisevičius Vincentas 92
Brazdonienė Veronika 88, 90, 107, 143, 167, 191
Brinza Vytautas 161, 174, 178
Bruzga Petras 104–106, 125, 143, 147, 149, 176, 177, 191
Bruzgienė Teofilė 105
Bucevičienė 154
Bučnev Ivan Vasiljevič 18
Bujanovskij Eizer Leibovič 19
Burneikis 170
Busila Vincas-Ramunis 34
Butkevičiūtė Anelė-Konvalija 143, 191
Charitonov Fiodor Petrovič 52
Charitonov Fiodor Petrovič 52, 55, 73, 206
Chodakauskas Tadeušas (Liutkevičius Leonas) – Radvila, „Liūtas“ 59, 250, 253
Čaplikas Juozas – „Tarnauskas“ 47
Čelnokov Ariston Nikolajevič 10, 88, 91–98, 101–105, 107, 109, 110, 113–114, 124, 136, 147, 199, 206
Černiauskas Domas 89
Česnulevičius Jonas-Sakalas 134
Čivilis Juozas 171, 186
Dailidė Urbontas-Tauras 113
Dailidė Urbontas-Tauras 39, 113
Danisevičienė Irena 179
Dargausov 160

Daugėla V. 36
Daunora Vincas-Kelmas, Vincas, Ungurys 43, 44, 47
Daunoras B. 70
De Gasperis (Alcide Amedeo Francesco De Gasperi) 246
Deksnys Jonas-Prapuolenis, Hektoras – „Petrauskas" 58, 98, 153, 250, 253
Deksnys Vladas 147, 170, 171, 176
„Dėžutė" 54, 55
Didžiulis Karolis 152, 147, 170, 171, 184, 185
Dokučiajev (Dukočiajev) Vasilij Vasiljevič 241
Doncov 37
Drazdauskas Juozas-Putinas-„Vladas" 44
Drėlingas Stanislovas 59, 77, 81, 103, 104, 121, 192, 195, 196, 199
Dubrovskis 51
Dudzinskas Bolius 30
Dušanskis Nachmanas (Dushanski Nachman) 9, 20, 21, 35, 43, 47, 50–52, 54, 55, 57, 59–62, 68–75, 78, 85, 87, 90, 91, 95, 143, 152, 153, 169, 194, 195, 199, 205, 206, 210, 258
Džerbutė Ona 106, 169
Džiugelienė Marijona 56, 144, 167, 191, 256
Federavičius Jurgis 114, 115
Filonovas Vasilijus 127
Fofanov Piotr Grigorjevič 88
Fomičius Vladas 178
Gabrys 226
Gaigalas 228
Gajauskas Balys 192
Galinaitis Viktoras 75, 171, 172, 179
Garelik Josif Davidovič 19
Gasiliauskaitė Marytė 179
Gasiliauskas Antanas Feliksas 179
Gasiliauskas Petras 17, 157, 172
Gavelis Feliksas 50, 85, 129, 139, 145, 147, 149, 178
Gavelis Martynas 41
Gavelis Matynas 41
Gavėnas Jonas 153
Gavrilovas Anatolijus 85, 129
Gedvila Robertas-Remigijus, Sidabras – „Stasys" 109, 110
Gedvilas Mečislovas 53, 242
„Gegutė" 47
Gegutis 161, 231
„Gegužis" 36
Gegužis Juozas-Diemedis 42, 43
Gembickas Mikas 161, 178
Genys 132, 220, 226, 230, 236
„Genys" 50
Georgin (žr. V. Treigys) 45, 51, 67
Gercovskij Arkadij Jakovlevič 199
Germanavičius Arūnas 10, 83
Gylys 17
Gylys Antanas – „Vaiduoklis" 47
Girinis (žr. Navickas) 29, 104, 132, 236
Glaveckas Vincas 106
Glavickas Vaclovas 106, 116, 169, 177, 207
Glibauskas Antanas 195
Golius 229
Golšteinienė 30
Gorochov Josif Monusovič 19
Grybauskaitė Dalia 153
Grybinas Aleksandras-Faustas 98, 110
Grigas Petras 178
Grišečkina 137
Grišin Pavel Ivanovič 199
Gritečkina L.K. 125
Gruodis 228
Gurevičius Vytautas Petras 85, 130, 131, 140
Gustov Anatolij 59
Gutmanas Judelis 125
Ivanauskas Albinas 187
Ivanauskas Feliksas 41
Ivanauskas Julius 231
Ivanauskas Pranas-Bevardis 175
Ivanov 160
Jakavonienė 53
Jakavonis 16–18, 57, 172, 203,
Jakavonis Juozas 10
Jakulevičiūtė A. 36
Jakutis Algirdas 187
Jancius Juozas-Rytas 34
Jankauskas Juozas-Demonas – „Berželis" 43, 44, 46
Jankauskas Petras-Beržas 44
Jankiševas Romualdas 85
Jaruševičius Motiejus-Lakštingala 39, 113, 131
Jėčys Dominykas-Ąžuolis 28, 31, 174
Jeremenko 160
Jockus 226, 228
Jokantas Kazimieras 241
Jovaiytė Elena 13
Jovaiša Juozas 195
Jovaiša Vaclovas 104, 105, 108, 136, 143, 147, 149, 177, 191

Jovaišaitė Bronė 53, 195
Jovaišienė Leonora 195
Jovaišienė Ona 136
Jukna 147
Jurginas Vladas 234, 235
Jusevičienė 60
Kaganovičius Leizeris Moisevičius 247
Kapustin Viktor Sergejevič 81
Kardys 234, 235
Karlavičius Juozas-Gardinas 58, 164
Karpavičius Juozas-Medelis – „Juozas" 42, 43
Karvelis 220, 229, 231
Kašėta Algis 32, 33
Kazlauskas Jonas-Šermukšnis 37
Kazlauskas Juozas-Klevas 128
Kazlauskas Viktoras-Vanagas 37
Kažys Vytautas 92
Kersulis Stasys-Švyturys 34
Keršas-Dėdė 40, 47
Keršienė Stasė 85, 129
Kilas Jonas 169
Kilienė Ona 169
Kimštas Jonas – „Jurginas" 47, 48
Kisminas Eduardas Adolfovičius 67, 78, 105, 113, 125, 139, 146, 147, 166, 199
Kizin Jegor Ivanovič 138
Klajūnas-„Bronius" 41
Klevas 46, 174
Kochanskas Edmundas 50, 143, 155, 178
Kohn Irit 194
Kolesnikov 80
Kolesnikov Grigorij Pavlovič 68, 81
Kondakov Piotr Pavlovič 46
Kondratas 241
Kondrotas Jonas 129
Koniukov 60
Kosikas G. 81
Kovalenkovas Pavel Timofejevič 153
Kovas 238
Kozakaitė Justina 10, 202
Krajauskas Antanas 226, 228
Kregždė 29
Kriščiūnas Jurgis-Rimvydas 29, 41, 97, 132, 179
Krot Semion Ivanovič 19
Krugovcov Josif Stepanovič 59, 60, 68
Kubilinskas Kostas-Kapsas – „Varnas" 36, 105, 157, 176
Kučinskij V. I. 81
Kudirka Vincas 240
Kulak 79
Kulikauskas Antanas-Daktaras 22, 24, 28, 41, 48, 128, 228
Kulvinskas 170
Kuncius Pranciškus 195
Kupkin S. P. 81
Kuzmickas Stasys 123, 129, 169
Kuzmickas Vincas 38
Kuzmickas Vitas-Viesulas 109
Kuzmickas Vladas-Jogaila-Ramunėlis 38, 129
Kuzmin 80
Kviklys 16, 179
Labanauskas Vincas-Desantas 86, 99, 105, 106, 133, 134, 141–143, 191
Labanauskienė Leonora 50, 142, 143, 149, 178
Labėnas Benediktas (Labenskas)-Kariūnas 37, 110
Lagojskaja E. 80–82
Lagutin Nikolaj 78
Lakickas A. 13
Landsbergis V. Vytautas 10, 12, 17, 24, 32, 49, 56, 90, 126, 127, 130, 138, 139, 141, 151, 152, 167, 169, 189, 254
Lapatinskas 137
Lauras 37
Lengvenis 226
Leonardas Grigonis-Užpalis 33, 103, 112
Leonavičius Z. 17
Leščinskas Julius 10, 107, 108, 134, 141, 147, 149, 169, 177, 191
Levitanas Ovsėjus 147, 148, 150, 171, 208
Liaudis Kazimieras 48, 52–54, 67, 75, 101, 113, 119, 158, 160, 161, 182, 183, 197, 208
Liniov Georgij Kuzmič 137
Lippmann Walter (Lipman) 244, 247
Lisauskas Juozas 123, 142, 207
Litvinovas Viačislavas 10, 93, 99
Liuiza Petras – Šernas – „Petras" 44–46
Lobikis (Luobikis) 17
Lučinskas Vytautas 59, 61, 63, 64, 69-71
Lukša Juozas Albinas-Skirmantas, Mykolaitis 9, 20, 39, 41, 84, 86, 97, 98, 107, 121, 130–132, 134, 141, 147, 156, 159, 248
Lunev Konstantin Fiodorovič 47
M. A. – „Rožė" 55, 88, 89
Mačiulis Bernardas 128
Majauskas Pranas 46
Makaravičius Julius-Varpas 44

Makaravičius Juozas-Žilvitis 44, 131, 140
Marčiulionis Juozas-Dėdė 40
Markauskas Aleksas-Parašiutininkas 143
Markulis Juozas 97, 175, 192
Martavičius Leonardas 9, 47–49, 67–71, 73–75, 84–86, 88, 93, 101, 119, 138, 145, 195, 197, 205, 206, 210
Martinkevičius Juozas 81
Mašinauskienė 129
Matuzanis 153
Mažeika Albinas 47, 53
Mažeika Algis 47
Mažeika Motiejus 136, 139, 141, 144
Mažeika Sigitas 53
Mažeika Zenonas 53
Mažeikaitė (Černiauskienė) Genė 39, 52, 55, 87, 89, 137
Mažeikaitė Danutė 39
Mažeikaitė-Ramanauskienė Birutė (žr. Aleksandravičienė Marė, Taškevičiūtė Vanda) 9, 22, 27, 37–39, 47, 52, 53, 55, 58, 61, 64, 66, 70, 72, 74, 85–91, 100, 103–105, 124–141, 143, 144–153, 166, 169, 170, 173, 183, 187, 190, 196, 206, 208, 214, 215
Mažeikienė Anelė 47, 50, 52, 54, 55, 86, 88–90, 117, 134, 141, 142, 155, 186, 191, 206
Mažutis Juozas 195
Michailov 48
Mičiulis Juozas 41
Mikas 228
Mikšys Ivan Ivanovič 101–103, 207
Milašauskienė (Milaševičienė?) Justina 50
Milaševičius Aleksandras -Vairas, Ruonis 110
Miliušenko 160
Mizaraitė-Burnakienė Stanislava 179
Mockevičius 147
Mosin 138
Motin 160
Murinas 234
Nabatov Mark Mojsejevič 19
Naginė Vytautas 129
Narsutis 50
Naujalis Stasys 185, 186
Navickas – Girinis 104
Navickas Bernardas 36
Neciunskas Zigmas-Elytė 128, 139, 155, 261
Nedzinskas Albinas-Jovaras-„Svajūnas" 43, 44
Nikolajeva V. A. 125
Nikolskis 162, 179
Obukauskas Juozas 61–63, 68, 73–75, 78, 79, 158, 160, 161, 183, 199, 208
Ordaitė-Kaupienė Ona Aldona 10, 87, 88
Ožerelkov 95
Pabedinskas 57
Paleckis Justas 53, 92, 184, 185, 187
Paliulis J. 192, 193
Patinskas Viktoras-Sakalas 46
Pavlenko Jefim Stepanovič 59, 63
Peikštenis Eugenijus 10
Perminas Albertas-Jūrininkas 28, 118, 128. 129, 133, 139, 223, 228
Petkevičius 79
Petraitis Povilas 57, 59, 60, 68, 69
Petrauskas Henrikas 36
Petrauskas Kazys 199
Petrauskas Vaclovas-Guoba 109, 131, 140
Petrukis (Petružis?) Juozas 68
Pielikis-Butageidis 154
Pigagaitė-Vilbik Gražina 38
Piplys Kazimieras-Mažytis 98, 131, 144
Planadūmis Jonas-Danaitis 44
Platinskas Vincas 153
Plipelson (?) Chaim Jankelevič 19
Podoroga Vasilij 187-189, 195, 199, 210
Ponamariov Aleksandr Nikolajevič 137
Pranckevičius Albinas (Adomas) 114, 178
Pranckevičius Albinas-Žalgiris 142, 164
Pranevičiūtė Marytė-Vėtra 103, 161
Press 138
Prūsaitis Juozas 41
Pumprickas Gabrys 178
Putinas 226, 228
Putvein Nikolaj Ivanovič 62, 68
Railaitė J. 195
Rakauskas Vincas – „Sinkevičius" 47
Ramanauskaitė Aldona 32, 36, 92, 203
Ramanauskaitė Aldona 36, 92, 55
Ramanauskaitė-Skokauskienė Auksutė 10, 49, 56, 90, 93, 100, 107, 122, 123, 125–127, 130, 138, 139, 141, 145, 151, 152, 167, 189, 254
Ramanauskas Albinas 24, 32, 36, 55, 92, 203
Ramanauskas Juozas 53
Ramanauskas Liudvikas 13
Randakevičius Alfonsas 138, 150
Rapšys M. 13
Raslanas Petras 61, 62, 64, 66, 68, 69, 87, 196, 199

Riešutas 109
Rysova 81
Rytas 34
Rugys 223, 224, 231
Ruokis 241
Rutkauskaitė Dana 196
Sabaitis 30
Sabutis L. 196
Saja Kazimieras 18, 169
Sakalas 231
Sakavičius 143
Salin Dmitrij Evgrafvič 80
Samarin Boris Pavlovič 18
Sapnas 42
Savičius 147
Serov Ivan Aleksandrovič 48, 67, 73
Sinicin Jakov 9, 46, 55, 67–75, 80, 93, 116, 141, 183, 197, 205
Sinkevičienė – „Gegutė" 47
Sipavičius Česlovas – Vasaris 131, 133, 140
Skinkys Algirdas-Vilnis – „Rytas" 36, 98, 105
Slauta Vytautas – „Beržas" 132
Slučka A. 195
Smolskis Vytautas-Ąžuolas, Ąžuolaitis 46, 86, 105, 133, 134
Snaiperis 30, 31, 163, 234
Sniečkus Antanas 10, 53, 80, 150, 153, 158, 242
Stabeikaitė (Kuprėnienė) Jadvyga 68
Stačiokas Jonas-Liepa 228, 231
Stalinas Josifas 9, 122, 149, 181, 207, 224, 225, 235, 236, 238–240, 242, 247
Staniškis Sergiejus-Litas, Viltis 35, 39, 43, 44, 46, 58, 110, 111, 130
Stankevičius Petras 157
Stankevičius R. 76, 192
Stasiukynas Vladas 41
Stepanov 23
Strabikaitė Jadvyga 68
Stravinskas J. 195
Strazdas 220
Striaukaitė E. 13
Strokin 79
Studentas 109, 159, 175
Studentas 226
Subačius V. 195
Suchorukov E. K. 81
Surmas Juozas 20
Suslov 76, 77
Sutkaitė Albina 41
Sutkevičius Vladas 60
Šabaldin Nikolaj 68, 70–75, 78, 197, 205, 206
Šanin Pavel Michailovič 59, 61, 63, 68, 70, 73
Šarkienė Pranė 41
Šernas 234, 235
Šibaila Juozas-Merainis, Diedukas 33, 111, 112
Šidlauskas Boleslovas 178
Šilanskas Petras-Labutis 37
Šimkus Stasys 59, 61, 63, 195, 196
Širvys Klemensas-Sakalas 96, 98
Šnekutis 231
Štubveinyj Fiodor Ivanovič 75, 76
Šturmas 223, 231
Šulenov 160
Šuliauskas Antanas 30
Šveiceris Richardas 20
„Tadas" 51
Talačka Albinas 143
Talačka Juozas 143
Talačka Kostas 39, 86, 103, 106, 112, 142
Talačka Petras-Tautmilis 103, 131–133, 140, 142, 191
Talačkaitė Albina 39, 50, 143
Talačkienė Ona 143
Tamulevičius Bronius 59, 114, 115
Tamulevičius Jonas 220
Tamulevičius Rokas 220
Tankistas 109, 159
Tarzanas 226
Taškevičiūtė Vanda (žr. Mažeikaitė-Ramanauskienė Birutė) 85, 128–130, 146
Tėvelis 33, 162, 175
Timonov Igor Nikolajevič 138
Trač Fiodor Ivanovič 75–77, 199
Treigys Vytautas– Karvelis-„Vytas"-„Georgin" 45, 51, 67
Triugvė Li (Triugvo Li) 252
Trušin Vasilij Michailovič 81
Tumas Juozas 36
Turauskas Leonas 179
Umbrasienė Valerija – „Maželis" 131, 132
Urbanavičiūtė Genė (Mažeikaitė B.) 132
Urbonas Antanas – „Žinomas" 17, 29, 57, 58, 60, 61, 144, 168, 169, 205
Urbonas Vincas 58
Urbonienė-Kraunelytė Romualda 59
Ūselis 226
Vacys 50
Vaidila 238
Vaigauskas Henrikas 153
Vaitkus 226

Vaitkus Petras-Genys 46
Valatka Mikas 136, 257
Valatkaitė Aldona (žr. Auksutė Ramanauskaitė) 88
Valatkienė Katrė 136
Valenčius Andrius 13
Valenčiūtė Aldona 13
Valenčiuvienė (Jovaišytė) Onutė 13
Valis Petras (Valys) 140
Vedėjas 234, 235
Vėjūnas 50
Vėlius Gintautas 10, 201
Vengraitis Petras-Žilvitis 42
Venskutonienė Ona 85
Vyčinas U. 194, 195
Vieversys 29
Vildžiūnas Jonas 46, 71
Vilkas Antanas195
Vilkienė Elena 195
Visockas Boleslovas 16, 17, 106, 116, 169, 207
Visockienė Bronė 106, 116, 178
Vyšinskij Andrej Januarjevič 181
Vytas 137
Vytas 40
Vitkaukienė Marcelė 131
Vitkauskaitė Elena 131
Vitkauskaitė-Bieliūnienė Genė 131
Vitkauskas Vincas 179
Vitkus Juozas-Kazimieraitis 28, 30, 106, 156
Vyturys 109, 159
Volkov Aleksandr Vasiljevič 19
Volpert Chaja 195
Volpert Gunda 195
Volpert Mira 195
Volpertas Geršonas 195
Vorobjov Ilja 68, 196
Vorobjov V. S. 80, 81
Vosylienė J. 14
Voveris Vaclovas-Žaibas 37, 97, 112, 154, 155, 160, 224
Zakaras Algirdas 193, 194
Zakarevičius Kostas-Šventas Kostas 143
Zaleckas (Zaleckis) Ivanas (Zalieckas Jonas) 170, 180, 183, 184, 210
Zelenis Andrius 179
Zenin Aleksej Iljič 59, 60
Zyčkov Ivan Semionovič 18
Zigmas 154
Zimanas 147
Zubrickienė 129
Zuroff Efraim 21
Žadeikis Povilas 252
Žaibas 46
Žaibas 50
Žarskis A. V. 81
Ždanovič 160
Žemaitis Jonas-Vytautas 20, 33, 35, 46, 48, 94, 98, 103, 105, 109, 110, 112, 158, 174, 175, 204, 214
Židkich Ilja Andrejevič 138
Žygelis Dalius 10, 200
Žilakauskas Antanas 153
Žilinskas 30
Žuk Mavrikij 178
Župikov Timofej Nikolajevič 92
Žuravliov Anufrij Ivanovič 18

Anušaukas, Arvydas
Aš esu Vanagas / Arvydas Anušauskas – Vilnius : Dominicus Lituanus, 2018. – 272 p.

ISBN 978-609-8227-07-9

Ši knyga – apie legendinį lietuvių nacionalinio pasipriešinimo vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą (1918–1957), vienuolika metų su ginklu rankose kovojusį prieš sovietinę okupaciją. Atskleidžiamos KGB regztos Vanago paieškos operacijos, ištirtas jo suėmimo ir kankinimo epizodas, pasitelkus ekspertus išaiškintos KGB klastotės. Į pasakojimą įtraukiama ir žmonos Birutės Mažeikaitės-Ramanauskienės istorija, ir 1992–2015 m. vestos bylos tyrimo užkulisiai. Knygą papildo apie pusantro šimto unikalių nuotraukų, o prieduose skaitytojai ras ir paties Vanago rašytų straipsnių tekstus, partizaninės veiklos aprašymus, interviu su dukra.

Arvydas Anušauskas

AŠ ESU VANAGAS

Redaktorė *Dainora Mozerė*
Maketavo *Aivaras Gecevičius*
Korektorė *Goda Baranauskaitė-Dangovienė*

Tiražas 3000 egz.

Išleido UAB „DOMINICUS LITUANUS"
Nugalėtojų 3d-2, LT-10105, Vilnius, tel. +370 5 2777888

€ 10.58

Spausdino UAB „BALTO print"
Utenos g. 41A , LT-08217 Vilnius
www.baltoprint.com

Tai knyga apie legendinį partizanų vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą, vienuolika metų su ginklu kovojusį prieš sovietų okupaciją. Apie paskutinę jo kovą su saugumu iki mirties. Atskleidžiamos KGB regztų operacijų, brutalaus kankinimo, dokumentų apie jį klastojimo bei nužudymo paslaptys.

9 786098 227079